

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

Україна

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА,
НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ,
ДЕРЖАВНІСТЬ

Випуск 36

Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2022. Вип. 36. 290 с.

Збірник об'єднує студії з історії й археології, мовознавства та літературознавства.

Статті історичного блоку розкривають актуальні проблеми історії та археології від найдавніших часів до сьогодення.

Цикл статей «Іван Крип'якевич та його доба» присвячено 135-річчю від дня народження цього видатного українського історика, академіка, громадського діяча, чие ім'я із честю носить Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Мовознавчі студії репрезентують аналіз вербальних символів і концептів.

Дослідження з літературознавства зосереджені навколо проблем теорії літератури.

Традиційно збірник містить рубрику «Огляди та рецензії».

Ukraine: Cultural Heritage, National Consciousness, Statehood / Ed. Ihor Soliar; NAS of Ukraine, I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies. Lviv, 2022. Vol. 36. 290 p.

The collection unites studies in history and archaeology, linguistics and literary studies.

Articles of the historical section reveal current problems in history and archaeology from ancient times up to now.

A series of articles under the title «Ivan Krypiakevych and his time» is dedicated to the 135th anniversary of the birth of this outstanding Ukrainian historian, academician, and public figure, whose name proudly bears the I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine.

Linguistic studies represent the analysis of verbal symbols and concepts.

Literary studies are focused on literary theory issues.

Traditionally, the collection contains a section «Reviews».

«Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність» – фахове видання категорії «Б» зі спеціальностей 032 «Історія та археологія» і 035 «Філологія» (наказ МОН України № 886 від 2.07.2020 р.)

Рекомендувала до друку вчена рада

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(протокол № 7 від 25.10.2022 р.)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Соляр Ігор Ярославович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Романюк Михайло Васильович, канд. іст. наук, ст. досл. (Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Акіллі Алессандро (Achilli Alessandro), д-р філос. (Австралія)

Борчук Степан Миколайович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

Газдаг Вільмош (Gazdag Vilmoš), д-р філос., доц. (Україна)

Даниленко Андрій (Danylenko Andriy), д-р філос., проф. (США)

Золтан Андраш (Zoltán András), д-р філол. наук, проф. (Угорщина)

Литвин Микола Романович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

Мозер Міхаель (Moser Michael), д-р габіліт., проф. (Австрія)

Муравський Олег Іванович, канд. іст. наук, ст. наук. сп. (Україна)

Надрага Марта Степанівна, канд. іст. наук, ст. досл. (Україна)

Пастух Тарас Васильович, д-р філол. наук, доц. (Україна)

Рембішевська Дорота Кристина (Rembiszewska Dorota Krystyna), д-р габіліт., проф. (Польща)

Ситник Олександр Степанович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

Ястремська Тетяна Олександрівна, д-р філол. наук, ст. наук. сп. (Україна)

ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

УДК 94(477.82/.86)"11":222.6(477)(093)(4)
DOI: 10.33402/ukr.2022-36-3-13

Ілля ПАРШИН

*кандидат історичних наук
завідувач відділу історії середніх віків
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0554-1335>
e-mail: iparshyn@yahoo.com*

Христина МЕРЕНЮК

*магістр історії
Львівського національного університету ім. І. Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4114-5663>
e-mail: khrystyna.mereniuk@lnu.edu.ua*

«ПОДЛЇ ТВОИ СТРЕМЕНЬ»: МАЛОДОСЛІДЖЕНИЙ РИЦАРСЬКИЙ ЕПІЗОД ІЗ ЖИТТЯ ГАЛИЦЬКОГО КНЯЗЯ ЯРОСЛАВА ВОЛОДИМИРОВИЧА

Розглянуто символічне значення кінського стремена як ознаки складання васальної присяги. Аналіз проблематики здійснено на основі опрацювання ширшого контексту ритуалів європейського рицарства, зокрема розрізнення чинів *Officium stratoris* та *Officium stratoris et strapae*. На підставі використання угорських середньовічних пам'яток, а також Київського й Волинського літописів (Іпатіївського літописного зведення) доведено знання представників військової еліти Галицької та Волинської земель різниці в цих обрядах: від вияву пошани до вершника (при триманні за вуздечку) до вказівки на безпосереднє залежне становище (при триманні за стремено). Зазначено, що ці звичаї з'явилися в Англії, але надзвичайно популярними були й на території континентальної Європи, передовсім у Священній Римській імперії. Висунуто гіпотезу, що ця традиція перейшла до Русі з німецьких земель, де вже від XIV ст. подібні рицарські ритуали почали записувати на рівні міського права, тобто перейшли у сферу середньовічного законодавства.

Акцентовано на випадку 1153 р., коли після смерті свого батька галицький князь Ярослав Володимирович (Осмомисл) радив домовитися про мир київському володарю Ізяславові Мстиславовичу. Зазначено, що князь через посередників запропонував формулу «подлї твои стремень», що, за середньовічним етикетом, означало визнання свого підлеглого становища. Зауважено, що за півстоліття галицькі бояри не забули значення цього ритуалу та намагалися об'єднати довкола себе інших служивих людей. Це продемонстровано на прикладі боярина Доброслава, який 1241 р. зібрав довкола свого стремена, за словами літописця, чимало «людей меча». Констатовано, що князі Данило та Василько Романовичі тоді правильно зрозуміли демонстрацію «гордого» боярина й

позбавили його захоплених волостей, частину ж нових слуг боярина Доброслава, можливо, вони самостійно вигнали з Галицької землі раніше. Висновано, що руська військова еліта розумілася на ритуалах середньовічного рицарства, що вкотре доводить існування міцних зв'язків знаті цих земель-князівств із тогочасною європейською культурою.

Ключові слова: стремено, Галицьке князівство, Волинське князівство, ритуал, князь Ярослав Володимирович (Осмогисл), рицарство.

Галицьке князівство та Волинь – найзахідніші українські землі часів княжої доби. Завдяки особливостям розташування своїх володінь місцеві Рюриковичі неодноразово опинялися в епіцентрі конфліктів, зокрема міжнародних (у середньовічному значенні цього слова). «Барвіста» військова історія принесла на ці території найкращі зразки європейського озброєння та передової як на XI–XIV ст. воєнної думки. Галицькі й волинські бояри навиками та уміннями не поступалися угорському баронству, німецьким і польським рицарям. Так само на рівні були зброя, захисне спорядження, укріплення місцевих населених пунктів (княжих та приватних). Водночас важливим й усе ще маловивченим епізодом залишається запозичення галицькою та волинською елітами не тільки зовнішніх атрибутів рицарства, а й певних ментальних парадигм поведінки, ритуалів тощо, що і стало метою цього дослідження. Проблема актуальна, бо, вивчаючи її, можна наблизитися до розуміння мотивації провідних діячів української Русі, виокремити спільні та відмінні риси у свідомості місцевих «людей меча» (бояр, а також князів і королів як вищих представників цього суспільного прошарку), які би поєднували або навпаки відрізняли їх від нобілітету сусідніх країн. Побічно завдяки цьому доводимо, що російські уявлення про «особливі шляхи» розвитку Русі та її своєрідну замкненість – це лише російські уявлення.

Джерел, на підставі яких можна проаналізувати ментальну картину руської еліти з такого ракурсу, збереглося не так багато. Однак їхню малу кількість компенсує ґрунтовний матеріал, який вимагає вдумливого осмислення. Зокрема, Київський літопис¹ (частина Іпатівського літописного зведення) зберігся у рукописі приблизно 1425 р. Ця пам'ятка, як продовження письмового викладу історії Русі, увібрала різноманітну інформацію, наповнену й описами битв, походів і, що важливо для нашого дослідження, іноземної присутності на землях Рюриковичів у XII ст. Частиною того ж зведення став Галицько-Волинський літопис², який називають також «Хронікою Романовичів»³ (від династії нащадків князя Романа Мстиславовича (1152–1205), на яку «працювали» літописці) чи Волинським літописом (про що відомо із князівської грамоти XV ст. – на це аргументовано й порівняно нещодавно вказав Володимир Александрович⁴). Напевно, складні перипетії боротьби за спадщину князя Романа, навала монголів та інші часті протистояння із

¹ Іпатьевская летопись / под ред. А. Шахматова. *Полное собрание русских летописей*. 2-е изд. Санкт-Петербург: Типография М. А. Александрова, 1908. Т. 2. 938 стб.

² Там само.

³ *Kronika Halicko-Wołyńska (Kronika Romanowiczów)* / wyd.: D. Dąmbrowski, A. Jusupović. *Monumenta Poloniae Historica. Nova Series*. Kraków; Warszawa, 2017. Т. 16.

⁴ Александрович В. Володимирський літопис – історична назва зіставлення найдавнішого київського разом із західноукраїнським літописанням XIII століття. *Галицько-волинська доба*. Львів, 2020. Т. 1. Студії з історії Галицько-Волинської держави XII–XIV століть. С. 201–203.

сусідніми польськими, угорськими, ятвязькими силами, описи віддалених походів до Придніпров'я (на землі інших Рюриковичів) чи маркграфства Моравії привели до того, що у джерелі міститься чимало відомостей про військову справу. Завдяки дослідженню тексту Волинського літопису, якому за останній час присвячено кілька ґрунтовних студій, можна виокремити деякі фрагменти, що виказують на знання галицьких і волинських бояр європейських ритуалів епохи Середньовіччя.

Важливі повідомлення європейських хронік. Зокрема, знання Романовичами ритуалів угорського середньовічного баронства демонструє «Пожонська хроніка»⁵. Автор джерела не встановлений. Імовірно, він жив у середині XIV ст. і був наближеним до впливової родини Чаків, яка відігравала помітну роль при дворі Анжуйської династії у Секешфегерварі. Дослідники припускають, що в руках анонімного хроніста перебував давніший текст, який не зберігся до нашого часу. Назва джерела походить від міста Пожонь (сучасної словацької Братислави), де віднайдено єдиний відомий рукопис XV–XVI ст.⁶

Зауважимо, що проблематика «рицарської поведінки» руських «людей меча» розглянута в окремих дослідженнях. Класичною є студія Михайла Грушевського «Історія України-Руси», що не втратила значення як монументальна пам'ятка української історіографії⁷. Важливі роботи Леонтія Войтовича – у них ідеться про особливості формування ідеології галицького боярства, наголошено на відмінностях військової знаті від волинських князів⁸. Мирослав Волощук звернув увагу на проникнення деяких «західних» ритуалів і практик до Русі⁹. Окремі рицарські сюжети з життя галицько-волинської еліти розглянули Ілля Паршин¹⁰ та Христина Меренюк¹¹. Завдяки роботі цих і багатьох інших істориків удалося прокоментувати деякі літописні епізоди, пов'язані з тогочасними європейськими правилами. Мовиться, наприклад, про обізнаність русів із турнірною культурою та розвагами західних «людей меча»¹², окремими аспектами поведінки під час воєнних дій тощо. Чимало інформації досі потребує детальнішого вивчення та переосмислення. Це стосується як відомостей європейських хроністів, так і руських літописців.

У тексті «Пожонської хроніки» міститься важливий уривок, який дослідники неодноразово пов'язували із використанням рицарських ритуалів: «Король Бела, син його [короля Андрія II], у кафедральній церкві Святого Петра в Білому [місті],

⁵ Chronicon Hungarorum Poseniense / ed. F. Toldy. Budae: Typis et sumptibus eiusdem universitatis, 1852. P. 1–47.

⁶ Macartney C. A. The medieval Hungarian historians. A Critical and Analytical guide. Cambridge: University Press, 1953. P. 142–143.

⁷ Грушевський М. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. / редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 1993. Т. 3: До року 1340. 592 с.

⁸ Войтович Л. Галич у політичному житті Європи XI–XIV століть. Львів, 2015. 478 с.

⁹ Волощук М. «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції. Івано-Франківськ: Лілея, 2014. 496 с.

¹⁰ Паршин І. Участь князя Данила Романовича в інтронізації угорського короля Бели IV. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2015. Вип. 9: Король Данило Романович 1264–2014. С. 23–34; Паршин І. Дипломатія Галицько-Волинської держави: європейські наративні джерела XIII–XV століть. Львів, 2018. 348 с.

¹¹ Mereniuk Kh. «Tournaments» and «Games» in Rus': tradition or single mentions? *Проблеми історії війн і військового мистецтва*. Львів, 2021. Вип. 3. С. 57–69.

¹² Ibid.

по тому сама [церква] освячена була, після нього коронований був: Коломаном князем, братом його, [який] королівський меч збоку нього урочисто тримав, мужем Самюелем, правдивим князем Русі, [який] коня його поперед нього з великою пошаною вів» («*Rex Wela filius ejus post eum coronatus est in Kathedrali Ecclesia beati Petri in Alba, quam ipse consecrari fecit, Colomano duce, fratre ejusdem ense regalem ad latus ejus honorifice tenente, Samuele vero duce Ruthenorum equum suum ante ipsem summa cum reverencia ducente*»)¹³.

У фрагменті описано обставини урочистої коронаційної церемонії Бели IV Арпада (Béla IV, 1205–1270) у 1235 р. «Біле місто» – резиденція Секешфегервар. Із дійових осіб (окрім правителя) хроніст відзначив колишнього галицького короля і брата Бели IV Коломана (Kálmán, †1241) та руського князя «Самюеля» – насправді, Данила Романовича (1201–1264). Майже ідентична інформація міститься в інших угорських пам'ятках із деякими доповненнями, наприклад, щодо конкретної дати – 14 жовтня, коли відбулися урочистості¹⁴. Напевно, в основі всіх записів перебувало давніше джерело, нині втрачене. Додамо, що візит князя Данила до Угорського королівства восени 1235 р. підтверджує Волинський літопис¹⁵, хоча відомостей про участь у коронації руський книжник не навів.

Вказівка на те, що старший Романович вів на церемонії королівського коня, спричинила наукову дискусію. Зокрема, дослідники звернули увагу на подібність такого ритуалу до обряду «служби конюшого» (*Officium stratoris*), поширеної церемонії надання почесі, визнання певної переваги (але не зверхності) наїзника над тим, хто тримається за вуздечку. Давніше історики припускали, що ця урочистість з'явилася у середньовіччі в Західній Європі і поза її межами не була відома¹⁶. Вперше на подібності досліджуваного «угорського сюжету» до *Officium stratoris* наголосив Мирослав Лабунька¹⁷. Його погляди, додавши власні аргументи, підтримали Олександр Головка та Леонтій Войтович¹⁸. Водночас ще від XIX ст. частина дослідників трактувала цей акт виявом підлеглості князя Данила Романовича угорському королю Белі IV. Таку версію обґрунтував російський історик Микола Карамзін (Николай Карамзин), який вважав, що руський володар намагався здобути підтримку потужного сусіднього правителя, щоб остаточно заволодіти Галичем. Гіпотезу критикували Денис Зубрицький, Микола Дашкевич, Ісидор Шараневич. Вони писали, що визнання васальної залежності не можна підтвердити активним протистоянням Романовичів та Бели IV¹⁹. Автентичність угорських джерел також піддавалася сумніву, а описувані факти виглядали упередженими.

Михайло Грушевський зайняв компромісну позицію. Він не сумнівався у справжності «Пожонської хроніки» й інших угорських пам'яток і зазначив, що

¹³ Chronicon Hungarorum Poseniense. P. 36.

¹⁴ Паршин І. Дипломатія Галицько-Волинської держави... С. 205–217.

¹⁵ Ипатьевская летопись. Стб. 774.

¹⁶ Twyman S. Papal ceremonial at Rome in the twelfth century. London: Boydell & Brewer Incorporated, 2002. P. 78.

¹⁷ Лабунька М. Князь Данило Галицький і коронація короля Бели IV (Чин: *Officium Stratoris*). До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. Київ; Львів, 2004. Т. 1. С. 560–561.

¹⁸ Войтович Л. Галич у політичному житті... С. 194–196.

¹⁹ Детальніше про історіографію проблеми див.: Паршин І. Участь князя Данила Романовича... С. 25–27.

князь Данило, прагнучи припинити угорське втручання у галицькі справи, міг визнати зверхність угорського короля²⁰. Не заперечуючи автентичності джерела, В. Александрович зауважив, що говорити про акт складання певної васальної присяги не доводиться: із хроніки не зрозуміло, чи Бела IV фізично сидів на коні, якого вів уперед князь Данило Романович²¹. Якщо зважити, що руський володар просто вів королівського коня, а брат короля ніс меч, то церемонія набуває зовсім іншого значення – винятково почесного.

Натомість деякі сучасні дослідники дотримуються інакших поглядів. Зокрема, Віталій Нагірний підтримав версію про визнання залежності руського володаря від Бели IV²². Подібну думку обґрунтував відомий польський історик і знавець генеалогії Даріуш Домбровський (Dariusz Dąbrowski). Свої твердження він виводив із простої логічної схеми. Якщо після раптової загибелі князя Романа Мстиславовича його малолітні сини змушені були присягнути угорському королю Андрію II (András II, 1177–1235) близько 1206 р., то вони повинні визнавати владу також наступників Угорської корони. Отож епізод 1235 р., зафіксований у латиномовних пам'ятках, – це лише наслідок старих домовленостей²³. Мирослав Волошук привернув увагу до деяких висловів, які використав руський книжник для опису мандрівки князя Данила до Угорщини²⁴. Так, він визначив, що літописний зворот «на честь» визначав васальну підлеглисть угорському королю²⁵.

Дискусія довкола подій 1235 р. та їхнє значення, отже, мали позитивні наслідки для розуміння виявів рицарської культури в Русі. По-перше, підтверджено, що іноземні джерела містять правдиву інформацію про минуле Галицько-Волинської держави. По-друге, в історіографії додатково наголошено на різниці між *Officium stratoris* та *Officium stratoris et strapae*. Останній ритуал однозначно свідчив про васальну залежність, але виглядав по-іншому: «підлеглий» вів не коня, а тримався під час руху за стремєно²⁶. Мирослав Волошук звернув увагу на повідомлення літописця, хронологічно розміщене у статті 1241 р. Після монгольської навали князі Данило та Василько збирали свої володіння наново й наразилися на спротив боярина Доброслава, що встановив владу в частині Прикарпаття (відповідно до літописного опису – в околицях Коломиї)²⁷. Боярин демонстративно наголосив на своєму статусі перед ними: «... с великою гордынею едоучю Доброславоу во шдиной сорочыцьѣ гордащоу ни на землю смотращоу. Галичаном же текоущимъ оу стремени его»²⁸. Згадка про стремєно, а не про вуздечку, вказує на інші сенси

²⁰ Грушевський М. Історія України-Руси... С. 52–53.

²¹ Александрович В. «Угорське підданство» короля Данила Романовича. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2019. Вип. 13. С. 154–155.

²² Nagimij W. *Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198(1199)–1264*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2011. S. 208.

²³ Dąbrowski D. *Daniel Romanowicz Król Rusi* (ok. 1201–1264). *Biografia polityczna*. Kraków: Avalon, 2012. S. 188–189.

²⁴ Волошук М. Васальна залежність Данила Романовича від Бели IV (1235–1245 рр.): джерела, історіографія та коротка постановка проблеми. *Україна–Угорщина: спільне минуле та сьогодення: матеріали Міжнародної конференції (Київ, 14–16 квітня 2005 р.)*. Київ, 2006. С. 86–95.

²⁵ Там само.

²⁶ Паршин І. Дипломатія Галицько-Волинської держави... С. 211–214.

²⁷ Волошук М. «Русь» в Угорському королівстві... С. 343.

²⁸ Ипатьевская летопись. Стб. 790.

цього ритуалу. Чин *Officium stratoris et strapae* мав на меті встановити підлеглисть між особами, і Доброслав намагався показати Романовичам, що він сюзерен цих земель. Походження та імена «галичан» не збереглися. Можемо припустити, що при описі цього сюжету літописець вказав на місцевих бояр, які з різних причин були позбавлені маєтностей у Галицькому князівстві й опинилися у нього «на службі».

Служба *Officium stratoris et strepae* походить із середньовічної Європи. Наприклад, в Англії вона означала визнання підлеглисті світському сеньйорові²⁹. Вказівки на цей ритуалі містяться у німецькій середньовічній епічній поемі «Пісня про Нібелунгів», написаній наприкінці XII – на початку XIII ст. Важливо, що в землях Священної Римської імперії він не тільки зберігся, а й еволюціонував. З юридичної практики середньовічних держав відомі випадки, коли коня правителя при в'їзді до міста супроводжували злочинці, засуджені до вигнання. Навіть простий дотик до кінського хвоста гарантував їм недоторканість – тримання ж за стремено було «привілеєм» родовитих експатріантів. Особливості цього обряду часто ставали об'єктами суперечок. Наприклад, у 1384 р. міська рада Констанца дала згоду на урочистий в'їзд до міста нового єпископа разом із вигнанцями, але лише за умови, що наступного ж дня вони знову полишать межі міських мурів. Додатково вона постановила, що приводити банітів можна було лише імператорові, королям і князям³⁰. Відзначимо, що рішення городян Констанца засвідчило трансформацію звичаїв, прийнятих у рицарському середовищі, в ухвали, що набували сили закону.

Русь мала тривалу історію контактів із німецькими землями³¹, тож імовірно, що відголоски подібних традицій були відомі в Галицькому та Волинському князівствах, що межували безпосередньо з тогочасним католицьким світом. Боярин Доброслав, отже, міг зібрати колишніх вигнанців і поставити їх собі на службу. Можливо, що частину тих, хто тримався за його стремено, становили представники місцевої еліти, яких Романовичі вигнали раніше – під час боротьби за спадщину батька. Його дії – цілком осмислені, засновані на середньовічному етикеті та звичаях, що використовувалися в тогочасній Європі. Відповідно до літописного опису, князі Романовичі розгнівалися на боярина й наказали його усунути. Очевидно, що значення подібних ритуалів було їм добре відоме. Рицарська культура, незважаючи на вплив православної візантійської традиції, мала певні корені у свідомості галицько-волинських володарів, які залишали право милувати або карати винятково за собою. Проаналізований епізод доводить існування міцних зв'язків Русі зі середньовічним європейським світом – «люди меча» з різних народів розумілися на рівні власних правил поведінки.

Символ стремена виступає знаком підлеглисті – триматися за нього означало визнавати себе васалом. Довести таке твердження на руському матеріалі можна також в інший спосіб. Дослідники мало уваги звертали на епізод, пов'язаний із

²⁹ Stroll M. Symbols as Power: The Papacy following the Investiture Contest. Leiden: Brill, 1991. P. 194–196.

³⁰ Shuster P. Der gelobte Frieden. Täter, Opfer und Herrschaft im spätmittelalterlichen Konstanz. Konstanz: UVK, 1995. S. 123–124.

³¹ Pritsak O. Die Rus'-Deutschen Beziehungen zwischen den 9. und 14. Jahrhunderten. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць*. Львів, 1998. Вип. 5: ПРОСФΩΝΗΜΑ. Историчні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича. С. 517–533.

демонстрацією рицарського обов'язку *Officium stratoris et strepae*. Йдеться, зокрема, про літописну оповідь смерті галицького князя Володимира Володаревича (1104–1152/1153), точніше – про реакцію його наступника, володаря Ярослава Володимировича (Осмомисла, †1187), на неї*. Руський книжник передав слова нового підкарпатського князя до київського тисяцького Петра Бориславовича: «... и ту снидоша противу ему с сѣнѣи слугы кнѣжи вси в черны^х матли^х и видивѣ се Петръ и подивиса что се есть и яже взиде на сѣни и види Ярослав сѣдаща на шти мѣстѣ в черни матли и въ клобуцѣ тако же и вси мужи его ... Ярослав же възрѣвъ на Петра и расплакаса ... и поведоша ему Бѣ сыночи кнѣза погаль ... поѣди к ѿцю своему Изаславу а ѿ мене са ему поклони и се ему явиши аче Бѣ ѿца еѣ пональ. а тѣ ми буди въ ѿца мѣсто а тѣ са с мой^и ѿцѣмь самъ вѣдалъ что межи има было а то оуже Бѣ всудилъ аче Бѣ ѿца моеѣ пональ а мене Бѣ на его мѣстѣ вставилъ а полкъ еѣ и дружина е оу мене суть развѣ шдино копие поставлено оу гроба его а и то в руку моею есть ны^и ѿчѣ кланая ти са прими ма яко сѣна своего Мьстислава такоже и мене ать ездить Мьстиславъ подлѣ твои стремень по шдинои сторонѣ тобе а я по другои сторонѣ подлѣ твои стремень ѣжду всими своими полкы...»³².

Розлогий фрагмент цінний не тільки тим, що в ньому представлені подробиці рицарського церемоніалу, пов'язаного зі зміною підлеглих київському сюзеренові-правителю, а й описом деяких особливостей фунеральної культури Галицької землі. Князь Володимир Володаревич був противником київського володаря Изаслава Мстиславовича (близько 1097–1154) і брав участь у коаліціях проти нього. Київський літописець передав здивування тисяцького Петра виглядом воїнів, вдягнених у чорні одежі («в черны^х матли^х»), і князя Ярослава та його бояр, що були у траурі («в черни матли и въ клобуцѣ тако же и вси мужи его»). Можливо, такий вияв жалоби для середньовічного подніпровця виглядав незвичним. Минаючи увагою політичні підтексти «пролиття сліз», зазначимо, що поведінка князя Ярослава Володимировича після смерті батька виглядає цілком природною. У середньовіччі люди часто плакали – про це відомо з багатьох писемних джерел епохи. Сльози, як вважалося, наближали до Бога, тож навіть досвідчені воїни, які брали участь у багатьох кампаніях, «заливалися слізьми», коли помирав хтось із рідних або дуже наближених до них людей³³. Ця особливість була добре знана як на Заході, так і на Сході Європи, тож дивуватися князю Ярославові Володимировичу, який буквально розплакався перед тисяцьким Петром, не потрібно. Позначився другий «бік» ритуальної традиції: новий галицький правитель, незважаючи на сум за померлим батьком, уже зайняв його місце серед бояр («сѣдаща на шти мѣстѣ»).

Наступність влади князь Ярослав засвідчив бажанням домовитися із київським володарем, щоб останній заступив йому батька («а тѣ ми буди въ ѿца мѣсто»). Також галицький володар засвідчив, що вся міць батькового війська перебуває зараз разом із ним («а полкъ еѣ и дружина е оу мене суть»). Виняток – один «спис», поставлений біля труни покійного, але навіть він перебував у повному підкоренні Ярослава Володимировича. Опис традиції виставляти «почесну варту» біля

* Автори висловлюють подяку В. Александровичу за привернення уваги до цього епізоду.

³² Ипатьевская летопись. Стб. 464–465.

³³ Див.: Apostolos-Cappadona D. «Pray with Tears and Your Request Will Find a Hearing»: On the Iconology of the Magdalene's Tears. *Holy Tears: Weeping in the Religious Imagination* / ed.: K. C. Patton, J. S. Hawley. Princeton; Oxford, 2005. P. 206.

померлого для літописання унікальний. Напевно, у цьому випадку йдеться саме про «спис» як найменшу військову одиницю середньовічного війська³⁴, а не про «копіє», тобто холодну зброю у буквальному значенні слова. Існування такого звичаю потребуватиме подальшого вивчення.

Остання частина уривка засвідчує формування підлеглого зв'язку галицького князя Ярослава й Ізяслава Мстиславовича: «... прими ма іако сїа своего Мьстислава такожє и мене ать ездить Мьстиславъ подлѣ твои стремень по удинои сторонѣ тобе а іа по другои сторонѣ подлѣ твои стремень ѡбидю всими своїми полкы...». Ця формула продовжує пропозиції щодо встановлення феодальних відносин «батько–син», тобто «сюзерен–васал». Згідно із записами літописця, новий володар Галицького князівства прагне прирівняти себе до сина київського князя Мстислава, урівняти їхні функції. Якщо молодий князь Мстислав вірно служить своєму батькові, то таку саму службу обіцяв князь Ярослав, використовуючи стремено як символ для визначення своєї покори («подлѣ твои стремень»). Вбачаємо в цьому знання військових традицій тогочасного європейського етикету, зокрема чину *Officium stratoris et strapae*. Тож поведінка боярина Доброслава в 1241 р. має певні підтвердження у свідомості галицької військової еліти XII ст.

Отже, галицькі й волинські «люди меча» розумілися на ритуалах середньовічного рицарства. Насамперед на підставі угорських хронік і руського літописання помітна різниця у трактуванні окремих почесних обов'язків *Officium stratoris* та *Officium stratoris et strapae*. Перший із них полягав в урочистому проведенні коня за вуздечку, призначався для святкових церемоній і символізував повагу до найзника. Другий – означав визнання васальної підлеглості, використовувався для встановлення зв'язків «сюзерен–васал». У 1235 р. князь Данило Романович брав участь у коронації Бели IV і, напевно, виконав «службу конюшого» (хоча в останніх дослідженнях цього епізоду вказано також на неправильне розуміння текстів латиномовних джерел: не обов'язково волинський правитель вів саме того коня, на якому вверхи їхав угорський король). Хоча в описах подій 1153 р. і 1241 р. згадано про стремено як символ виявлення цілком конкретних соціальних зобов'язань. Можливо, ця традиція перейшла до Русі з німецьких земель, де вже від XIV ст. подібні рицарські ритуали почали записувати на рівні міського права, тобто перейшли у сферу середньовічного законодавства. Очевидно, галицький князь Ярослав добре знався на церемоніалі, бо описи смерті батька та його вокняжіння, представлені у Київському літописі, досить унікальні. Обіцянку їздити «подлѣ твои стремень» можна трактувати як вияв покори й бажання домовитися із київським володарем Ізяславом, аби той прийняв галичанина на службу так само, як свого сина Мстислава. Значно пізніше боярин Доброслав вказав Романовичам на свої владні амбіції, оточивши себе васалами, що перебували біля його стремені. Князі Данило та Василько правильно зрозуміли демонстрацію «гордого» боярина і позбавили його волостей, які він захопив.

REFERENCES

Aleksandrovych, V. S. (2019). «Uhorske piddanstvo» korolia Danyla Romanovycha. *Kniazha doba: istoriia i kultura*, 13, 133–190 [in Ukrainian].

³⁴ Див.: Войтович Л. Галич у політичному житті... С. 81, 294, 300.

Aleksandrovych, V. S. (2021). Volodymyrskyi litopys – istorychna nazva zistavlennia naidavnishoho kyivskoho razom iz zakhidnoukrainskym litopysanniam XIII stolittia. *Halytsko-volynska doba*, 1, 193–215 [in Ukrainian].

Apostolos-Cappadona, D. (2005). «Pray with Tears and Your Request Will Find a Hearing»: On the Iconology of the Magdalene's Tears. In K. C. Patton, J. S. Hawley (Eds.), *Holy Tears: Weeping in the Religious Imagination* (p. 206). Princeton; Oxford [in English].

Dąbrowski, D. (2012). *Daniel Romanowicz Król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna*. Kraków: Avalon [in Polish].

Hrushevskiy, M. S. (1993). *Istoriia Ukrainy-Rusy* (Vol. 3). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Ipatievskaya letopis. (1908). In A. A. Shakhmatov (Ed.), *Polnoe sobranie russkikh letopisei* (Vol. 2, Col. 938). Saint Petersburg: Tipografiya M. A. Aleksandrova [in Old Ukrainian].

Kronika Halicko-Wołyńska (Kronika Romanowiczów). (2017). In D. Dąbrowski, A. Jusupović (Eds.), *Monumenta Poloniae Historica. Nova Series*. (Vol. 16). Kraków; Warsaw [in Old Ukrainian].

Labunka, M. M. (2004). Knyaz Danylo Halytskyi i koronatsiia korolia Bely IV (Chyn: Officium Stratoris). *Do dzherel. Zbirnyk naukovykh prats na poshamu Oleha Kupchynskoho z nahody yoho 70-richchya*, 1, 554–562 [in Ukrainian].

Macartney, C. A. (1953). *The medieval Hungarian historians: A Critical and Analytical guide*. Cambridge: University Press [in English].

Merenuk, Kh. V. (2021). «Tournaments» and «Games» in Rus': tradition or single mentions? *Problemy istorii viin i viiskovoho mystetstva*, 3, 57–69 [in English].

Nagirnyj, W. M. (2011). *Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198(1199)–1264*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności [in Polish].

Parshyn, I. L. (2015). Uchast kniazia Danyla Romanovycha v intronizatsii uhor-skoho korolia Bely IV. *Kniazha doba: istoriia i kultura*, 9, 23–33 [in Ukrainian].

Parshyn, I. L. (2018). *Dyplomatiia Halytsko-Volynskoi derzhavy: yevropeiski naratyvni dzherela XIII–XV stolit*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakovycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Pritsak, O. Y. (1998). Die Rus'-Deutschen Beziehungen zwischen den 9. und 14. Jahrhundert. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Zbirnyk naukovykh prats*, 5, 517–533 [in German].

Shuster, P. (1995). *Der gelobte Frieden. Täter, Opfer und Herrschaft im spätmittelalterlichen Konstanz*. Konstanz: UVK [in German].

Stroll, M. (1991). *Symbols as Power: The Papacy following the Investiture Contest*. Leiden: Brill [in English].

Toldy, F. (Ed.). (1852). *Chronicon Hungarorum Poseniense*. Budae: Typis et sumptibus eiusdem universitatis [in Latin].

Twyman, S. (2002). *Papal ceremonial at Rome in the twelfth century*. London: Boydell & Brewer Incorporated [in English].

Voitovych, L. V. (2015). *Halych u politychnomu zhytti Yevropy XI–XIV stolit*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakovycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Voloshchuk, M. M. (2014). «*Rus' v Uhorskomu korolivstvi (XII–druga polovyna XIV st.): suspilno-politychna rol, mainovi stosunky, mihratsii*. Ivano-Frankivsk: Lileia [in Ukrainian].

Voloshchuk, M. (2006). Vasalna zalezhnist Danyla Romanovycha vid Bely IV (1235–1245 rr.): dzherela, istoriohrafia ta korotka postanovka problemy. Proceedings of the International Conference: *Ukraina–Uhorshchyna: spilne mynule ta sohodennia* (pp. 86–95), Kyiv, 14–16 kvitnia 2005. Kyiv [in Ukrainian].

Illia PARSHYN

PhD (History)

Head of the Department of Medieval Studies of the

I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0554-1335>

e-mail: iparshyn@yahoo.com

Khrystyna MERENIUK

Master of History

I. Franko National University of Lviv

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4114-5663>

e-mail: hrys.merenyuk@gmail.com

«ПОДЛЪ ТВОИ СТРЕМЕЊЪ»: A LITTLE-RESEARCHED CHIVALRY EPISODE FROM THE LIFE OF HALICIAN DUKE YAROSLAV VOLODYMYROVYCH

The article examines the symbolic meaning of the horse's stirrup as a sign of taking a vassal oath. The analysis of the problem was carried out based on the study of the broader context of the rituals of European chivalry. In particular, it is shown the distinction between the rank of *Officium stratoris* and *Officium stratoris et strapae*. Based on the use of Hungarian medieval monuments, as well as Kyiv and Volhynia chronicles (Ipatian chronicle collection), it was proved that the representatives of the military elite of the Halychyna and Volhynia lands were familiar with the difference in these rites – from showing respect to the rider (when holding the bridle) to indicating a direct dependent position (when holding the stirrup). These customs appeared in England, but were also extremely popular on the territory of continental Europe, primarily in the Holy Roman Empire. Perhaps this tradition came to Rus' from the German lands, where already from the 14th century similar chivalric rituals began to be recorded in the city laws. So, such traditions passed into the sphere of medieval legislation.

In the research, the main emphasis is placed on the case of 1153, when after the death of his father, the prince of Halychyna Yaroslav Volodymyrovych (Osmomysl) offered to negotiate peace with the Kyiv duke Izyaslav Mstislavovych. Through intermediaries, the prince offered the formula «подлѣ твои стремѣнь», which, according to medieval etiquette, meant recognition of his subordinate position. Note that half a century later, the boyars of Halychyna did not forget the significance of this ritual and tried to unite other service people around them. This is demonstrated by the example of the boyar Dobroslav, who in 1241 gathered around

his stirrup, according to the chronicler, many other warriors. Dukes Danylo and Vasylo then correctly understood the demonstration of the proud boyar and deprived him of the lands he had seized. It is possible that some of the new servants of the boyar Dobroslav were expelled from the Halychyna land by Romanovids earlier. Thus, the Rus' military elite understood the rituals of medieval chivalry. It proved the existence of strong connections between the nobility of these princely lands and the European culture of that time.

Keywords: stirrup, Halychyna Principality, Volyn Principality, ritual, Prince Yaroslav Volodymyrovych (Osmomysl), chivalry.

Соломія КОЗАК

аспірант

відділу історії середніх віків

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0900-4852>

e-mail: rapko.sol@gmail.com

ФЕДІР ДАНИЛОВИЧ ОСТРОЗЬКИЙ: РУСЬКИЙ КНЯЗЬ, НАЩАДОК ДИНАСТІЇ РОМАНОВИЧІВ І ГУСИТСЬКИЙ ГЕТЬМАН У ЧЕХІЇ

Розглянуто участь князя Федора Даниловича Острозького у вирі Гуситських війн. Зазначено, що ця проблема залишається маловивченою та дискусійною і немає однозначної відповіді, чи був саме Федір Данилович згаданим у тогочасних джерелах «Фрідріхом Острозьким». Взято до уваги, що такий важливий етап князя, як його участь у подіях Гуситських війн, часто заперечують. Проте розвинуто припущення і наведено аргументи, що саме Федір Данилович мав усі підстави воювати на боці гуситів.

Підтримано гіпотезу, що лицар та політик, яким був Федір Данилович, справді міг брати участь у Гуситських війнах, згодом встигнувши ще підтримати Свидригайла Ольгердовича, і аж після 1437 р., тобто після 70-річчя, прийняти чернецтво.

На підставі аналізу попередньої політичної діяльності князя Федора Острозького відзначено, що напередодні подій у Чехії князь, найімовірніше, брав участь у складі руської делегації на Констанцькому соборі 1414–1418 рр. Вказано, що активна міжнародна, а згодом і військово-політична діяльність князя опиралася саме на династичну традицію суверенної державності, носієм якої він був як нащадок Мономаховичів-Романовичів.

Узято до уваги, що економічні, культурні та політичні контакти Чехії з Руссю розпочалися задовго до Гуситських війн. Наведено приклади таких взаємин і їхні паралелі та підґрунтя для нового витка комунікації.

Описано перебіг участі Федора Даниловича в походах і битвах гуситського часу в Чехії та Словаччині. Звернено увагу на дискусійний аспект можливих союзних відносин князя з угорським королем Сигізмундом Люксембургом – головним противником гуситів. Зроблено припущення, що такі відносини могли бути зумовлені зустріччю сторін конфлікту у Братиславі в квітні 1429 р. та міжнародним з'їздом правителів у Луцьку, який відбувся 1429 р. і на якому Сигізмунд міг вирішити питання щодо коронації Вітовта та створення Литовського королівства. Вказано, що таке подієве русло могло цікавити острозького князя, який прагнув розширити й укріпити свою родову спадщину.

Відкинуто припущення, що Федір Данилович усе життя служив тільки польському королю Владиславові Ягайлу. Зроблено висновок, що однією із головних підстав для участі князя Федора Даниловича в Гуситських війнах було те, що він шукав способи

відновити власні права на спадкові володіння. Наголошено, що, як людині війни, для князя Острозького закономірно було воювати поруч із гуситами майже до кінця життя.

Ключові слова: Федір Данилович, князь Острозький, Гуситські війни, Чехія, Зигмунт Корибутович, русько-чеські відносини.

Історія участі руських князів із Волині Зигмунта Корибутовича (*Žygimantas Kaributaitis*, †1435) та його соратника Федора Даниловича Острозького (близько 1365 – після 1437) у вирі подій Гуситських війн – маловивчений період українського минулого. Постать Федора Даниловича неодноразово притягувала погляди дослідників, які вивчали рід Острозьких і військово-політичні події початку XV ст. Проте й досі залишається чимало дискусійних або мало висвітлених питань, особливо довкола того, чи справді саме князь Федір був цим славнозвісним учасником гуситських подій? У цій статті відстоюю думку, що згаданим у джерелах «Фрідріхом Острозьким» був саме Федір Данилович. Відтак потребує висвітлення участь руського князя у боротьбі за гуситську Чехію, де він був добре знаним полководцем (гетьманом), зважаючи на ширший геополітичний контекст.

Мета розвідки – розкрити участь князя Острозького в подіях Гуситських війн, ґрунтуючись на припущенні, що ним був саме князь Федір Данилович.

Федір Данилович, у чернецтві Феодосій, – руський князь із родини Острозьких. Був одружений з Агафією-Агрипиною, крихітне придане якої аж ніяк не відповідало амбіціям князя¹. Походження роду князів Острозьких має велику історіографічну спадщину і зараз уже не спричиняє жвавих дискусій. Як переконливо довели Ігор Мицько та Леонтій Войтович, виводити родовід Острозьких треба від волинської гілки Мономаховичів. На думку І. Мицька, предтечею князів Острозьких був Мстислав Данилович², Л. Войтович вважає, що їхньою протопластою були Роман Данилович (1230–1261) та Василько Романович (1203–1269)³. Беручи до уваги активну державно-політичну діяльність князів Острозьких, у ній можна помітити безперечну династичну тяглість та амбіції, успадковані саме від Рюриковичів-Романовичів. Життя і діяльність Федора Даниловича – один із яскравих прикладів, який залишив слід в історії. До того ж цей князь зумів не лише закріпити становище роду Острозьких, а й підкреслити риси, притаманні своїм попередникам Романовичам, а надто нащадкам Острозьким – ідеться про хист полководця та духовне спрямування.

Попри багатогранну діяльність князя Федора Даниловича, про нього досі написано доволі мало наукових розвідок, до того ж не достатньо взято до уваги або відкинуто такий важливий етап, як участь у подіях Гуситських війн. Це питання у різний час вивчали в більшому чи меншому обсязі Михайло Грушевський⁴,

¹ Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття: Волинь і Центральна Україна. Київ: Критика, 2008. С. 93.

² Мицько І. Синодики монастирів як унікальне джерело української генеалогії: князі Острозькі. *Лавра*. 1999. № 2. С. 49–56.

³ Войтович Л. Родина князів Острозьких. *Записки НТШ*. Львів. 1996. Т. 231. С. 355–367; Войтович Л. Князі Роман Данилович і Василько Романович – протопласта князів Острозьких. *Острозька давнина*: наук. зб. Остріг. 2013. Вип. 2. С. 11–25.

⁴ Грушевський М. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. / редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 1993. Т. 4. 544 с.

Антоній Флоровський (Антоний Флоровский)⁵, Леонтій Войтович, Олександр Рандін (Alexander Randín)⁶, Їржі Юрок (Jiří Yurok)⁷, Василь Вихованець⁸.

Часто можна побачити припущення, яке відкидає участь князя у гуситських подіях, беручи до уваги, що у 30-х роках XV ст. Федорові мало би бути близько 70 років⁹. Його й далі підтримують деякі дослідники, апелюючи до того, що і хроніка Яна Длугоша (Jan Długosz «Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae», XV ст.) розрізняє князя Фрідріха та Федька¹⁰ і що Федір Данилович точно не носив імені Фрідріх, а Федьком радше міг називатися Федір Несвіцький, брат Зигмунта Корибутовича¹¹. Дослідник В. Вихованець підтримав та розвинув версію, що Федором, який воював у Чехії, був узагалі не князь Острозький, а Федько Несвіцький († перед 1442)¹², який якраз і був тим «авантюрним товаришем битв Корибутовичових та Свидригайлових», тоді як Федір Данилович завжди підлягав і був вдячний польському королю¹³.

Леонтій Войтович відстоює позицію, що лицар і політик, яким достоту був Федір Данилович, із великою вірогідністю міг брати участь у Гуситських війнах, згодом встигнувши ще підтримати Свидригайла Ольгердовича (близько 1370–1452), і аж після 1437 р., тобто після 70-річчя, прийняти чернецтво¹⁴. Дослідник також слушно схиляється до думки, що Федір-молодший (Федір-Вацлав), син Федора Даниловича, таки не міг бути в чеській кампанії цим «Фрідріхом», оскільки на 1422 р. він, щонайменше, тільки народився¹⁵.

Версія, що в Чехію разом із Зигмунтом Корибутовичем відправився саме князь Федір Данилович, виглядає правдоподібною ще й з огляду на те, що він і задовго до 1420-х років був активним учасником міжнародної комунікації. Зокрема, є вагомі підстави вбачати саме за Федором Острозьким участь у Констанцькому соборі 1414–1418 рр. у складі руської делегації на чолі з митрополитом Григорієм Цамблаком (близько 1364–1419/1420). На підставі свідчень хроніста собору Ульріха

⁵ Флоровский А. Чехи и восточно-славянское население Польши и Литовского великого княжества в XV–XVII вв. *Флоровский А. Чехи и восточные славяне. Очерки по истории чешско-русских отношений (X–XVIII вв.): в 2 т.* Прага: Slovánský ustav, 1935. Т. 1. С. 303–306.

⁶ Randín O. Kniežta Fridrich Ostrožský. Ruský kondotier v husitských Čechách a na Slovensku. *Husitský Tábor. Sborník Husitského Musea. Tábor, 2005. Vol. 15. S. 231–255*; Рандин А. Гуситская эпоха в зеркале одной судьбы («Русский гусит» князь Фридрих Острожский). *«Запад–Восток»*. 2018. С. 10–27.

⁷ Jurok J. Příčiny, struktury a osobnosti husitské revoluce. České Budějovice: Vedita, 2006. 298 s.

⁸ Вихованець В. Скільки Федорів у традиційному образі кн. Федора Даниловича Острозького? *Генеалогічні записки*. Львів. 2013. Вип. 11. С. 1–40.

⁹ Флоровский А. Чехи и восточно-славянское... С. 304–305.

¹⁰ Jana Długosza Kanonika Krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaście / przek. K. Mecherzyńskiego. Kraków: Drukarnja «Czas», 1869. Т. IV. Ks. XI, XII. S. 370, 486, 539 (Fridrich); 451–454, 481, 488 (Fedko).

¹¹ Рандин А. Гуситская эпоха... С. 17–18.

¹² Папа І. Загадка походження князя Федька Несвіцького: давні та новітні дискусії. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2011. Вип. 46. С. 42–64; Войтович Л. Княжа доба: портрети еліти. Біла Церква: Вид. Олександр Пшонківський, 2006. С. 651.

¹³ Вихованець В. Й. Скільки Федорів у традиційному образі... С. 21.

¹⁴ Войтович Л. Родина князів Острозьких. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1996. Т. ССXXX. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 362.

¹⁵ Войтович Л. Князі Острозькі: спроба відтворення генеалогії династії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. Остріг, 2008. Вип. 13. С. 50.

фон Рихенталя (Ulrich von Richental, близько 1365–1437) нам відомо про «герцога Червоної Русі» («*der hertzog von rotten Rüssen*»), а з твору Томаса Прішуха (Tomas Prishuh, †1419/1420) «Фундамент собору» дізнаємось, що цим володарем був «герцог Острозький» («*mer ein fürst herzog von Ostrog*»)¹⁶. Як стверджують Леонтій Войтович та Ілля Паршин, ним міг бути саме найстарший на тоді представник родини Острозьких – Федір Данилович¹⁷.

Важливо наголосити, що князь Федір Острозький – нащадок Романа Даниловича, а відтак носій ідеї суверенної державності, притаманної представникам цієї гілки Мономаховичів¹⁸. За інтересами руської делегації на соборі стояв великий князь литовський Вітовт Кейстутович (Vytautas, 1350–1430), сюзерен Федора Даниловича, який, очевидно, мав свої зацікавлення у відродженні Королівства Русь¹⁹. До служби Вітовту Федір Данилович служив спершу Любартові-Дмитрові Гедиміновичу (Liubartas, близько 1300–1383), а невдовзі до 1386 р. – його синові Федорові Любартовичу (1351–1431), з-під влади якого руського князя звільнив польський король Владислав II Ягайло (Władysław II Jagiełło, 1351–1434). Упродовж 1387–1392 рр. Федір був намісником Луцького князівства²⁰.

Проте після 1392 р. Федір Данилович не підтримував стосунків із польським королем, не брав участі у Грюнвальдській битві (1410)²¹. На Констанцькому соборі він, імовірно, опираючись на свої спадкові права, намагався домогтися підтримки в угорського короля Сигізмунда I Люксембурга (Zsigmond I Luxemburg, 1368–1437). Із цієї затії мало що вийшло, оскільки угорський правитель вирішив оминати питання Королівства Русі, тож як наслідок (забігаючи наперед) ці землі анексувала Польща, трансформувавши їх 1434 р. у Руське воєводство у своєму складі.

Не орієнтуючись у 1420-х роках на Сигізмунда Люксембурга, Федір Данилович разом з іншим колишнім соратником Ягайла Зигмунтом Корибутовичем взяв участь у поході в Чехію на підтримку гуситів проти імператора Сигізмунда. Уся попередня діяльність князя Федора, охопна з участю у складі литовсько-руської делегації, була для цього логічним підґрунтям. За влучним висловлюванням Л. Войтовича, Федір Данилович мав для своєї амбітної позиції вагомий підстави як нащадок Романа Даниловича; це відображає і його герб, де були об'єднані елементи давніх гербів його предків короля Данила Романовича (1201–1264) (двоголовий орел) і волинських

¹⁶ Thomas Prischuch von Augsburg. Das Ticht von Kostenz / hrsg. K. Höfler. *Fontes rerum Austriacarum*. Wien, 1865. Т. 6. Geschichtsschreiber der husitischen Bewegung in Böhmen. Teil II. S. 376.

¹⁷ Паршин І. «Острозький епізод» Констанцького собору (1414–1418 рр.). *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія Історія*. Тернопіль, 2016. Вип. 1. Ч. 2. С. 9–13; Войтович Л. Галич у політичному житті Європи XI–XIV ст. Львів, 2015. С. 438–439.

¹⁸ Грушевський М. Історія України-Руси... Т. 4. С. 159; Т. 5. С. 27–33; Войтович Л. Князі і традиції державності. *Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.) склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження*. Львів, 2000. С. 485–498; Войтович Л. Загадковий «васокородовитий шляхетний князь Червоної Русі». *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич: Коло, 2009. Вип. 13. С. 24–32; Войтович Л. Загадочний висококордонний благородний князь Червоної Русі. *Генеалогічний вестник*. Санкт-Петербург, 2009. Вип. 36. С. 51–60.

¹⁹ Войтович Л. Галич у політичному житті... С. 439.

²⁰ Gruntowska L. Dzieje rodu książąt Ostrogskich w świetle «Herbarza» Kaspra Niesieckiego. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica*. Lodz, 2003. Vol. 77. S. 9–10.

²¹ Войтович Л. Родина князів Острозьких... С. 355–367.

Даниловичів (хрест)²². Окрім того, Федора Даниловича здебільша титуловано у джерелах як «князь Русі»²³, і хоч геополітичне поняття «Русь» тоді швидше могло позначати руські землі, які ввійшли до складу Польщі, проте тут ідеться, мабуть, більше про ширшу паралель – зв'язок із «королівством Русь» (Regnum Russiae, Regnum Ruthenorum), до якого належали за Данила Романовича не лише Галицьке та Волинське князівства, а й Київ²⁴.

На перший погляд може бути неочевидним, чому князі-вихідці з Русі підтримали гуситів у їхній боротьбі проти католицьких сил. А тому цікавим аспектом, який добре розкриває тему впливу вчення гуситів на культурно-політичне життя Русі, є подорож у руські землі соратника Яна Гуса (Jan Hus, 1369–1415) Єроніма Празького (Jeronym Pražský) навесні 1413 р. Це також дає змогу зрозуміти, що ж спонукало руських князів, зокрема й Острозького, відправитись у Чехію на підтримку гуситів. Це питання добре розкрила дослідниця Інна Кубай, відзначаючи, що перебування Єроніма Празького в литовсько-руських землях було можливістю трансляції засадничих гуситських ідей у тогочасний православний соціокультурний простір²⁵. Це лише один із аспектів, який заклав передумови участі руських князів у чеських подіях.

Але треба брати до уваги, що економічні, культурні та політичні контакти Чехії з Руссю розпочалися задовго до Гуситських війн. Як приклад можна навести Опавську кампанію Данила Романовича 1253 р. у контексті війни за Австрійську спадщину (1246–1278)²⁶, у якій якраз предок Федора Даниловича, Роман Данилович, відіграв не останню роль. Саме на підтримку його кандидатури на австрійський престол у Чехію вирушили галицькі війська Данила Романовича разом зі союзниками²⁷. Далі треба згадати союзні відносини Лева Даниловича (близько 1228 – близько 1301) та Вацлава II Пшемисліда (Wenceslaus II Bohemian, 1271–1305)²⁸, не кажучи вже про весь спектр численних матримоніально-династичних зв'язків, які становили міцне підґрунтя для русько-чеських контактів упродовж XIII–XIV ст.

²² Войтович Л. Галич у політичному житті... С. 439.

²³ Středověké listy ze Slovenska. Sbirka listů a listin, psaných jazykem národním / ed. V. Chaloupecký. Bratislava: Melantrich, 1937. S. 4; *Geschichtsquellen der Hussitenkriege* / ed. C. Grünhagen. *Scriptores rerum Silesiacarum*. Breslau, 1871. Bd. VI. № 81. S. 59; Palacký F. *Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges in den Jahren 1419–1436*. Praha, 1873. Vol. I. S. 602.

²⁴ Войтович Л. Королівство Русі: реальність і міфи. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*: зб. наук. праць. Дрогобич, 2003. Вип. VII. С. 63–71.

²⁵ Кубай І. Відображення гуситських реформаційних ідей у соціокультурному просторі Південно-Західної Русі наприкінці XV – у першій половині XVII ст. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*: зб. наук. статей. Чернівці, 2013. Т. 25–26. С. 54–60.

²⁶ Mika N. *Walka o spadek po Babenbergach 1246–1278*. Racibórz: Wyd-wo a Agencja Informacyjna WAW Grzegorz Wawońcy, 2008. 136 s.; Войтович Л. Союз Галицьких Романовичів з Австрією та Чехією у XIII ст. *Проблеми слов'янознавства*. Львів, 2006. Вип. 56. С. 47–56; Козак С. Лицарське непорозуміння: до трактування епізоду з подарованим мечем під час Опавської кампанії Данила Романовича у 1253 році. *Проблеми історії війн і військового мистецтва*. Львів, 2021. Вип. 3. С. 79–88.

²⁷ Войтович Л. Князі Роман Данилович і Василько Романович... С. 11–25.

²⁸ Kozak S. «И dokončavъ с нимъ миръ до своего живота»: on the Question of the Context of the Opava Meeting in 1289, its Participants and the «Eternal» Czech Galician Union. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Київ, 2021. Вип. 30. Р. 10–25.

Незадовго до гуситських подій українські війська брали участь у Грюнвальдській битві 1410 р. пліч-о-пліч із чеськими найманцями²⁹. Зокрема, Зигмунт Корибутович, разом із яким згодом у Чехії воюватиме Федір Острозький, очолював під Грюнвальдом окрему 51-шу польську хоругву. Тодішнє протистояння тієї частини чеських сил, які воювали проти тевтонців і Сигізмунда Люксембурга, знайшло продовження у подіях Гуситських війн, де знову зіграв свою роль русько-чеський союз.

Розгляньмо детальніше військову виправу князя Острозького на підтримку гуситів. Варто також сказати кілька слів про ситуацію у Чеському королівстві напередодні. Після смерті чеського короля Вацлава IV у 1419 р. гусити повстали проти претендента на трон імператора Сигізмунда I Люксембурга та запропонували чеську корону польському королю Владиславу Ягайлові. Після роздумів Ягайло відмовився, і чехи запропонували корону великому князю литовському Вітовтові. Той погодився, але заявив чехам, що сам виїхати не може, залишивши їм сподівання лише на власні сили. 14 липня 1420 р. гетьман гуситів Ян Жижка (Jan Žižka, †1426) розгромив війська Сигізмунда під Прагою, а 1421 р. чеський сейм оголосив про втрату Сигізмундом чеського королівського престолу. Після кількох етапних переговорів пражан із литовським володарем³⁰ Вітовт відправив до Чехії литовсько-руського князя Зигмунта Корибутовича як свого намісника.

Зигмунт Корибутович, із яким вирушив і князь Федір, перебував у Чехії впродовж 1422–1423 рр. (як намісник Вітовта) та 1424–1427 рр. (уже як самопроголошений король, який не пройшов процедури офіційної ініціації)³¹. Князь Острозький воював на боці гуситів, імовірно, до середини 1430-х років, і його перебування у Чехії розгляньмо детальніше.

Що мотивувало князя Федора Даниловича вирушити на підтримку гуситів? На думку Яна Длугоша, Фрідріх утік до Чехії з огляду на скоєні «різні злочини»³². Але якщо брати до уваги, що польський придворний автор усіляко відстоював позицію поборника католицизму і вельми неприхильно ставився до «еретиків», то не викликає здивування його позиція щодо будь-кого, хто стане на бік гуситів. Звідси й головний посил епізодів у праці Длугоша, які стосуються чехів: заклик до навернення відступників-еретиків, повернення під крило Католицької Церкви під егідою Кракова³³. У князя Острозького радше могла бути мотивація, яка ґрунтувалася на специфіці права успадкування, коли він змушений був шукати собі пристанища деінде як князь-ізгой. Можливо, це було пов'язано з політикою литовського та польського правителів, які провадили ліквідацію удільних князівств³⁴.

²⁹ Козак С. Чеські воїни на полі Грюнвальдської битви: участь та пошуки контактів із Польщею та Литвою-Руссю. *Проблеми всесвітньої історії*. 2022. № 17.

³⁰ Nikodem J. Polska i Litwa wobec husyckich Czech w latach 1420–1433: studium o polityce dynastycznej Władysława Jagiełły i Witolda Kiejstutowicza. Poznań: Instytut Historii UAM, 2004. S. 226–245.

³¹ Grygiel J. *Życie i działalność Zygmunta Korybutowicza*. Studium z dziejów stosunków polsko-czeskich w pierwszej połowie XV wieku. Wrocław: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, 1988. S. 92.

³² Jana Długosza *Kanonika Krakowskiego*... T. IV. S. 486.

³³ Iwańczak W. *Sąsiedztwo polsko-czeskie w końcu średniowiecza*. Wybrane zagadnienia. *Przegląd Zachodniopomorski*. Szczecin: Wyd-wo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2006. Vol. 1. 2006. S. 99.

³⁴ Войтович Л. *Князівські династії*... С. 444–460, 485–498; Рандин А. *Гуситская эпоха*... С. 18.

Загалом із діяльністю руських князів у Чехії пов'язана політична стабілізація радикального крила гуситів, що наближало їх до поміркованості у вимогах та консенсусу з Римською Церквою. Водночас Федір Острозький, хоч і безперечно був серед наближених соратників Зигмунта Корибутовича³⁵, однак більше взаємодіяв із радикальними братствами і, на чому здебільш акцентує увагу О. Рандін, не мав стосунку до головних для нього подій. Наприклад, нам нічого не відомо про участь князя Острозького в подіях 1427 р., коли Зигмунт Корибутович намагався здійснити у Празі переворот. Також він ніяк не долучався до польсько-чеських контактів у 30-х роках XV ст., активним посередником у яких виступав князь Зигмунт. Припущення І. Юрока, що Федір Острозький разом із Зигмунтом Корибутовичем після 1427 р. воював у Верхній Сілезії, не має підтвердження³⁶. Олександр Рандін сумнівається також у тому, чи брав участь князь Острозький у складі військ Корибутовича в битві при Усті 1426 р.³⁷. Проте з листа Альбрехта Габсбурга, герцога Австрійського (Albrecht VI) польському королю від 1428 р. відомо, що «Зигмунт і Фрідріх, князі литовські» об'єдналися із чеськими еретиками і знову закріпилися у деяких містечках поряд із маркграфством Моравським³⁸. Із другого боку, це повідомлення, як наголошує О. Рандін, зовсім не свідчить про спільну воєнну експедицію³⁹. Дослідник припускає, що є підстави говорити про дещо інші мотиви, якими керувався князь Федір у Чехії, що видно з його відносин із Сигізмундом Люксембургом та його оточенням, про які мовитиметься далі.

У будь-якому разі перша достовірна згадка про князя Федора Острозького в чеських джерелах стосується 1424 р., коли той був, імовірно, певний час гетьманом у Чеському Броді⁴⁰. Далі про нього відомо як про одного з гетьманів гуситського гарнізону⁴¹, який перебував у Бжецлаві 1426 р., коли чехів обложив австрійський ерцгерцог Альбрехт Габсбург. Федір також долучився тоді до таємних контактів із земським маршалом Нижньої Австрії графом Отто фон Майссау (Otto IV. von Maissau), які посприяли провалу Альбрехта в Моравії⁴².

Далі про «*Fredericus dei gracia dux Russie alias Ostroch*» відомо з його активної участі в поході гуситських військ у Словаччину та Сілезію навесні 1428 р.⁴³. Щоправда, з повідомлень у джерелах складається враження, що Федір Острозький на той момент знову орієнтувався на союз із Сигізмундом Люксембургом. Про це

³⁵ Grygiel J. *Życie a działalność...* S. 91, 105–106.

³⁶ Jurok J. *Husitské organizační struktury v Lučicích a Slezsku. Časopis slezského zemského muzea. Serie B – vědy historické*, 45. Opava: Slezské zemské museum, 1996. Vol. 1. S. 106; Jurok J. *Moravský severovýchod v epoše husitské revoluce. Poodří a Pobečví v husitském období v letech 1378–1471. Nový Jičín: Jiří Jurok*, 1998. S. 123.

³⁷ Рандін А. Гуситская эпоха... С. 19.

³⁸ *Monumenta medii aevi historica res gestas Polonia illustrantia II, Cod. epist. saec. XV. Cracoviae*, 1876. Pars. I. Ć. 69. S. 67.

³⁹ Рандін А. Гуситская эпоха... С. 19.

⁴⁰ Jurok J. *Moravští husité, Slezsko a Slovensko. Jihlava a basilejská kompaktáta. Jihlava*, 1992. S. 43.

⁴¹ *Kleine Klosterneuburger Chronik / ed. H. J. Zeibig. Archiv für Österreichische Geschichte* 1851. T. VII. S. 249–250; Šmahel F. *Dějiny Tábora. České Budějovice: Jihočeské nakladatelství*, 1988–1990. Díl 1. Sv. 1. (do roku 1421). Sv. 2. (1422–1452). S. 626.

⁴² Hosák L. *Svědectví kronik o událostech na Břeclavsku za válek husitských. Vlastivedný sborník Břeclavska*. 1934. Ć. 1. S. 4.

⁴³ *Geschichtsquellen der Hussitenkriege*. S. 59.

може свідчити те, що він отримує володіння від угорського короля або також від його приближеного магната Сцібора зі Сціборжиць молодшого (Stibor Stiborici)⁴⁴. Згодом зустрічаємо князя у безпосередньому оточенні Сигізмунда у Братиславі, на зустрічі угорського короля із гуситським гетьманом Прокопом Великим (Prokop Veliký)⁴⁵. Важливо відзначити, що на цю зустріч очільники обох сторін, як і Федір Данилович, могли покладати багато сподівань. Компроміс, якого було тимчасово досягнуто, може «пролити світло» на тодішнє налагодження відносин князя Острозького з угорським королем.

Також цю орієнтацію на союз із Сигізмундом можна пояснити і тим, що саме в той час готується міжнародний з'їзд правителів у Луцьку, який відбувся 1429 р. В угорського короля був намір послабити вплив Польщі на Литву-Русь, а в майбутньому створити союз між литовцями, угорцями та німцями проти Польської держави. Можливо, спроба налагодити контакти з руськими князями, які воювали в Чехії, зокрема із Федором Острозьким, пов'язана саме з цим. Врешті, чи не найголовнішим питанням Луцького з'їзду було коронування великого князя литовського Вітовта з метою відвернути його амбіції на Чеське королівство й ослабити Польщу⁴⁶.

Плани Сигізмунда щодо коронації Вітовта та створення Литовського королівства справді мали бути тісно пов'язані з чеськими подіями, і йому важливо було в такий спосіб домовитись про остаточний відхід литовсько-руських військ із Чехії. Для Федора Острозького подібний розвиток подій міг би давати якісь сподівання на відновлення його родинної спадщини. Припускаю, що він міг у цей час справді підтримати Сигізмунда, адже і раніше йшов на контакт із ним – ще під час Констанцького собору. Але, зрозуміло, Луцький з'їзд не зміг остаточно вирішити протиріччя між чехами, Ягайлом, Вітовтом та Сигізмундом і суттєво нічого не змінив. Тож Гуситські війни тривали.

Згадки про руського князя у джерелах того часу, з огляду на переговори із Сигізмундом, доволі суперечливі. Не зрозуміло, чи брав він участь разом із Сигізмундом Корибутовичем у поході таборитів на Сілезію, зокрема в битві під Трнавою у квітні 1430 р., але О. Рандін припускає, що з великою вірогідністю він там був⁴⁷. Далі про князя Острозького відомо з подій у Словаччині 1433 р., де він прославився як гетьман одного з гарнізону таборитів у Жиліні («*Fridericus dux de Sylina*»)⁴⁸, і, ймовірно, міг брати участь у великому поході таборитів на Спиш навесні 1433 р., хоч безпосередніх підтверджень немає⁴⁹. Наступного року Федір Острозький очолював ще один похід гуситів у Моравію, щоб закріпитися біля Чорштина, звідки планували

⁴⁴ Рандін А. Гуситская эпоха... С. 20.

⁴⁵ Varsik B. Husitské revolučné hnutie a Slovensko. Bratislava: Vyd. Slovenskej Akadémie Vied, 1965. S. 283; Рандін А. Сигизмунд Люксембургский и Прокоп Великий. Историческая встреча в Братиславе. *Российские и славянские исследования*. Минск: БГУ, 2015. Вып. X. С. 106–112.

⁴⁶ Николаева Н. Проведення європейського з'їзду монархів у Луцьку в січні 1429 року. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. Київ, 2012. Вип. 109. С. 43; Шабала Б. З'їзд європейських монархів у Луцьку та справа коронації Вітовта в 1429–1430 рр. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. 2016. № 16. С. 104–107.

⁴⁷ Рандін А. Гуситская эпоха... С. 21.

⁴⁸ *Středověké listy ze Slovenska*... S. 5; Рандін А. Гуситская эпоха... С. 21.

⁴⁹ Konečný M. Príspevky k chronológii a topografii husitskej výpravy na Spiš roku 1433. *Husitský Tábor*. Tábor, 1982. Vol. 5. S. 205; Jurok J. Moravský severovýchod... S. 123.

нападати на словацькі території Угорщини та Польщу⁵⁰. Князь захопив стратегічно важливе місто Ружомберок, чим вельми сполошив Словаччину⁵¹. У підсумку князеві Острозькому не вдалося здійснити задумане і його витіснили королівські війська.

Щодо подальших дій Федора Острозького існує декілька припущень. Оскільки 1434 р. помирає Сигізмунд Люксембург, то руський князь, імовірно, втрачає або продає свої володіння у Моравії⁵². З другого боку, орієнтація на Сигізмунда, очевидно, себе не виправдала. Слідом за Франтішком Палацьким (František Palacký) історики здебільша припускають, що Федір повернувся із Сигмунтом Корибутовичем 1435 р. у Литву-Русь, де став на бік князя Свидригайла. Після того, як Свидригайла розбили в битві під Вількомиром 1 вересня 1435 р., а Корибутович помер, Федір, згідно з цією теорією, утік на південь Русі, де доклався до становлення протокозацтва⁵³.

Олександр Рандін, заперечуючи таку версію, наводить інформацію про участь Фрідріха Острозького в польських походах у Чехію та Словаччину в 1438–1439 рр. на підтримку польського принца Казимира (Kazimierz) на чеський трон⁵⁴. Остання згадка про князя Федора «*von Rausen*» стосується весни 1439 р., де він разом із колишніми гуситськими гетьманами діяв на моравсько-словацькому порубіжжі проти канцлера-імператора Сигізмунда⁵⁵.

Леонтій Войтович відстоює припущення, що Федір Данилович помер після 1437 р., прийнявши незадовго до цього чернецтво в Києво-Печерському монастирі⁵⁶. Надалі інформацію про руський слід у гуситських подіях віднаходимо хіба на підставі згадки про «Вацлава, герцога Острозького з Русі», ймовірно, сина чи родича Федора Даниловича⁵⁷.

Треба погодитись із В. Вихованцем, який влучно акцентує увагу на тому, що князь Федір був людиною свого часу, мав психологію васала та став зразковим у цьому. Це абсолютно логічно для XV ст.: він справді, як і його батько, спершу вірно служив Любартові, а в нових історичних умовах, після прийняття Кревської унії, – Ягайлові⁵⁸.

Щоправда, до сказаного необхідно додати, що Федір Данилович був носієм своєї династичної ідентичності. Крім того, вірність Ягайлові не мала тягlosti впродовж усього життя князя, як намагався показати В. Вихованець. Це важливий момент, адже якщо припустити, що шляхи князя Острозького й польського короля розійшлися після 1392 р., то всю його подальшу діяльність можна цілком зрозуміти. Служба Ягайлові не дала змоги отримати від нього хоча б Луцьке князівство на правах лену. Федір Данилович міг шукати порозуміння із Сигізмундом Люксембургом, якщо були хоч якісь сподівання на розширення його володінь на волинських теренах. Він тривалий час міг воювати в Чехії, не маючи змоги бути

⁵⁰ Jana Długosza Kanonika Krakowskiego... S. 486.

⁵¹ Varsik B. Husitské revolučné hnutie... S. 126–127; Рандін А. Гуситская эпоха... С. 22.

⁵² Středověké listy ze Slovenska... S. 9–10.

⁵³ Palacký F. Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě. Praha: Kvasnička a Hampl, 1939. Díl III. S. 563.

⁵⁴ Рандін А. Гуситская эпоха... С. 22.

⁵⁵ Heck R. Tabor a kandidatura jagiellońska w Czechach (1438–1444). Wrocław: Wyd. Inne Stan, 1964. S. 147, 190; Рандін А. Гуситская эпоха... С. 22–23.

⁵⁶ Войтович Л. Загадковий «високородовитий...». С. 27.

⁵⁷ Středověké listy ze Slovenska... S. 103.

⁵⁸ Вихованець В. Скільки Федорів у традиційному образі... С. 30.

повноцінним володарем на спадкових землях. Повернувшись, Федір Острозький міг долучитися до боротьби проти Польщі (та Ягайла), підтримуючи литовського князя Свидригайла Ольгердовича (якому його син Дашко Федорович допоміг утекти з ув'язнення у Кременецькому замку)⁵⁹.

Звісно ж, князь Федір Данилович як воїн був цінним і саме цим прославився. Участь у Гуситських війнах, яка добре вписується в образ князя-рицаря, князя-васала, може бути прямим підтвердженням. О. Рандін називає Федора «чистим, екземплярним типом кондотьєра»⁶⁰. Саме така іпостась характеризувала князя впродовж життя, тому нічого дивного, що вже і в немолодому віці він продовжував роботи те, що вмів найкраще, – воювати. Водночас не може викликати заперечень припущення, що, врешті вирішивши облишити війни, турбуючись про спасіння душі, князь Федір залишає мирське життя і стає ченцем.

Отже, хоч і далі існують сумніви, чи справді саме Федір Данилович згаданий у джерелах як учасник Гуситських війн, проте варто наголосити на обставинах, які свідчать, що з великою імовірністю «Фрідріхом» був саме Федір Данилович. До них належать факти відповідної політичної діяльності князя, які передували Гуситським війнам, зокрема його ймовірна участь у Констанцькому соборі. Ця активна міжнародна та військово-політична діяльність князя опиралася на династичну традицію суверенної державності, носієм якої він був як нащадок Мономаховичів-Романовичів. Шукаючи способи відновити власні права на спадкові володіння, Федір Данилович цілком міг намагатися їх здобути в конфлікті тодішньої Центрально-Східної Європи – Гуситських війнах. Як людині війни, для нього закономірно було воювати поруч із гуситами майже до кінця життя. Тож ізпоміж можливих претендентів на роль «Фрідріха Острозького» в Чехії саме Федір Данилович, найімовірніше, був таким лицарем і політиком.

REFERENCES

- Chaloupecký, V. (Ed.). (1937). *Středověké listy ze Slovenska. Sbirka listů a listin, psaných jazykem národním*. Bratislava: Melantrich [in Slovak].
- Florovskii, A. (1935). Chekhi i vostochno-slavyanskoe naselenie Polshy i Litovskogo velikogo kniazhestva v XV–XVII vv. In A. Florovskii, *Chekhi i vostochnyye slaviane. Ocherki po istorii cheshsko-russkikh otnoshenii (XI–XVIII vv.)*. (Vol. 1; pp. 265–415). Prague: Slovansky ustav [in Russian].
- Grünhagen, C. (Ed.). (1871). *Geschichtsquellen der Hussitenkriege. Scriptores rerum Silesiacarum*, VI, 81 [in German].
- Gruntowska, L. (2003). Dzieje rodu książąt Ostrogskich w świetle «Herbarza» Kaspra Niesieckiego. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica*, 77, 5–34 [in Polish].
- Grygiel, J. (1988). *Życie i działalność Zygmunta Korybutowicza. Studium z dziejów stosunków polsko-czeskich w pierwszej połowie XV wieku*. Wrocław: Zakład narodowy imienia Ossolińskich [in Polish].
- Heck, R. (1964). *Tabor a kandydatura jagiellońska w Czechach (1438–1444)*. Wrocław: Wyd. Inne Stan [in Polish].

⁵⁹ Войтович Л. Князі Острозькі... С. 44–59; Войтович Л. Загадковий «високородовитий...». С. 27.

⁶⁰ Рандин А. Гуситская эпоха... С. 23.

Höfler, K. (Ed.). (1965). Thomas Prischuch von Augsburg. Das Ticht von Kostenz. *Fontes rerum Austriacarum*, 6: Geschichtsschreiber der husitischen Bewegung in Böhmen, 2, 376 [in German].

Hosák, L. (1934). Svědetství kronik o událostech na Břeclavsku za válek husitských. *Vlastivedný sborník Břeclavska*, 1, 4 [in Czech].

Hrushevskiyi, M. (1993). *Istoriia Ukrainy-Rusy: v 11 t., 12 kn.* (Vols. 4, 5). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Iwańczak, W. (2006). Sąsiedztwo polsko-czeskie w końcu średniowiecza. Wybrane zagadnienia. *Przegląd Zachodniopomorski*, 1, 95–109 [in Polish].

Jurok, J. (1992). Moravští husité, Slezsko a Slovensko. *Jihlava a basilejská kompaktáta*, 37–56 [in Czech].

Jurok, J. (1996). Husitské organizační struktury v Lužicích a Slezsku. *Časopis slezského zemského muzea. Serie B – vědy historické*, 45, 1, 97–112 [in Czech].

Jurok, J. (1998). *Moravský severovýchod v epoše husitské revoluce. Poodří a Pobečví v husitském období v letech 1378–1471.* Nový Jičín: Jiří Jurok [in Czech].

Jurok, J. (2006). *Příčiny, struktury a osobnosti husitské revoluce.* České Budějovice: Veduta [in Czech].

Konečný, M. (1982). Príspevky k chronológii a topografii husitskej výpravy na Spiš roku 1433. *Husitský Tábor*, 5, 177–208 [in Czech].

Kozak, S. (2021). «I dokontsav s nym myr do svoeho zhyvota»: on the Question of the Context of the Opava Meeting in 1289, its Participants and the «Eternal» Czech Galician Union. *Mizhnarodni zviiazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky*, 30, 10–25 [in Ukrainian].

Kozak, S. (2021). Lytsarske neporozuminnia: do traktuvannia epizodu z podarovanyim mechem pid chas opavskoi kampanii Danyla Romanovycha u 1253 rotsi. *Problemy istorii viin i viiskovoho mystetstva*, 3, 79–88 [in Ukrainian].

Kozak, S. (2022). Cheski voyny na poli Griunvaldskoi bytvy: uchast ta poshuky kontaktiv iz Polshcheiu ta Lytvoiu-Russiu. *Problemy vsesvitnoi istorii*, 17 [in Ukrainian].

Kubai, I. (2013). Vidobrazhennia husytskykh reformatsiinykh idei u sotsiokulturnomu prostori Pivdenno-Zakhidnoi Rusi naprykintsi XV – u pershii polovyni XVII st. *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu: Zbirnyk naukovykh statei*, 25–26, 54–60 [in Ukrainian].

Mecherzyński, K. (Trans.). (1869). *Jana Długosza Kanonika Krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaście* (Vol. IV; Bs. XI, XII). Krakow: Drukarnja «Czas» [in Polish].

Mika, N. (2008). *Walka o spadek po Babenbergach 1246–1278.* Racibórz: Wyd-wo a Agencja Informacyjna WAW Grzegorz Wawocny [in Polish].

Monumenta medii aevi historica res gestas Polonia illustrantia (1876). (Vol. II; Cod.epist.saec. XV; Pars. I; Č. 69). Krakow [in Polish].

Monumenta medii aevi historica res gestas Polonia illustrantia II. (1876). Cod. epist.saec. XV. Pars. I, Cracoviae. S. 67, č. 69 [in Latin].

Mytsko, I. (1999). Synodyky monastyriv yak unikalne dzherelo ukrainskoi henealohii: kniazi Ostrozki. *Lavra*, 2, 49–56 [in Ukrainian].

Nikodem, J. (2004). *Polska i Litwa wobec husyckich Czech w latach 1420–1433: studium o polityce dynastycznej Władysława Jagiełły i Witolda Kiejstutowicza.* Poznań: Instytut Historii UAM [in Polish].

Nikolaieva, N. (2012). Provedennia yevropeiskoho zizdu monarkhiv u Lutsku v sichni 1429 roku. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriiia*, 109, 42–45 [in Ukrainian].

Palacký, F. (1873). *Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges in den Jahren 1419–1436* (Vol. 1). Prague [in German].

Palacký, F. (1939). *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě* (Pt. III). Prague: Kvasnička a Hampl [in Czech].

Papa, I. (2011). Zahadka pokhodzhennia kniazia Fedka Nesvitskoho: davni ta novitni dyskusii. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna*, 46, 42–64 [in Ukrainian].

Parshyn, I. (2016). «Ostrozkyi epizod» Konstantskoho soboru (1414–1418 rr.). *Naukovi zapysky TNPu im. V. Hnatiuka. Ser. Istoriiia*, 1 (2), 9–13 [in Ukrainian].

Randin, A. (2018). Gusitskaia epokha v zerkale odnoi sudby («Russkii gusit» kniaz Fridrikh Ostrozhskaia). *Zhurnal «Zapad-Vostok»*, 10–27 [in Russian].

Randín, O. (2005). Knieža Fridrich Ostrozský. Ruský kondotier v husitských Čechách a na Slovensku. *Husitský Tábor. Sborník Husitského Musea*, 15, 231–255 [in Czech].

Randin, A. (2015). Sigizmund Liuksemburgskii i Prokop Velikii. Istoricheskaia vstrecha v Bratislave. *Rossiiskiiie i slavianskiiie issledovaniia*, X, 106–112 [in Russian].

Shabala, B. (2016). Zizd yevropeiskykh monarkhiv u Lutsku ta sprava koronatsii Vitovta v 1429–1430 rr. *Litopys Volyni. Vseukrainskyi naukovi chasopys*, 16, 104–107 [in Ukrainian].

Šmahel, F. (1988–1990). *Dějiny Tábora* (Pt. 1; Issues 1–2). České Budějovice: Jihočeské nakladatelství [in Czech].

Varsik, B. (1965). *Husitské revolučné hnutie a Slovensko*. Bratislava: Slovenská akadémia vied [in Slovak].

Voitovych, L. (1996). Rodyna kniaziv Ostrozkykh. *Zapysky NTSH*, 231, 355–367 [in Ukrainian].

Voitovych, L. (2000). *Kniazivski dynastii Skhidnoi Yevropy (kinets IX – pochatok XVI st.) sklad, suspilna i politychna rol. Istoryko-henealohichne doslidzhennia*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha [in Ukrainian].

Voitovych, L. (2003). Korolivstvo Rusi: realnist i mify. *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk. Zbirnyk naukovykh prats*, VII, 63–71 [in Ukrainian].

Voitovych, L. (2006). *Kniazha doba: portrety elity*. Bila Tserkva: Oleksandr Pshonkivskiy [in Ukrainian].

Voitovych, L. (2006). Soiuz Halytskykh Romanovychiv z Avstriieiu ta Chekhiieiu u XIII st. *Problemy slovianoznavstva*, 56, 47–56 [in Ukrainian].

Voitovych, L. (2008). Kniazii Ostrozki: sproba vidtvorennia henealohii dynastii. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiiia»*. *Istorychni nauky*, 13, 44–59 [in Ukrainian].

Voitovych, L. (2009). Zagadochnyi vysokorodnyi blagorodnyi kniaz Chervonnoi Rusi. *Genealogicheskii vestnik*, 36, 51–60 [in Russian].

Voitovych, L. (2009). Zahadkovyi «vosokorodovytyi shliakhetnyi kniaz Chervonoi Rusi». *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk*, 13, 24–32 [in Ukrainian].

Voitovych, L. (2013). Kniazi Roman Danylovych i Vasylko Romanovych – protoplasta kniaziv Ostrozkykh. *Ostrozka davnyina*, 2, 11–25 [in Ukrainian].

Voitovych, L. (2015). *Halych u politychnomu zhytti Yevropy XI–XIV st.* Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha [in Ukrainian].

Vykhovanets, V. (2013). Skilky Fedoriv u tradytsiinomu obrazi kn. Fedora Danylovycha Ostrozkoho? *Henealohichni zapysky*, 11, 1–40 [in Ukrainian].

Yakovenko, N. (2008). *Ukrainska shliakhta z kintsia XIV – do seredyny XVII stolittia: Volyn i Tsentralna Ukraina.* Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].

Solomiia KOZAK

PhD Student at the

Department of Medieval Studies

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0900-4852>

e-mail: rapko.sol@gmail.com

FEDIR DANYLOVYCH OF OSTROH: RUS' DUKE, DESCENDANT OF THE ROMANOVYCHI DYNASTY AND HUSSIAN HETMAN IN THE CZECH

The article considers the participation of duke Fedir Danylovych of Ostroh in the vortex of the Hussite Wars. It is noted that this issue remains poorly studied and debatable, and there is no clear answer as to whether Fedir Danylovych was mentioned in the sources of the time as «Friedrich von Ostrog». It is taken into account that such an important stage of the duke, as his participation in the events of the Hussite Wars, is often underestimated and denied. However, assumptions were made and arguments were given that it was Fedir Danylovych who had every reason to fight on the side of the Hussites.

The hypothesis was supported that the knight and politician, who was Fedir Danylovych, could indeed take part in the Hussite Wars, later managed to support Svidrigiello, and only after 1437, after his 70th birthday, accept the monk.

Based on the analysis of the previous political activity of duke Fedir Ostrohsky, it is noted that on the eve of the events in the Czech, the duke most likely participated in the Rus' delegation to the XVI Ecumenical Council of Konstanz in 1414–1418th relied precisely on the dynastic tradition of sovereign statehood, the bearer of which he was as a descendant of Monomahovychi-Romanovychi.

It is taken into account that the Czech economic, cultural, and political contacts with Rus' began long before the Hussite Wars. Examples of such Rus'-Czech relations are given, and what parallels and bases they had for a new round of communication.

The course of Fedir Danylovych's participation in the campaigns and battles of the Hussite times in the Czech and Slovakia is described. Attention is drawn to the debatable aspect of the prince's possible allied relations with the Hungarian King Sigismund I of Luxembourg, the main opponent of the Hussites. It has been suggested that such relations may have been due to a meeting of the parties to the Bratislava conflict in April 1429 and an

international congress of rulers in Lutsk in 1429, at which Sigismund could decide on the coronation of Vytautas and the establishment of the Kingdom of Lithuania. It is stated that such an eventful course could be of interest to the Ostroh duke, who sought to expand and strengthen his ancestral heritage.

The assumption that Fedir Danylovych served only the Polish King Władysław II Jagiełło all his life was rejected. It is concluded that one of the main reasons for duke Fedir Danylovych's participation in the Hussite Wars was that he was looking for ways to restore his own rights to hereditary possessions. It was emphasized that as a man of war, it was natural for duke Ostroh to fight alongside the Hussites almost to the end of his life.

Keywords: Fedir Danylovych, duke of Ostroh, Hussite Wars, Czech, Zygmunt Korybutovych, Rus'-Czech relations.

Христина БАЗЮК

аспірант

відділу історії середніх віків

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7625-4985>

e-mail: khrystynabaziuk@gmail.com

ШОТЛАНДЦІ В РУСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ: АНАЛІЗ БРИТАНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Проаналізовано роботи британських істориків, які вивчали еміграцію шотландців на територію Руського воєводства у XIV–XVII ст. як один із напрямів їхнього переселення на землі Речі Посполитої. Зазначено, що ці процеси найбільше цікавили британських та польських науковців, однак доцільно буде розглянути їх окремо, оскільки досить тривалий час дослідження у цих країнах практично не перетиналися.

Визначено, що можна виділити кілька етапів у розвитку британської історіографії цієї проблеми. Зазначено, що на масовість шотландської еміграції історики Великої Британії почали звертати увагу ще в кінці XIX ст. Тому перший етап датовано 1889–1939 рр. (від випуску першої наукової праці з цієї теми і до початку Другої світової війни), коли основним напрямом досліджень був опис шотландської і польської джерельних баз.

Другий етап визначено періодом після початку війни, коли частина польських науковців емігрувала на територію Великої Британії і там продовжила дослідження (тривав до кінця 1990-х років). Констатовано, що основною тенденцією тоді був випуск монографій, присвячених шотландській торгівлі й еміграції. З'ясовано, що аж до початку XXI ст. території Руського воєводства не були окремою темою робіт британських науковців. Тому третій етап виділено періодом від початку 2000-х років і дотепер, коли починають з'являтися перші праці, які вказують на брак наукових робіт, що вивчають міграцію шотландців у Руське воєводство, як у британських, так і в польських дослідників.

Підсумовано, що у британській історіографії переселення шотландців на територію Руського воєводства досліджене надзвичайно фрагментовано – лише в контексті більшої еміграції на землі Речі Посполитої. Спостережено, що кількість робіт на цю тему зростає у два останні десятиліття, однак потребує набагато ґрунтовнішого вивчення.

Ключові слова: шотландська еміграція, Руське воєводство, історіографія, Річ Посполита, Велика Британія.

Дослідження шотландської еміграції – процес надзвичайно комплексний і багатогранний. Починаючи від середніх віків, представники цього народу масово переселялися на території континентальної Європи, Скандинавії, а згодом – Америки й Австралії. Причин для цього було чимало, однак визначу лише основні: політичну, соціальну, економічну та релігійну. Річ Посполита стала одним із головних

напрямів переселення шотландців у період XIV–XVII ст.¹. Руське воєводство з розвиненою торгівлею прекрасно відповідало їхнім потребам, оскільки значна частина новоприбулих були купцями та дрібними комерсантами. Мета статті – проаналізувати рівень дослідження питання еміграції шотландців на територію Руського воєводства у британській історіографії.

Вивчати переселення шотландців на землі Речі Посполитої почали в кінці XIX ст. У той час це – поодинокі статті, що не були системними працями, а радше раптовим зацікавленням науковців, які натрапляли на нову, ще не досліджену тему. Перша британська розвідка, що стосується міграції шотландців на територію Речі Посполитої, – «Шотландці в Польщі»². Оpubлікована вона в журналі «Northern notes & queries»* 1889 р., що «призначався для археологів у Шотландії та північних графствах Англії»³, однак, окрім власне археологічних, публікував також джерелознавчі й історичні дослідження. Точне авторство невідоме – стаття підписана псевдонімом Померано-Англус (Pomerano-Anglus)**. У ній представлено короткий зміст документів, так чи так дотичних до шотландських переселенців у Речі Посполитій (із частковим цитуванням оригіналу). Наприклад, автор подає виписку з Актів Генеральних зборів Шотландії за 1682 р. У ній – написаний 1647 р. лист із м. Единбург «до шотландських купців та інших людей із нашої країни, які розсіялися в Польщі»⁴ із закликом бути вірним принципам Кірка*** й зробити це послання доступним для прочитання якомога більшої аудиторії.

Також згадано Книгу хрещень за 1601 р. із м. Південного Лейта і «Списки про народження» з м. Абердин, де вказано чимало імен шотландців, які займалися торгівлею на території Речі Посполитої у середині XVII ст. Форма опису лаконічна: дата народження емігранта, ім'я, місце проживання за кордоном і відомості про батьків. Переважно немає точної інформації, в якому місті оселялися переселенці, натомість використано формулювання «*the kingdom of Poll*»⁵ (варто зауважити, що в документах часто слово «*Polish*» написано як «*poilis*»⁶). Такі записи велися до 1705 р.

Ця невелика стаття – перша англійська спроба звернути увагу на той факт, що чимало шотландців у XVII ст. обирали для еміграції Річ Посполиту. У ній відсутні чіткі хронологічні межі, відповіді на запитання, чому це відбувалося і в яких масштабах?⁷ Однак уже можна висувати, що більшість із названих людей були торговцями та походили з м. Абердин.

¹ Biegańska A. The Learned Scots in Poland (From the Mid-Sixteenth to the Close of the Eighteenth Century). *Canadian Slavonic Papers/Revue Canadienne des Slavistes*. Oxfordshire, 2001. Vol. 43. № 1. P. 1.

² Pomerano-Anglus. Scots in Poland. *Northern notes & queries*. 1889. Vol. 4. Nr 14. P. 86–88.

* У 1903–2016 pp. виходив під назвою «The Scottish Historical Review».

³ Hallen C. A. W. Introduction. *Northern notes & queries*. 1886. Vol. 1 and 2. P. 1.

** Бачимо поєднання двох територій – Англії та Померанії, що може вказувати як на походження автора, так і бути територіальною вказівкою на тему статті.

⁴ Pomerano-Anglus. Scots in Poland. P. 86.

*** Кірк – назва Пресвітеріанської Церкви Шотландії.

⁵ Pomerano-Anglus. Scots in Poland. P. 87.

⁶ Ibid. P. 86.

⁷ Відповідь на це питання вже шукали польські дослідники у таких працях: Wejnert A. Prawa i swobody Szkotów w Polsce do końca XVIII wieku. *Gazeta Polska*. 1877. Nr 21. P. 20–30; Tomkowicz S. Przyczynek do historyi Szkotów w Krakowie i w Polsce. *Rocznik Krakowski*. Krakow, 1899. T. 2. P. 151–174.

З початком ХХ ст. британські історики розпочали дослідження, основна мета яких – «зібрати та видавати документи, що стосуються історії міграції шотландців на континентальну Європу»⁸. Саме такою стала праця «Джерела, які стосуються шотландців у Польщі (1576–1798)»⁹.

Публікація книги супроводжувалася багатьма труднощами*, однак вона була надрукована 1915 р. у м. Единбург. У ній мовилося про спробу британських істориків класифікувати документи з польських архівів, які стосуються місцевої міграції шотландців. Варто зауважити, що перекладали документи з польської мови не автори монографії, а наймані спеціалісти (після початку Першої світової війни їх замінили волонтери)¹⁰.

Книга складається зі семи розділів, котрі охоплюють такі теми: королівські привілеї для шотландських купців; перелік шотландців, яким було надане громадянство Кракова; різноманітні витязи з документів, що мають відношення до шотландців; листування та документація; документи Шотландського братства в м. Любліні, його рахунки. Також у вступі запропоновано короткий виклад історії міграції шотландців до Речі Посполитої (зазначено, що основними напрямками їхньої діяльності були торгівля та військова справа¹¹).

Надзвичайно схематично подано причини еміграції: «Чомусь через бідність або любов до пригод, із тих чи тих причин, шотландці віддавна змушені виїжджати за кордон як торговці. ... У будь-якому разі ще в середині XV ст. шотландці зміцнилися в багатстві та процвітанні в ганзейському місті Данциг, з того часу їх було дуже багато в Польщі»¹². А чисельність шотландців «порахована» лише за свідченнями очевидців, наприклад, за листом англійця Чемберлена (Chamberlain) 1621 р.: «На території Польщі проживає приблизно 30 000 шотландців»¹³.

Серед документів можна знайти інформацію, яка стосується Руського воєводства. У витязі зі сесії Краківської ради за 29 березня 1651 р. ідеться про свідчення перед судом Річарда Гордона (Ridseard Gordan), шотландського купця, який мав довести оригінальність документів, які приніс для затвердження. Вказано, що у львівській ратуші 25 листопада 1650 р. він віддав «десяту частину всього його майна – податку, накладеного на купців англійського та шотландського походження»¹⁴.

⁸ Bajer P. P. Scots in the Polish-Lithuanian Commonwealth, 16th to 18th Centuries: The Formation and Disappearance of an Ethnic Group. Leiden: Brill, 2012. P. 12.

⁹ Steuart A. F., Baskerville B. C., Thomson J. M. Papers relating to the Scots in Poland 1576–1793. Edinburgh: T. and A. Constable for the Scottish History Society, 1915. 362 p.

* Серед причин того, що випуск книжки довелося відкласти майже на 10 років, вказували такі: погані погодні умови в Польщі, які не давали змоги працювати в архівах, а також некваліфіковані архівісти; втрата частини опрацьовуваних листів; зміна наукових зацікавлень головної авторки; проблема з пошуком перекладачів документів через початок Першої світової війни.

¹⁰ Steuart A. F., Baskerville B. C., Thomson J. M. Papers relating... P. 6.

¹¹ Ibid. P. 18.

¹² Ibid. P. 11.

¹³ Ibid. P. 18.

¹⁴ Ibid. P. 85.

У 1916 р. на «Джерела, які стосуються шотландців у Польщі (1576–1798)» було видано коротку рецензію¹⁵; обговорення¹⁶ деяких аспектів цієї монографії є в журналі «Notes and Queries»* за 1942 р.

У 1932 р. вийшла друком біографічна розвідка Джона Малькольма Буллоха (John Malcolm Bulloch) «Гордони Польщі»¹⁷. У ній на 40 сторінках коротко описана генеалогія шотландців Гордонів, які поріднилися з родами Чарторийських, Любомирських, Потоцьких, Радзивілів і Замоївських¹⁸. Досліджувана робота цінна тим, що показує розвиток однієї високопоставленої шотландської сім'ї на території Польщі впродовж кількох століть.

Особливо цікаве життя лорда Генрі Гордона (Henry Gordon; 1635–1674/5), який проживав на території Польщі в 1650–1664 рр. Про зустріч із ним пише в щоденнику його однофамілець Патрик Гордон (Patrick Leopold Gordon of Auchleuchries; 1635–1699). Він згадує про те, що лорд Генрі брав участь у «кампанії поляків і кримських татар проти українських козаків та росіян, яка закінчилася катастрофічним розгромом останніх під Чудновом, місцем на Волині, в 1660 р.¹⁹». Генрі Гордону вдалося взяти в полон іншого шотландця – Томаса Мензиса (Thomas Menzies of Balgownie; 1565–1660), який воював на боці росіян. На той час це було звичною практикою серед шотландців – як і часта зміна сторони, за яку вони виступали у військових зіткненнях.

Після «вибуху» Другої світової війни починається період спаду зацікавлення британських науковців шотландською міграцією до Речі Посполитої, що тривав аж до 1990-х років. Досліджень, спрямованих на вивчення лише польсько-шотландських контактів, не було, однак цю тему згадували в розвідках, присвячених торгівлі та загальній шотландській еміграції. Чималий відсоток тогочасних праць – це роботи польських істориків, які після Другої світової війни емігрували до Великобританії.

У 1982 р. виходить праця Майкла Брандера (Michael Brander) «Шотландці-емігранти»²⁰, 1983 р. – дисертація Ізабель Гай (Isabel Guy) «Шотландська експортна торгівля, 1460–1599 рр.: за Казначейськими списками Шотландії»²¹, а в 1986 р. – збірник «Шотландія та Європа, 1200–1850»²². У 1990-х роках до такого типу ви-

¹⁵ Marshall A. [Review]. *The Scottish Historical Review*. 1916. Vol. 13. Nr 51. P. 292–294. [of the book]: Steuart A. F., Baskerville B. C., Thomson J. M. Papers relating to the Scots in Poland 1576–1793. Edinburgh: T. and A. Constable for the Scottish History Society, 1915. 362 p.

¹⁶ Harcourt-Bath W. Scots in Holland, Germany and Poland. *Notes and Queries*. 1942. Vol. 183. P. 268; E. F. M. Scots in Holland, Germany and Poland. *Notes and Queries*. 1942. Vol. 183. P. 76.

* Журнал заснований 1849 р. як щотижневий періодичний академічний, у якому вчені й зацікавлені аматори могли обмінюватися знаннями з фольклору, літератури й історії у форматі «запитання–відповідь».

¹⁷ Bulloch J. M. Gordons in Poland: «Marquises of Huntly», with a line in Saxony. Peterhead: Buchan Club, 1932. 38 p.

¹⁸ Ibid. P. 3.

¹⁹ Gordon P. Passages from the Diary of General Patrick Gordon of Auchleuchries: A. D. 1635 – A. D. 1699. Aberdeen: Spalding Club, 1859. P. 31.

²⁰ Brander M. The emigrant Scots. London: Constable, 1982. 199 p.

²¹ Guy I. The Scottish export trade, 1460–1599: from the Exchequer Rolls: Degree of MPhil / University of St Andrews. St Andrews, 1982. 311 p.

²² Smout T. S. Scotland and Europe 1200–1850 / ed. T. S. Smout. Edinburgh: John Donald, 1986. 206 p.

дань можна віднести розділ у книжці та статтю Крістофера Смаута (Christopher Smout) «Шотландська еміграція в XVII та XVIII ст.»²³ 1994 р. і «Культура міграції: шотландці як європейці 1500–1800»²⁴ 1995 р., а також «Торговельні мережі в ранньомодерному світі»²⁵ Санджай Субраманьяма (Sanjay Subrahmanyam) 1996 р.

Варто зауважити, що в цей час було видано англомовні праці деяких польських істориків (ця проблематика, зазначу, заслуговує окремої публікації). Серед них – «Шотландці в Старій Польщі»²⁶ Вацлава Борового (Wacław Borowy), «Англія та Польща в XVI та XVII ст. (політичні відносини)»²⁷ Юзефа Яснговського (Józef Jasnowski), «Шотландія і Польща: розділ забутої історії»²⁸ Станіслава Селіги (Stanisław Seliga), «Шотландські купці в Польщі 1550–1750»²⁹ Конрада Ожога (Conrad Ozog) та дослідження Анни Беганської (Anna Biegańska)³⁰.

Починаючи з 2000-х років, тематика польсько-шотландських відносин охопила більше британських наукових праць. Варто поділити їх на чотири групи: вузькоспеціалізовані книжки; розділи у збірниках; статті; історичні дослідження, де побіжно згадано про торгівлю чи військову справу шотландців на землях Речі Посполитої. До останніх можна віднести «Історію Шотландії»³¹ Розалінд Мітчисон (Rosalind Mitchison), «Шотландія: історія»³² Дженні Вормальд (Jenny Wormald) та дві збірки робіт багатьох авторів – «Військова історія Шотландії»³³ 2012 р. і «Шотландська діаспора»³⁴ 2013 р.

Розділи в наукових збірниках були присвячені політичній³⁵ історії та міграції шотландців. Чи не першою англомовною працею, де було описано переселення

²³ Smout T. C., Landsman N. S., Devine T. M. *Scottish Emigration in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. Europeans on the Move: Studies on European Migration 1500–1800* / ed. N. Canny. Oxford: Clarendon Press, 1994. P. 76–113.

²⁴ Smout C. The Culture of Migration: Scots as Europeans 1500–1800. *History Workshop Journal*. 1995. Vol. 40. P. 108–117.

²⁵ Subrahmanyam S. *Merchant Networks in the Early Modern World, 1450–1800* / ed. S. Subrahmanyam. London: Routledge, 1996. 432 p.

²⁶ Borowy W. *Scots in Old Poland*. Edinburgh; London: Oliver and Boyd, 1941. P. 31.

²⁷ Jasnowski J. *England and Poland in the XVIth and XVIIth centuries (political relations)*. London; Oxford: Oxford University Press, 1948.

²⁸ Seliga S. *Scotland and Poland: A chapter of forgotten history*. Glasgow: L. Koczy, 1969. 41 p.

²⁹ Ozog C. *Scottish Merchants in Poland 1550–1750. Journal of the Sydney Society for Scottish History*. Sydney, 1995. Vol. 3. P. 53–75.

³⁰ Biegańska A. James Murray: A Scot in the making of the Polish Navy. *Scottish Slavonic Review*. Glasgow, 1984. Vol. 3. P. 1–9; Biegańska A. Scottish merchants and traders in seventeenth- and eighteenth century Warsaw. *Scottish Slavonic Review*. Glasgow, 1985. Vol. 5. P. 9–34; Biegańska A. The Learned Scots in Poland (From the Mid-Sixteenth to the Close of the Eighteenth Century). *Canadian Slavonic Papers/Revue Canadienne des Slavistes*. Oxfordshire, 2001. Vol. 43. Nr 1. P. 1–27.

³¹ Mitchison R. *A History of Scotland*. London-; New York: Routledge, 2002. 488 p.

³² Wormald J. *Scotland: A History* / ed. J. Wormald. New York: Oxford University Press, 2005. 402 p.

³³ Spiers E. M., Crang J. A., Strickland M. J. *A Military History of Scotland* / ed.: E. M. Spiers, J. A. Crang, M. J. Strickland. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2012. 922 p.

³⁴ Bueltmann T., Hinson A., Morton G. *The Scottish Diaspora*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013. 272 p.

³⁵ Macinnes A. The hidden Commonwealth: Poland–Lithuania and scottish political discourse in the seventeenth century. *Citizenship and Identity in a Multinational Commonwealth Poland-Lithuania in Context, 1550–1772* / ed.: K. Friedrich, B. Pendzich. Leiden; Boston: Brill, 2008. Chapter 9. P. 233–260.

на землі Руського воєводства, стало дослідження польського історика Вальдемара Ковальського (Waldemar Kowalski) «Розташування урбанізованих шотландців у Польському королівстві впродовж XVI та XVII ст.»³⁶. Як зазначає автор, «ми можемо сказати небагато про львівську спільноту [шотландців – Х. Б.]³⁷».

Далі він вказує кількість шотландців, які проживали в менших містах Руського воєводства, і висновує: «Результати дослідження, на які я покликаюся, показали, що міські записи з головних торгових центрів, як-от Краків, Львів та Люблін, є перспективними джерелами. Ці записи були використані занадто мало в цій сфері дослідження»³⁸. Інформація продубльована у книжці цього ж автора «Велика імміграція шотландців до Кракова та Малопольщі, близько 1500–1660»³⁹. До неї додано відомості про багатьох шотландців із Руського воєводства, які торгували в інших польських містах.

Щодо наукових статей, то тут переважають узагальнення вже дослідженого матеріалу⁴⁰ й аналіз історіографії. З них виділю «“Незакінчена робота та пошкоджені матеріали”: історики та шотландці в Польсько-Литовській співдружності (1569–1795)»⁴¹ Девіда Ворthingтона (David Worthington), де проаналізовано історіографію з питання міграції шотландців на польські землі з акцентом на польських і німецьких науковців. Хоча в самій статті Руське воєводство не згадане, однак вона дає доволі цікавий погляд на те, чому англомовних досліджень із зазначеної проблематики не так і багато (одна з головних причин – знання мов).

Останнє дослідження, яке розгляну, – це наразі найгрунтовніша англомовна праця «Шотландці в Польсько-Литовській співдружності, з XVI по XVIII ст.: формування та зникнення етнічної групи»⁴². Її автор за походженням поляк, який проживає в Австралії, – Пітер Пауль Баєр (Peter Paul Bajer). У монографії Руське воєводство (переважно йдеться про м. Львів і м. Броди) розглянуте з різноманітних ракурсів. Тут можна знайти інформацію про соціальний стан шотландців, кількість наданого міського громадянства, шотландські міста, з яких прибували емігранти, про окремих купців, які залишили по собі численну торгову документацію.

Отже, на території Великої Британії дослідження міграції шотландців на землі Речі Посполитої розпочалося в кінці XIX ст. і доволі активно тривало до початку Другої світової війни. Однак наукових розвідок, які би стосувалися Руського воєводства – безпосередньо чи опосередковано, – за цей період написано доволі мало. Це можна пояснити тим, що тривалий час у науковців не було доступу до

³⁶ Kowalski W. The Placement of Urbanised Scots in the Polish Crown during the Sixteenth and Seventeenth Centuries. *Scottish communities abroad in the early modern period* / ed. A. Grosjean, S. Murdoch. Leiden; Boston: Brill, 2005. P. 53–104.

³⁷ Ibid. P. 61.

³⁸ Ibid. P. 63.

³⁹ Kowalski W. The Great Immigration Scots in Cracow and Little Poland, circa 1500–1660. Leiden; Boston: Brill, 2015. 316 p.

⁴⁰ Górnik D. The Scottish diaspora in the Polish-Lithuanian Commonwealth. *Language, Culture, Politics. International Journal*. Chelms, 2020. Issue 5. P. 169–182.

⁴¹ Worthington D. «Unfinished work and damaged materials»: historians and the Scots in the Commonwealth of Poland–Lithuania (1569–1795). *Minorities Historical Studies in Ethnicity, Migration and Diaspora*. Oxfordshire, 2016. Vol. 34. Issue 3. P. 276–296.

⁴² Bajer P. P. Scots in the Polish-Lithuanian Commonwealth, 16th to 18th Centuries: The Formation and Disappearance of an Ethnic Group. Leiden: Brill, 2012. 616 p.

матеріалів, які зберігаються в місцевих архівах, а також мовним бар'єром. Тому висновую, що подальше дослідження міграції шотландців на землі Руського воєводства – це надзвичайно перспективна тема для вивчення.

REFERENCES

Bajer, P. (2012). *Scots in the Polish-Lithuanian Commonwealth, 16th to 18th Centuries: The Formation and Disappearance of an Ethnic Group*. Leiden: Brill [in English].

Biegańska, A. (1984). James Murray: A Scot in the making of the Polish Navy. *Scottish Slavonic Review*, 3, 1–9 [in English].

Biegańska, A. (1985). Scottish merchants and traders in seventeenth- and eighteenth century Warsaw. *Scottish Slavonic Review*, 5, 19–34 [in English].

Biegańska, A. (2001). The Learned Scots in Poland (From the Mid-Sixteenth to the Close of the Eighteenth Century). *Canadian Slavonic Papers/Revue Canadienne des Slavistes*, 43, 1–27 [in English].

Borowy, W. (1941). *Scots in Old Poland*. Edinburgh-London: Oliver and Boyd [in English].

Brander, M. (1982). *The emigrant Scots*. London: Constable [in English].

Buelmann, T., Hinson, A., & Morton, G. (2013). *The Scottish Diaspora*. Edinburgh: Edinburgh University Press [in English].

Bulloch, J. (1932). *Gordons in Poland: «Marquises of Huntly», with a line in Saxony*. Peterhead: Buchan Club [in English].

E.F.M. (1942). Scots in Holland, Germany and Poland. *Notes and Queries*, 183 [in English].

Gordon, P. (1859). *Passages from the Diary of General Patrick Gordon of Auchleuchries: A.D. 1635 – A.D. 1699*. Aberdeen: Spalding Club [in English].

Górnik, D. (2020). The Scottish diaspora in the Polish-Lithuanian Commonwealth. *Language, Culture, Politics. International Journal*, 5, 169–182 [in English].

Guy, I. (1982). *The Scottish export trade, 1460–1599: from the Exchequer Rolls (Degree of MPhil)*. St Andrews [in English].

Hallen, C. (1886). Introduction. *Northern notes & queries*, I–II, 1 [in English].

Harcourt-Bath, W. (1942). Scots in Holland, Germany and Poland. *Notes and Queries*, 183 [in English].

Jasnowski, J. (1948). *England and Poland in the XVI-th and XVII-th centuries (political relations)*. London; Oxford: Oxford University Press [in English].

Kowalski, W. (2005). The Placement of Urbanised Scots in the Polish Crown during the Sixteenth and Seventeenth Centuries. In A. Grosjean, S. Murdoch (Eds.), *Scottish communities abroad in the early modern period* (pp. 53–104). Leiden; Boston: Brill [in English].

Kowalski, W. (2015). *The Great Immigration Scots in Cracow and Little Poland, circa 1500–1660*. Leiden; Boston: Brill [in English].

Macinnes, A. (2008). The hidden Commonwealth: Poland–Lithuania and scottish political discourse in the seventeenth century. In K. Friedrich, B. Pendzich (Eds.), *Citizenship and Identity in a Multinational Commonwealth Poland-Lithuania in Context, 1550–1772* (Ch. 9; pp. 233–260). Leiden; Boston: Brill [in English].

Marshall, A. (1916). [Review of the book: *Papers relating to the Scots in Poland 1576–1793* by A. F. Steuart, B. C. Baskerville, J. M. Thomson]. *The Scottish Historical Review*, 13 (51), 292–294 [in English].

Mitchison, R. (2002). *A History of Scotland* (3rd ed.). London; New York: Routledge [in English].

Ozog, C. (1995). Scottish Merchants in Poland 1550–1750. *Journal of the Sydney Society for Scottish History*, 3, 53–75 [in English].

Pomerano-Anglus. (1889). Scots in Poland. *Northern notes & queries*, 4 (14), 86–88 [in English].

Seliga, S. (1969). *Scotland and Poland: A chapter of forgotten history*. Glasgow: L. Koczy [in English].

Smout, C. (1995). The Culture of Migration: Scots as Europeans 1500–1800. *History Workshop Journal*, 40, 108–117 [in English].

Smout, T. (Ed.). (1986). *Scotland and Europe 1200–1850*. Edinburgh: John Donald [in English].

Smout, T. C., Landsman, N. S., & Devine, T. M. (1994). Scottish Emigration in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. In N. Canny (Ed.), *Europeans on the Move: Studies on European Migration 1500–1800* (pp. 76–113). Oxford: Clarendon Press [in English].

Spiers, M., Crang, J., & Strickland, M. (2012). *A Military History of Scotland*. Edinburgh: Edinburgh University Press [in English].

Steuart, A., Baskerville, B., & Thomson, J. (1915). *Papers relating to the Scots in Poland 1576–1793*. Edinburgh: T. and A. Constable for the Scottish History Society [in English].

Subrahmanyam, S. (Ed.). (1996). *Merchant Networks in the Early Modern World, 1450–1800*. London: Routledge [in English].

Tomkowicz, S. (1899). przyczynek do historyi Szkotów w Krakowie i w Polsce [Contribution to the history of the Scots in Poland]. *Rocznik Krakowski*, 2, 151–174 [in Polish].

Wejnert, A. (1877) Prawa i swobody Szkotów w Polsce do końca XVIII wieku [Scots rights and freedoms in Poland until the end of the 18th century]. *Gazeta Polska*, 21, 20–30 [in Polish].

Wormald, J. (Ed.). (2005). *Scotland: A History*. New York: Oxford University Press [in English].

Worthington, D. (2016). «Unfinished work and damaged materials»: historians and the Scots in the Commonwealth of Poland–Lithuania (1569–1795). *Minorities Historical Studies in Ethnicity, Migration and Diaspora*, 34 (3), 276–296 [in English].

Khrystyna BAZIUK

PhD Student

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7625-4985>

e-mail: khrystynabaziuk@gmail.com

THE SCOTS IN THE RUTHENIAN VOIVODESHIP: AN ANALYSIS OF BRITISH HISTORIOGRAPHY

This article analyzes British historiography concerned with the emigration of the Scots into the Ruthenian Voivodeship territory during the 14–17th centuries as one of the paths of their migration into the lands of the Polish-Lithuanian Commonwealth. British and Polish researchers are the most thorough in investigating these processes. However, it would be fitting to examine them separately, as, for a long time, the research in both countries was conducted mostly independently.

It has been determined that several stages in the development of British historiography can be outlined. Historians in the United Kingdom first turned their attention to the massive nature of Scottish emigration as early as the late 19th century. Thus, the first stage is confined to 1889–1939 (from the publication year of the first scientific paper on the given subject, and until the beginning of World War II). Work conducted during this period mainly focused on the description of the Scottish and Polish sources.

The second stage begins after the end of World War II – when part of the Polish scholars emigrated to the United Kingdom and continued their research there – and ends in the late 1990s. This period is characterized by the publication of monographs dedicated to Scottish trade and emigration. It has been established that the lands of the Ruthenian Voivodeship did not constitute a separate subject for research among British scholars until the 21st century. Therefore, a third stage is singled out from the beginning of the 2000s to the present time. During this period, papers begin to point to the lack of scientific works dedicated to the Scottish migration into the Ruthenian Voivodeship among both British and Polish researchers.

It is summarized that British historiography is quite fragmentary when it comes to Scots migration into the Ruthenian Voivodeship and that this subject is dealt with only within the context of the greater emigration into the Polish-Lithuanian Commonwealth. The amount of writings on this subject has grown over the last two decades. Nevertheless, it still requires further research.

Keywords: Scottish emigration, Ruthenian Voivodeship, historiography, Polish-Lithuanian Commonwealth, Great Britain.

УДК [94(439.5=161.2):262.3ГКЦ(477.87)]"1860/1867"
DOI: 10.33402/ukr.2022-36-37-49

Fedir MOLNAR

PhD, Associate Professor

Department of History and Social Sciences

Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education

Postdoctoral researcher

Eötvös Loránd University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9488-9207>

e-mail: molnar.ferenc@kmf.org.ua

THE PROGRAMMES OF THE GREEK CATHOLIC CLERGY OF NORTHEASTERN HUNGARY (1860–1867)¹

The article addresses the problem of religious and political activity of the Greek Catholic clergy of Northeastern Hungary between 1860 and 1867. Considerable attention is paid to analyze the role of the local Rusyn leaders. Among the nationalities of the Hungarian Kingdom in the XIX century, the Rusyns were considered to be the poorest people, both materially and culturally. Their society was truncated, in other words, incompletely structured, consisting of the vast majority of peasants. The author highlights that in the absence of nobility and citizenry, their Greek Catholic clergy served as elites. Their ecclesiastical organization provided an appropriate framework and base for the development of their national culture and literature. The most significant ecclesiastical structure of the Rusyns in Northeastern Hungary was the Greek Catholic Eparchy of Mukachevo, which had jurisdiction over seven Hungarian counties (Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros, Szabolcs and Szatmár). The current bishop of the diocese resided in Uzhhorod was the number one leader of the Rusyns.

It is alleged that the so-called October Diploma, enacted by Austrian Emperor Franz Joseph on October 20, 1860, proclaimed a return to constitutional principles. On the basis of analysis of the various programmes of the Greek Catholic priests of the Eparchy of Mukachevo, it is established that the October Diploma had a great impact on the Rusyns of Hungary. This time, Adolf Dobriansky, a councillor of Hungary's Lieutenant Council claims the federal transformation of Hungary, the establishment of an independent Rusyn congress and a Greek Catholic archbishopric. As noted, his ideas also influenced many Rusyn priests. The traditionally pro-Hungarian Bishop of Mukachevo, Vasyl Popovych and his followers rejected Dobriansky's ideas because of their «radical» nature. Instead, the Consistory of Uzhhorod wanted to accept nationality demands exclusively in cooperation with the Hungarian Parliament.

The author comes to the conclusion that after the Austro-Hungarian Compromise of 1867, the pro-Hungarian Greek Catholic clergy of the Eparchy of Mukachevo was satisfied

¹ Supported by the ÚNKP-21-4 New National Excellence Program of the Ministry for Innovation and Technology from the source of the National Research, Development and Innovation Fund.

with the rights enshrined in the Nationalities Law of 1868. In the end it is revealed that the clergy believed: the state subsidies of the Diocese of Mukachevo would have been at risk by claiming nationality rights. The article summarizes the new material on the topic under study, introduces it into scientific circulation.

Keywords: Greek Catholic Eparchy of Mukachevo, Rusyn clergy, Adolf Dobriansky, Northeastern Hungary, nationality question.

Although the significance of the nationality issue in the Habsburg Empire during the 1860s has been discussed in the literature, the political activity of the Rusyn priests of the Eparchy of Mukachevo can be mentioned among the less researched issues. This theme is little studied and requires further research. Therefore, the purpose of the article is to analyze the religious and political programmes of the Greek Catholic clergy of Northeastern Hungary between 1860 and 1867.

According to some historians, the above mention period of Habsburg Neoabsolutism can be described as the era of a Rusyn «golden age». From the 1950s, several scholars turned their attention to the 19th century history of the Rusyns of Northeastern Hungary. Among the Hungarian historians, the names of József Perényi and his student, Mária Mayer can be mentioned. Perényi's doctoral thesis² investigates the Rusyn socioeconomic developments while the publications of Mayer introduce the political activity of the Greek Catholic clergy and secular activists³. Ivan Žeguc, a historian of Transcarpathian origin gives a general overview of Rusyn aspirations of the second half of the 19th century⁴. The book of a noted American scholar, Paul Robert Magocsi was published by the Harvard University Press. It traces the historical, socioeconomic, religious, political and cultural developments, and the language question of the Transcarpathian Rusyns between 1848 and 1948⁵. Among the contemporary historians, we can highlight the publications of two Ukrainian scholars. Mariya Kashka's PhD thesis⁶ focuses on the ethnic and political development of the Transcarpathian Rusyns-Ukrainians from the second half of 18th century to the Austro-Hungarian Compromise of 1867. The scientific articles of Rostislav Mayor examine the national and political aspirations of the Greek Catholic clergy and the Adolf Dobriansky-led secular intelligentsia in the 1860s⁷.

² Perényi J. A ruszinok történetének vázlata 1800–1918. Kandidátusi értekezés. Budapest: MTA, 1954.

³ Mayer M. Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések: 1860–1910. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977; A ruszinok (kárpátukránok) és az 1865. évi képviselőválasztás. *Századok*. 1974. 5–6. sz. P. 1142–1175.

⁴ Žeguc I. Die nationalpolitischen Bestrebungen der Karpato-Ruthenen 1848–1914. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1965.

⁵ Magocsi P. R. The Shaping of a National Identity Subcarpathian Rus', 1848–1948. Cambridge, Mass. and London: Harvard University Press, 1978.

⁶ Кашка М. Ю. Етнополітичний розвиток русинів-українців Закарпаття (середина XVIII ст. – 1867 р.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ужгородський національний університет. Ужгород, 2008.

⁷ Майор Р. Парламентська діяльність А. Добрянського в угорському сеймі та його боротьба проти мадяризації національних меншин Угорщини в 1861–1868 рр. *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи*. 2012. Вип. 3. № 1. С. 120–139; Майор Р. Національно-політичні програми та вимоги українців Закарпаття у 1865–1868 рр. *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи*. 2015. Вип. 4. С. 141–154.

The Rusyn movement first took the stage of history during the Hungarian Revolution and the War of Independence in 1848–1849⁸. Around this time, Bishop Vasyl Popovych of Mukachevo and much of his clergy stood up for Hungarian liberal leaders advocating civic transformation, and from the spring of 1849, he supported Hungary's secession from the Habsburg Empire⁹. Only a few Rusyn leaders joined the counter-revolution led by the Habsburgs. At the beginning of 1849, Adolf Dobriansky, a mining engineer from the Greek Catholic family of priests, asked Emperor Franz Joseph I to unite the Rusyn-inhabited territories of Hungary to Galicia¹⁰. Although the independent Rusyn Crown Land, led from Vienna, was not established in the end, Dobriansky, who took on the role of civilian commissioner in addition to the tsarist troops occupying Hungary, was rewarded by Vienna after the defeat of the Hungarian War of Independence. In October 1849, the Rusyn leader was appointed civilian referent for the Uzhhorod Civil District, which comprises the Counties of Ung, Bereg, Ugocsa, and Máramaros. He held this post until the dissolution of an administrative unit also known as the «Rusyn District». That event took place at the end of March 1850¹¹.

Dobriansky initial success also activated the Greek Catholic Church. Although Bishop Popovych remained under house arrest until October 1850, his eparchial vicar, Ioann Churhovych and the bishop of the Eparchy of Prešov, Iosyf Gaganets' were willing to cooperate with the referent¹². The cooperation manifested itself on several levels: Dobriansky employed Greek Catholic seminarians in the local administration, and also advocated for the equality of the Rusyn language and nation¹³.

In the 1850s, during the period of so-called neo-absolutism, the state form of the Habsburg Empire was monarchial absolutism, where the will of Emperor Franz Joseph I prevailed in all areas. The Austrian authorities declared every person suspicious, who engaged in independent political activity. The change was brought about by the failure of the Imperial-Royal Troops on the Italian battlefield in 1859, which resulted in a serious loss of prestige for Vienna¹⁴. The Emperor was forced to make allowances: in the autumn of 1860, he issued the so-called October Diploma, which provided for the federal transformation of the Habsburg Empire. In the spirit of returning to constitutional principles, parliamentary elections were held in Hungary. As the Hungarian political elite

⁸ Magocsi P. R. *The Shaping of a National Identity...* P. 42.

⁹ Molnár F. *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye története 1848–1849-ben*. PhD dissertation. Budapest: Eötvös Loránd University, 2018. P. 104–118.

¹⁰ Майор Р. Національна програма А. Добрянського на Слов'янському з'їзді у Празі 1848 р. й прагнення українців об'єднати Закарпаття і Галичину в окремий «Руський коронний край». *Русин*. 2013. № 2. С. 72–83; Steier L. *A tót nemzetiségi kérdés 1848–49-ben. A kérdés története*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1937. 1. köt. P. 343, 477.

¹¹ Данилак М. Галицькі, буковинські, закарпатські українці в революції 1848–1849 рр. *Братіслава; Пряшів: СПВ–ВУЛ*, 1972. С. 183–184; Добош С. *Адольф Иванович Добрянский: Очерк жизни и деятельности*. Пряшев: SVKL, 1956. С. 42.

¹² Mayer M. *Kárpátukrán (ruszin) politikai...* P. 31–32.

¹³ Кашка М. *Етнополітичний розвиток русинів...* С. 149.

¹⁴ Deák Á. *From Habsburg Neo-Absolutism to the Compromise 1849–1867*. New York: Columbia University Press, 2008. P. 42–43; Szabad Gy. *Hungarian Political Trends between the Revolution and the Compromise (1849–1867)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977. P. 71–75.

did not accept the ideas offered by the Emperor, Franz Joseph dissolved the Hungarian parliament on August 22, 1861, and reintroduced decree government¹⁵.

The legislature and the temporary restoration of the county administration also had a great impact on the Rusyn Greek Catholic clergy in Hungary. During 1861, many priests and intellectuals formulated their linguistic and national demands. These include the protection of the mother tongue, the employment of Rusyn officials, the establishment of Rusyn ridings, constituencies and the establishment of the Greek Catholic Archdiocese¹⁶.

Compared to other Rusyn leaders, the councillor of Hungary's Lieutenantcy Council and later court counselor, Adolf Dobriansky's programme was the most radical with the suggestion of the federal transformation of Hungary and the establishment of an autonomous Rusyn district¹⁷. He worked out his political program in cooperation with the Slovak leaders. As no Slovak representative entered the Hungarian parliament in the general elections held in the spring of 1861, Dobriansky was the only candidate to represent the Slavs in northern Hungary. Despite his victory in the Slovak-majority district of Zboro (Zemplén County), he was accused of spreading pan-Slavic propaganda, and the House of Representatives ultimately did not confirm his mandate¹⁸.

Because of the election failure, he did not express his views in the parliament. Therefore, he published his political program in German in Vienna. In his brochure, he set out to create a Rusyn autonomous district consisting of the counties of Northeastern Hungary. According to his plans, a German-Hungarian, a Serbian, a Romanian and a Slovak district was to have been set up from the remaining territory of the Kingdom of Hungary. Referring to an «ancient custom», Dobriansky demanded that an annual Rusyn national assembly should be held to deal with religious and school affairs. The president of the Rusyn assembly would have been the bishop of Mukachevo, with a secular co-president appointed by the ruler. Dobriansky found it necessary to establish a Rusyn archdiocese with independent jurisdiction and to restore the former diocese of Máramaros with Khust as its centre¹⁹.

On August 22, 1861, the Emperor dissolved the Hungarian parliament and introduced a government by decree²⁰. Under these circumstances, Dobriansky's brochure published in Vienna did not significantly impact political life. The Rusyn leader, therefore, appealed to a new tactic. He issued a circular letter at the end of October, which he distributed to Greek Catholic bishops and Rusyn secular leaders through his confidants. In his circular he asked for authorization to lead a delegation to Franz Joseph and submit their national needs to the ruler. Dobriansky's historical concept was based on the fact that the former bishops of Mukachevo could decide independently on the ecclesiastical affairs of their nation until the XVI century. Thus, according to the councillor, what the

¹⁵ Ibid. P. 45, 484–490.

¹⁶ Mayer M. Kárpátukrán (ruszin) politikai... P. 10.

¹⁷ Deák Á. From Habsburg Neo-Absolutism... P. 488; Mayer M. Kárpátukrán (ruszin) politikai... P. 33.

¹⁸ Mayer M. Kárpátukrán (ruszin) politikai... P. 31–35; Žeguc I. Die nationalpolitischen Bestrebungen... S. 53.

¹⁹ Dobrzansky A. Rede des ungarischen Landtags-Abgeordneten Adolf Ritter von Dobrzansky in der Adress-Angelegenheit. Wien: Typogr. Lit.-Artistischen Anstalt, 1861. S. 108–111, 117–121; Perényi J. A ruszinok történetének vázlata... P. 185–187.

²⁰ Szabad Gy. Forradalom és kiegyezés választóján (1860–61). Budapest: Adakémiái Kiadó, 1967. P. 596–597; Deák Á. From Habsburg Neo-Absolutism... P. 490.

priesthood only has to do is to ask the ruler to restore the «ancient rights» of the Greek Catholic church. Dobriansky included among these rights the free election of bishops of the Greek Catholic clergy, the establishment of an archdiocese independent of the Hungarian Catholic Church, and the convening of its national assembly. As an example, he cited those national leaders who had already presented the needs of their people to the ruler. He mentioned among them the Slovak, Ján Francisci-Rimavský, the Serb, Đorđe Stojaković and the Romanian, Andrei Mocsonyi²¹.

The Greek Catholic clergy and the secular intellectuals who took office in the 1850s formed the national self-conscious Rusyn elite somewhat divided in several respects. Some of them were willing to support Dobriansky's pro-Habsburg policy. However, a group of primarily Greek Catholic priests who wanted to enforce moderate national demands became more and more active in cooperation with the Hungarian Parliament²².

Bishop Vasyľ Popovych of Mukachevo proved to be important for Dobriansky and, gained the Consistory's support in Uzhhorod. Therefore, the Rusyn deputy councillor asked Bishop Popovych to authorize him to submit the nationality issue to Franz Joseph²³. The precedent was given by the Slovaks. In December 1861, Bishop of Banská Bystrica, Štefan Moyzes, led the delegation that handed over the Slovak Memorandum to the ruler²⁴.

Bishop Popovych discussed Dobriansky's request at the consistory meeting on December 24, 1861. Most Rusyn leaders did not support the councillor's petition movement and the plan to send a Rusyn delegation to Vienna. Instead, a resolution was adopted in which it was declared that the exclusive competence of the Hungarian Parliament to ensure national rights were recognized. Nevertheless, György Markos was asked to compile an inscription on behalf of the Eparchy of Mukachevo asking for the ruler's help to submit the nationality issue to the next Hungarian Parliament. According to Markos, the consistory of Uzhhorod made a decision that reassured the upset tempers²⁵. The high clergy did not ask for the promotion of the Eparchy of Mukachevo to the rank of an archbishopric. That proposal of Dobriansky's circular, which wanted to create an archdiocese independent of the Hungarian Catholic Church, could not be considered for the consistory²⁶.

The consistory motion by Markos dealt with Rusyn demands only in general terms. He asked for the Rusyns to be guaranteed only those rights which other non-Hungarian peoples enjoy and which do not violate Hungary's constitution and territorial integrity²⁷.

²¹ Ruszoly, J. Mészáros Károly és a rutén nemzetiségi törekvések 1861-ben. *A Hajdúsági Múzeum Évkönyve V*. 1983. 5. évf. P. 151–152.

²² Kováč D. Szlovákia története. 2. kiadás. Pozsony: Kalligram, 2011. P. 143; Molnár F. A kiegyezés hatása a ruszin mozgalomra. *Nemzetiségek és törvényhozás Magyarországon* / ed. Kovács Kálmán Árpád. Budapest: Országgház Könyvkiadó, 2019. P. 210–211.

²³ Mayer M. Kárpátukrán (ruszin) politikai... P. 33; Ruszoly J. Mészáros Károly... P. 141–142.

²⁴ Bokes F. Dejiny Slovenska a Slovákov od najstarších čias po oslobodenie. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení, 1946. P. 167, 231–234; Maxwell A. Choosing Slovakia. Slavic Hungary, the Czechoslovak Language and Accidental Nationalism. London; New York: Tauris Academic Studies, 2009. P. 24.

²⁵ Kárpáti Hirnök. 1861. december 16. 40. sz. P. 142; Szabad Gy. Forradalom és kiegyezés... P. 606–607; Haraksim L. K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1961. P. 188–189.

²⁶ Pekar A. B. The History of the Church in Carpathian Rus'. New York: Columbia University Press, 1992. P. 59–60.

²⁷ Sürgöny. 1862. január 28. 22. sz.; Pesti Napló. 1862. január 30. 13. évf. 3590. sz.

However, several indications show that some Greek Catholic clergy were not satisfied. They were seriously influenced by Dobriansky's views.

In early April 1861, a two-part article was published, the author of which, under the pseudonym Ungifi «derived the need for ethnic equality from the historical separation provided by the Eastern Church»²⁸. Unlike Dobransky, Ungifi did not ask to create an independent Rusyn province and would have been satisfied with establishing of Rusyn-majority ridings and constituencies. However, the author insisted on convening his own national assembly from time to time, which would decide on the ecclesiastical and educational issues of the Rusyns²⁹. A similar view of Ungifi's writing was represented by the three priests from Maramures who published their petition in the Hungarian newspaper, *Kárpáti Hirnök* [Carpathian Herald]. The Subdeacon of Khust, János Pásztélyi, and two other priests, namely András Popovych and Ivan Rakovsky asked the bishop of Mukachevo to convene a Rusyn congress and to submit the national demands to the Parliament. In their motion, they called for the recognition of an independent nationality and the Greek Catholic Church³⁰. In the same issue of the *Kárpáti Hirnök*, some Rusyn leaders in Ung County, presumably followers of Dobriansky, called for an autonomous voivodship and a national congress to be convened. However, Bishop Popovych did not support these efforts and urged the leaders of the movement to be patient³¹.

In Osij (Szajkófalva, Bereg County), 14 deans of Bereg and Ugocsa Counties organized a meeting, at which it was proposed to convene a Rusyn national assembly. The Osij program also required the establishment of ethnic counties and the proportional employment of Rusyn officials. As far as the church organization is concerned, it formed the right to promote the Eparchy of Mukachevo to the rank of an archbishopric. The creation of the Rusyn archdiocese was explained by the «ancestral bishopric» nature of the Eparchy of Mukachevo, as it once rounded out the territory of the Eparchy of Prešov. In addition, several parishes from the Eparchy of Mukachevo were annexed to the Romanian-speaking dioceses of Oradea and Gherla³². In August 1861, the program of Miklós Homicsko, a grammar school teacher in Uzhhorod, was published, which also required the regular operation of the national congress, the free election of bishops and the establishment of a Rusyn archdiocese³³.

In 1861 the Greek Catholic clergy expressed demands for the organization of an independent Rusyn church several times. Although these programs were more moderate than Dobriansky's demands, the effect of the Rusyn councillor's views can be felt in their text. In 1861, Bishop Popovych who had good relations with the Hungarian elite and the government in Vienna, did not stand up clearly for the establishment of the Rusyn archdiocese. The bishop's modest position was reflected in the consistory resolution of July 2, 1861, in which he stated that he was content with granting the rights enjoyed by other nationalities in the country. The Consistory of Uzhhorod, led by Bishop Popovych, called on the Greek Catholic members of parliament to seek to achieve national

²⁸ Ruszoly J. Mészáros Károly... P. 137.

²⁹ Sürgöny. 1861. április 9. és 11. 81. sz. és 83. sz.

³⁰ *Kárpáti Hirnök*. 1861. július 18. 6. sz. P. 23.

³¹ *Ibid.*

³² Sürgöny. 1861. augusztus 15, 17–18. 187–189. sz.; Mayer M. Kárpátukrán (ruszin) politikai... P. 29.

³³ *Kárpáti Hirnök*. 1861. augusztus 29. 16. sz. P. 61–62.

aspirations within the constitutional framework and keep Hungary's territorial integrity always in mind³⁴. As we have seen, the high clergy represented this principle even when Dobriansky asked Bishop Popovych for authorization to submit Rusyn claims to the ruler. Dobriansky's methods proved too risky for the bishop of Mukachevo and his followers. Bishop Popovych's fears were not unfounded, as the imperial authorities watched the national movements with increasing resentment after the dissolution of the parliament. For example, a formal procedure was initiated against Dobriansky because of an end of October circular letter addressed to deans and Rusyn secular leaders. As a result, the Hungary's Lieutenantcy Council gave him the strictest rebuke and significantly limited his powers³⁵. In October 1862, the Hungarian governor Mór Pálffy also warned Bishop Popovych himself when the Rusyn priests in Ugocsa County protested that the language provisions attached to the October Diploma of 1860 had not been implemented. According to Pálffy, the organized action of the protesters could be considered «incitement»³⁶.

As the previous examples have shown, the governance by decree (provisorium) applied during the interim period (1861–1865) did not favour national movements. The old and much ill Popovych, who had also been the Emperor's privy councillor since 1863, tried to balance between Vienna and the Hungarian political elite. On the other hand, he also had to take into account his Romanian and Hungarian believers, who repeatedly spoke out against the Rusyn dominance of the Eparchy of Mukachevo³⁷. Vasyľ Popovych, who, although enlisted in the history of the Eparchy of Mukachevo as an eminent bishop, was unable to become an active participant in the turmoil of events because of his serious illness and his death in the autumn of 1864³⁸.

In 1865, the political life of Hungary took a favourable turn. By December, the Emperor reconvened the Hungarian parliament, which in 1867 approved the Austro-Hungarian Compromise. As a result, the Hungarian Kingdom gained extensive self-government in the Habsburg Empire, and the Hungarian nobility regained its leading role within the country³⁹.

Another revival of the Rusyn movement can be attributed to the Parliament sitting from December 1865 to December 1868. As a result, new programs have been launched to address the demands for national and ecclesiastical self-determination in drafting the forthcoming Nationalities Law. On November 12, 1867, on behalf of the 80,000 Greek Catholic followers of the Archdeacon of Bereg, János Deskó applied to the Lord Lieutenant of Bereg County to appoint a Rusyn speaking deputy-lieutenant. The Archdeacon argued that the Rusyn population, which makes up most of the county, does not speak the Hungarian language, so they would suffer a disadvantage in litigation. The General

³⁴ Ruszoly J. Mészáros Károly... P. 143.

³⁵ Haraksim E. K sociálnym a kultúrnyim dejinám Ukrajincoy. P. 190–191; Toth A. Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn: 1848–1892. München: Oldenbourg, 1973. P. 240.

³⁶ Deák Á. Soknemzetiségű nemzetállam és soknemzetiségű irodalom. *Századvég*. Új folyam 50. sz., P. 64.

³⁷ Pirigyí I. A magyarországi görög katolikusok története. Nyíregyháza: Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 1990. 2. kötet. P. 64; Molnár F. The Life and Work of Stefan Pankovych, the Bishop of the Greek Catholic Eparchy of Mukachevo. *Rusin*. 2021. Vol. 64. No 4. P. 54.

³⁸ Pirigyí I. A magyarországi görög katolikusok története... P. 64.

³⁹ Deák Á. From Habsburg Neo-Absolutism... P. 556–577.

Assembly of Bereg County rejected the request of Archdeacon Deskó because language skills could not be a condition for the sub-election process⁴⁰.

On August 15, 1867, the Rusyns of Maramures convened a meeting in Tyachiv, where a 15-member committee was commissioned to work out the Rusyn needs of Maramures. At the meeting, György Illyásevics, Dean of Tyachiv, was elected the oldest member⁴¹. The program of the Maramures Committee was presented to the general public at the general meeting in Tyachiv on 17 September⁴². István Markos was elected chairman of the meeting. The Dean of Bychkiv, Sándor Seregélyi, was asked to lead the session, and he gladly accepted the task. According to the Tyachiv program, the forthcoming nationality law should consider the needs of Rusyns and other nationalities in county settlement, church administration and education. Concerning ecclesiastical matters, it was mainly the request to ensure the autonomy of the Greek Catholic Church by involving secular persons. The authors of the petition considered the main guarantee of ecclesiastical self-determination in raising the Eparchy of Mukachevo to the rank of an archbishopric. In addition, a separate diocese was asked for the followers of Bihar, Szabolcs, Szatmár, Borsod Counties and the Hajdú District, and they demanded the restoration of the former Eparchy of Maramures. As for educational matters, the position was expressed that folk education should be entrusted to the Greek Catholic Church with self-government. However, the payment of the salaries of the folk teachers was expected from the Hungarian state⁴³. Subsequently, the decision was made to send the minutes of the meeting to the Hungarian government⁴⁴, the bishops of Mukachevo and Prešov, the neighbouring counties and the bishops. The consistory of the Eparchy of Mukachevo accepted the decisions of the Rusyn assembly in Maramures and took a waiting position⁴⁵.

By sending the minutes of the meeting in Tyachiv, the Rusyns of Maramures wanted to prove that they wanted to fight for their rights only within the legal framework, in contrast to Dobriansky's autumn circular of 1861, which was distributed in secret without the knowledge of the authorities. Members of the Maramures Committee rejected the view emphasized by Dobriansky that it wished to justify the self-determination of the Rusyn Church from the supposed former existence of a Rusyn autonomous duchy⁴⁶.

A program resembling the Maramures submission was adopted by the Rusyns of Ugocsa (November 25, 1867). The programs in Maramures and Ugocsa included the provision of language and education rights, the raising of the Eparchy of Mukachevo to the rank of an archbishopric, the establishment of the Hungarian diocese in Hajdúdorog and the Rusyn diocese in Maramures, the use of the yellow-blue flag and the recognition of the Rusyn political nation⁴⁷.

⁴⁰ DAZO [State Archives of Transcarpathian Oblast]. Fund 151, Archival List 12, Storage Unit 1703. P. 1–2.

⁴¹ *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában (1867–1892)*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1952. I. Kötet / ed. G. G. Kemény. P. 53–54.

⁴² DAZO. Fund 151, Archival List 12, Storage Unit 1702. P. 3–4.

⁴³ Mayer M. *A ruszinok (kárpátukránok)*... P. 1164–1167.

⁴⁴ Cf. Máramaros. 1867. október 30. 31. sz.

⁴⁵ DAZO. Fund 151, Archival List 12, Storage Unit 1702. P. 1–2.

⁴⁶ Máramaros. 1867. október 9. 28. sz.

⁴⁷ Máramaros. 1867. december 18. 38. sz.; Mayer M. *A ruszinok (kárpátukránok)*... P. 1170–1171.

The creation of a Greek Catholic archdiocese was also proposed by the Rusyns of Šariš (January 1868) and Spiš (January 11, 1868). However, the authors of the last two submissions did not request the organization of the Hungarian-speaking diocese of Hajdúdorog and the Rusyn-speaking diocese of Maramures. Like the authors of the program of Ugoosa, regarding their «ancient rights», they proposed allowing the free election of bishops and the marriage of priests. The priests of Bereg County made similar demands and also requested the establishment of the archdiocese of Mukachevo under the supervision of the archbishop of Esztergom⁴⁸. The Bereg County petition was sent to the Ministry of Religion and Culture, where the document was not dealt with on the merits. The ministerial justification argued that it is necessary to wait for the adoption of the Nationalities Law⁴⁹.

On January 27, 1868, the Rusyns of Zemplén proclaimed a meeting attended by 21 Greek Catholic priests, four cantors, and ten wealthy peasants. The motion adopted here demanded rights similar to those already mentioned: the recognition of Rusyns as a political nation, the establishment of a Greek Catholic archdiocese, and the right of the Greek Catholic clergy to elect bishops freely. However, the program of the Rusyns in Zemplén attracted the interest of the Hungarian Ministry of the Interior, and an official investigation was launched into this case. The investigation tried to prove that the clergy fraudulently squeezed out the village seals and the signatures of the peasants. The peasants testified that they were unaware of the content of the petition and did not support the Rusyn demands. The on-the-spot committee concluded that the priests involved in the case had been able to deceive the farmers by promising to abolish the allowances payable to the Greek Catholic Church for their signature⁵⁰.

The same investigation was launched in the case of the national program of the Slovaks in Spiš. The Rusyn program in Zemplén and the Slovak program in Spiš were connected by the person of Dobriansky, who was re-elected to Parliament in 1865 in the Slovak majority district of Zboró. This time his mandate was confirmed and he was able to be a member of the Hungarian House of Representatives⁵¹. In February 1868, the magistrates of 21 Slovak villages applied to Dobriansky to submit a petition of Slovaks to the Parliament. The authors of the Rusyn petition in Zemplén and the Slovak petition in Šariš followed the method announced in Dobriansky's circular of October 1861 to have their petition signed by as many church and secular people as possible, thus emphasizing the social weight of their movement⁵². The role played by Dobriansky in drafting his motion in Zemplén seems to be proved by the fact that the wording of the document reveals proficiency in matters of nationality. Like the Zemplén program, the Hungarian House of Representatives did not discuss the Spiš program, so the committee dealing with the issue of nationality did not take it into account⁵³.

⁴⁸ Mayer M. A ruszinok (kárpátukránok)... P. 1172–1174.

⁴⁹ Perényi J. A ruszinok történetének vázlata... P. 216.

⁵⁰ Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez... P. 168–169; Perényi J. A ruszinok történetének vázlata... P. 212–215; Žeguc I. Die nationalpolitischen Bestrebungen... S. 68–71.

⁵¹ Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez... P. 75–77; Майор П. Парламентська діяльність А. Добрянського... С. 130; Ábrahám B. A nemzetiségi törvény szlovák szemmel. *Erdélyi Jogélet*. 2020. 3. évf. 2. sz. P. 132.

⁵² Perényi J. A ruszinok történetének vázlata... P. 215; Žeguc I. Die nationalpolitischen Bestrebungen... P. 69.

⁵³ Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez... P. 75, 168.

The demands of the Rusyn programs of 1867–1868 were not submitted to the Hungarian Parliament, so they did not affect the content of the Nationalities Law passed on December 8, 1868⁵⁴. The contemporary sources testify that the adoption of the law on nationality did not have a marked effect on Rusyn clergy's aspirations, while other nationalities were primarily disappointed and politically passive⁵⁵. After 1868, the intensity of the movement of the Greek Catholic clergy in Northeastern Hungary came to an end⁵⁶. Rusyn leaders did not pay much attention to the law of nationality itself. Both the radical and the more moderate followers took note of the power relations. The law recognized only the Hungarian nation in political terms. Representatives of the radical trend led by Dobriansky were forced to give up efforts to create the Rusyn-majority ridings and constituencies. Dobriansky, who served as a councillor dignity in the 1860s, ran out of air in politics owing to the Austro-Hungarian Compromise of 1867⁵⁷. His influence was further reduced by his failure to win a mandate in the next parliament⁵⁸. As his immunity was waived, his room for maneuver was severely limited. For Dobriansky's supporters, the proceedings initiated in connection with the programs of the Rusyns of Zemplén and the Slovaks of Spiš served as a deterrent. In the current situation, Dobriansky tried to increase his influence only within the Greek Catholic Church and in Galicia.

The majority of Rusyn leaders were those who could easily adapt to the situation created by the Austro-Hungarian Compromise. There are several reasons behind this. On the one hand, a significant part of the Rusyn high clergy became Hungarian, and on the other hand, the priesthood hoped that the Andrassy Government would settle the financial situation of the Eparchy of Mukachevo. The Rusyn movement did not have comparable financial means to the Serbs or the Romanians⁵⁹. Social strata consisting mainly of more moderate peasants or traders were missing. The Greek Catholic bishop at the time usually acted in accordance with the policy of the Hungarian government, and did not formulate any demands that went beyond the possibilities offered by the Nationalities Law of 1868⁶⁰. It was mainly open to hold different offices who enjoyed the trust of the Hungarian government and the bishop of Mukachevo (Sándor Nehrebeczky, György Markos, János Pásztélyi, Péter Dolinay and others) considering building their careers a primary consideration. They did not dare to come up with claims that went beyond the Nationalities Law, as it would have jeopardized their public service office, which represented their existence. Instead, the possibilities offered by the law, such as the use of the mother tongue in different settings (e.g. middle and lower-level administration, church life, courts, schools), or scientific and cultural associations, societies, institutions, or even the right to establish non-Hungarian language of instruction schools. Thus, the Greek Catholic clergy, which had previously formulated a moderate nationality program,

⁵⁴ Perényi J. A ruszinok történetének vázlata... P. 210.

⁵⁵ Katus L. Nemzetiségi kérdés és Horvátország története. *Magyarország története 1848–1890*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979. 2. kötet. 6/2 / eds. E. Kovács, L. Katus. P. 1345.

⁵⁶ Perényi J. A ruszinok történetének vázlata... P. 219; Magocsi P. R. The Shaping of a National Identity... P. 54–55; Майор П. Національно-політичні програми... С. 151.

⁵⁷ Magocsi P. R. The Shaping of a National Identity... P. 52.

⁵⁸ Pesti Napló. 1869. március 12. 5673. sz. R. k.

⁵⁹ Katus L. Nemzetiségi kérdés... P. 1388.

⁶⁰ Magyar Törvénytár. 1836–1868. évi törvényczikkek / eds. D. Márkus. Budapest: Franklin, 1896. P. 494.

identified with the system of the Compromise and maintained a good relationship in the hope of social uplift⁶¹.

REFERENCES

- Ábrahám, B. (2020). A nemzetiségi törvény szlovák szemmel. *Erdélyi Jogélet*, 3 (2), 124–138 [in Hungarian].
- Bokes, F. (1946). *Dejiny Slovenska a Slovákov od najstarších čias po oslobodenie*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení [in Slovak].
- Danylak, M. (1972). *Halytski, bukovynski, zakarpatski ukraintsi v revoliutsii 1848–1849 rr.* Bratislava; Prešov: SPV–VUL [in Ukrainian].
- Deák, Á. (2008). *From Habsburg Neo-Absolutism to the Compromise 1849–1867*. New York: Columbia University Press [in English].
- Deák, Á. (2008). Soknemzetiségű nemzetállam és soknemzetiségű irodalom. *Századvég*, 50 (4), 51–77 [in Hungarian].
- Dobosh, S. (1956). *Adolf Ivanovich Dobrianskii: Ocherk zhyzni i deiatelnosti*. Prešov: SVKL [in Russian].
- Dobrzansky, A. (1861). *Rede des ungarischen Landtags-Abgeordneten Adolf Ritter von Dobrzansky in der Adress-Angelegenheit*. Vienna: Typogr. Lit.–Artistischen Anstalt [in German].
- Haraksim, L. (1961). *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867* (Vol. 1). Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied [in Slovak].
- Kárpáti Hirnök. (1861, Augustus 29), 16, 61–62 [in Hungarian].
- Kárpáti Hirnök. (1861, December 16), 40, 142 [in Hungarian].
- Kárpáti Hirnök. (1861, Július 18), 6, 23 [in Hungarian].
- Kashka, M. Yu. (2008). *Etnopolitychnyi rozvytok rusyniv-ukraintsiiv Zakarpattia (sередyna XVIII st. – 1867 r.)*. [Ethno-political development of Ruthenians-Ukrainians of Transcarpathia (mid- XVIII century – 1867)]. (Candidate's thesis). Uzhhorod [in Ukrainian].
- Katus, L. (1979). Nemzetiségi kérdés és Horvátország története. In E. Kovács, L. Katus, *Magyarország története 1848–1890* (Vol. 2 (6/2), pp. 1333–1393). Budapest: Akadémiai Kiadó [in Hungarian].
- Kemény, G. Gábor. (Ed.). (1952). *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában (1867–1892)* (Vol. 1). Budapest: Tankönyvkiadó [in Hungarian].
- Kováč, D. (2011). *Szlovákia története* (2nd ed.). Pozsony: Kalligram [in Hungarian].
- Magocsi, P. R. (1978). *The Shaping of a National Identity Subcarpathian Rus', 1848–1948*. Cambridge, Mass. and London: Harvard University Press [in English].
- Maior, R. (2012). Parlamentska diialnist A. Dobrianskoho v uhorskomu seimi ta yoho borotba proty madiaryzatsii natsionalnykh menshyn Uhorschchyny v 1861–1868 rr. *Problemy istorii krain Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy*, 3 (1), 120–140 [in Ukrainian].
- Maior, R. (2013). Natsionalna prohrama A. Dobrianskoho na Slovianskomu zizdi u Prazi 1848 r. y prahnnennia ukraintsiiv obiednaty Zakarpattia i Halychynu v okremyi «Ruskyi koronnyi krai». *Rusyn*, 2, 72–83 [in Ukrainian].

⁶¹ Perényi J. A ruszinok történetének vázlat... P. 217–219; Mayer M. Kárpátukrán (ruszin) politikai... P. 10–11, 39–48, 51–52.

- Major, R. (2015). Natsionalno-politychni prohramy ta vymohy ukrainsiv Zakarpattia u 1865–1868 rr. *Problemy istorii krain Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy*, 4, 141–154 [in Ukrainian].
- Máramaros. (1867, December 18), 38 [in Hungarian].
- Máramaros. (1867, Október 30), 31 [in Hungarian].
- Máramaros. (1867, Október 9), 28 [in Hungarian].
- Márkus, D. (Ed.). (1896). *Magyar Törvénytár. 1836–1868. évi törvénycikkek*. Budapest: Franklin [in Hungarian].
- Maxwell, A. (2009). *Choosing Slovakia. Slavic Hungary, the Czechoslovak Language and Accidental Nationalism*. London; New York: Tauris Academic Studies [in English].
- Mayer, M. (1974). A ruszinok (kárpátukránok) és az 1865. évi képviselőválasztás. *Századok*, 5–6, 1142–1175 [in Hungarian].
- Mayer, M. (1977). *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések: 1860–1910*. Budapest: Akadémiai Kiadó [in Hungarian].
- Molnár, F. (2018). *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye története 1848–1849-ben*. (PhD thesis). Budapest: Eötvös Loránd University [in Hungarian].
- Molnár, F. (2019). A kiegyezés hatása a ruszin mozgalomra. In K. Á. Kovács (Ed.), *Nemzetiségek és törvényhozás Magyarországon* (pp. 199–222). Budapest: Országgház Könyvkiadó [in Hungarian].
- Molnár, F. (2021). The Life and Work of Stefan Pankovych, the Bishop of the Greek Catholic Eparchy of Mukachevo. *Rusin*, 64 (4), 52–73 [in English].
- Pekar, A. B. (1992). *The History of the Church in Carpathian Rus'*. New York: Columbia University Press [in English].
- Perényi, J. (1954). *A ruszinok történetének vázlata 1800–1918. Kandidátusi értekezés*. Budapest: MTA [in Hungarian].
- Pesti Napló. (1862, Január 30), 13, 3590 [in Hungarian].
- Pesti Napló. (1869, Március 12), 5673 [in Hungarian].
- Pirigyi, I. (1990). *A magyarországi görög katolikusok története* (Vol. 2). Nyíregyháza: Görög Katolikus Hittudományi Főiskola [in Hungarian].
- Ruszoly, J. (1983). Mészáros Károly és a rutén nemzetiségi törekvések 1861-ben. *A Hajdúsági Múzeum Évkönyve*, 5, 129–154 [in Hungarian].
- Steier, L. (1937). *A tót nemzetiségi kérdés 1848–49-ben. A kérdés története* (Vol. 1). Budapest: Magyar Történelmi Társulat [in Hungarian].
- Sürgöny. (1861, Április 9), 11, 81, 83 [in Hungarian].
- Sürgöny. (1861, Augusztus 15), 17–18, 187–189 [in Hungarian].
- Sürgöny. (1862, Január 28), 22 [in Hungarian].
- Szabad, Gy. (1967). *Forradalom és kiegyezés választóján (1860–61)*. Budapest: Akadémiai Kiadó [in Hungarian].
- Szabad, Gy. (1977). *Hungarian Political Trends between the Revolution and the Compromise (1849–1867)*. Budapest: Akadémiai Kiadó [in English].
- Toth, A. (1973). *Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn: 1848–1892*. Munich: Oldenbourg [in German].
- Žeguc, I. (1965). *Die nationalpolitischen Bestrebungen der Karpato-Ruthenen 1848–1914*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz [in German].

Федір МОЛНАР*доктор філософії**доцент кафедри історії та суспільних дисциплін
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II**постдокторський дослідник**Наукового університету ім. Лоранда Етвеша**ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9488-9207>**e-mail: molnar.ferenc@kmf.org.ua*

ПРОГРАМИ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ УГОРЩИНИ (1860–1867)

Розглянуто проблему релігійної та політичної діяльності греко-католицького духовенства Північно-Східної Угорщини в 1860–1867 рр. Значну увагу приділено аналізу ролі місцевих русинських лідерів. Зазначено, що у XIX ст. із-поміж народів Угорського королівства найбільш значущим етносом як у матеріальному плані, так і в контексті культурних здобутків вважали русинів; соціальна структура цієї спільноти була неповною, адже більшість становили неписьменні селяни. Стверджено, що за відсутності власного дворянства та буржуазії роль еліти відіграло греко-католицьке духовенство, а базою, зокрема фінансовою, для розвитку руської національної культури та літератури стали церковні структури. Встановлено, що найбільш значною церковною структурою русинів Північно-Східної Угорщини вважалася Мукачівська греко-католицька єпархія, чия влада поширювалася на сім угорських комітатів (Земплін, Унг, Берег, Угоча, Марамарош, Саболч і Сатмар), а єпископ, який керував єпархією з осідком в Ужгороді, – провідним лідером русинства.

Стверджено, що Жовтневий диплом, який проголосив австрійський імператор Франц Йосиф I 20 жовтня 1860 р., ознаменував повернення до конституційних принципів. На підставі аналізу різних програм греко-католицьких священників Мукачівської єпархії встановлено, що Жовтневий диплом мав великий вплив на угорських русинів; у цей період радник Придворної ради Угорщини Адольф Добрянський відстоював федералізацію Угорщини, створення самостійного руського конгресу та греко-католицької архієпархії. Зазначено, що його ідеї вплинули на багатьох руських священників. Констатовано, що проугорський мукачівський єпископ Василь Попович і його послідовники відхилили пропозиції Добрянського, оскільки вважали їх занадто радикальними, натомість ужгородська консисторія хотіла втілити національні потреби винятково у взаємодії з Державними зборами Угорщини.

Висновано, що після австрійсько-угорської угоди 1867 р. дружнє до угорців греко-католицьке духовенство Мукачівської єпархії задовольнилося тими правами, які забезпечував Закон про національність від 1868 р. На закінчення зазначено, що духовенство побоювалося, що вимога розширення національних прав призведе до зменшення державного фінансування (субсидії) Мукачівської єпархії.

Ключові слова: Мукачівська греко-католицька єпархія, руське духовенство, Адольф Добрянський, Північно-Східна Угорщина, національне питання.

Наталія КОЛБ
кандидат історичних наук
старший науковий співробітник відділу нової історії України
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4449-1991>
e-mail: nata_kolb@ukr.net

СТАН ФАХОВОЇ ОСВІТИ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКИХ ДЯКІВ У ГАЛИЧИНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Визначено роль дяків як важливого чинника у служінні Церкви та втіленні нею місії спасіння душ. Показано, що внаслідок втрати церковними співцями сталого матеріального забезпечення наприкінці ХІХ ст. цю посаду часто обіймали люди без належної кваліфікації, обдарувань і засад, що вкрай негативно позначилося на рівні служіння Греко-Католицької Церкви та її авторитеті в суспільстві. Зазначено, що духовенство й активісти дяківського руху визначали питання фахової кваліфікації церковних співців як одне з головних у межах комплексу завдань для відродження дяківської верстви у краї.

Вказано, що наприкінці ХІХ ст. у Галичині діяли як єпархіальні фахові дяківські школи, так і приватні курси, відтак наведено їхній перелік. Наголошено, що претенденти на навчання у єпархіальних дяківських школах мали відповідати встановленим критеріям, зокрема мати гарний голос та закінчену початкову школу. Зазначено, що свідченням фахової кваліфікації співця ставав сертифікат, отриманий унаслідок успішно складеного іспиту перед спеціальною комісією. Вказано, що чинниками для покращення дяківської освіти у краї сучасники називали вдосконалення програми й методів навчання у фахових навчальних закладах і розширення їхньої мережі.

Встановлено прогалини в навчальній програмі дяківських шкіл та вказано можливі шляхи їхнього вирішення, зокрема через укладення спеціальних підручників. Акцентовано, що обов'язковою складовою освіти церковних співців називали вивчення ремесел як засобу для стабільного заробітку, налагодження щільнішої комунікації з парафіянами, а також формування дяківської верстви як українського середнього класу. Зазначено, що завданням дяківських шкіл мало бути також виховання людей із глибоким християнсько-патріотичним світоглядом.

На підставі статистичних даних доведено, що наприкінці ХІХ ст. більшість греко-католицьких дяків не мала належної фахової кваліфікації. Встановлено, що навіть після закінчення фахового закладу значна частина випускників не приступала до кваліфікаційного іспиту. Зазначено, що вихід із ситуації сучасники вбачали в зобов'язанні некваліфікованих співців до складення фахового іспиту та надання посад тільки співцям зі сертифікатами. Вказано, що відповідне розпорядження першою видала духовна влада Станіславівської єпархії, що стало вагомим поштовхом до якісних змін у рівні греко-католицького регентства в Галичині.

Ключові слова: дяки, фахова освіта, кваліфікаційні іспити, Греко-Католицька Церква, Галичина.

Дяки (церковні співці, регенти) як служителі нижчого рангу творили невід'ємну важливу складову життя й служіння Церкви¹. Всі церковні відправи мали форму молитовної співдії священника з вірянами, і дяк традиційно виступав провідним «голосом» останніх. Церковна традиція упродовж століть сформувала чітко прописаний стандарт наспівів, що мали виконуватися під час різних богослужінь літургійного року та звершення церковних обрядів, а це вимагало від співця набуття спеціальних знань і навичок. Також дяк повинен був уміти чітко і з розумінням рецитувати послання апостолів, молитви псалмів та інші церковні тексти. Майстерність і співочі здібності регентів ставали вагомим чинником формування піднесеної величної атмосфери богослужінь, сприяли глибшому молитовному єднанню вірян із Богом, зростанню їхньої віри². Не дивно, що Церква звертала на якість богослужбового співу особливу увагу, називаючи людський голос «живимъ орудіємъ Божой хвалы»³. Наголошувалося, що місія співців є «дѣломъ святымъ – а обовязокъ ихъ высокій и поважний»⁴, що їхнє служіння прямо пов'язане з головною місією Церкви – спасінням душ⁵.

Тим часом наприкінці XIX ст. Греко-Католицька Церква (ГКЦ) зіштовхнулася з проблемою катастрофічного падіння рівня професійної кваліфікації дяків⁶. Унаслідок суттєвого погіршення матеріального забезпечення верстви випускники дяківських навчальних закладів нерідко йшли з професії в пошуках кращого заробітку, талановита ж молодь неохоче обирала цей фах. У таких обставинах парохий громади мусили погоджуватися на послуги співців із низькою кваліфікацією. Також поширеною була практика, коли цю посаду обіймав хтось із більш-менш

¹ Також до нижчих церковних служителів зараховували пономарів (церковників) (О чинѣ четця и пѣвця церковного. *Дяківській Глась*. 1895. Ч. 1. С. 7).

² Відчить о Дякахъ о. Генрика Полянського. *Там само*. 1896. Ч. 4. С. 56; Чинности и рѣшеня руского провинціального собора въ Галичинѣ отбывшого ся во Львовѣ въ роцѣ 1891. Львовъ, 1896. С. 130.

³ Чинности и рѣшеня... С. 129.

⁴ О потребѣ підручника о службовомъ порядку для дяковъ. *Дяківській Глась*. 1895. Ч. 2. С. 23.

⁵ О піднесеню моральномъ стану дяківського. *Там само*. Ч. 3. С. 37–38.

⁶ Сучасники зазначали, що з віком відходило старше покоління співців, які славилися високим рівнем кваліфікації й інтелігентності (Бажанський П. О Дякахъ. *Душпаствырь*. 1892. Ч. 5. С. 105–106; [М. К.] Дякъ-ветеранъ. *Временникъ Ставропигійского института съ мѣсяцесловомъ на обыкновенный годъ 1899*. Львовъ, 1898. С. 152–154). Про одного з таких дяків – регента в с. Ясенів поблизу м. Броди – згадував о. Филимон Тарнавський. «Дяк був дуже поважний, старий чоловік, на прізвище Назаркевич. Він ще мого тата вчив азбуки, бо був в Ясенові дяком іще за мого діда, о. Юліяна Тарнавського. Дякував там більше як п'ятдесят літ. Отець Авдикович [тогочасний парох в Ясенові – *Н. К.*] не любив в церкві хору і тому не старався про хор. Але всі богослуження, Вечірні, Утрені, Служби Божі ціла церква співала. В крилосі біля дяка все було повно молодих господарів, що помагали йому співати. В селі Ясенові майже всі цілували Назаркевича в руку. Був сивий, поважний, заживний, в окулярах, по-шляхотськи вбирався» (Тарнавський Ф., о. Спогади: родинна хроніка Тарнавських як причинок до історії церковних, священницьких, побутових, економічних і політичних відносин у Галичині в другій половині XIX сторіччя і першій декаді XX сторіччя. Торонто: Добра книжка, 1981. С. 140).

вокально обдарованих парафіян, який на елементарному рівні вмів супроводити співом богослужіння й трактував дяківство тільки як приборіток.

Наслідки такого стану речей не забарилися. Описуючи рівень служіння співця на одній із галицьких греко-католицьких капеланій, очевидець зазначав: «Плохо онъ читаль на церковныхъ книгахъ, со всякими – “иканьями”. Ну, щожъ уже до пѣнія, если бы тотъ крикъ пѣніемъ назвати можно, то ни “Самогласныхъ”, ни “Подобныхъ” не умѣль, а о “Ирмологіонѣ” и не говори... Щодо устава, ну то и “Тропари” съ “Кондаками” и “Богородичными” мѣшалъ якъ горохъ съ капустою ...»⁷. Суголосними враженнями з іншої парафії ділився дописувач часопису «Душпастир»: «Єсть то мука дивити ся на такого дяка, котрого умѣтнѣсть цѣла полягає на труднѣмъ читаню книгъ церковныхъ и фалшивѣмъ знаню двохъ, трехъ гласѣвъ самогласныхъ, пѣсни “Пречиста Дѣво” и коляди “Богъ предвѣчный”»⁸.

Не дивно, що такий стан справ дуже швидко перетворився на болочу проблему для ГКЦ, у край негативно позначаючись на рівні її служіння та авторитеті в суспільстві, а також нівелюючи авторитет самих співців⁹. Часопис «Посланник» зазначав: «Бракъ доброго дяка при церквѣ, то бракъ правої руки для священника, а такожъ и головна причина, для чого спѣвъ церковный у насъ, а тымъ самымъ цѣла взнеслѣсть обряда, якъ не менше его повага обнижає ся дуже, стає неразъ дѣйстно пародією и дає людямъ низького розуму а лихой волѣ тему до посмѣховискъ»¹⁰. Це спонукало греко-католицький клир та активістів дяківської верстви, згуртованих навколо єпархіальних Товариств взаємної помочі греко-католицьких церковних дяків¹¹, визначити питання фахової кваліфікації церковних співців одним з основних у межах комплексу завдань для відродження дяківської верстви у краї.

Мета дослідження – окреслити стан фахової освіти греко-католицьких дяків у Галичині наприкінці ХІХ ст., з’ясувати, якими сучасники бачили способи її вдосконалення та яких заходів для цього вживали, а також як вирішували проблему підвищення фахової кваліфікації вже наявних.

Питання освіти регентів неодноразово ставало предметом обговорення на шпальтах тогочасної української галицької преси. Головно таким майданчиком був становий часопис церковних співців «Дяківський глас». Періодично цю проблему заторкували й церковно-народна газета «Посланник», святоюрський священничий часопис «Душпастир», друкований орган народовської течії «Діло». Офіційні розпорядження духовної влади щодо освітнього процесу дяків знаходимо на сторінках вісників Львівської, Перемишльської та Станіславівської греко-католицьких єпархій. Сформувати уявлення про фаховий рівень церковних співців наприкінці

⁷ Бирчакъ І., о. За що «дякують» – дякамъ? *Временникъ Ставропигійского института съ мѣсяцесловомъ на обыкновенный годъ 1899*. Львовъ, 1898. С. 119.

⁸ Очабрукъ А. Въ справѣ брацтвъ церковныхъ и дяковѣ. *Душпастирь*. 1897. Ч. 6. С. 138.

⁹ Очабрукъ А., о. Допись въ справѣ дяковской. Зъ повѣту лѣского. *Дяковскій Гласъ*. 1896. Ч. 4. С. 56; Обезпеченъе и подвысшенъе дотации для дяковѣ. *Там само*. 1895. Ч. 1. С. 13; Тарнавскій Ф., о. Спогади: родинна хроніка Тарнавскихъ... С. 156.

¹⁰ Въ справѣ дяковѣ. *Посланникъ*. 1894. Ч. 3. С. 2.

¹¹ Про обставини створення та основні напрями діяльності єпархіальних Товариств взаємодопомоги греко-католицьких дяків у Галичині наприкінці ХІХ ст. див.: Колб Н. Дяківська верства в Галичині наприкінці ХІХ століття: станові єпархіальні товариства. *З історії західноукраїнських земель*. Львів, 2015. Вип. 10–11. С. 155–165.

XIX ст. допомагають спогади сучасників, зокрема о. Филимона Гарнавського¹² та д-ра Степана Шухевича¹³.

Питання освіти галицьких греко-католицьких дяків у другій половині XIX ст. опинялося в полі зору сучасних дослідників здебільша як супутня складова їхніх ширших досліджень. Так, діяльність Ставропігійської дяківської бурси у Львові в XIX ст. висвітлили в монографії Олександра Киричук та Ірина Орлевич¹⁴. Побіжно про дяківський Інститут ім. І. Снігурського в Перемишлі згадували о. Іриней Назарко¹⁵ та Степан Заброварний¹⁶. Музично-церковна освіта в Галичині у період австрійського панування стала предметом дисертаційного дослідження Зор'яни Валіхновської¹⁷. У роботі дослідниці розглянула діяльність дяківських освітніх закладів, однак її аналіз був присвячений передовсім ролі цих осередків у розвитку мистецтва церковного співу в Галичині. Також у полі наукового зацікавлення З. Валіхновської опинялися обставини заснування Станіславівської дяківської школи¹⁸ та діяльність її керівника, одного з чільних діячів галицького дяківського руху Ігнатія Полотнюка¹⁹. Поза тим комплексний аналіз фахової підготовки галицьких греко-католицьких церковних співців наприкінці XIX ст. із вивченням стану навчального процесу в дяківських освітніх осередках і заходів щодо підвищення кваліфікації наявних парафіяльних регентів ще не ставав предметом спеціального дослідження. При написанні цієї статті використано методи аналізу, синтезу, опису, інструментарій критичного та статистичного методів. З огляду на використання в тексті специфічних вузькопрофесійних термінів долучено словничок із їхнім поясненням.

Осередки дяківської професійної освіти. Наприкінці XIX ст. особа, яка прагнула здобути фах дяка, могла обирати між низкою варіантів: від навчання у спеціальному фаховому закладі до проходження приватних курсів. На цей вибір впливали вік особи, її кваліфікація та завдання, які вона перед собою ставила.

Ще з першої чверті XIX ст. фахові дяківські школи діяли у центрах греко-католицьких епархій: при катедрі Святого Юра у Львові й Інституті співців церковних

¹² Гарнавський Ф., о. Спогади: родинна хроніка Гарнавських...

¹³ Шухевич С. Моє життя. Спогади. Лондон: Видання Української видавничої спілки, 1991.

¹⁴ Киричук О., Орлевич І. Львівський Ставропігійський інститут (1788–1914). Роль у суспільно-політичному, культурному та релігійному житті українців Галичини. Львів: Логос, 2018. С. 201–225.

¹⁵ Назарко І., о., ЧСВВ. Київські і галицькі митрополити. Біографічні нариси. (1590–1960). Торонто, 1962.

¹⁶ Заброварний С. Перші діячі українського національного відродження в Перемишлі. *Перемишль і Перемишльська земля протягом віків*. Перемишль; Львів, 2001. Вип. 2: Видатні діячі Перемищини. С. 7–19.

¹⁷ Валіхновська З. О. Музично-церковна освіта Галичини австрійської доби (1772–1918): автореф. дис. ... канд. мистецтвознав.: 26.00.01 / Львівська національна музична академія ім. М. В. Лисенка. Львів, 2009.

¹⁸ Валіхновська З. До історії заснування Дяківської школи у Станіславові (1893 р.). *Етнокультурні процеси в українському урбанізованому середовищі XX століття*. Івано-Франківськ, 2004. С. 69–73.

¹⁹ Валіхновська З. Постать Ігнатія Полотнюка – дяка Станіславівського катедрального собору у 1887–1903 рр., організатора музично-церковної освіти Галичини. *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2007. № 21.

фундації єпископа Івана Снігурського при катедральному храмі в Перемишлі²⁰. Щоби стати учнем такої школи, претендент мав відповідати визначеним критеріям. Так, охочі навчатися в перемишльському катедральному співочому закладі мусили мати повних 17 років, надати свідоцтво про народження і хрещення, атестат про успішно закінчену чоти- або принаймні трикласну народну школу, володіти гарним чистим голосом і добрими моральними характеристиками²¹. Водночас у львівській дяківській катедральній школі на навчання брали хлопців від 14 років. Після успішного вокального прослуховування претендент мав подати до митрополичої консисторії прохання про прийняття, доповнене свідоцтвами про хрещення, моральність, матеріальне становище («свідоцтво убогості») та про здобуту шкільну освіту²². На період навчання учнів у катедральних дяківських школах забезпечували житлом і харчуванням. Програма закладів передбачала докладне вивчення церковного уставу та співу. На кінець XIX ст. святоюрська дяківська школа в середньому випускала по 8²³, а Інститут співців церковних – по 16²⁴, а то й понад 20²⁵ фахівців у рік.

Освіту церковного співця чи керівника церковного хору можна було здобути і в бурсі Ставропігійського інституту при церкві Успення Пресвятої Богородиці у Львові. Цей навчальний заклад також функціював за принципом інтернату, надаючи безкоштовне проживання й харчування малозабезпеченим учням. До бурси приймали на підставі вступного іспиту, під час якого велике значення надавалося вокальним здібностям претендента. Т. зв. церковники (дячки) відвідували заняття з хорового, нотного і церковного співів, церковного уставу та «книгарської практики», вчилися прислужувати священникові під час богослужінь, а також здобували ремісничі навички. Обов'язковим приписом навчальної програми була щоденна участь студента в богослужінні та спів у хорі. Так, безцінним досвідом для майбутніх дяків, поза сумнівом, ставала участь у знаменитому хорі Успенської

²⁰ Обидві школи засновані в першій чверті XIX ст. під час правління кардинала митрополита Михайла Левицького. Їхнім завданням було виховувати фахових церковних співців, які водночас ставали би вчителями в народних школах. Першим – у 1818 р. – цю ініціативу реалізувало духовенство Перемишльської єпархії. Згідно зі статутом, перемишльський Дяко-вчительський інститут щороку мав приймати на безкоштовне навчання і проживання від 10 талановитих кандидатів – синів священників, дяків і селян, які не мали засобів для продовження навчання у школі. Освітня програма закладу охоплювала вивчення логіки, релігії, церковно-слов'янської та руської (української) граматики, польської та німецької мов, арифметики, методики, церковного уставу, нотної грамоти й церковного співу. Дяко-вчительський інститут у Перемишлі став першою в Галичині вчительською семінарією. Вже за перших 10 років існування він виховав 100 здібних дяків і вчителів (Заброварний С. Перші діячі українського національного відродження... С. 13; Назарко І., о., ЧСВВ. Київські і галицькі митрополити... С. 170–171; Валіхновська З. О. Музично-церковна освіта Галичини... С. 9).

²¹ Обв'ященє дотычно принятія воспитаниковъ въ зд. пѣвческе заведење. *Вѣстникъ Пермьской Епархіи*. 1891. Ч. VIII. С. 87–88; Речинець къ принятю кандидатѡвъ до пѣвческаго заведења. *Там само*. 1898. Ч. VIII. С. 104.

²² Бажанський П. О Дякахъ. С. 108; Вѣстникъ для дякоѡвъ. Зъ надъ Буга. *Посланникъ*. 1895. Ч. 20. С. 7.

²³ О институтахъ для образования и выхованя дякоѡвъ въ Галицкой Руси. *Дякоѡвскій Гласъ*. 1899. Ч. 1. С. 5–7.

²⁴ [И. Б.] Допись зъ Станиславѡвской Епархіи. *Там само*. 1896. Ч. 6. С. 83; Преосвященный Іоанъ Снѣгурскій. *Там само*. 1897. Ч. 11. С. 165.

²⁵ О институтахъ для образования и выхованя дякоѡвъ... С. 5–7.

церкви, який діяв на базі Ставропільської бурси і був широко відомим високим рівнем виконання творів не тільки церковно-духовного, а й класичного репертуару²⁶.

Створення у січні 1884 р. Станіславівської греко-католицької єпархії зумовило потребу й там заснувати єпархіальний дяківський фаховий навчальний заклад²⁷. На зламі 1880–1890-х років це завдання фактично виконувала приватна дяківська школа, яку провадив керівник станіславівського кафедрального хору й один із чільних діячів дяківського руху в Галичині Ігнатій Полотнюк²⁸. Випускники школи здобували навички церковного співу та підтверджену спеціальним іспитом кваліфікацію керівника хору²⁹. З 1893 р. цей курс розширено. Навчаючись протягом 10–12 (а з 1894 р. 8–10³⁰) місяців, слухач здобував знання з основ музичної грамоти та нотного співу, а одночасно мав можливість навчатися якогось ремесла в місцевій промисловій школі³¹. У 1895 р. навчальний заклад розташувався у спеціально спорудженому й утримуваному консисторією будинку, розрахованому на навчання й проживання 18–20 учнів, що містив окреме помешкання для двох дяків³². Від 1 листопада 1896 р. станіславівська дяківська школа почала діяти за зразком аналогічних закладів Львівської та Перемишльської єпархій. Так, для вступу претендент мав подати до єпархіальної консисторії атестат про закінчення народної школи та затверджене своїм парафіяльним урядом свідоцтво моральності, а також обов'язково володіти гарним голосом. Курс навчання разом із практикою при кафедральній церкві охоплював 2 роки та, крім опанування фахових дисциплін, продовжував мати безкоштовні заняття у промисловій школі для набуття вихованцями навичок зі столярства, токарства, різьбярства, купецтва чи ведення промислових книг. Консисторія забезпечувала учнів помешканням, опаленням, світлом, пранням і надавала комплект верхнього одягу. Однак вихованці мусили самостійно подбати про постіль для себе, одяг та білизну, а також щомісяця сплачувати 7 зол. рин. на харчування³³. У вересні 1898 р. Товариство взаємної помочі греко-католицьких церковних дяків Станіславівської єпархії встановило для учнів школи дві постійні стипендії імені цесаревої Єлизавети по 25 зол. рин. кожна³⁴, а наступного розпочало заходи для заснування дяківської бурси³⁵.

²⁶ Киричук О., Орлевич І. Львівський Ставропільський інститут... С. 201–225; О інститутах для образования и вихованя дяковъ... С. 5–7.

²⁷ Другі загальні збори Товариства взаимной помочи дяковъ єпархїи Станиславѡвскої. *Дгъло*. 1892. Ч. 134. С. 2; Валіхновська З. До історії заснування Дяківської школи... С. 69–73.

²⁸ Детальніше про Ігнатія Полотнюка див.: Валіхновська З. Постать Ігнатія Полотнюка...

²⁹ Въ справѣ приготоуленья и науки дяковъ. *Вѣстникъ Станиславѡвскої єпархїи*. 1888. Ч. VII. С. 78.

³⁰ Курсъ науки дяковства въ Станиславѡвѣ. *Вѣстникъ Станиславѡвскої єпархїи*. 1894. Ч. VIII. С. 101.

³¹ Курсъ науки дяковства въ Станиславѡвѣ. *Додатокъ до Вѣстника Станиславѡвскої Єпархїи*. 1893. Ч. VII. С. 100.

³² Новинки. *Дяковскій Гласъ*. 1895. Ч. 1. С. 14; О інститутах для образования и вихованя дяковъ въ Галицкой Руси. *Там само*. 1899. Ч. 1. С. 5–7.

³³ Дотычно конкурсу на кандидатѡвъ до Бурсы дяковскої. *Вѣстникъ Станиславѡвскої Єпархїи*. 1896. Ч. X. С. 88–89.

³⁴ Загальні збори. *Дяковскій Гласъ*. 1898. Ч. 10. С. 150–151.

³⁵ Въ десяті роковини завязаня «Товариства взаимной помочи Дяковъ» Еп. Станиславѡвскої. *Там само*. 1899. Ч. 9. С. 133; Першій выказъ Жертвъ на дяковску Бурсу въ Станиславѡвѣ. *Там само*. С. 133–134.

Можливість здобути фахову дяківську освіту надавали також приватні курси, які з дозволу духовної влади діяли у м. Зборів (Тернопільщина) під керівництвом кваліфікованого регента Теодора Янішевського³⁶ та с. Денисів (Тернопільщина) під керівництвом пароха Йосипа Вітошинського³⁷. З 1898 р. такі ж стартували й у Стрию³⁸.

Вінцем навчання як в єпархіальних дяківських школах, так і на приватних курсах ставав фаховий іспит перед спеціальною єпархіальною консисторською комісією³⁹. Для допуску до нього зацікавлені особи за посередництвом парафіяльних урядів, де мешкали або працювали, мали у встановлений термін подати до консисторії пакет документів: свідоцтва про хрещення й миропомазання, моральності, закінчення принаймні трикласної народної школи чи навчального закладу з аналогічним рівнем знань, а також про місце й тривалість дяківської освіти й успішність фахової практики. Відтак у встановлений день претенденти прибували до консисторії на іспит, у межах якого мали продемонструвати свої знання з Катехизму, Старого і Нового Завітів, церковних співу та уставу, граматики церковнослов'янської мови⁴⁰. Особа, яка успішно складала іспит, отримувала кваліфікаційне свідоцтво церковного співця⁴¹.

Аналізуючи стан дяківської освіти, сучасники відзначали потребу розширення мережі фахових навчальних осередків⁴². Так, правління Станіславівського дяківського товариства закликала єпископат подбати про заснування публічних фахових дяківських шкіл, які би перебували під керівництвом і наглядом духовної влади й утримувалися з релігійного, державного чи крайового фонду⁴³. Один із активістів дяківського руху – о. Петро Бажанський⁴⁴ – виступав за створення у кожному деканаті дво- і трирічних фахових курсів, де під керівництвом досвідченого дяка чи душпастиря некваліфіковані церковні співці й кандидати дяківського стану могли б навчатися не тільки співу та уставу, а і стилю поведінки, церковної мови,

³⁶ Вартість навчання на цих курсах становила 3 зл. у місяць без харчування і 8 зл. 50 кр. – з харчуванням (Надбране. *Посланикъ*. 1890. Ч. 19. С. 8. Також див.: Курсь однорочної науки на п'явц'їв церковныхъ въ Зборовѣ. *Львѣвско-Архієпархіальнй вѣдомости*. 1889. Ч. VIII; Курсь науки дяковства въ Зборовѣ. *Дяковскій Гласъ*. 1897. Ч. 10. С. 157).

³⁷ Бажанський П., о. Бувальщина дяковъ передь 50. Лѣтами. *Дяковскій Гласъ*. 1897. Ч. 8. С. 117–119.

³⁸ Курсь науки спѣву нотного для кандидатѣвъ на дяковъ и управителѣвъ хору отвирає Агенда дяковского товариства в Стрию. *Там само*. 1898. Ч. 11. С. 171.

³⁹ Курсь однорочної науки на п'явц'їв церковныхъ въ Зборовѣ. *Львѣвско-Архієпархіальнй вѣдомости*. 1889. Ч. VIII; Дяковскій испытъ. *Дяковскій Гласъ*. 1899. Ч. 7. С. 110.

⁴⁰ О речинци испыта дяковского. *Вѣстникъ Станиславѣвской Епархіи*. 1894. Ч. IV. С. 56–57; Єпископска Консисторія визначає день 31 Мая 1895 яко реченець до испыту дяковского. *Там само*. 1895. Ч. VI. С. 63–64; О речинци испыта дяковского. *Там само*. 1899. Ч. V. С. 44.

⁴¹ Наприклад, див.: Дяковскій испытъ въ Перемышли. *Дяковскій Гласъ*. 1897. Ч. 7. С. 108.

⁴² Зъ Перемыской Епархіи. *Там само*. 1898. Ч. 7. С. 109.

⁴³ Другі загальні збори Товариства взаимнои помочи дяковъ епархіи Станиславѣвской. *Дѣло*. 1892. Ч. 134. С. 2; Засѣдане Выдѣлу. *Там само*. 1897. Ч. 7. С. 106–107.

⁴⁴ Детальніше про о. П. Бажанського див.: Ясіновський Ю. Отець Порфирій Бажанський як дослідник церковної музики (у 180-ту річницю від дня народження). *Калюфонія: Науковий збірник з історії церковної монодії та гімнографії*. Львів, 2016. Ч. 8. С. 213–229.

догм віри, а також здобувати господарську освіту⁴⁵. Таку ж ініціативу висували й загальні збори дяківського товариства Львівської архієпархії⁴⁶.

Водночас лунали заяви про необхідність удосконалення програми та методів навчання у дяківських навчальних закладах⁴⁷, надання освітньому курсу церковних співців єдиного стандарту й вимог. Важливим чинником для досягнення цього називали створення фахових підручників, присвячених церковному співу, уставу, формуванню відповідного стилю поведінки та постави регентів⁴⁸. Зокрема, нагальною потребою називали запровадження однотипного виконання церковних наспівів. Саме суворе дотримання стандарту виконання всіх наспівів із їхньою мелодикою, тривалістю нот, інтонаціями сучасники називали чинником, який забезпечував величність обряду. Натомість у греко-католицьких храмах поширеним явищем був довільний підхід до співосупроводу відправ. Як наслідок, у суспільстві побутовала приповідка: «Що попик, то типик, а що дяк, то гласнопісець»⁴⁹. Для подолання цієї проблеми учасники Львівського провінційного собору 1891 р. звернулися до митрополита і єпископів зі закликом подбати про видання підручника з викладом офіційного уніфікованого стандарту церковних відправ⁵⁰. Можливо, саме у відповідь на цю постанову того ж 1891 р. І. Полотнюк розпочав роботу над укладенням церковного підручника-співаника, який мав містити мелодії всіх чинів і частин богослужіння: вечірню, повечір'я, літію, утрєню, Літургії Івана Золотоустого, Василя Великого, Передосвячених Дарів, канон Пасхи й церковні пісні. У підручник автор планував додати мелодії, які особисто збирав тривалий час. Також просив колег надсилати непоширені версії церковних наспівів із фіксацією місця чи особи, від якої їх записано⁵¹. Робота над збірником тривала кілька років, і 1897 р. він врешті отримав апробацію Львівського митрополичого ординаріату. Проте побачив світ аж 1902 р. Причиною цього, очевидно, стало те, що кошти на публікацію збирали

⁴⁵ Бажаньській П. О Дякахъ. С. 110; Бажаньській П. Бувальщина дяківъ передъ 50. Лѣтами. *Дяківській Гласъ*. 1897. Ч. 8. С. 117–119.

⁴⁶ Рухъ въ рускихъ товариствахъ. *Дѣло*. 1894. Ч. 143. С. 2.

⁴⁷ Дуже критичну оцінку рівню навчання у єпархіальних дяківських бурсах висловив один із дописувачів «Посланника». Він зазначав: «Дотеперѣшні бурсы такъ во Львовѣ якоже и Перемышли не бѣповѣдають цѣлкомъ своєму призначеню и зъ нихъ звычайно еще бѣльшіи неукы виходять, якъ се на селѣ неразъ буває (Преосвященный Епископъ Станиславѣвскій. *Посланникъ*. 1894. Ч. 20. 16 (28) жовтня. С. 7). Згодом не обійшлося без критики й на адресу станіславівської дяківської школи (Антон В., о. В справі організації церковних півців. *Нива*. 1908. Ч. 1. С. 26). Також див.: Копко М., о. Кѣлька мислей въ справѣ дяківскѣй насуваючихъ ся при читаню квестіонарѣвъ надѣсланыхъ Урядами парохіальными Епархіи Перемыскон. *Дяківській Гласъ*. 1899. Ч. 7. С. 103–106.

⁴⁸ Бажаньській П., о. Бувальщина дяківъ... С. 117–119.

⁴⁹ Відображення такого стану речей знаходимо в опублікованих на шпальтах часопису «Діло» спогадах дяка, який писав: «Вчивъ ся я у старого Титлы ... Якъ зачне було “Иже Херувимы” спѣвати, то слушаешъ и не наслушаешъ ся, а потрафляти за нимъ анѣ не думай! Кождои недѣлѣ инакше вытѣгае...» (*Богданъ Л.* Оповѣдане дяка. *Дѣло*. 1897. Ч. 165. С. 1–2). Порушення приписів щодо відправ могло ставати також наслідком неретельності й легковажного ставлення співців. Так, Степан Шухевич згадував, що дяк Красова Петро Самбірський «... В часі відправи дуже часто опускав цілі уступи з того, що мав читати або співати, а тоді від престола чути було голос мого тата: “Петре! Ти знов обкрадаеш Пана Бога! Отямся!”». Після цього відправа йшла даліше» (Шухевич С. *Моє життя...* С. 52).

⁵⁰ Чинности и рѣшеня... С. 130.

⁵¹ Одозва. *Дѣло*. 1891. Ч. 189. С. 2–3.

через передплату від зацікавлених осіб⁵², тож процес дуже затягнувся. До того ж друком з'явилася тільки перша частина праці. Видати другу, яка мала містити три Літургії, парастас, акафісти та деякі інші служби й наспіви, перешкодила смерть І. Полотнюка⁵³. Попри це, видання мало неабияке значення, адже в ньому знані церковні наспіви було покладено на ноти, що зробило «Напівник» цінним практичним посібником із вивчення музичної грамоти і церковного співу для дяків⁵⁴. Відповіддю на потребу у збірниках із церковними наспівами стала й поява 1894 р. праці духівника та професора Генеральної духовної семінарії у Львові о. Ісидора Дольницького «Гласопісець, або Напівник церковний»⁵⁵.

Значним недоліком дяківської освіти називали також відсутність належного вокального вишколу, через що поширеним явищем серед регентів був брак співочої техніки, невміння чітко вимовляти слова, правильно формувати звук, зберігати під час співу природну міміку тощо⁵⁶. Це, безперечно, неабияк шкодило красі й величності відправ, створенню на них піднесеної молитовної атмосфери, не сприяло поглибленню побожності вірян, їхній прив'язаності до своєї Церкви й обряду⁵⁷. «Коли зайдемо до наших святинь, – зазначав один із сучасників, – то представляється звичайно крайня мертвота: нарідъ шепче підчасъ Богослуженя молитвы, котрыхъ не розумѣе, а въ хорѣ рипить самъ одинъ дякъ, гейбы творивъ насмѣшку зъ прекрасного пѣнія церковного»⁵⁸. Для заповнення цієї прогалини о. П. Бажанський приділив окрему увагу вивченню засад вокальної майстерності в рукописному підручнику «Наука о сольках ірмолойних». Спеціально питанню вокального виховання співців було присвячено підручник Дмитра Якубовича «Наука о церковном пінію». У ньому автор давав рекомендації щодо постановки голосу, звуковидобування, постави тіла під час співу тощо⁵⁹.

Невід'ємною складовою дяківської майстерності, яку треба було розвивати в межах навчання майбутніх регентів, називали вміння чітко і з розумінням читати молитви й церковні книги (щоб «подобали ся не такъ звуки спѣваючого, якъ щобы радше припадав до душѣ змысль слѣвъ св.»⁶⁰), співати ірмологіон, легко переходити

⁵² Полотнюк І. О однообразности церковного пѣнія (и запросины до передплаты на церковный спѣвникъ). *Дяківській Глась*. 1897. Ч. 1. С. 7–9.

⁵³ Валіхновська З. О. Музично-церковна освіта Галичини... С. 12.

⁵⁴ Зваричук Ж. Богослужбове хорове виконавство міста Івано-Франківська: історія та основні тенденції розвитку. *Хорове мистецтво у вищій школі: проблеми і перспективи професійної підготовки: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Івано-Франківськ, 25–26 жовтня 2013 р.). Івано-Франківськ, 2013. С. 33–34.

⁵⁵ Сайко О. Дольницький Ісидор Іванович. *Енциклопедія сучасної України* / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2008. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=20658 (дата звернення: 24.05.2022).

⁵⁶ Степан Шухевич так згадував про дяка в парафії Красів Петра Самбірського: «Мав гарний тенор. Як дяк, він співав у церкві в крилосі і при більшому торжестві хотів піднести вартість і красу свого голосу, а що думав, що “тремуляндю” підносить вартість голосу, тому в часі співу прикладав кулак правої руки в околицю адамового яблука, потрясав рукою, голос починав дриготіти, а православним християнам це дуже припадало до вподоби» (Шухевич С. *Моє життя...* С. 51–52).

⁵⁷ [І. Н.] Недостатки въ выполненіи церковного напѣву. *Прапоръ*. 1898. Ч. 4. С. 100–101.

⁵⁸ Сила рускои пѣсни. *Посланникъ*. 1893. Ч. 16. С. 7.

⁵⁹ Валіхновська З. О. Музично-церковна освіта Галичини... С. 12.

⁶⁰ Чинности и рѣшенія... С. 130.

з гласу на глас, добре розуміти церковний устав⁶¹. Отець П. Бажанський наголошував на гострій потребі видати для дяків церковний устав із лаконічним чітким поясненням, що таке церковна мова, церковний спів, типик, гласи, празники тощо⁶². У 1899 р. великою мірою цей задум реалізував о. І. Дольницький у праці «Типік Церкви русько-католицькесія». Автор змінив традиційний до того часу підхід до укладення типиків, помістивши замість несприятливої для реалізації дисциплінарної частини практичні й актуальні для сучасності коментарі до богослужінь, їхнього вигляду, різних казусних моментів (збіги свят, окремих календарних періодів, постів) тощо. Праця набула вигляду підручника, сприяла глибшому усвідомленню змісту відправ, здобула популярність як серед духовенства, так і зацікавлених світських осіб⁶³.

Наприкінці XIX ст. непоодинокі українські священники робили кроки до видання необхідної богослужбової літератури. Так, о. Олексій Слюсарчук переклав розмовною українською мовою псалми (вийшли 1904 р.), о. Петро Бажанський підготував до друку збірник церковних пісень⁶⁴, наприкінці 1897 р. музичну бібліотеку почав видавати о. Максим Копко (молитви, богослужебні пісні, тропарі)⁶⁵. Фахові інформативні статті публікував становий часопис «Дяківський глась»⁶⁶.

Наприкінці XIX ст. неодноразово лунали заяви про необхідність обов'язковою складовою навчання у дяківських освітніх закладах зробити вивчення промислу: садівництва, пасічництва, крамарства, ремісництва, виробництва речей церковно-релігійного вжитку (іконостасів, вітварів, престолів, проповідниць, хрестів, надгробків, рам для образів тощо), освоєння навиків канцелярської роботи. Це обґрунтовували низкою аргументів: можливістю гарантувати церковним співцям стабільне матеріальне забезпечення⁶⁷, налагоджувати їхню тісну взаємодію, авторитетність і довірчі стосунки з парафіянами⁶⁸, способом формувати з української дяківської верстви національний середній клас⁶⁹. Відтак входження економічно-господарського навчання як обов'язкової складової дяківських освітніх закладів на зламі XIX–XX ст. стало практикою чи не всіх фахових навчальних осередків⁷⁰. Водночас під впливом гасел, на Загальному австрійському з'їзді керівників хорів, диригентів і органістів (1899) на шпальтах «Дяківського гласу», була представлена думка, що дяки, як церковні слуги, не повинні розпорозуватися на інші види

⁶¹ О потребѣ підручника о службовѣмъ порядку для дяковъ. *Дяковській Глась*. 1895. Ч. 2. С. 23–24; Відчить о Дякахъ о. Генрика Полянського. *Там само*. 1896. Ч. 5. С. 72–73; Приготовленя и вимоги до дяковскихъ испытѣвъ. *Там само*. 1897. Ч. 5. С. 74–75.

⁶² Бажанській П., о. Бувальщина дяковъ... С. 9.

⁶³ Василюшин І. Коментарі у Типику о. Дольницького та їхні джерела. *Релігія в Україні*. 2015. 5 січня. URL: <https://www.religion.in.ua/main/history/27935-komentari-u-tipiku-o-dolnickogo-ta-yixni-dzherela.html> (дата звернення: 25.05.2022).

⁶⁴ Бажанській П., о. Бувальщина дяковъ... С. 118–119.

⁶⁵ Музикальну Бібліотеку. *Дяковській Глась*. 1897. Ч. 12. С. 188.

⁶⁶ Наприклад, див.: Матюк В., о. Наука нотного музикального пінія. *Дяковській Глась*. 1898. Ч. 1. С. 6–8; Кипріянь І., о. Церковні гѣснопѣнія, ихъ назва и значѣне. *Там само*. С. 3–6.

⁶⁷ [П. П-вичъ] Дописи «Дѣла». Зъ Живця. *Дѣло*. 1895. Ч. 148. С. 1–2; Вѣстникъ для дяковъ. *Посланникъ*. 1894. Ч. 23 и 24. С. 11.

⁶⁸ Бажанській П. О Дякахъ. С. 109.

⁶⁹ Справа дяковска. *Батьковщина*. 1885. Ч. 5. С. 33; Загальні збори. *Дяковській Глась*. 1898. Ч. 10. С. 146.

⁷⁰ Антон В., о. В справі організації церковних півців. *Нива*. 1908. Ч. 1. С. 24; Допись. Зъ Зборова. *Посланникъ*. 1895. Ч. 6. С. 7–8.

діяльності, натомість мають концентруватися винятково на якісному виконанні своїх фахових обов'язків, постійно практикуючись та дбаючи про вдосконалення свого професійного рівня⁷¹.

Важливим завданням дяківських навчальних закладів поряд із вихованням добрих фахівців вважали формування верстви з глибоким християнським світоглядом та усвідомленням важливості свого покликання, відданих патріотів своєї Церкви, обряду й народу, перших помічників священника у просвітницькій діяльності серед населення⁷². Тому церковні співці мали ставати у своїх громадах «*“душею”* всяких чеснот и праць ...»⁷³, даючи приклад морального і тверезого життя, працьовитості, відповідальності, потягу до знань та просвіти⁷⁴. «Зъ честію и гѣдностію служѣмъ церквѣ и св. обрядови, – закликав співбратів один із галицьких дяків, – служѣмъ справѣ народно́й, будьмо провѣдниками братѣвъ наших, будьмо славою нашего народа»⁷⁵.

Підвищення кваліфікації дяків. Паралельно з налагодженням системи виховання молодшої когорти кваліфікованих дяків існувала потреба приведення до норми професійної придатності вже наявних. Статистика засвідчувала, що ситуація з цим була вкрай невтішною. Так, на 1895 р. у Перемишльській єпархії з 830 дяків тільки 183 (22 %) мали фахову кваліфікацію, підтверджену спеціальним іспитом. Та й рівень цих осіб, очевидно, сильно відрізнявся, бо суди зараховували як випускників дяківського інституту, так і тих, хто просто склав фаховий іспит перед своїм парохом. Понад половину єпархіальних співців (471 особа – 56 %) поєднували дяківство з господарською діяльністю, при тому тільки 57 із них (12 %) мали фахову кваліфікацію, решта ж були самоуками й трактували дяківство винятково як підробіток. Такі особи часто не мали жодного поняття про устав, ірмологіон, знали мало церковних пісень, а їхні вміння обмежувалися спроможністю співати тільки Божественну Літургію. Як наслідок, характеризуючи кваліфікацію парафіяльного дяка, душпастирі часто зазначали: «самоук», «до нічого», «но іншого найти не можна»⁷⁶. Не кращою була ситуація у Станіславській єпархії⁷⁷.

Відтак нагальною потребою було здійснення фахової підготовки наявних дяків. Співці могли скористатися послугами приватних дяківських курсів. Так, І. Полотнюк у школі при Станіславській катедрі проводив 3–4-місячні підготовчі курси для старших регентів⁷⁸. Водночас о. П. Бажанський закликав використовувати як нагоду для фахового навчання з освоєнням уставу, співу, поведінки дяківські збори⁷⁹.

З ініціативою вирішення проблеми фахової кваліфікації дяків у 1891 р. виступили представники Станіславського дяківського товариства. Вони закликали

⁷¹ Загальний австрійській з'їзд управителѣвъ хорѣвъ, диригентѣвъ и органістѣвъ у Вѣдни. *Дяківській Глась*. 1899. Ч. 12. С. 182.

⁷² Маринич С. Прикметы доброго дяка. *Там само*. Ч. 6. С. 81.

⁷³ Значѣне и вага дяківскихъ Товариствъ. *Там само*. 1896. Ч. 2. С. 17–18.

⁷⁴ Вѣдчить о Дякахъ о. Генрика Полянського. *Там само*. Ч. 6. С. 90; Вѣ справѣ дяківъ. *Посланникъ*. 1894. Ч. 3. С. 2.

⁷⁵ Вѣ десяти роковини завязаня Товариства взаимной помочи Дяківъ Еп. Станиславѣвской. *Дяківській Глась*. 1899. Ч. 9. С. 132–133.

⁷⁶ О поднесенію моральному стану дяківского. *Дяківській Глась*. 1895. Ч. 3. С. 37–38.

⁷⁷ Обезпеченіе и подвышеніе дотации для дяківъ. *Там само*. Ч. 1. С. 13.

⁷⁸ Курсъ науки дяківства въ Станиславѣвѣ. *Вѣстникъ Станиславѣвской єпархїи*. 1894. Ч. VIII. С. 101.

⁷⁹ Бажанській П., о. Бувальщина дяківъ... С. 9–10.

епархіальну духовну владу видати розпорядження, яким зобов'язати всіх некваліфікованих співців скласти фаховий іспит перед спеціальною консисторською комісією⁸⁰. Відтак правління товариства чи не щороку зверталось з цим проханням до своєї консисторії або ординаріату, періодично підсилюючи його додатковими вимогами: встановити для виконання розпорядження фіксований термін тривалістю у 3 (а згодом 2) роки⁸¹; зобов'язати деканів під час візитацій контролювати виконання співцями цього розпорядження⁸²; видати інструкцію з вимогами до дяківських іспитів⁸³, проводити засідання іспитової комісії двічі на рік – весною і восени – та визначити чіткі терміни її роботи⁸⁴; запровадити засаду, що особи без належної підготовки не можуть претендувати на посаду дяка⁸⁵. Для доведення потреби у відповідному розпорядженні в 1894 р. правління товариства зібрало статистику кваліфікованих і некваліфікованих дяків у Станіславівській єпархії та передало її ординаріатові⁸⁶.

Спеціальний підхід пропонувалося виробити до літніх дяків, зокрема обдумати можливість для приватної освіти чи спеціальних коротких курсів⁸⁷, а співців із великим професійним стажем автоматично визнати придатними й видати їм кваліфікаційні свідоцтва⁸⁸. Ініціативу Станіславівського дяківського товариства підхопили колеги з Перемишльської⁸⁹ та Львівської⁹⁰ єпархій. Водночас лунали пропозиції, щоб, з огляду на зазвичай дуже скрутне матеріальне становище церковних співців, запровадити практику проведення кваліфікаційних іспитів не в єпархіальних центрах, а в деканатах⁹¹.

Попри наполегливі звернення дяків-активістів, духовна влада зволікала з виданням розпорядження про обов'язкове підтвердження співцями фахової кваліфікації⁹². У цих умовах складати іспит перед спеціальною консисторською комісією зголошувалася дуже незначна кількість дяків. Та й ті не завжди робили це

⁸⁰ Рухъ въ рускихъ товариствахъ. *Дѣло*. 1891. Ч. 131. С. 2–3.

⁸¹ Другі загальні збори Товариства взаимной помочи дяківъ єпархії Станиславѳской. *Там само*. 1892. Ч. 134. С. 2.

⁸² Загальні збори. *Дяківській Глась*. 1898. Ч. 10. С. 150–151; Зъ Станиславѳской Єпархії. *Там само*. Ч. 12. С. 185–187.

⁸³ Другі загальні збори Товариства взаимной помочи дяківъ єпархії Станиславѳской. *Дѣло*. 1892. Ч. 134. С. 2; Рухъ въ рускихъ товариствахъ. *Там само*. 1894. Ч. 49. С. 2–3.

⁸⁴ Загальні збори. *Дяківській Глась*. 1898. Ч. 10. С. 150–151; Зъ Станиславѳской Єпархії. *Там само*. Ч. 12. С. 185–187.

⁸⁵ Вѣсти зъ дяківскіхъ Товариствъ. *Дяківській Глась*. 1896. Ч. 4. С. 58.

⁸⁶ Рухъ въ рускихъ товариствахъ. *Дѣло*. 1894. Ч. 49. С. 2–3.

⁸⁷ Зъ Єпархії Станиславѳской. Дяківскі збори деканальні въ Городенцѳ. *Дяківській Глась*. 1896. Ч. 7. С. 102; Зъ Станиславѳской Єпархії. *Там само*. 1898. Ч. 12. С. 185–187.

⁸⁸ Другі загальні збори Товариства взаимной помочи дяківъ єпархії Станиславѳской. *Дѣло*. 1892. Ч. 134. С. 2; Деканальні дяківскі збори деканата Нараѳвского. *Дяківській Глась*. 1898. Ч. 3. С. 44.

⁸⁹ Меморіаль. *Дяківській Глась*. 1898. Ч. 11. С. 166–167.

⁹⁰ Зъ Бережанъ пишуть намъ. *Там само*. 1896. Ч. 7. С. 108.

⁹¹ Вѣсти зъ Єпархії Львівской. *Там само*. Ч. 6. С. 87; Зъ Єпархії Станиславѳской. Дяківскі збори деканальні въ Городенцѳ. *Там само*. Ч. 7. С. 102.

⁹² Копко М., о. Колька мислей въ справѳ дяківскѳй насувающихся ся при читаню квестіонарѳвъ надѳсланныхъ Урядами парохіальными Єпархії Перемыской. *Дяківській Глась*. 1899. Ч. 7. С. 103–106.

з першого разу⁹³. Чимало осіб, які здобували дяківську освіту, наприкінці курсу не приступали до кваліфікаційного екзамену. Так, на 1897 р. курси І. Полотнюка випустили 105 дяківських кандидатів, із яких тільки 56 склали фаховий іспит, кілька були відправлені на перездачу, а решта – не склали⁹⁴. Також і у приватній школі Т. Янишевського у Зборові на 1895 р. зі 45 випускників кваліфікаційний іспит склали тільки 25⁹⁵. Причиною цього називали страх перед екзаменаційним випробуванням, а також непевність в одержанні/збереженні місця праці⁹⁶. Останнє впливало з того, що не існувало чітко прописаного механізму заміщення дяківських посад, який би дозволяв душпастирям усувати некваліфікованих дяків⁹⁷. Також, попри певні зрушення, все ще невіршеним залишалося питання стабільного й належного матеріального забезпечення церковних співців. Тому у священничих і дяківських колах існувало чітке розуміння, що вирішення проблеми кваліфікаційного рівня регентів можливе тільки за умови комплексного підходу до організації життя й діяльності церковних співців.

Довгоочікуване розпорядження про обов'язкову кваліфікацію дяків Станіславівська греко-католицька єпархіальна консисторія видала 17 березня 1899 р. За ним усі церковні співці, які мали намір надалі працювати за фахом, мусили протягом двох наступних років скласти кваліфікаційний іспит перед спеціальною консисторською комісією⁹⁸. Відтак механізм якісних змін рівня греко-католицького регентства в Галичині було запущено. Внаслідок заходів активістів дяківського руху та духовних кіл на шпальтах галицьких часописів все частіше почали з'являтися оголошення типу: «Дякъ съ дуже добрымъ голосомъ, знающій дуже добре уставъ церковный, съ отличными свѣдоцтвами ... глядає мѣсця»⁹⁹.

Отже, як бачимо, наприкінці ХІХ ст. ГКЦ у Галичині опинилася перед проблемою стрімкого падіння кваліфікаційного рівня дяків, що сталося внаслідок втрати верствою стабільного матеріального забезпечення. Ситуація, коли посаду церковного співця обіймали люди без належної фахової освіти, відповідних обдарувань і світоглядних засад, украй негативно позначалася на авторитеті Церкви й обряду, рівні побожності вірних та ставленні до самих регентів. Це спонукало духовенство й активістів дяківського руху звернути увагу на стан професійної освіти церковних співців у краї. Відтак серед жвавого обговорення опинилися питання вдосконалення програми дяківських навчальних закладів, приведення її до єдиного стандарту та вимог. Усвідомлення прогалин у навчальному процесі спонукало представників священничого і дяківського стану до створення відповідних фахових підручників.

⁹³ Дяківській испытъ въ Станиславовѣ. *Дяківській Гласъ*. 1897. Ч. 6. С. 92; Дяківській испытъ въ Перемышлѣ. *Там само*. 1897. Ч. 7. С. 108; Испытъ пѣвцѣвъ церковныхъ въ Заведеню дяківскѣмъ въ Перемышлѣ. *Там само*. 1896. Ч. 7. С. 108.

⁹⁴ Въ Станиславовѣ. *Дяківській Гласъ*. 1897. Ч. 7. С. 108. Також див.: Въ школъ дяківской. *Посланникъ*. 1889. Ч. 5. С. 7.

⁹⁵ Допись. Зъ Зборова. *Посланникъ*. 1895. Ч. 6. С. 7–8.

⁹⁶ Деканальній дяківскій зборы деканата Нараѣвского. *Дяківській Гласъ*. 1898. Ч. 3. С. 44.

⁹⁷ Очабрукъ А., о. Допись въ справѣ дяківскѣй. Зъ повѣту лѣского. *Там само*. 1896. Ч. 4. С. 57.

⁹⁸ Въ дѣлѣ дяковѣ Епархіи Станиславѣвской. *Вѣстникъ Станиславѣвской епархіи*. 1899. Ч. IV. С. 35.

⁹⁹ Дякъ. *Посланникъ*. 1894. Ч. 10 и 11. С. 11. Також див.: Вѣстникъ для дяковѣ. *Там само*. 1895. Ч. 5. С. 8.

Водночас за підтримки духовної влади діяло кілька приватних дяківських курсів, започатковано фахову дяківську школу у Станіславові. Поряд із цим зроблено кроки для нормалізації стану професійної придатності вже наявних співців через проходження короткотривалих фахових курсів та зобов'язання скласти відповідний кваліфікаційний іспит. Такі заходи зумовили те, що на початок ХХ ст. кількість професійних дяків у ГКЦ відчутно зросла. Це ще більше актуалізувало проблему якнайшвидшого забезпечення церковним співцям гідної стабільної зарплати та налагодження механізму заміщення дяківських посад для заповнення їх винятково кваліфікованими кадрами.

Словничок використаних термінів¹⁰⁰

Акафист – 1. Похвальна пісня на честь Ісуса Христа, Богородиці чи святого, що складається з 13 кондаків та 12 ікосів, яку виконують поза богослужінням добоного кола; 2. Частина богослужіння Акафистової суботи.

Богоробдичний – піснеспів, змістом якого є прославлення та звеличення Пресвятої Богородиці.

Вечірня – богослужіння у складі вечірнього богослужіння, яке починає добове коло богослужінь і яке відправляють перед повечер'ям.

Глас – 1. Сукупність текстів змінних частин богослужінь тижневого кола, які протягом одного тижня виконують на одну мелодію; 2. Мелодія, на яку виконують зазначені богослужіння.

Ірмологіон – нотна церковно-богослужбова книга, збірка ірмосів.

Кондак – частина акафиста, яку виконують перед ікосом.

Литія – богослужіння у складі всенічної, що його відправляють у притворі та під час якого здійснюють обряд освячення хліба, пшениці, вина та елею.

Парастас – заупокійне богослужіння, що його відправляють за душі померлих.

Повечер'я – частина вечірнього богослужіння, яке відправляють після вечірні або у поєднанні з нею.

Подоббен – піснеспів, зорієнтований на інший піснеспів як на метричний та мелодійний зразок для себе, але сам таким не є.

Самогласний – піснеспів, який не послуговується іншими піснеспівами як метричним і мелодійним зразком, але й сам не є таким зразком для інших.

Тропар денний – відпустительний тропар, змістом якого є згадування та прославлення тієї священної особи чи події, що їй присвячено день.

Устав (тинікон, тинік) – церковно-богослужбова книга, що містить виклад порядку проведення всіх богослужінь річного кола.

Утрєня – частина ранкового богослужіння, яке відправляють після опівнічнї перед першим часом або в поєднанні з ними.

REFERENCES

Anton, V., o. (1908). V spravi organizatsii tserkovnykh pivtsiv. *Nyva*, 1, 24–26 [in Ukrainian].

¹⁰⁰Словничок укладено на основі праці Наталії Пуряєвої «Словник церковно-обрядової термінології». Львів: Свічадо, 2001. 160 с.

- Bazhanskyi, P. (1892). O Diakakh. *Dushpastyr*, 5, 105–108 [in Ukrainian].
- Bazhanskyi, P., o. (1897). Buvalshchyna diakiv pered 50 litamy. *Diakivskiyi Hlas*, 8, 117–119 [in Ukrainian].
- Bohdan, L. (1897). Opovidanie diaka. *Dilo*, 165, 1–2 [in Ukrainian].
- Byrchak, I., o. (1898). Za shcho «diakuiut» – diakam? *Vriemiennik Stavropigiiskogo instituta s miesiatseslovom na obyknoviennyi god 1899*, 119 [in Russian].
- Chynnosti i rishenia ruskoho provyntsialnoho sobora v Halychyni otbuvshoho sia vo Lvovi v rotsi 1891. (1896). Lviv [in Ukrainian].
- Dekanalni diakivski zbory dekanata Naraiivskoho. (1898). *Diakivskiyi Hlas*, 3, 44 [in Ukrainian].
- Diakivskiyi ispyt. (1899). *Diakivskiyi Hlas*, 7, 110 [in Ukrainian].
- Diakivskiyi ispyt v Peremysli. (1897). *Diakivskiyi Hlas*, 7, 108 [in Ukrainian].
- Diakivskiyi ispyt v Stanyславovi. (1897). *Diakivskiyi Hlas*, 6, 92 [in Ukrainian].
- Diak. (1894). *Poslannyk*, 10–11, 11 [in Ukrainian].
- Dopys. Z Zborova. (1895). *Poslannyk*, 6, 7–8 [in Ukrainian].
- Dotychno konkursu na kandydativ do Bursy diakivskoi. (1896). *Vistnyk Stanyславivskoi eparkhii*, X, 88–89 [in Ukrainian].
- Druhi zahalni zbory Tovarystva vzaimnoi pomochy diakiv eparkhiy Stanyславivskoy. (1892). *Dilo*, 134, 2 [in Ukrainian].
- Epyskopska Konsystoriia vyznachaie den 31 Maia 1895 yako rechenets do ispytu diakivskoho. (1895). *Vistnyk Stanyславivskoi eparkhii*, VI, 63–64 [in Ukrainian].
- Ispyt pivtsiv tserkovnykh v Zavedenii diakivskim v Peremysly. (1896). *Diakivskiyi Hlas*, 7, 108 [in Ukrainian].
- Kolb, N. (2015). Diakivska verstva v Halychyni naprykintsy XIX stolittia: stanoviyeparkhialni tovarystva. *Z istorii zakhidnoukrainskykh zemel*, 10–11, 155–165 [in Ukrainian].
- Kopko, M., o. (1899). Kilka myslei v spravi diakivskii nasuvaiuchykh sia pry chytaniu kvestionariv nadislanykh Uriadamy parokhialnymy Eparkhiy Peremyskoy. *Diakivskiyi Hlas*, 7, 103–106 [in Ukrainian].
- Kurs nauky diakivstva v Stanyславovi. (1893). *Dodatok do Vistnyka Stanyславivskoi eparkhii*, VII, 100 [in Ukrainian].
- Kurs nauky diakivstva v Stanyславovi. (1894). *Vistnyk Stanyславivskoi eparkhii*, VIII, 101 [in Ukrainian].
- Kurs nauky diakivstva v Zborovi. (1897). *Diakivskiyi Hlas*, 10, 157 [in Ukrainian].
- Kurs nauky spivu notnoho dlia kandydativ na diakiv i upravyteliv khoru otvyracie Agenda diakivskoho tovarystva v Stryiu. (1898). *Diakivskiyi Hlas*, 11, 171 [in Ukrainian].
- Kurs odnorochnoy nauky na pivtsiv tserkovnykh v Zborovi. (1889). *Lvivsko-Arkhieparkhialni vidomosti*, VIII [in Ukrainian].
- Kypriian, I., o. (1898). Tserkovni pisnopiniia, ykh nazva i znachinie. *Diakivskiyi Hlas*, 1, 3–6 [in Ukrainian].
- Kyrychuk, O., & Orlevych, I. (2018). *Lvivskiyi Stavropihiiskiyi instytut (1788–1914). Rol u suspilno-politychnomu, kulturnomu ta relihiinomu zhytti ukrainsiv Halychyny*. Lviv [in Ukrainian].
- Marynych, S. (1899). Prykmety dobroho diaka. *Diakivskiyi Hlas*, 6, 81 [in Ukrainian].

- Matiuk, V., o. (1898). Nauka notnoho muzykalnoho piniia. *Diakivskyi Hlas*, 1, 6–8 [in Ukrainian].
- Memorial. (1898). *Diakivskyi Hlas*, 11, 166–167 [in Ukrainian].
- [M. K.]. (1898). Diak-veteran. *Vriemiennik Stavropigiiskogo instituta s miesia-sleslovom na obyknoviennyi god 1899*, 152–154 [in Russian].
- Muzykalnu Biblioteku. (1897). *Diakivskyi Hlas*, 12, 188 [in Ukrainian].
- Nadislane. (1890). *Poslannyk*, 19, 8 [in Ukrainian].
- Nazarko, I., o., ChSVV. (1962). *Kyivski i halytski mytropolyty. Biohrafichni narysy. (1590–1960)*. Toronto [in Ukrainian].
- Novynky. (1895). *Diakivskyi Hlas*, 1, 14 [in Ukrainian].
- Obezpechenie i pidvysshennie dotatsii dlia diakiv. (1895). *Diakivskyi Hlas*, 1, 13 [in Ukrainian].
- Obvishchenie dotychno pryniatia vospytanykov v zd. pivcheske zavedenie. (1891). *Vistnyk Peremyskoi Eparkhii*, VIII, 87–88 [in Ukrainian].
- Ochabruk, A., o. (1896). Dopys v spravi diakivskii. Z povitu liskoho. *Diakivskyi Hlas*, 4, 56–57 [in Ukrainian].
- Ochabruk, A. (1897). V spravi bratstv tserkovnykh i diakiv. *Dushpastyr*, 6, 138 [in Ukrainian].
- O chyni chetsia i pivtsia tserkovnoho. (1895). *Diakivskyi Hlas*, 1, 7 [in Ukrainian].
- Odozva. (1891). *Dilo*, 189, 2–3 [in Ukrainian].
- O instytutakh dlia obrazovania i vykhovania diakiv v Halytskoi Rusy. (1899). *Diakivskyi Hlas*, 1, 5–7 [in Ukrainian].
- O pidneseniiu moralnim stanu diakivskoho. (1895). *Diakivskyi Hlas*, 3, 37–38 [in Ukrainian].
- O potrebi pidruchnyka o sluzhbovim poriadku dlia diakiv. (1895). *Diakivskyi Hlas*, 2, 23–24 [in Ukrainian].
- O rechyntsy ispyta diakivskoho. (1894). *Vistnyk Stanyslavivskoi eparkhii*, IV, 56–57 [in Ukrainian].
- Pershyy vykaz zhertv na diakivsku Bursu v Stanyslavovi. (1899). *Diakivskyi Hlas*, 9, 133–134 [in Ukrainian].
- Polotniuk, I. (1897). O odnoobraznosti tserkovnoho piniia (i zaprosyny doперед-латы на тserkovnyi spivanyk). *Diakivskyi Hlas*, 1, 7–9 [in Ukrainian].
- [P. P-vych]. (1895). Dopysy «Dila». Z Zhyvtsia. *Dilo*, 148, 1–2 [in Ukrainian].
- Preosviashchennyi Epyskop Stanyslavivskii. (1894). *Poslannyk*, 20, 7 [in Ukrainian].
- Preosviashchennyi Ioan Snihurskyi. (1897). *Diakivskyi Hlas*, 11, 165 [in Ukrainian].
- Pryhotovlenia i vymohy do diakivskykh ispytiv. (1897). *Diakivskyi Hlas*, 5, 74–75 [in Ukrainian].
- Puriaieva, N. (2001). *Slovnnyk tserkovno-obriadovoi terminolohii*. Lviv [in Ukrainian].
- Rechynets k pryniatiiu kandydativ do pivcheskoho zavedenia. (1898). *Vistnyk Pere-myskoy Eparkhii*, VIII, 104 [in Ukrainian].
- Rukh v ruskykh tovarystvakh. (1891). *Dilo*, 131, 2–3 [in Ukrainian].
- Rukh v ruskykh tovarystvakh. (1894). *Dilo*, 49, 2–3 [in Ukrainian].
- Rukh v ruskykh tovarystvakh. (1894). *Dilo*, 143, 2 [in Ukrainian].
- Saiko, O. (2008). Dolnytskyi Isydor Ivanovych. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. Kyiv [in Ukrainian].

- Shukhevych, S. (1991). *Moie zhyttia. Spohady*. London [in Ukrainian].
- Sprava diakivska. (1885). *Batkivshchyna*, 5, 33 [in Ukrainian].
- Syla ruskoj pisny. (1893). *Poslannyk*, 16, 7 [in Ukrainian].
- Tarnavskiy, F., o. (1981). *Spohady: rodynna khronika Tarnavskykh yak prychnok do istorii tserkovnykh, sviashchenytskykh, pobutovykh, ekonomichnykh i politychnykh vidnosyn u Halychyni v druhiu polovynu XIX storichchia i pershii dekadi XX storichchia*. Toronto [in Ukrainian].
- Valikhnovska, Z. (2004). Do istorii zasnovannia Diakivskoi shkoly u Stanyslavovi (1893 r.). *Etnokulturni protsesy v ukrainskomu urbanizovanomu seredovyschi XX stolittia*, 69–73 [in Ukrainian].
- Valikhnovska, Z. (2009). *Muzychno-tserkovna osvita Halychyny avstrijskoi doby (1772–1918)*. [Music and church education in Halychyna during the Austrian era (1772–1918)]. (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Lviv [in Ukrainian].
- Valikhnovska, Z. (2007). Postat Ihnatiia Polotniuka – diaka Stanyslavivskoho katedralnogo soboru u 1887–1903 rr., orhanizatora muzychno-tserkovnoi osvity Halychyny. *Halychyna. Naukovi i kulturno-prosvitni kraieznavchyi chasopys*, 21 [in Ukrainian].
- Vasylyshyn, I. (2015, Sichen 5). Komentari u Typyku o. Dolnytskoho ta yikhni dzherela. *Relihiia v Ukraini*. Retrieved from <https://www.religion.in.ua/main/history/27935-komentari-u-tipiku-o-dolnickogo-ta-yixni-dzherela.html> [in Ukrainian].
- V desiati rokovyny zaviazania «Tovarystva vzaymnoy pomochy Diakiv» Ep. Stanyslavivskoy. (1899). *Diakivskiy Hlas*, 9, 132–133 [in Ukrainian].
- V dili diakiv Eparkhii Stanyslavivskoi. (1899). *Vistnyk Stanyslavivskoi eparkhii*, IV, 35 [in Ukrainian].
- Vidchyt o Diakakh o. Henryka Polianskoho. (1896). *Diakivskiy Hlas*, 4, 130; 5, 72–73 [in Ukrainian].
- Vistnyk dlia diakiv. (1894). *Poslannyk*, 23 i 24, 11 [in Ukrainian].
- Vistnyk dlia diakiv. (1895). *Poslannyk*, 5, 8 [in Ukrainian].
- Vistnyk dlia diakiv. Z nad Buha. (1895). *Poslannyk*, 20, 7 [in Ukrainian].
- Visty z Eparkhii Lvivskoi. (1896). *Diakivskiy Hlas*, 6, 87 [in Ukrainian].
- Visty z diakivskykh Tovarystv. (1896). *Diakivskiy Hlas*, 4, 58 [in Ukrainian].
- V shkoli diakivskii. (1889). *Poslannyk*, 5, 7 [in Ukrainian].
- V spravi diakiv. (1894). *Poslannyk*, 3, 2 [in Ukrainian].
- V spravi pryhotovleniia i nauky diakiv. (1888). *Vistnyk Stanyslavivskoi eparkhii*, VII, 78 [in Ukrainian].
- V Stanyslavovi. (1897). *Diakivskiy Hlas*, 7, 108 [in Ukrainian].
- Yasinovskiy, Yu. (2016). Otets Porfyrii Bazhanskyi yak doslidnyk tserkovnoi muzyky (u 180-tu richnytsiu vid dnia narodzhennia). *Kalifornia: naukovi zbirnyk z istorii tserkovnoi monodii ta hymnohrafii*, 8, 213–229 [in Ukrainian].
- [Y. B.]. (1897). Dopys z Stanyslavivskoy Eparkhii. *Diakivskiy Hlas*, 6, 83 [in Ukrainian].
- [Y. N.]. (1898). Nedostatky v vykonaniu tserkovnoho napivu. *Prapor*, 4, 100–101 [in Ukrainian].
- Zabrovarnyi, S. (2001). Pershi diiachy ukrainskoho natsionalnogo vidrodzhennia v Peremyshli. *Peremyshl i Peremyshlska zemlia protiahom vikiv*, 2, 7–19 [in Ukrainian].
- Zahalni zbory. (1898). *Diakivskiy Hlas*, 10, 150–151 [in Ukrainian].

Zahalnyi avstriiskyi zyzd upravyteliv khoriv, dyrgentiv i orhanistiv u Vidny. (1899). *Diakivskiy Hlas*, 12, 182 [in Ukrainian].

Zasidanie Vydilu. (1897). *Diakivskiy Hlas*, 7, 106–107 [in Ukrainian].

Z Berezhnan pyshut nam. (1896). *Diakivskiy Hlas*, 7, 108 [in Ukrainian].

Z Eparkhii Stanyslavivskoy. Diakivski zbory dekanalni v Horodentsi. (1896). *Diakivskiy Hlas*, 7, 102 [in Ukrainian].

Znachinie i vaha diakivskykh Tovarystv. (1896). *Diakivskiy Hlas*, 2, 17–18 [in Ukrainian].

Z Peremyskoy Eparkhiy. (1898). *Diakivskiy Hlas*, 7, 109 [in Ukrainian].

Z Stanyslavivskoy Eparkhii. (1898). *Diakivskiy Hlas*, 12, 185–187 [in Ukrainian].

Zvarychuk, Zh. (2013). Bohosluzhbove khorove vykonavstvo mista Ivano-Frankivska: istoriia ta osnovni tendentsii rozvytku. *Khorove mystetstvo u vyshchii shkoli: problemy i perspektyvy profesiinoi pidhotovky. Zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii*, 33–34 [in Ukrainian].

Nataliia KOLB

PhD (History)

Senior Research Fellow at the Department of Modern History of Ukraine

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4449-1991>

e-mail: nata_kolb@ukr.net

STATE OF PROFESSIONAL EDUCATION OF GREEK CATHOLIC CANTORS IN HALYCHYNA AT THE END OF THE 19th CENTURY

The study describes the role of cantors as an essential factor in the service to the Church and incarnates a mission by her to save the souls. Because of losing constant material support at the end of the 19th century by them this post was usually held by people without proper qualifications, endows, and principles. This was extremely negative to the level of service to the Greek Catholic church and its authority in society. Pointed out that clergy and activists of the clergy's movement identified the issue of professional qualification of church singers as one of the keys within a complex of tasks for the revival clergy's layer in the land.

At the end of the 19th century functioned both eparchial professional clergy schools and private courses in Halychyna, and the list of them is given. Applicants for training at eparchial clergy schools had to meet the established criteria. Additionally, they had to have a good voice and complete primary school. Indicated that evidence of a singer's professional qualification became a certificate that was taken as a result of a successfully passed exam in front of a special commission. Determined that as the factors for improvement of clergy's education in the land the contemporaries named programs and methods improvement of study in professional educational institutions and widening of its net. Underlined the gaps in the educational program of clergy schools and the ways to solve them separately through laying special textbooks. Accented that the required component of the church singer's education was

named study of crafts as the mean for stable earning, organization of tighter communication with parishioners, and also to form clergy's layer as a Ukrainian middle class. Pointed out that the task of clergy's schools also should have been the education of people with a deep Christian and patriotic worldview.

Based on statistics proved that at the end of the 19th century the vast majority of valid Greek Catholic clergy did not have a proper professional qualification. Determined that even after finishing professional institution, a significant part of graduates did not proceed to qualification exam. Contemporaries saw a solution for the situation in an obligatory professional exam for all unskilled singers and giving posts only to singers with certificates. Indicated that the relevant order was firstly issued by the spiritual authority of Stanislav diocese which became a push for qualitative changes in the level of Greek Catholic regency in Halychyna.

Keywords: clergy, professional education, qualification exams, Greek Catholic Church, Halychyna.

Ірина ОРЛЕВИЧ

*кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
завідувач відділу нової історії України
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
науковий співробітник*

*Інституту релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7530-9833>
e-mail: i.orlevych@gmail.com*

РОЗКОЛ У СЕРЕДОВИЩІ РУСОФІЛІВ І ЗАСНУВАННЯ РУССКОЇ АГРАРНОЇ ПАРТІЇ В 1927 РОЦІ

Досліджено діяльність відновленої в міжвоєнний період русофільської партії, яка залишалася вірною власним ідейним орієнтирам, декларуючи тяглість своєї історичної традиції та правонаступність щодо довоєнної інституції. Зазначено, що, змагаючись за вплив на політичній арені, ця партія, з притаманним їй конформізмом, змогла здобути прихильність польської влади та повернути володіння своїми товариствами: Ставропігією, Народним домом, «Галицько-руською матицею». Вказано, що проблема виборювання права на Народний дім – єдине товариство, для якого призначалися урядові комісари, надовго захопила весь український політикум, ставши причиною міжпартійних конфліктів та внутріпартійних чвар русофілів, питанням політичних торгів між партіями і владою в передвиборчих баталіях, індикатором взаємин із державою та одним із головних суспільних дискурсів.

Показано, що боротьба за Народний дім була важливою передумовою розколу Рускої народної організації в 1926 р. Встановлено, що група осіб на чолі з М. Бачинським, Л. Черкавським, О. Лисяком вийшла з РНО й заснувала Руску аграрну партію, пояснивши це бажанням створити «здорову опозицію» до русофільського керівництва й активніше захищати права селянства. Зазначено, що члени РАП заручилися підтримкою польських урядовців, щоб заволодіти Народним домом і здобути мандати на виборах 1928 р. та 1930 р. Констатовано, що на виборах до сейму й сенату 1928 р. за сприяння польського уряду РНО та РАП об'єдналися, проте так і не здобули жодного мандата, а в елекційних кампаніях 1930 р. РАП ішла одним виборчим списком із проурядовою партією ББ і здобула два.

Описано намагання догодити польській владі одного з лідерів РАП – М. Бачинського, який декларував відмінність ідеології своєї політичної сили від усього русофільства, позиціонує її членів «русинами», які, на відміну від РНО, не прагнули об'єднання з Росією (але при цьому й надалі сповідували ідею єдності «русского» народу і використовували термін «русский» на означення галицьких українців).

Висвітлено антиукраїнську позицію М. Бачинського щодо складних аспектів українсько-польських стосунків. Спостережено, що цей русофільський діяч негативно

оцінював патріотично налаштовані українські сили, зокрема ГКЦ, яку звинувачував у тому, що її духовенство не зупинило польсько-української війни 1918–1919 рр. Виявлено, що він також не засуджував «пацифікації», яку проводив польський уряд щодо українського населення, виступав проти запровадження національних ідентифікаторів «українець», «Україна» тощо.

Уперше на архівних матеріалах Станіславівського воєводства простежено спроби польської влади підтримати русофілів із РАП, іменуючи членів цієї партії «русинами», тобто так само, як поляки називали весь український народ. Висновано, що саме угодова політика й непопулярність серед народних мас спричинилися до ліквідації РАП у 1934 р. – її члени приєдналися до Руської селянської організації.

Ключові слова: русофіли, Руська народна організація, Руська селянська організація, Руська аграрна партія, Руська аграрна організація, вибори 1928 р. і 1930 р., міжвоєнний період.

Русофільська течія відновила діяльність 1923 р., створивши Руську народну організацію (РНО). Сподівання українських демократичних сил на те, що русофільство в міжвоєнну добу зникне як суспільно-політична течія, яка в Першу світову зайняла відверто ворожу позицію щодо українства, підтримавши російську владу, не справдилися¹. На зміну лоялізму до Австрії прийшов лоялізм до Польщі. Офіційну Росію, яка патрунувала галицьке русофільство/москвофільство, замінили російські організації, що діяли на території Польщі (головно на її північно-східних окраїнах). Основою ідеології залишилася давня теорія про національну єдність усіх «відломів Русі», тобто великоросів, українців, білорусів, яких називали «русским» народом, при цьому визнаючи етнічні відмінності між ними².

Новоутворену інституцію її члени вважали правонаступницею своєї довоєнної партії. Головою РНО з'їзд обрав Володимира Труша, викладача гімназії зі Станіслава, заступником – Михайла Бачинського, чиновника фінансової дирекції зі Львова, а М. Марка (ім'я не встановлено), чиновника фінансової дирекції зі Львова, – секретарем. До складу керівного органу РНО – Руського народного совіта (РНС) – увійшли: д-р О. Гнатишак (ім'я не встановлено) і д-р Кирило Черлунчакевич (присяжні повірені з Перемишля), о. Ю. Гумецький (ім'я не встановлено) (із Вербіжа), о. І. Давидович (ім'я не встановлено) (з Болехова), д-р Теофіл Заяць і д-р Олександр Лисяк (присяжні повірені зі Львова), Дмитро Ключник (викладач гімназії зі Львова), Я. Кмицикевич (ім'я не встановлено) (львівський студент), Іван Костецький (селянин із Поздяча), Г. Лещак (ім'я не встановлено) (селянин із Толева), Микола Третяк (радник суду зі Львова) та ін.³

Мета статті – проаналізувати причини розколу в русофільській партії міжвоєнного періоду, розкрити роль польської влади в цьому конфлікті; представити боротьбу за володіння майном Народного дому як одну з передумов розколу русофільської партії; дослідити ідейні засади та цілі партії (Руської аграрної, згодом перейменованої на Руську аграрну організацію).

¹ Див.: Орлевич І. Русофільська течія на початку 1920-х років у Галичині. *Галичина*. 2013. № 22–23. С. 204.

² З польської преси. Л. Васілевський про москвофілів. *Діло*. 1935. 3 квітня.

³ Орлевич І. Русофільська течія на початку 1920-х років... С. 204.

Ця проблематика недостатньо висвітлена в українській та польській історичній науці. Найвагомшими є дослідження польського історика Ярослава Мокляка (Jarosław Moklak)⁴.

У статті вперше використано архівні матеріали Станіславівського воєводства, які ілюструють підтримку польських владних структур Русскою аграрною партією.

Невизначений правовий статус русофільської інституції – Народного дому – створював прецеденти для боротьби довкола неї різних суспільно-політичних сил – як владних, так і україно- та русофільських партій. Своєю генезою ця боротьба сягає ще XIX ст., коли україно- й русофіли відстоювали право на володіння товариством⁵. У суперечці основною аргументацією виступало розуміння національної ідентичності кожною з політичних течій. Русофільські діячі вважали, що галичани, як і всі українці (малороси), є частиною «русского» народу, натомість представники українофільського напрямку відносили їх до самостійного народу. Крім постійних ідейних протиріч, це протистояння підживлювалося цілком прагматичним бажанням заволодіти однією з найбагатших українських культурно-просвітніх установ.

У 1924 р. польська адміністрація повернула Ставропігію її довоєнним членам, як і «Галицько-руську матицю» та Товариство ім. М. Качковського, а Народний дім перетворився на центральний об'єкт, навколо якого й відбувалися основні події міжвоєнного русофільського руху: формування нової партії, боротьба україно- і русофілів за цю інституцію між собою та з польською владою. Власне на прикладі міжвоєнної історії Народного дому дуже добре простежуються відносини українського політикуму з урядом, які пройшли шлях від протистояння до угод та пошуку компромісів. Усі ці дії були пов'язані з намаганням відстоювати політичні та культурні права галицьких українців у складі Польської держави.

Розкол русофільства в міжвоєнну добу зумовило змагання за Народний дім, але вже в середині самої партії. Особисті амбіції її лідерів знайшли підтримку провладних кіл, що обіцяли їм володіння цією інституцією взамін за лояльність до Польської держави. Час такого розколу не випадково збігається з періодом підготовки Польщі до майбутніх парламентських виборів 1928 р. Польський уряд основним завданням ставив досягнення максимальної кількості голосів виборців та недопущення єдності українських партій⁶. Тому угодові українські партії, які виникли з 1924 р. по 1926 р., були створені за участю державних органів і активно ними підтримувалися⁷.

Проблема виборювання права на Народний дім надовго захопила весь український політикум, ставши причиною міжпартійних конфліктів і внутріпартійних чвар русофілів, питанням політичних торгів між партіями та владою в передвиборчих баталіях, індикатором взаємин із державою й одним із головних суспільних дискурсів.

У 1926 р. комісар Народного дому Лев Черкавський, а також Михайло Бачинський, Дмитро Яблонський, Іван Ліпечкий, Олександр Лисяк вийшли з РНО і згрупувалися довкола економічного товариства «Рільничий союз» (голова Лисяк).

⁴ Moklak J. Łemkowszczyzna w Drugiej Rzeczypospolitej: zagadnienia polityczne i wyznaniowe. Kraków: Tow. Wydawnicze «Historia Iagellonica», 1997.

⁵ Див.: Орлевич І. Русофільська течія на початку 1920-х років... С. 204.

⁶ Соляр І. Я. Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України 1923–1939. Львів, 2011. С. 70.

⁷ Сливка Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). Київ, 1985. С. 204.

Цього ж року вирішили заснувати його видавничий орган – газету «Голос народа», пояснюючи своє рішення намаганням об'єднати «селянство в одну велику красеву організацію землеробів»⁸. 13 квітня 1926 р. Л. Черкавський оголосив про плани видавати два часописи: один – для інтелігенції (російською або, як трактували її русофіли, «русскою»), а другий – для народу («мовою Наумовича», наближеною до української). Для реалізації цієї мети він вирішив продати масток Народного дому на вулиці Зибликевича. Це спричинило осуд як в українських демократичних колах, так і в середовищі русофілів⁹. Прихильники Л. Черкавського заснували тільки одну газету, яку друкували «язычієм» (тобто, за їхнім визначенням, «мовою Наумовича»). У редакції «Голосу народа» працювали Дмитро Яблонський (головний редактор), Осип Гуревич, Степков, С. Пашкевич (ім'я не встановлено), Іван Ліпещкий.

Діячі РНО в намірі своїх однопартійців започаткувати друк ще одного часопису, паралельно з офіційним органом русофілів «Русській голос», вбачали загрозу розколу їхньої організації й закликали редакторів новоствореної газети не розпорошувати сил¹⁰. Однак група, яка видавала «Голос народа», декларувала, що нічого негативного в цьому немає, зазначаючи, що поява такої опозиції лише активізує спільне життя для вирішення проблем селянства¹¹.

Було зрозуміло, що заснування газети – тільки перший крок на шляху до формування власної політичної партії. Дії Л. Черкавського «Русській голос» обґрунтовував тим, що комісар перед виборами хоче створити «свою політичну лизунско-угодову, нібы то “земледѣльческу” організацію, щобы при помочи ней розпочати на наши-ж народни средства (бо на средства “Народного дома”) завзяту боротьбу против уже существующих русских народных партий, а саме – “Галицко-русской народной Организации”»¹². Побожовання русофільських лідерів були небезпідставні – невдовзі ця група зорганізувала Русску аграрну партію (РАП).

Задуми про зміну ситуації у РНО, аж до її можливого розколу, з'явилися ще в 1920-х роках – уже тоді виношували плани посісти провідні позиції в партії (або ж сформувати нову), виявивши вірнопідданість щодо польського уряду й заручившись підтримкою впливових осіб.

Ідея утворення альтернативної партії, як зізнавався сам О. Лисяк, належала йому. Він відносив себе до тієї групи русофілів, яка відрізнялася від загалу, виступаючи проти спільного фронту з «українцями», звинувачуючи українофілів (на чолі з К. Левицьким) у знищенні русофільської партії в роки війни своїми денунціями. Олександр Лисяк був одним із тих, хто з перших же днів встановлення польської влади в Галичині зайняв угодову позицію. З цього неодноразово користали польські чиновники, шукаючи підтримки серед русофілів. У 1920 р., коли була актуальною справа визнання українцями польської державності, до О. Лисяка з відповідним проханням звернувся посол Заморський¹³.

Аналогічну позицію демонстрував і Лев Черкавський. Ще перед українсько-польською війною він одержав пропозицію від тогочасного прем'єра Ради міністрів

⁸ Голось народа. 1926. 27 червня.

⁹ Русській голос. 1928. 12 августа (серпня).

¹⁰ Там само. 1926. 15 августа.

¹¹ Наше послідне спростоване. *Голось народа*. 1926. 26 вересня.

¹² Надзвичайне виданье *Русского Голоса*. 1927. 8 грудня.

¹³ «Русска аграрна партія». *Діло*. 1929. 18 січня; Довкола «Народнього Дому». *Діло*. 8 лютого.

Скубського утворити з окремих русофілів партію, яка виступала б за приєднання Східної Галичини до Польщі, за що польський уряд обіцяв віддати Ставропігію, Народний дім та інші русофільські інституції у краї, відібрані Австрією під час війни; на місце греко-католицьких єпископів і митрополитів, які на боці українофілів, поставити русофільське духовенство; ліквідувати у школах фонетичний правопис і запровадити етимологічний тощо¹⁴.

Під час війни, у 1918 р., Михайло Бачинський як австрійський офіцер потрапив в італійський полон, де видавав себе поляком. А 1919 р., коли полонених поляків брали до польської армії Галлера, яка билася проти Української Галицької армії (УГА), заявив, що він російської народності, і ледве уникнув мобілізації¹⁵.

Наведені факти засвідчують зв'язки цих осіб з урядовими колами й небезпідставність закидів їхніх однопартійців із РНО. Хоча самі прихильники «Голосу народа» відкидали будь-які звинувачення в угодовстві й навіть критикували проурядову орієнтацію україно- та русофільської партії.

Ця група розпочала діяльність із видання 27 червня 1926 р. зазначеного часопису, позиціонуючи його як орган товариства «Рільничий союз» у Львові. Воно існувало ще перед війною і було відновлене 1921 р., проте, на думку видавців газети, великої популярності не здобуло. Серед його завдань називали поширення землеробської культури й піднесення сільського господарства (через організацію селян у спілки і кооперативи, розповсюдження преси і книжок, підготовку фахових інструкторів для всіх видів сільськогосподарського виробництва). Правління Рільничого союзу випуском власного часопису сподівалося дати поштовх до об'єднання селянства в єдину крайову організацію землеробів, яка в майбутньому могла налагодити контакти з подібними закордонними структурами, насамперед слов'янських країн, і переїмати їхній досвід¹⁶.

Цікаво, що поява самого Рільничого союзу перед війною 1909 р. також була пов'язана з розколом русофільства. Тоді з ініціативою створення такої організації виступив Пилип Свистун, тогочасний голова Товариства ім. М. Качковського. На засіданні 15 грудня 1909 р. товариство стверджувало, що власне воно «призвало к життя» Рільничий союз і його роботу вважає розширенням своєї економічної діяльності. Як відомо, у 1908–1909 рр. русофільський рух поділився на старо- та новокурсників. Обидві групи вели боротьбу за домінування, і врешті перевагу здобули старокурсники на чолі з Іваном Костецьким, який його й очолив¹⁷.

Хоча про заснування політичної партії тоді ще не йшлося, але на першій сторінці «Голосу народа» вже з'явилася публікація під назвою «О нашей программѣ». У ній вказано, що галичани живуть на своїй «руській» прадідній землі і мають право на кращі умови життя, за які й боротимуться видавці часопису всіма доступними засобами. На перший план ставили оборону інтересів галицького «руського» селянства, а саме: опір колонізації «руських» земель іноземним елементом, обстоювання права на землю мало- і безземельних селян, інформування про способи підвищення

¹⁴ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України). Ф. 130. Оп. 1. Спр. 53. Арк. 1–2.

¹⁵ Щоб неправда не ширилася! *Діло*. 1931. 23 квітня.

¹⁶ Голось народа. 1926. 27 червня.

¹⁷ Див.: Орлевич І. Товариство імені Михайла Качковського в національно-політичному русі галицьких українців (1874–1914). *Наука. Релігія. Суспільство*. 2009. № 4. С. 106–107.

продуктивності обробітку ріллі та прибутковості господарства. Вагому роль відводили просвітництву народу як шляху до добробуту й обіцяли сприяти русинам у змаганнях за власну школу і масовий доступ до освіти, відкривати народні читальні та сільські кооперативи, прагнути, щоб діти селян навчалися ремесла й освоювали торгівлю. Намагаючись відмежуватися від політики, наголошували, що національної боротьби ні з ким не пропагують, а хочуть організувати людей, які «держатся свого історичного и правильного имени Русь, русскій, русинь», акцентуючи на зв'язку національної ідентичності зі самоназвою народу. У релігійному питанні декларували свободу вибору кожної особи, хоч і визнавали, що «наша прадідна вера хоронила нашъ народъ отъ денационалізації», маючи, очевидно, на увазі греко-католицьку, сповідувану русофілами впродовж XIX ст. Щодо правопису, то обрали той варіант, яким писав просвітител Галицької Русі Іван Наумович і говорило «русске» населення краю, – «нарічіє»¹⁸.

Головний спосіб протистояти важкій народній долі згуртовані довкола газети вбачали в єднанні у «громаду», чітко наголошуючи на класовій орієнтації: «Бо теперъ такъ скрізь по свѣтѣ, свій до свого тягне: пань до пана, хлоп до хлопа, каждый своего прагне»¹⁹.

Необхідність появи нової політичної сили обґрунтовували тим, що обидві партії – «русска» й «українска» (так вони іменували русо- та українофілів) – через політичні чвари мало приділяли уваги господарським питанням, особливо тим, які турбують селян²⁰.

З'їзд Рільничого союзу відбувся 26 червня 1926 р. Головою обрали Антона Павенцького. До виділу ввели: М. Бачинського, О. Денисюка, А. Лисяка, І. Липецького, А. Монцибовича, А. Павенцького, С. Пашкевича, Ю. Рудавського, Д. Яблонського. Сформували також секції: агрономічну, кооперативну та редакційну, затвердили новий статут²¹.

Свої завдання Рільничий союз конкретизував на шпальтах «Голосу народа». В основу програми він поклав організацію селянства, що мала на меті добитися безвикупного наділення мало- і безземельних селян панською та державною землею. Серед цілей товариства була також реформа шкільництва, що передбачала: відкриття польським урядом сільськогосподарських шкіл нижчого й вищого рівнів та місячних курсів із різних видів сільського господарства; викладання загальної науки кооперації в середніх школах Польщі; виділення селянам довготермінових кредитів на купівлю землі; забезпечення їх рільничими машинами (на виплату), зерном для посіву тощо; загальну просвіту селянства²². Ці напрями діяльності були суголосні із завданнями, які планувала вирішувати група «Голосу народа».

Причини незадовільного стану тогочасного громадсько-політичного руху українців Галичини ця група виводила з генези всього його існування. Основним чинником вважалось те, що «русске» (зокрема й українофільське) суспільне життя послабили роки воєнного лихоліття й втрати активних, відомих і маловідомих діячів. Звідси апатія та безсилля соціуму – аж до психології «пораженства». Одних

¹⁸ «О нашей программѣ». *Голось народа*. 1926. 27 червня.

¹⁹ Проста бесіда. *Там само*.

²⁰ Еще о реальной политикѣ галицко-русскаго селянства. *Там само*. 11 липня.

²¹ Голось народа. 1926. 27 червня.

²² Там само. 24 жовтня.

це привело в табір «сепаратистів» (мовилося про українофілів), а інших – до «інтернаціоналу» (просоціалістичні партії). Та ж партія, що стала на єдино правильний шлях, – русофільська – не переймалася проблемами селянства. Навіть новозаснований Рільничий союз із його «Голосом народа» було сприйнято не як конструктивну опозицію та «серйозну пробу боротьби з духом капітуляції і поразенства, а як інтригу особистостей проти особистостей», як силу, що характеризувалася угодовством, полонофільством і подібним. РНО їхні опоненти називали «недобитками галицько-руської партії»²³.

Вирвавшись із-під загрози цілковитого ополячення, руська інтелігенція Галичини «вдарилась у свій власний патріотизм»²⁴. Опір колонізації так захопив місцевих інтелігентів, що вони оголосили його основною метою своєї суспільної роботи. Така думка засновників майбутньої аграрної партії підкріплювалася висновком, що пропагувати патріотизм серед народних мас не потрібно, бо народові, особливо селянству, не страшно ополячення, адже лише село й зберегло власне національне обличчя і в цьому могло стати гідним прикладом для інтелігенції, а не навпаки. Керівники «української» партії на переконання групи «Голосу народу» зрозуміли це швидше і, крім пропаганди українського патріотизму, почали працювати над економічною організацією населення, завдяки чому й здобули більшу популярність. Проте дух часу висуває на перший план потребу класової організації, передовсім найчисленнішого у краї класу, на якому ґрунтується все народне життя. Саме тому центральний відділ Рільничого союзу розпочав підготовку до створення землеробської інституції, аби охопити нею всіх руських селян-рільників у Польщі²⁵.

Зазначаючи необхідність «творити в народі достаток, добробут і багатство» (позаяк «з народом фінансово бідним ніхто не рахується»)²⁶, досягнути цього група «Голосу народу» планувала парламентаристськими засобами: «При парламентських виборах землероби зможуть вибрати своїх достойних представників і завершити свою політичну організацію в ім'я ідеї аграризму і солідарності землеробського класу»²⁷.

«Временным Землѣдельческимъ Организационнымъ комитетомъ» 16 грудня 1927 р. прийнято проєкт програми «Русскої Аграрної Партії» мало- і безземельних селян у Польщі. Цей документ мав економічне спрямування. Згідно з ним, РАП засновується на «ідеях аграризма і демократії землі, яко варстат труда», «ставит своєю метою боротьбу за землю для трудящихся на ній»²⁸.

На з'їзді делегатів «галицько-руських» землеробських організацій Східної Галичини та Лемківщини 3 січня 1928 р. оголошено про створення РАП. Скликаний комітетом для обговорення становища «руського» селянства через парламентські вибори, що наближалися, та формування партії «руських» селян-землеробів, цей публічний форум зібрав понад 60 представників філій Рільничого союзу, поодиноких сільських кооперативів, а також сіл та округів. До президії ввійшли: Іванус (ім'я не встановлено) (із Золочева) як голова, товариші голови – Василь Терендій

²³ Наши пораженцы. *Голосъ народа*. 1927. 31 липня.

²⁴ На высшу ступень. Там само. 1927. 6 марта.

²⁵ Там само.

²⁶ На правильной дорожь. Там само.

²⁷ Дивимся правдъ въ очи. Там само. 30 жовтня.

²⁸ Голосъ народа. 1927. 25 грудня.

(з Бикова) та Григорій Кошицький (із с. Вирів), секретарями – Ядловський (ім'я не встановлено) (з Лемківщини) та Є. Дуркот (ім'я не встановлено) (зі Львова)²⁹.

Акцентуючи на вирішенні соціальних проблем селянства та намагаючись уникати політичних декларацій, діячі новоствореної партійної організації, як і фундатори РНО, відзначали її правонаступність щодо русофільської партії, заснованої ще І. Наумовичем. Проголошення РАП, як читаємо в установчих документах, не є творенням нової партії – це тільки формальне закінчення тривалого усвідомленого руху «галицько-руського народу»³⁰.

Очолив новостворену партію Олександр Лисяк. Членами ради РАП стали: Батицький (з Болестрашчів), Вергун (з Городка), Войтович, Гавроша (зі Скоморохів), Лещан (з Томцева), Качмарчик, Кошицький (з Вирова), Липецький, Михалинич, Салаш, Терендій (з Бикова), Яблонський, Ядловський (з Лемківщини)³¹.

У програмі наголошувалося на землеробстві як давньому занятті галицьких селян і його теперішній актуальності. Боротьба за землю мала відбуватися в кількох формах: а) організації економічних сил «руських» землеробів у Польщі, які представляють дрібні сільські господарства, за посередництвом кооперативів і кооперативних союзів; б) освідомлення землеробських мас про їхні класові інтереси та високу загальнолюдську місію; в) прищеплення землеробському населенню класової солідарності та розуміння потреби всебічної взаємодопомоги.

Партія виступала за земельну реформу та парцеляцію, а також широку меліорацію й комасацію ґрунтів, витрати на що не можуть лягати тягарем на самих землеробів. Державна фінансова політика повинна була передбачати і покриття видатків на покращення загального стану землеробської культури, забезпечення мережі нижчих і середніх землеробських шкіл, господарських курсів тощо³².

Головним рушієм прогресу в землеробстві було визначено кооперативний рух³³. Стверджено також, що «руські» землероби Польщі ставляться однаково до всіх представників свого класу, без огляду на їхню національну належність, що випливає зі спільності трудових інтересів. У майбутньому засновники РАП очікували, що їхня партія зможе «примкнути до земледельческого руху славянських народів, а разом зь ними войти вь русло международного аграрного руху, котрый несе зь собою нову еру мирного культурного життя»³⁴.

Декларуючи класове селянське спрямування, діячі РАП не відійшли від русофільської ідеології. З одного боку, в ідейній платформі чітко простежуються елементи, притаманні лівим рухам: турбота про тих, хто перебуває в гіршому суспільному становищі, ніж інші; бажання ліквідувати невиправдану нерівність: соціальну, політичну, релігійну тощо; офіційні заяви про необхідність обмежити повноваження державної влади тощо. А з другого – вірність ідеям єдності «руського» народу, віковим культурним і релігійним цінностям свідчила про певний консерватизм, спрямований на утривалення давніх ідеологічних пріоритетів, порядків і т. д.

²⁹ Проголошене руской Аграрной Партії. *Голось народа*. 1928. 15 січня.

³⁰ По поводу проголошення руской Аграрной Партії. *Там само*.

³¹ Проголошене руской Аграрной Партії...

³² Там само.

³³ Там само.

³⁴ Голось народа. 1927. 25 грудня.

Загалом свою ідеологію РАП будувала на «ідеях аграризма»³⁵, які набули популярності на східноєвропейських теренах у 20-х роках ХХ ст. У цей час у Чехословаччині, Угорщині, Польщі до влади прийшли проселянські налаштовані уряди. Вони потребували власної ідеології, якою і став аграризм, напрацьований зусиллями всієї європейської народницько зорієнтованої інтелігенції на початку ХХ ст. Витоки цієї ідейної течії мають не тільки просвітницькі та ідеологічні ознаки, а й наукову основу, закладену представниками аграрно-економічної науки Росії та її правонаступника СРСР у другій половині ХІХ – першій половині ХХ ст.³⁶ Яскравим прихильником неонародницьких поглядів на проблеми аграрного розвитку був Пітирим Сорокін (Pitirim Sorokin). У праці «Ідеї аграризму» він закликав усіх землеробів – і російських, і європейських – усвідомити свої інтереси та створити власні селянські партії задля захисту своїх прав, впорядкованості й стабільності політичного життя³⁷. Цю брошуру П. Сорокіна передрукували (з невеликим скороченням) у «Голосі народа»³⁸. Саме на неї й опирався один з ідеологів РАП Д. Яблонський, пояснюючи суть аграризму. Орієнтація на російське наукове середовище була типовою рисою всього русофільського руху, що прагнув інтегруватись у російські інтелектуально-культурний та політичний простори.

Спроба діячів РАП оголосити власну монополію на вирішення проблем селянства суперечила реаліям. Їхні колишні однопартійці з РНО свій часопис «Рускій голос» характеризували як економічну газету для народу. Селянське питання неодноразово порушували й інші українофільські партії, оскільки воно було тоді актуальним для багатьох народів Центрально-Східної Європи.

Гучні заяви членів РАП про наміри захищати права «обездоленого селянства» ставили під сумнів як українофіли, так і русофіли. Вони в унісон критикували цю партію, звинувачуючи в угодовстві щодо влади, бажанні заволодіти Народним домом, а також потрапити до наступного складу виборних органів Польської держави – сейму і сенату.

Члени РНО побоювалися, що створення нової партії стане загрозою для єдності їхньої організації у боротьбі за «русское дѣло»³⁹. Українські демократичні сили розглядали РАП як крайню угодову партію, «групу служак» польської влади⁴⁰.

На початках діяльності РАП її підтримували «вшехполяки», або «ендеки» (Народно-демократична партія Польщі)⁴¹, що в довоєнні роки активно сприяли галицьким

³⁵ Там само.

³⁶ Павлов О. Руралізм як світогляд та ідейна течія: історичний вимір. С. 168. URL: http://kaf.ep.onaft.edu.ua/wp-content/uploads/2019/02/reisuk_2018_12_10.pdf

³⁷ Никулин А. М. Аграрники, власть и село. От прошлого к настоящему. Москва, 2014. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=vbfcDAAAQBAJ&pg=PT271&lpg=PT271>.

³⁸ Голось народа. 1926. 14 листопада.

³⁹ Русскій голос. 1926. 15 августа.

⁴⁰ Наші «русскі». *Діло*. 1926. 22 квітня.

⁴¹ Див.: Чорновол І. Польська національна демократія. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2011. Т. 8. С. 379. У 1900 р. партія остаточно перейшла на антиукраїнські позиції і відтоді трактувала українців, білорусів та литовців етнографічними групами єдиної польської нації. З того часу терміни «ендеція» та «вшехполяк» стали синонімами польського шовінізму.

русофілам. У часи правління Юзефа Пілсудського (Józef Piłsudski)⁴² очільники РАП продовжили співпрацю з новим урядом, більшість в якому становили «ендеки».

РАП була доволі нечисленною й маловпливовою серед українського населення. Проте її угодова політика щодо Польської держави стала запорукою володіння Народним домом, Рільничим і Центральним кооперативними союзами. До 1929 р. ця партія налічувала 26 філій. Її вплив обмежувався трьома повітами – Львівським, Коломийським і Станіславівським⁴³.

Як і РНО, РАП сповідувала ідею єдності «руського» народу, при цьому визнаючи існування українців як окремого етносу. Справочинство в Народному домі вели російською. Газета «Діло» писала, що єднала ці дві партії насамперед боротьба з українським «сепаратизмом»⁴⁴.

Розкол русофільської течії і поява РАП були пов'язані з намірами польських владних кіл не допустити об'єднання українських партій перед виборами 1928 р. Для цього вони підтримували формування угодових партійних структур, використовуючи їх як засоби запобігання монолітності українського політикуму. Незабаром виявилось, що звинувачення на адресу засновників РАП мали підстави. Партія вступила у виборчі баталії, перебрала до своїх рук управління Народним домом і т. д.

Вибори 1928 р. У виборах 1928 р. (до польського сейму – 4 березня, а до сенату – 11 березня) вперше за весь міжвоєнний період участь узяли всі українські партії. Цей електоральний процес став своєрідним індикатором зрілості політиків національно-державницького табору та всього українського населення Західної України, а для польської сторони мав ствердити територіальну цілісність держави й засвідчити підтримку політики уряду Ю. Пілсудського⁴⁵.

У листопаді 1927 р. утворився Блок національних меншин (БНМ), до якого ввійшли Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), білоруські, німецькі та єврейські політичні організації (за винятком сіоністів Східної Галичини). Об'єднати всі українські партії не вдалося. Не змогли домовитися УНДО з УСРП (Українською соціалістичною радикальною партією). Переговори були зірвані через неприйнятність умов, висунутих УСРП (від УНДО вимагали вийти з БНМ і спершу погодити з радикалами список своїх кандидатів)⁴⁶. УСРП пішла на вибори в коаліції зі соціал-демократичною групою «Вперед». Окремі списки висунули Українська партія праці (УПП) та Український народний союз (УНС), що виник 1926 р. як спадкоємець партії «хліборобів». На Волині українці – прихильники маршала Пілсудського – сформували проурядовий Безпартійний блок співпраці з урядом (ББ) разом із прихильниками Пілсудського⁴⁷. Не зуміли об'єднатися й партії комуністичного табору⁴⁸. Кампанія проти «націоналістичного ухилу» Олександра

⁴² Ajnenkiel A. Polska po przewrocie majowym. Zarys dziejow politycznych Polski 1926–1939. Warszawa, 1980. S. 7.

⁴³ Moklak J. Łemkowszczyzna w Drugiej Rzeczypospolitej... S. 71.

⁴⁴ Шляхи і засоби русофільської пропаганди. *Діло*. 1928. 22 грудня.

⁴⁵ Соляр І. Я. Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій... С. 70.

⁴⁶ Зайцев О. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922–1939 рр.). *Український історичний журнал*. 1993. № 1. С. 72. URL: http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_1993_1_9

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Radziejowski J. Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy: Wezlowe problemy ideologiczne. Kraków, 1976. S. 207–213.

Шумського в підрадянській Україні призвела до розколу Комуністичної партії Західної України (КПЗУ) на початку 1928 р. на «меншість», що користувалася підтримкою Москви, та «більшість», або «васильківців» (за псевдонімом лідера КПЗУ Йосипа Крілика (Васильківа), які виступили з критикою національної політики Йосифа Сталіна (იოსებ ჯუღაშვილი) і Лазара Кагановича (Лазара Кагановича). Розколовся і «Сельроб» (раніше відділився від русофільської партії) – від нього відокремилася «Сельроб-лівиця». У результаті партії цього спрямування висунули чотири виборчі списки від комуністів та їхніх союзників (двох фракцій КПЗУ і двох «Сельробу»)⁴⁹.

Русофіли з РНО, яку очолював Григорій Малець, хотіли об'єднатися на виборах з УНДО. Це – партія, яка була основним промотором і реалізатором ідеї національної консолідації українців і фактично виконувала функції національного представництва краю⁵⁰. Вибір інших був неможливим для русофілів через категоричне несприйняття ідеологій лівоцентристських політичних організацій, як-от Української соціалістично-радикальної партії, Комуністичної партії Східної Галичини та Української соціал-демократичної партії, ідеологія якої ґрунтувалася на принципах соціал-демократії, зокрема австромарксизму, а також на ідеї незалежності й соборності України. Русофіли тричі зверталися до УНДО з пропозицією йти спільним блоком, але безуспішно. Особливо діячів РНО обурювало те, що голова УНДО Д. Левицький, відмовивши їм, водночас заблокувався з «жидофілами і німцями»⁵¹ (так зневажливо в РНО називали неукраїнські політичні структури у складі БНМ). Це була ще одна образа русофілів на національно-демократичні сили після Талергофу і часів творення Західно-української Народної Республіки (ЗУНР), коли представниками русофільської партії зігнорували, не прийнявши їх до новозаснованих інституцій.

Як і прогнозували русо- й українофіли, однією із цілей РАП стала участь у виборах. Одразу ж після заснування партії її лідери заговорили про майбутню елекцію. Пріоритетними союзниками в кампанії 1928 р. для РАП були ті політичні сили, які, по-перше, мали реальні шанси подолати прохідний бар'єр і ввійти до сенату та сейму, а по-друге, ставили собі за мету захист інтересів землеробського населення. Ідеологічно найближчою до себе РАП вважала РНО, однак побоювалася, що та не зможе потрапити до парламенту самостійно. Після переговорів із РНО та втручання польських чинників РАП забула про свої колишні суперечки і в перспективі майбутнього порозуміння з РНО звернулася до редакції газети «Русский голос» із проханням офіційно відмовитися від усіх нападок на «Голос народа»⁵².

Об'єднання двох русофільських партій уможливила відмова УНДО долучити до свого виборчого блоку РНО. 26 грудня 1927 р. у Народному домі відбулося розширене засідання «Совіта», керівного органу РНО. На нараді були присутні представники 28 галицьких повітів (загалом 83 особи), серед них і прихильники Л. Черкавського – М. Бачинський, І. Липецький, Д. Яблонський⁵³. Обидві групи русофілів погодилися йти на вибори одним фронтом. 23 січня 1928 р. до Головної виборчої комісії у Варшаві подано спільну «русску державну листу» кандидатів

⁴⁹ Зайцев О. Представники українських політичних партій... С. 75.

⁵⁰ Соляр І. Я. Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій... С. 67.

⁵¹ Одинь селянській фронтъ. *Рускій голос*. 1928. 29 янвря (січня).

⁵² Проголошене русскої Аграрної Партії...

⁵³ На передвиборчому фронті. *Діло*. 1927. 29 грудня.

до сейму і сенату під № 20⁵⁴. Ці дві партії об'єднували близько 15 % української інтелігенції⁵⁵.

Така передвиборча угода відбулася за участю польських урядових кіл, які «назагал вели розвальну роботу серед непольських народів і для розбиття табору українських національно-демократичних сил»⁵⁶.

Результати виборів мали стати «живим меморіалом» до Ліги Націй, який доводив би монолітність усіх українських земель у кордонах Польщі⁵⁷. Було зареєстровано 6 загальнодержавних і 20 локальних українських списків. Як слушно зауважив український історик Олександр Зайцев, українським був і список № 20, поданий русофільськими діячами⁵⁸. Незважаючи на їхню національну самоідентифікацію й віднесення українців до «руської» нації, русофіли визнавали свою належність до «малоруської народності», а в соціальній сфері зосереджувалися на актуальних тоді проблемах селян і робітників, що перегукувалося із завданнями інших українських партій.

Ось перелік основних вимог, які мали висувати в сеймі депутати, обрані від 20-ки: передача землі трудовому народу (землі великих сіл у цілковито «руських» районах повинні були перейти до рук місцевого без- і малоземельного селянства), освіта рідною (у розумінні русофілів – російською) мовою (йшлося про навчання «руських» дітей у сільських та інших школах, а також про відкриття кафедр «руської» мови у Львівському й Віленському університетах), свобода віри (щоб держава не втручалася у внутрішні справи Церкви й не перетворювала її на засіб досягнення своїх політичних цілей)⁵⁹, відшкодування збитків, завданих «руському» народові під час війни, забезпечення заробітку й умов праці для «руських» робітників нарівні з поляками та євреями, допомога безземельній і безробітній сільській бідності, дешеві державні кредити на розвиток кооперації⁶⁰.

Питання про земельну реформу у програмних і передвиборчих завданнях ставила більшість українських партій державницького спрямування – «Сельроб», «Сельсоюз», Партія українського народного єднання, Українська народна партія, УНС, УНДО, УСРП⁶¹. Про відокремлення Церкви від держави сказано у програмі «Сельробу»⁶². Загалом, аналізуючи цілі русофілів в економічній, соціальній та релігійній сферах, треба визнати, що вони були важливими для українського суспільства та суголосними тому, за що боролосся багато державницьких політичних сил. Інша річ, що русофільська ідеологічна платформа у ХХ ст. стала вже анахронізмом і йшла в розріз із національними інтересами українства.

Ображені на УНДО після відмови сформуванню спільний виборчий список, русофіли провели цілу кампанію проти УНДО та «Сельробу» (як відламу від

⁵⁴ Розширений Совецьк ГРНО. *Русській голос*. 1928. 8 январа (січня).

⁵⁵ Szumilo M. *Українська репрезентacja Parlamentarna w Sejmie i Senacie RP (1928–1939)*. Warszawa, 2007. S. 37.

⁵⁶ На виборчому фронті. *Діло*. 1927. 22 грудня.

⁵⁷ Szumilo M. *Українська репрезентacja Parlamentarna...* S. 43.

⁵⁸ Зайцев О. Представники українських політичних партій... С. 75.

⁵⁹ *Русській голос*. 1928. 12 февраль (лютого).

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Archiwum Akt Nowych. 1036: Ministerstwo spraw wewnetrznych. Referat Wydziału Narodowosciowego Ukrainkie I Ruskie ugrupowania polityczne w Polsce 02. 1566/п. 7. S. 4–5, 7–8, 11.

⁶² *Ibid.* S. 4.

русифільської партії), який поширював свою агітацію на той самий електорат, що й русофіли та УНС⁶³.

На виборах 1928 р. українські списки здобули у Східній Галичині 49,7 % голосів, на Волині – 50,5 %⁶⁴. Серед партій провідні позиції посіли УНДО (у складі БНМ) – близько 600 000 голосів, блок Української соціалістичної радикальної партії та соціал-демократів – 268 677, «Сельроб» – 216 987, «Сельроб-лівіяца» – 160 145, КПЗУ («меншість») – 10 192, КПЗУ (васильківці) – 106, Українська партія праці – 44 919, УНС – 8 887, а русофіли – 94 953⁶⁵. Це – найчисленніше українське представництво в історії польського парламенту.

Об'єднаний русифільський блок у списку № 20 не здобув жодного мандата. З-поміж причин поразки на виборах РНО і РАП виділялися: недостатню фінансову підтримку з боку населення; брак читалень, кооперативів, ощадкас тощо⁶⁶; обмежений обсяг коштів на передвиборчу кампанію (порівняно з іншими партіями)⁶⁷; замалу кількість проведених віч (якщо УНДО влаштувала народні зібрання з 1924 р., то «русскі» – лише в 1926 р. і 1927 р.); слабе керівництво з центру; нечисленність «русскої» інтелігенції (її основу становили православні священники) – аж настільки, що на кожного «русского» інтелігента припадало по десятку сіл, тоді як польські або українські партії мали в кожному по кілька представників⁶⁸; незадовільну роботу серед селянства, а також відсутність власного періодичного видання «фонетикою»⁶⁹.

Після поразки на виборах 1928 р. РНО вирішила частково реорганізувати свою партію, надавши їй більш соціального спрямування, що передбачало передовсім захист прав селянства. 7 червня 1928 р. на з'їзді РНО її перейменовано на «Русскую селянську організацію». Головою РСО став І. Винницький (ім'я не встановлено), адвокат із Дрогобича. Керівним органом була Русска рада (Г. Малець, Ю. Юрчакевич, В. Сохоцький, Т. Войтович)⁷⁰. Згідно з новим статутом, РСО позиціонувалася як союз «русского» населення Галичини, який визнає національну єдність усіх «русских племен». Метою РСО ставила захист економічних і національно-культурних інтересів та прав «русских» народних мас Галичини, насамперед селян і робітників. Головною умовою членства була «русска» національна належність⁷¹.

Звинувативши в поразці на виборах русифільського списку РНО, РАП розпочала свою угодовську політику, щоби зблизитися з лідерами ББ і нарешті заволодіти Народним домом. Організаційно структура цього політичного утворення викристалізувалася через півтора року після приходу до влади Ю. Пілсудського. Безпартійний блок співпраці з урядом задумувався як вид виборчого порозуміння,

⁶³ Одинь селянській фронт...

⁶⁴ Feliński M. *Українці в Polsce Odrodzonej*. Warszawa, 1931. S. 68.

⁶⁵ Зайцев О. Ю. Представники українських політичних партій... С. 76.

⁶⁶ Каренин В. На новий дорозь. *Русский голос*. 1928. 25 марта.

⁶⁷ Еще о результатах выборов. *Голосъ народа*. 1928. 1 цвѣтня.

⁶⁸ Там само.

⁶⁹ Выборчий билянс и повыборчи рефлексии. *Русский голос*. 1928. 15 апреля (квітня).

⁷⁰ Земля і Воля. 1928. 11 червня.

⁷¹ Організаційний устав Русской Селянской Организации. Типографія Ставроп. Института, б. р. С. 3.

понадпартійний чи навіть антипартійний. Однак цей задум не вдався, і ББ став звичайною партією, основною платформою діяльності якої був парламент⁷².

Невдовзі Л. Черкавський, Д. Яблонський, І. Липецький задекларували прихильність «одинковому» послу (членові ББ) із Львівської округи З. Стронському, назвавши його своїм репрезентантом та заступником і попросивши опіки над справою Народного дому. Посол пообіцяв протекцію⁷³. Заручившись такою підтримкою влади, русофіли вже впевненіше відстоювали свої позиції⁷⁴.

Члени РАП, прагнучи продемонструвати більшу гнучкість у сповідуванні русофільської ідеології, протиставляли свою політичну силу РНО. У вірнопідданських заявах голови РАП О. Лисяка 1929 р. вказано, що ця політична організація, визнаючи єдність «русского народа и связь с Россией, так как Червоная Русь – колибель целой Руси», все ж у питанні мови й культури виступає за свободу вибору самим населенням, не нав'язує російської настільки «пристрасно», як РНО, і не поділяє її думки, що «всѣ русскія племена должны подчиниться російскому націоналізму». Водночас очільник РАП наголошував на негативному ставленні до українського національного руху, особливо до УНДО⁷⁵. Такі заяви, на переконання «Русского голоса», потрібні були РАП, щоб «укрѣпить свое обладаніе народнодомовским пирогом и прочими удобствами казенной хлѣбоѣдовщины», оскільки вона не мала підтримки в суспільстві⁷⁶.

У 1929 р. РАП подала внесення до польського сейму проти «накинення» назви «украинській». У документі зазначено, що стародавнє слово «русин» означає (як і «рускій» та «руській») лише Русь і «русски племена»⁷⁷. Використання членами РАП терміна «старорусини», на переконання «Русского голоса», давало змогу польській пресі писати про єдино правильний шлях, вибраний РАП як політичним представництвом старорусинів, адже Польща, Русь і Литва – «то наша молитва»⁷⁸. Це гасло випливало з ідеї, яка побутовала в середовищі націонал-демократичного табору (що, власне, і підтримував РАП), про потребу повернутися до кордонів давньої Речі Посполитої – 1772 р. або 1793 р., тобто приєднати до Польщі території з переважанням непольського населення (Литви, частини Латвії, Білорусі, більшості українських земель) із подальшою його примусовою асиміляцією задля створення моноетнічної держави⁷⁹. Етнонім «русин» використовувався передусім на догоду польській владі, що саме так іменувала українців⁸⁰ (хоча й у статутних документах, і в періодиці надалі послуговувалися терміном «русский»). Насправді ж, як слушно зауважував «Русській голос», вони, очевидно, будуть тим, що знадобиться урядові: де рутенами, де «русскими», а де й українцями⁸¹.

⁷² Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. Kraków, 1979. S. 115.

⁷³ Містерії довкола «Народнього Дому». *Діло*. 1928. 11 квітня.

⁷⁴ Із нор і закаварків. *Діло*. 1929. 20 листопада.

⁷⁵ Голось народа. 1928. 1 липня.

⁷⁶ Рабское подхалимство. *Русській голос*. 1929. 20 январа.

⁷⁷ Голось народа. 1929. 27 сьчня.

⁷⁸ Раповскія походження. *Русській голос*. 1929. 14 ноября.

⁷⁹ Руда О. Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини в 20–30-х роках ХХ століття: реалізація та реценсії. Львів, 2019. С. 118.

⁸⁰ Зуляк І. Українці у Другій Речі Посполитій. *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. Львів, 2011. Вип. 6–7.

⁸¹ Меншинства и выборы. *Русській голось*. 1930. 27 ноября.

Вибори 1930 р. Світова економічна криза, яка докотилася до Польщі в 1929 р., спричинила спад економіки, що призвело до зростання страйкового руху. Ситуація у Східній Галичині загострилася. Українські партії УНДО та УСРП критикували уряд за ненадання автономії. Лідери УНДО, спостерігаючи за боротьбою опозиції з режимом пілсудчиків, уважали, що настав час поставити перед владою українське питання. Інакше діяла за цих умов новостворена Організація українських націоналістів (ОУН). За вказівкою її лідерів почалися підпали маєтків польських власників, адміністративних будівель, а також різні диверсійні акції, які мали підірвати престиж Польської держави та привернути увагу світової громадськості до української проблеми⁸². За таких надзвичайно складних обставин і відбувалася передвиборча боротьба 1930 р. Із призначенням нових виборів уряд розпочав наступ на опозицію. Жорстоких репресій зазнали українці під час «пацифікації», яка була частиною політичної гри уряду з опозицією та специфічною формою передвиборчої кампанії⁸³, покликаною залаякти населення, насамперед українське, на наступних (у листопаді 1930 р.) парламентських виборах.

Надзвичайно важкі умови цієї кампанії змусили український політикум вперше з 1922 р. (і востаннє) об'єднатися⁸⁴ – утворився блок УНДО, УСРП та УСДП, до якого приєдналися «Білоруська християнська демократія» й Білоруський селянський союз⁸⁵.

Ці вибори, за визначенням РСО, стали боротьбою польської опозиції з урядом, тому русофіли, виявляючи лояльність щодо польського народу, не могли вступити в коаліцію ні з урядовим блоком, ні з опозицією. І хоча діячі цієї партії розуміли, що за відсутності блокування можуть не одержати жодного мандата, проте не узялися доля своєї організації від результатів елекційної кампанії, обравши за краще залишитися без мандата, ніж «втручатися у внутрішні справи іншого слов'янського народу». Натомість РСО бачила своїм союзником у виборчій боротьбі УНДО, що мало засвідчити стремління до консолідації «русского» населення на панрусській і слов'янській платформах⁸⁶. РСО намагалася представити свою партію як політичну силу, яка реалізує помірковану та врівноважену політику. Незважаючи на ідеологічні розбіжності, гостру, а почасти й взаємообразливу риторичку на шпальтах часописів обох партій, РСО знову звернулася до УНДО з пропозицією йти на вибори одним блоком. Мотивацією до об'єднання з українофілами було усвідомлення належності до однієї нації («русскої») та народності («малорускої», або української): «Наша распря с украинцами ужасна тѣм, что она семейная. Они наши враги по духу, но братья по крови»⁸⁷. Діячі УНДО, за їхніми словами, довго обговорювали ініціативу РСО, проте з ідеологічних міркувань таки відмовили⁸⁸.

⁸² Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / наук. ред. Л. Зашкільняк. Львів, 2002. С. 474.

⁸³ Chojnowski A. Концепcje polityki narodowościowej... S. 159.

⁸⁴ Зайцев О. Ю. Представники українських політичних партій... С. 77.

⁸⁵ Feliński M. Ukraińcy w Izbach Ustawodawczych Polski Odrodzonej. *Sprawy narodowościowe*. 1931. Nr 6. S. 596.

⁸⁶ Дальше ийти некуда. *Русский голос*. 1930. 6 ноября.

⁸⁷ Стрельба из-за угла. *Там само*. 16 ноября.

⁸⁸ РНО і РСО. Чому русофіли не належать до Виборчого Бльоку? *Діло*. 1930. 11 жовтня.

Уряд, як і на попередніх виборах, волів бачити дві русофільські групи об'єднаними. Спроба блокування з УНДО і врешті самостійно виставлена «листа» спричинили несприйняття з боку польських чиновників. Влада очікувала, що РСО забере свій список, всіляко старалася перешкодити їхній передвиборчій діяльності – у Львівському і Перемишльському округах перелік кандидатів РСО був уневажнений.

В елекційній кампанії 1930 р. конфлікт, який існував між РСО і РАП з моменту виникнення останньої, розгорівся з новою силою. Перебуваючи в різних виборчих блоках, вони знову вдалися до взаємних обвинувачень і критики в періодиці. В уневажненні своїх списків у виборчих округах РСО звинувачувала РАП: «Презираемый народом и безсильный в народъ, он только и может, что наносит удары исподтишка»⁸⁹. Ці закиди мали певне підґрунтя – усунення кандидатів РСО стало можливим саме внаслідок взаємодії уряду з РАП, яка, сповідуючи таку ж ідеологію, як РСО, перехоплювала голоси виборців у тих округах, де список останньої визнали недійсним.

Критикуючи РАП, «Рускій голос» констатував, що раніше її вважали консервативно налаштованою, але ідейною, хоч і не перебірливою в засобах. Це призвело до фатального єднання РСО з рапівцями під час виборів 1928 р. Розкривалася й деструктивна роль РАП у взаєминах із своїми колишніми однопартійцям, а також з українофілами й польською владою. Існували протиріччя між українськими державницькими силами та владою. Виразно надуживаючи підтримкою уряду, РАП зводила наклепи на «русскую и украинскую общественность вообще, и ложно информируют власти»⁹⁰. Якби не це, стверджували члени РСО, уряд давно б дійшов згоди з «русскою» й українською громадськістю. Свою деструктивну лепту вніс і М. Бачинський, який проголошував, що «русский» і український рухи небезпечні для Польщі⁹¹, налаштовував проти РСО польську суспільність, переконуючи її в готовності РСО втручатись у польські справи, провокував і «українців» на виступи проти РСО, приписуючи їй нечесні наміри, підбурював «русские» населення проти уряду тощо⁹².

Передвиборчі агітаційні лозунги РСО 1930 р. перегукувались із гаслами елекційної кампанії 1928 р.: боротьба за широкі демократичні громадянські права «русского» народу на території Польщі, за «русску» мову, школу, кооперацію, за територіальну автономію для «русских» у Польщі, за конституційно-парламентську форму суспільного ладу, за загальне, рівне, пропорційне право виборів усіх вибірних органів тощо⁹³. РСО йшла на вибори під списком № 15 і закликала не голосувати проти «одинки», попри те, що на першому місці того списку був маршалок Пілсудський⁹⁴.

Члени РАП були переконані, що РСО йде на повіді в українофілів і її завдання – відтягнути голоси від ББ⁹⁵. Лідерів РАП спроба союзу РСО з УНДО хвилювала в контексті питання Народного дому. Вони побоювалися, що до управління цією інституцією ввійдуть українофіли.

⁸⁹ Рускій голось. 1930. 6 ноября.

⁹⁰ Дальше идти некуда...

⁹¹ Раповскія походження...

⁹² Дальше идти некуда...

⁹³ Рускій голось. 1930. 23 октября.

⁹⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 130. Оп. 1. Спр. 941. Арк. 11.

⁹⁵ Бачинський М. Кудам ити? *Голос народа*. 1930. 2 падолиста.

РАП без застереження прийняла платформу співпраці з урядом та проурядовим Безпартійним блоком («одинка»), хоча їхні агітаційні лозунги виявилися відверто антиукраїнськими. У передвиборчих агітках ББ сказано, що «кожен голос польський, котрий не впаде на листу № 1, помагає сіоністам і “українцям”»⁹⁶ та що «найвищий наш зверхник і вождь народу маршалек Юзеф Пілсудський стоїть на першому місці листи державної до сейму. Йому віримо! В його руки складаємо зміни устрою, долю оборони краю, долю нашу і наших родин!»⁹⁷.

РАП виборола два мандати – їх здобули М. Бачинський та Й. Яворський, парох з Одещини. За сприяння ББ до сейму потрапило ще шість українців із Волині, які утворили в межах польського і сенатського клубів ББ окрему українську секцію. Бачинський та о. Яворський висловили бажання приєднатися до цієї групи, однак волиняни відповіли, що не хочуть мати нічого спільного з русофілами, які заперечують сам факт існування українського народу. А оскільки митрополічі ординаріати заборонили священникам кандидувати, то Андрей Шептицький наклав на о. Йосифа церковну суспензію. Розгорівся конфлікт між митрополитом і польським урядом, що захищав суспендованого пароха⁹⁸.

Лідер РАП М. Бачинський у відозвах до уряду намагався представити членів своєї партії старорусинами, ідеологія яких відрізняється від русофільської РСО. Русини, за словами М. Бачинського, на відміну від членів РСО, не визнавали культурної і національної спільності всіх «русских племен», своєю мовою називали мову Головацького, Шашкевича й Вагилевича (етимологічний правопис), були вірними унії, опиралися на давні традиції князів, які вели війни з Московою та Києвом, були проти будь-якого об'єднання з Росією⁹⁹ і декларували вірність Польщі. Показово, що при цьому в періодиці РАП та її програмних документах продовжували використовувати термін «русский».

Ставлення русофільських партій до пацифікації та інших складних сторінок історії українсько-польських відносин. По-різному оцінювали обидві русофільські партії й пацифікацію. РСО, попри толерантність до польської влади, засуджувала таку жорстоку політику щодо українського населення. Наголошуючи на незадіяності в польсько-українському протистоянні, діячі цієї політичної сили зазначали: «... ми беремо в цьому участь духовно, сумуючи душею при вигляді гідного глибокого смутку ворогування між одним із найбільш видних течій південноруского народу і польським народом. Як галичани, ми страдаєм за невинно пострадавший галицкорусській народ і сумуємо, передбачаючи пагубні наслідки польсько-української незгоди. Наша бездоганна поведінка щодо українців в дні їх великого горя, незважаючи на русско-українські негаразди, і наше коректне відношення до поляків, не дивлячись на негативне відношення їх до нас, вважаємо достатньою гарантією неупередженості наших суджень. Польська політика щодо українців не витримує критики. Поляки повинні в першу чергу визнати себе

⁹⁶ Słowo Polskie. 1930. 19 listopada.

⁹⁷ Archiwum Akt Nowych. 34: Bezpartyjny Blok współpracy z rządem. Sekretariat generalny. Odezwy wyborcze do Sejmu i Senatowi 1930. 51/8 p. 1. S. 1, 7.

⁹⁸ Санація і москвофіли. *Діло*. 1930. 30 грудня.

⁹⁹ Archiwum Akt Nowych. 945: Ministerstwo spraw wewnętrzných. S. 6.

слов'янами і вести себе щодо руських і, зокрема, українців по-слов'янськи, тобто по-братськи»¹⁰⁰.

Ще однією підставою для засудження такої політики лідерами РСО було однакове заперечення польською владою під час «пацифікації» і українофілів, і «русскіх»¹⁰¹. На думку РСО, поляки мають право карати винних у саботажі, замахом тощо, але не повинні допускати перетворення боротьби з ними на боротьбу з ні в чому невинним «русским» населенням.

Світова спільнота виступила з осудом дій польського уряду в Галичині. Їх максимально висвітлювали закордонні осередки ОУН (завдяки пресовим бюро у Швейцарії, Німеччині, Литві та Бельгії). Майже вся українська діаспора в США й інших країнах світу також одноставно засудила «пацифікацію». Були надіслані звернення до президента США Герберта Гувера (Herbert Hoover), до генерального секретаря Ліги Націй, у кількох столицях відбулися багатолюдні демонстрації. Політика польської влади щодо українців принесла Польщі втрату престижу на міжнародній арені¹⁰².

Що ж до позиції РАП, то її очільник М. Бачинський винними в пацифікації назвав обидві сторони: польський уряд застосував нерациональний і навіть шкідливий підхід до вирішення проблеми нацменшин, а «русскі» (йшлося про все українське населення) продемонстрували нерациональне та шкідливе прагнення політиків до виходу Східної Малопольщі зі складу Польщі й приєднання її або до Наддніпрянської України, або до радянської Росії¹⁰³. Як бачимо, лідер РАП критикував діяльність усіх тогочасних українських партій національно-державницького спрямування.

На засіданні Адміністративної комісії сейму 20 січня 1930 р. посол від ББ М. Бачинський виголосив «найскандальнішу промову, яку коли-небудь міг сказати найбільший ворог під адресою українського народу і його класових ідейних змагань». Коли обговорювалася проблема «пацифікації» Східної Галичини, він не підтримав внесення «Українського клубу»¹⁰⁴.

Українські пропозиції щодо слідства і покарання винуватців у «пацифікації» парламентарна більшість ББ відкинула. І це при тому, що вперше за часи існування польських сеймів усі польські селянські «клуби» заявили про солідарність у «пацифікаційній» справі з українським внесенням. Проти цього, теж уперше, голосував тільки один «Клуб ББ». «Надзвичайно знаменитий теж факт, що президія ББ сама признала (але “пост фактум”), що момент занадто поважний, щоби випускати “на фронт” Михайла Бачинського»¹⁰⁵.

Антиукраїнською позицією відзначався М. Бачинський і в інших складних питаннях українсько-польських відносин, негативно оцінюючи патріотичні українські сили, зокрема Греко-Католицьку Церкву (ГКЦ). Так, 7 грудня 1930 р. на сторінках часопису «Голос народа» він опублікував статтю «Святий Юрь» із звинуваченням ГКЦ у зраді українського народу в усі найболючіші моменти його історії, зокрема в тому, що її духовенство не зупинило братовбивчої польсько-української війни

¹⁰⁰Голос третього. *Русській голось*. 1930. 23 октябрю.

¹⁰¹Кто же непоследовательный? *Русській голос*. 1937. 31 января.

¹⁰²Chojnowski A. *Koncepcje polityki narodowościowej...* S. 161.

¹⁰³Archiwum Akt Nowych. 945: Ministerstwo spraw wewnętrzných. S. 21.

¹⁰⁴Вражіння з засідання адміністраційної комісії сойму дня 20 січня 1930 р. *Діло*. 1931. 25 січня.

¹⁰⁵Кедрин І. Українські дні у соймі. *Діло*. 1931. 30 січня.

1918–1919 рр.¹⁰⁶. 21 січня 1931 р. на засіданні Адміністративної комісії сейму цей лідер РАП протестував проти заяви українських послів, що Західна Україна, всупереч волі її населення, силою зброї була приєднана до Польщі. Він твердив, що «русский» народ був втягнутий у війну 1918 р. галицько-українськими політиками, які перебували на службі в Австрії, і ніколи не погодився б на війну з Польщею, якби не мета – створити Українську державу, повністю залежну від австрійських німців. Обвинувачував М. Бачинський українських політиків і в тому, що вони видали на смерть 80 тис. русинів у 1918 р.¹⁰⁷.

Підтримка польською владою РАП. Польська влада теж підтримувала РАП. Свідчення цього – документація Станіславського воєводства – розпорядження, надіслані до староств Міністерства внутрішніх справ у Варшаву, та, відповідно, звіти староств.

В одному з таких розпоряджень воєводи 1930 р. сказано про урядову протекцію РАП (на противагу РСО, яка, на переконання поляків, мала російську підтримку). Мовиться і про сприяння діяльності в сеймі Бачинського, Липецького, Лисяка, Яворського¹⁰⁸. Польська влада планувала консолідувати цей рух і поширити на нього свій вплив, зліквідувавши російський. Потрібно було з'ясувати й те, які товариства перебувають під впливом РАП, а які – РСО, кількість членів, імена їхніх очільників.

Надвірнянський староста Ф. Сокул (ім'я не встановлено) 13 січня 1931 р. надіслав до станіславського воєводи Зигмунда Ягодзинського (1930–1936) анкету щодо т. зв. старорусинського або русинського руху, як іменувала його польська влада. Згідно з наведеними в ній відомостями, старорусинського руху в тій місцевості не було і немає. Є особи, які виявляють ненависть до українського руху як суто шовіністичного або сепаратистського, на переконання дописувача. З огляду на це поширення старорусинської ідеології було б можливим, якби ініціатива виходила ззовні – від авторитетних осіб¹⁰⁹.

Очільник Турчанського повіту Бжечинський писав, що на цих теренах є симпатки староруської ідеї, проте вони не належать до жодної партії. Через сильні позиції українських державницьких партій, навіть за відповідної агітації, старорусинство великих успіхів тут не здобуде¹¹⁰. У Турківському повіті налічувалося 300 читалень Товариства ім. М. Качковського (під впливом РСО), членів РСО – 800, селянських бурс – 48, кооперативів «Карпатський союз» – 23, «Селянський союз» – 40, «Надія» – 23, «Селянська любов» – 28, «Союз труда» – 28¹¹¹.

У Городенківському повіті не існувало жодної старорусинської партії – діяли УНДО та «Сельроб»¹¹². Не було традиції старорусинського руху, осіб, товариств, які його представляли, й у Снятинському¹¹³. Староста Галича натомість повідомляв

¹⁰⁶Голось народа. 1930. 7 грудня.

¹⁰⁷Промова М. Бачинського посла на соймъ зь рамены Рускои Аграрнои Організації виголошена в сьчнь 1931 р. *Голось народа*. 1931. 12 цвѣтня.

¹⁰⁸Державний архів Івано-Франківської області. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 760. Арк. 24.

¹⁰⁹Там само. Арк. 31.

¹¹⁰Там само. Арк. 32.

¹¹¹Там само. Арк. 34.

¹¹²Там само. Арк. 42.

¹¹³Там само. Арк. 52.

про місцевих членів і симпатиків двох староруських організацій – РАП і РСО¹¹⁴. Таке віднесення цих партій до одного руху суперечило очікуванням польської влади, яка намагалася підтримувати лише РАП.

Перейменування й ліквідація РАП. Після виборів, 25 лютого 1931 р., відбулося загальне зібрання членів РАП, на якому її було перейменовано на Руську аграрну організацію (РАО). У статуті, ухваленому загальними зборами, вказано, що РАО – політична організація, яка нормує політичне і суспільне життя «русского» народу в межах Польської держави й обстоює його права. Виходили із засад, що «племени малоруському належить як найстаршому племени руському, гегемонія надь цюлоу Русею». З-поміж іншого ставили завданням клопотати про заснування народних шкіл із «русским» етимологічним правописом, а не «штучним українським»¹¹⁵. Центральний орган правління РАО названо Русскою радою. Головою знову обрали О. Лисяка, а «покровителем і захитником» – М. Бачинського. Засідання ухвалили резолюцію, в якій проголошували лояльність до Польщі й інших «русских» політичних партій, виступали за навчання дітей у «русском языцѣ», протестували проти використання Церкви для пропаганди української політики¹¹⁶. У резолюції РАО від 2 травня 1931 р., присвяченій питанню Народного дому, вимагали усунення уряду комісара й передачі майна інституту в руки представників «русского общества»¹¹⁷. Не уточнювалося, що-права, якого саме, швидше за все воно, як і «байрат», мало складатися з делегатів від «русских» товариств на провінціях. Критика правління М. Бачинського на посаді комісара Народного дому змусила його партію продовжити боротьбу за ліквідацію комісарщини як такої, та це не означало відмови від боротьби за Народний дім загалом.

Нормалізація відносин між польською владою та українськими державницькими силами сприяла полагожденню справи Народного дому на користь останніх. 24 серпня 1936 р. львівський воєвода Владислав Беліна-Прахмовський звільнив Бачинського від обов'язків комісара і призначив адміністратором учителя технічної школи Романа Вельпеля (тоді ж призначено трьох членів Тимчасового виділу – українофілів Євгена Храпливого та Юліана Мудрака й русофіла Адріана Копистянського, а також двох заступників – посла Володимира Целевича й д-ра Олександра Хиляка).

На IV Всеукраєвому з'їзді РСО 15 грудня 1934 р. оголошено про припинення існування РАО і РАП: депутат сейму о. Й. Яворський, офіційно прийнявши ідеологію РСО¹¹⁸. З'їзд пройшов, як писала русофільська преса, під знаком двох «керуючих начал», які стали основою політики РСО, – «лояльності до політичної держави і служіння руському національному ідеалу»¹¹⁹.

Так, участь русофілів у виборчих кампаніях до сейму та сенату 1928 р. і 1930 р. виявилася безуспішною. ГРНО (РНО), згодом перейменована на РСО, двічі пропонувала УНДО йти на вибори спільним списком, однак через ідеологічні розбіжності одержувала відмову. Перед виборами 1928 р. вона заблокувалася з русофільською партією РАП, яка відкололася від ГРНО в 1926 р., проте жодного

¹¹⁴ Там само. Арк. 73.

¹¹⁵ Уставъ організаційный и регуляминъ Русской Аграрной Организации (Ухвалений на загальному Собранію дня 25 лютого 1931 г.). Львовъ, 1931. С. 1, 7.

¹¹⁶ Голосъ народа. 1931. 1 марта.

¹¹⁷ Там само. 17 мая.

¹¹⁸ К IV Създу РСО. *Рускій Голос*. 1935. 27 января.

¹¹⁹ Там само. 20 января.

мандата ця коаліція так і не здобула. Після поразки провладно налаштовані очільники РАП почали активно шукати підтримки в урядових колах. На угоду польській владі їхній очільник М. Бачинський навіть декларував відмінність ідеології своєї партії від усього русофільства, позиціонуючи її членів як «русинів», які, на відміну від РНО, не прагнули об'єднання з Росією, визнавали потребу використання мови Шашкевича, залишалися вірними ГКЦ (хоча в періодичних виданнях і статутних документах продовжували дотримуватися ідеї про єдність «русского» народу та використовувати термін «русский» на означення галицьких українців). Угодова політика й непопулярність у народі привели партію до ліквідації в 1934 р. Її члени приєдналися до РСО. Свою неуспішність РНО (пізніше РСО) пов'язувала з нечисленністю інтелігенції у своїх лавах, слабкою роботою серед народних мас, відсутністю видання їхньою мовою, недостатнім фінансуванням.

Проблеми обох виборчих кампаній русофіли виводили з негативного ставлення польської влади до меншин загалом, а українців особливо (йшлося про масові арешти українських лідерів перед 1930 р., «пацифікацію» тощо).

Засуджувалася діяльність РАП, яка шкодила і українофілам, і русофілам, підриваючи авторитет їхніх партій перед урядом, заважаючи стабілізації відносин із владою та між собою.

Чітко усвідомлюючи необхідність об'єднання всього українського політикуму і вважаючи українофілів належними до однієї з ними нації, під якою розуміли «руску», й водночас заперечуючи право українців на самостійне існування, русофіли визнавали, що польська влада однаково бореться проти всіх українських політичних сил. І все ж, навіть убачаючи єдино правильний вихід у єднанні й роблячи на шляху до цього певні кроки, вони так і не спромоглися збагнути анахронізму своєї ідеології, непопулярності, що й стало головною причиною їхніх поразок.

REFERENCES

- Ajnenkiel, A. (1980). *Polska po przewrocie majowym. Zarys dziejow politycznych Polski 1926–1939*. Warsaw [in Polish].
- Bachynskyi, M. (1930, Lystopad 2). Kuda nam yty? *Holos naroda*, 32 (193) [in Ukrainian].
- Chojnovski, A. (1979). *Concepcje polityki narodowosciowej rzondow polskich w latach 1921–1939*. Krakow [in Polish].
- Chornovol, I. (2011). Polska natsionalna demokratii. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t.* (V. Smolii, Ed.) (Vol. 8). Kyiv [in Ukrainian].
- Dalshe idti niekuda. (1930, Lystopad 6). *Russkii holos*, 85 (479) [in Russian].
- Dovkola «Narodnioho Domu». (1929, Liutyi 8). *Dilo*, 29 [in Ukrainian].
- Dyvymsia pravdie v ochy. (1927, Zhovten 30). *Holos naroda*, 38 [in Ukrainian].
- Felinski, M. (1931). *Ukraincy w Polsce Odrodzonej*. Warsaw [in Polish].
- Feliński, M. (1931). Ukraińcy w Izbach Ustawodawczych Polski Odrodzonej. *Sprawy narodowościowe*, 6, 596 [in Polish].
- Golos tretiego. (1930, Zhovten 30). *Russkii holos*, 81 (475) [in Ukrainian].
- Holos naroda. (1926), 1 [in Ukrainian].
- Holos naroda. (1926), 18 [in Ukrainian].
- Holos naroda. (1926), 21 [in Ukrainian].

- Holos naroda. (1927), 44 [in Ukrainian].
- Holos naroda. (1928), 23 [in Ukrainian].
- Holos naroda. (1929), 3 [in Ukrainian].
- Holos naroda. (1930), 37 [in Ukrainian].
- Holos naroda. (1931), 3 [in Ukrainian].
- Holos naroda. (1931), 7 [in Ukrainian].
- Iz nor i zakavarkiv. (1929, Lystopad 20). *Dilo*, 258 [in Ukrainian].
- Karenyn, V. (1928, Berezen 25). Na novoi dorozh. *Russkii holos*, 240 [in Ukrainian].
- Kedryn, I. (1931, Sichen 30). Ukrainski dni u soimi. *Dilo*, 21 [in Ukrainian].
- Kto zhe neposlidovatielnyi? (1937, Sichen 31). *Russkii holos*, 4 (788) [in Ukrainian].
- K IV Syezdu RSO. (1935, Sichen 20; 27). *Russkii holos*, 2 (691) [in Russian].
- Menshynstva i vybory. (1930, Lystopad 27). *Russkii holos*, 91 (485) [in Russian].
- Misterii dovkola «Narodnioho Domu». (1928, Kviten 11). *Dilo*, 81 [in Ukrainian].
- Moklak, J. (1997). *Łemkowszczyzna w Drugiej Rzeczypospolitej: zagadnienia polityczne i wyznaniowe*. Krakow: Historia Iagellonica [in Polish].
- Nadzvychnaine vydanie Russkoho Holosa (1927, Hruden 8), 1 [in Ukrainian].
- Na peredyborchomu fronti. (1927, Hruden 29). *Dilo*, 291 [in Ukrainian].
- Na pravylnoi dorozhie. (1927, Berezen 6). *Holos naroda*, 9 (36) [in Ukrainian].
- Nashe poslidne sprostovanie. (1926, Veresen 26). *Holos naroda*, 14 [in Ukrainian].
- Nashi «russki». (1926, Kviten 22). *Dilo*, 88 [in Ukrainian].
- Nashy porazhentsy. (1927, Lypen 31). *Holos naroda*, 26 [in Ukrainian].
- Na vyborchomu fronti. (1927, Hruden 22). *Dilo*, 286 [in Ukrainian].
- Na vysshu stupien. (1927, Berezen 6). *Holos naroda*, 9 (36) [in Ukrainian].
- Nykulin, A. M. (2014). *Agrarniki, vlast i selo. Ot proshloho k nastoiashchiemu*. Moscow. Retrieved from <https://books.google.com.ua/books?id=vbfcDAAAQBAJ&pg=PT271&lpg=PT271> [in Russian].
- Odyn selianskyi front. (1928, Sichen 29). *Russkii Holos*, 238 [in Ukrainian].
- O nashei programme. (1926, Cherven 27). *Holos naroda*, 1 [in Ukrainian].
- Orhanizatsyyni ustav Russkoi Selianskoi Orhanyzatsii. (b. r.). Lviv [in Ukrainian].
- Orlevych, I. (2013). Rusofilska techiia na pochatku 1920-kh rokiv u Halychyni. *Halychyna*, 22–23, 204 [in Ukrainian].
- Orlevych, I. (2009). Tovarystvo imeni Mykhaila Kachkovskoho v natsionalno-politychnomu rusi halytskykh ukraintsiv (1874–1914). *Nauka. Relihiia. Suspilstvo*, 4, 106–107 [in Ukrainian].
- Pavlov, O. (2018). Ruralizm yak svitohliad ta ideina techia: istorychnyi vymir. Retrieved from http://kaf.ep.onaft.edu.ua/wp-content/uploads/2019/02/reisuk_2018_12_10.pdf, 168 [in Ukrainian].
- Po povodu proholoshennia russkoi Agrarnoi Partii. (1928, Sichen 15). *Holos naroda*, 2 (73) [in Ukrainian].
- Proholoshenie russkoi Agrarnoi Partii. (1928, Sichen 15). *Holos naroda*, 2 (73) [in Ukrainian].
- Promova M. Bachynskoho posla na soimi z rameny Ruskoj Ahrarnoy Orhanyzatsii vyholoshena v sichni 1931 r. (1931, Kviten 2). *Holos naroda*, 5 [in Ukrainian].
- Prosta besida. (1926, Cherven 27). *Holos naroda*, 1 [in Ukrainian].

- Rabskoie podkhalymstvo. (1929, Sichen 20). *Russkii holos*, 5 [in Russian].
- Radziejowski, J. (1976). *Komunistyczna Partja Zachodniej Ukrainy: Wezlowe problemy ideologiczne*. Krakow [in Polish].
- Rapovskiiia pokhozhdenniia. (1929, Lystopad 14). *Russkii holos*, 89 (381) [in Russian].
- RNO i RSO. Chomu rusofily ne nalezhat do Vyborchoho Blioku? (1930, Zhovten 11). *Dilo*, 226 [in Ukrainian].
- Rozshyrennyi Sovit HRNO. (1928, Sichen 8). *Russkii holos*, 235 [in Ukrainian].
- Ruda, O. (2019). *Natsionalno-osvitnia polityka uriadiv Polshchi shchodo naselemmia Halychyny v 20–30-kh rokakh XX stolittia: realizatsiia ta retseptsii*. Lviv [in Ukrainian].
- Ruska agrarna partiia. (1929, Sichen 18). *Dilo*, 12 [in Ukrainian].
- Russkii holos. (1926), 167 [in Ukrainian].
- Russkii holos. (1928), 240 [in Ukrainian].
- Russkii holos. (1928), 266 [in Ukrainian].
- Russkii holos. (1930), 81 (475) [in Ukrainian].
- Russkii holos. (1930), 85 (479) [in Ukrainian].
- Sanatsiia i moskvoily. (1930, Hruden 30). *Dilo*, 289 [in Ukrainian].
- Shchob nepravda ne shyrylasia! (1931, Kviten 23). *Dilo*, 87 [in Ukrainian].
- Shliakhy i zasoby rusofilskoi propahandy. (1928, Hruden 22). *Dilo*, 284 [in Ukrainian].
- Slowo Polskie. (1930, Listopad 19), 317 [in Polish].
- Slyvka, Yu. (1985). *Zakhidna Ukraina v reaktsiinii politytsi polskoi ta ukrainskoi burzhuazii (1920–1939)*. Kyiv [in Ukrainian].
- Soliar, I. (2011). *Zovnishni orientatsii natsionalno-derzhavnytskykh partii Zakhidnoi Ukrainy 1923–1939*. Lviv [in Ukrainian].
- Strilba iz-za ugla. (1930, Lystopad 16). *Russkii holos*, 88 (482) [in Ukrainian].
- Szumilo, M. (2007). *Ukrainska reprezentacja Parlamentarna w Sejmie i Senacie RP (1928–1939)*. Warsaw [in Polish].
- Ustav orhanyzatsiinyi i rehuliamyn Russkoi Ahrarnoi Orhanyzatsii (Ukhvalenyi na zahalnom Sobraniiu dnia 25 liutoho 1931 r.). (1931). Lviv [in Ukrainian].
- Vrazhinnia z zasidannia administratsiinoi komisii soimu dnia 20 sichnia 1930 r. (1931, Sichen 25). *Dilo*, 17 [in Ukrainian].
- Vyborchii bylans i povyborchi refleksiy. (1928, Kviten 15). *Russkii holos*, 249 [in Ukrainian].
- Yeshche o realnoi polytytsie galytsko-russkago selianstva. (1926, Lypen 11). *Holos naroda*, 3 [in Ukrainian].
- Yeshche o rezultatakh vyborov. (1928, Kviten 1). *Holos naroda*, 11 (82) [in Ukrainian].
- Zaitsev, O. (1993). Predstavnyky ukrainskykh politychnykh partii Zakhidnoi Ukrainy v parlamenti Polshchi (1922–1939 rr.). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 1, 75 [in Ukrainian].
- Zashkilniak, L., & Krykun, M. (2002). *Istoriia Polshchi: Vid naidavnishykh chasiv do nashykh dnev*. Lviv [in Ukrainian].
- Zemlia i Volia*. (1928, Cherven 11), 21–22 [in Ukrainian].

Z polskoi presy. L. Vasilievskiy pro moskvofiliv. (1935, Kviten 3). *Dilo*, 87 [in Ukrainian].

Zuliak, I. (2011). Ukraintsi u Druhii Rechi Pospolytii. *Ukraina–Yevropa–Svit: Mizhnarodnyi naukovyi zbirnyk. Serii: Istorii, mizhnarodni vidnosyny*, 6–7 [in Ukrainian].

Iryna ORLEVYCH

PhD (History), Senior Research Feilow

Head of the Department of Modern History of Ukraine

I Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

Senior Researcher at the

Institute of Religious Studies – Branch of the Lviv Museum of the History of

Religion

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7530-9833>

e-mail: i.orlevych@gmail.com

SPLIT IN THE RUSSOPHILE CIRCLES AND THE ESTABLISHMENT OF THE RUSSIAN AGRARIAN PARTY IN 1927

The activity of the Russophile party restored in the interwar period, which remained true to its own ideological orientations, declaring the longevity of its historical tradition and succession to the pre-war institution, is studied. Competing for influence in the political arena, this party, with its inherent conformism, was able to gain the support of the Polish government and regain control of its societies: Stauropegon, People's House, «Halychyna-Ruthenian Matica». The problem of fighting for the right to the People's House – the only society for which government commissioners were appointed – has long gripped all Ukrainian politics, becoming the cause of inter-party conflicts and intra-party quarrels of Russophiles, the issue of political bargaining between parties and government in election battles, an indicator of relations with the state and one of the main public discourses.

It is shown that the struggle for the People's House was an important prerequisite for the split of the «Russian People's Organization» (RPO) in 1926. A group of people led by M. Bachynskiy, L. Cherkavskiy, and O. Lysiak left the RPO and founded the Russian Agrarian Party (RAP), explaining this by the desire to create a «healthy opposition» to the Russophile leadership and more actively defend the rights of the peasantry. RAP members enlisted the support of Polish government officials to seize the «People's House» and win seats in the 1928 and 1930 elections. In the elections to the Sejm and the Senate in 1928, with the assistance of the Polish government, the RPO and the RAP united, but never received a single mandate. In the 1930 election campaigns, the RAP ran on the same electoral list as the pro-government BB party and won two seats.

An attempt is made to please the Polish authorities with the head of the RAP M. Bachynskiy, who declared the difference between the ideology of his political force and all Russophilia, positioning its members as «Ruthenians» who, unlike the RPO, did not seek unification

with Russia (but at the same time they continued to profess the idea of the unity of the «Russian» people and used the term «Russian» to mean Ukrainians of Halychyna).

M. Bachynskyi's anti-Ukrainian position on complex aspects of Ukrainian-Polish relations is highlighted. This Russophile figure negatively assessed the patriotic Ukrainian forces, including the GCC, which he accused of not stopping the Polish-Ukrainian war of 1918–1919 by its clergy. He also did not condemn the «pacification» carried out by the Polish government against the Ukrainian population, opposed the introduction of national identifiers «Ukrainian», «Ukraine» and others. For the first time, the archives of the Stanislav Voivodeship show attempts by the Polish authorities to support Russophiles from the RAP, calling the members of this party «Ruthenians», just as the Poles called the entire Ukrainian people.

It was the agreement policy and unpopularity among the masses that led to the liquidation of the RAP (since 1931 – RAO) in 1934. Its members joined the «Russian Peasant Organization» (RPO).

Keywords: Russophiles, «Russian People's Organization», «Russian Peasant Organization», «Russian Agrarian Party», «Russian Agrarian Organization», elections of 1928 and 1930, interwar period.

УДК [069.013(477-25):331.1]"192/193"
DOI: 10.33402/ukr.2022-36-94-118

Анна ЯНЕНКО

*кандидат історичних наук
заступник начальника науково-дослідного відділу історії та археології
Національного заповідника «Києво-Печерська лавра»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0713-3087>
e-mail: pudovkina@ukr.net*

**НЕПОТИЗМ ЧИ КАДРОВА ПОЛІТИКА:
ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ У ЛАВРСЬКОМУ
МУЗЕЇ КУЛЬТІВ ТА ПОБУТУ /
ВСЕУКРАЇНСЬКОМУ МУЗЕЙНОМУ ГОРОДКУ
(за листами до Петра Курінного)**

Залучено до наукового обігу листи до Петра Курінного, очільника Лаврського музею культур та побуту (від 1926 р. – Всеукраїнського музейного городка) в Києві, що містять інформацію про пошук роботи, працевлаштування, кваліфікацію і мотивації адресантів. З'ясовано, що від часу призначення на посаду директора до моменту арешту й звільнення 1933 р. П. Курінний активно формував кадровий склад установи. Встановлено, що для заповнення вакансій він використовував свої знайомства з часів навчання, учителювання та музейної роботи на Уманщині, прислухався до рекомендацій колег і друзів. Показано, що керівник Лаврського музею/заповідника отримував чимало листів-прохань щодо працевлаштування: колишні учні (Андрон Гіглавий, Василь Багач, Леся Цівчинська, Василь Чижський, Яків Казшук) прагнули обійняти хоча б технічні посади в київському музеї (сторожа/вартового), аби влаштувати своє проживання й здобути вищу освіту; фахівці з вищою освітою і практичним досвідом у музейництві шукали цікавої та сталої роботи (Кость Штепа, Микола Касперович, Петро Піневич, Кость Петичинський, Степан Дроздов-Мишківський, Федір Маслун, Володимир Пархоменко, Вальтер Фохт, Борис Пилипенко, Семен Підгайний та ін.); «вище керівництво» (Володимир Баланін, Клим Коник, Сергій Мінкевич) висловлювало побажання щодо прилаштування потрібних людей, зокрема родичів, тощо. Зауважено, що водночас і сам Петро Курінний безпосередньо звертався до перевірених адміністраторів, провідних істориків та мистецтвознавців (Івана Олексієва, Олександра Якубського) із пропозиціями долучитися до лаврського інтелектуального співтовариства. Зазначено, що певна частина адресантів отримала бажане місце у штаті Лаврського музею/заповідника.

Наголошено, що адміністративні рішення П. Курінного не варто розглядати як потурання друзям або родичам на шкоду справі, адже основним критерієм працевлаштування були спроможність якісно виконувати посадові обов'язки, відповідна освіта, професіоналізм, досвід, мотивація, здатність ефективно взаємодіяти з людьми. Висновано, що кадрова політика директора була виваженою й почасти прагматичною, своєрідним

балансуванням між пошуком кращих тогочасних спеціалістів-музейників, наданням шансу колишнім учням влаштувати життя і задоволенням «примх» чиновників НКО УСРР.

Ключові слова: історія музейництва, Лаврський музей культів та побуту, Всеукраїнський музейний городок, кадрова політика, Петро Курінний, УСРР, Київ, 1920–1930-ті роки.

Вдало підібраний кадровий склад музейної установи – це одна з необхідних передумов її успішного функціонування. Пошук кваліфікованих і вмотивованих працівників часто-густо в умовах браку довіри й кадрового дефіциту відбувається з використанням широкого спектра знайомств, зокрема серед колег, колишніх одногрупників чи учнів, а інколи за рекомендацією/вказівкою вищого керівництва. Протягом існування Лаврського музею культів та побуту/Всеукраїнського музейного городка (ВМГ) подібні практики закриття вакансій не були рідкістю, а на ухвалення посадових рішень директора установи протягом 1920–1930-х років впливали різні чинники, суб’єктивні та/або об’єктивні. Деякі аспекти кадрової політики Лаврського музею культів та побуту/ВМГ уже ставали предметом студій українських науковців¹. Утім, чимало історій із життя музейних працівників 1920–1930-х років, зокрема й щодо працевлаштування, все ще потребують окремої розповіді. Інформативні в цьому контексті офіційні та приватні листи до директора Лаврського музею/ВМГ Петра Курінного, що збереглися у Науковому архіві Інституту археології НАН України (НА ІА НАН України).

Мета статті – залучити до наукового обігу сюжети, пов’язані з пошуком роботи, працевлаштуванням, кваліфікацією й мотиваціями як претендентів на вакансії, так і наймача – музейної інституції, що закарбувалися у листах², надісланих

¹ Білокінь С. І. Музей України (Збірка П. Потоцького): Дослідження, матеріали. Київ: б. в., 2006. 476 с.; Очерки истории Киево-Печерской лавры и заповедника / А. Д. Гришин, П. В. Голобуцкий и др. Киев: Радянська Україна, 1992. 288 с.; Гришин А. Д. Відомості про співробітників Заповідника (20–30-ті роки). Історична довідка. *Лаврський альманах*. 2002. Вип. 7. С. 47–52; Яненко А. С. Віддзеркалення музейної політики у кадрових трансформаціях «Всеукраїнського музейного городка» 1933 р. *Могиланські читання 2015*. 2016. С. 485–490; Яненко А. С. «Не зупиняйтесь ні перед якими перепонами, намагаючись здобути вищу освіту»: кадрові питання у Лаврському музеї культів та побуту/Всеукраїнському музейному городку 1920-х рр. *Могиланські читання 2018*. 2018. С. 86–90 тощо.

² Листи збереглися в особовому фонді П. Курінного Наукового архіву Інституту археології НАН України, частково залучені до наукового обігу: Принь О., Принь М. Листування у науковому співтоваристві: три листи Олександра Якубського до Петра Курінного. *Матеріали з археології Прикарпаття і Волині*. Львів, 2015. Вип. 19. С. 261–266; Станиціна Г. О. Сторінки життя родини Курінних в Умані 1900–1930-х рр. *Ант*. 2007. № 19. С. 191–200; Яненко А. Святогірський філіал Державного історико-культурного заповідника «Всеукраїнський музейний городок». *Науковий вісник Національного музею історії України: матеріали щорічної міжнародної науково-практичної конференції Національного музею історії України: статті, публікації, повідомлення*. Київ, 2016. Вип. 1. Ч. І. С. 230–234; Яненко А. С. Історія одного відрядження: листи Бориса Пилипенка до Петра Курінного як джерело з історії формування колекції Всеукраїнського музейного городка. *Церква – наука – суспільство: питання взаємодії: матеріали Сімнадцятої Міжнародної наукової конференції (Київ, 28 травня – 1 червня 2019 р.)*. Київ, 2019. С. 129–134; Яненко А. С. «Ой ще й дуже довго треба чистити “авгієві конюшні”»: листи Івана Олексієва до Петра Курінного як джерело з історії музейного життя Києва 1920-х рр. *Сіверщина в історії України*. 2019. № 12. С. 385–398; Яненко А. Листи до Петра Курінного: антологія буденного в міжвоєнному місті. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Львів, 2019. Вип. 23. С. 436–450; Яненко А. С. Інтриги й колотнеча довкола Всеукраїнського музейного

Петрові Курінному (1894–1972), музейнику, археологу, етнографу й організатору науки, фундатору Історичного музею Уманщини (з листопада 1917 р.) та очільнику Лаврського музею культур та побуту (з 1926 р. – ВМГ) у Києві (1924–1933).

Навесні 1923 р. П. Курінного запросили до новоствореного музею на території Києво-Печерської лаври. 3 квітня Олекса Новицький³, який обіймав на той час низку керівних посад у Всеукраїнській академії наук (ВУАН), імовірно за рекомендацією Данила Щербаківського⁴ (учителя Петра Курінного в Уманській класичній гімназії), звернувся до майбутнього директора ВМГ: «Більше тижня як я писав Вам листа, де запитав, чи не згодні були б Ви взяти посаду завідуючого Відділом у новому музеї, що улаштується в Лаврі. Прошу не забаритися відповіддю, тому що необхідно з'ясувати, хто певне може бути завідуючим Відділом Музею»⁵. 6 квітня П. Курінний отримав повідомлення від Є. Дзбановського (ім'я не встановлено)⁶: «... привіз Вам коротеньку записку від акад. Новицького в справі – пропозиції щодо переходу до Києва... Справа набуває характеру негайности»⁷. Микола Біляшівський⁸ у листі від 1 січня 1924 р. також розпитував уманського музейника щодо поточної і перспективної організаційної діяльності: «Як же Ви, любий Петро Петрович, справляєтесь там зо всіма перешкодами, неприємностями і з тою тисячою різних дрібних справ, що висуваються і часом мучать при кожній адміністративній роботі? Надіюся що серйозного неприємного мало, а на дрібниці не звертайте уваги – треба себе берегти... Що думаєте далі? Це мене дуже цікавить і навіть трохи турбує, але я думаю, що усе буде гаразд. Як домові обставини? Чи дозволять вони Вам перебраться до Києва? А перебраться Вам зо всіх боків потрібно. Перше – щоб далі набіратись знаття і слідкувати за науковим поступом по Вашій спеціальности, а в друге – щоб прилучитись до ширшого українськ[ого] життя. У Вас така вдача, що Ви б могли бути дуже на місці хоч би й в нас у Києві і дуже багацько зробити. Я цілком відстав від цього життя дякуючи моїй хоробі, але те, що трапляється чути – про усякі

городка: (не)приязний професійний світ Києва 1920-х – початку 1930-х рр. *Сівєрицина в історії України*. 2020. Вип. 13. С. 352–363; тощо.

³ Олекса Новицький (1862–1934) – мистецтвознавець, музейний діяч, академік ВУАН (1922). Див.: Бонь О. І. Академік Олекса Петрович Новицький: наукова та громадська діяльність. Київ: Рідний край, 2004. 219 с.

⁴ Данило Щербаківський (1877–1927) – мистецтвознавець, музейний діяч, педагог. Див.: Ходак І. Людський заробіток. Данило Щербаківський: силльвета українського мистецтвознавця. Харків; Київ: Видавець Олександр Савчук, 2020. 546 с.

⁵ Науковий архів Інституту археології НАН України (НА ІА НАН України). Ф. 10 (Курінний П. П.). Спр. 56. Арк. 146. Тут і далі україномовні цитати подано зі збереженням орфографічних і стилістичних особливостей; російськомовні – подано в перекладі державною; пунктуація беззастережно виправлена відповідно до норм сучасного правопису.

⁶ Євген Дзбановський (1892–1954) – співробітник Музею (Кабінету) антропології та етнології ім. Ф. Вовка (з 1921 р.), Секції історії матеріальної культури (з 1933 р.), Інституту історії матеріальної культури (з 1934 р.) АН УСРР, бібліограф, етнограф. Див.: Інститут археології Національної академії наук України. 1918–2014 / гол. ред. П. П. Толочко. Київ: ВД «АДЕФ-Україна», 2015. С. 402–403.

⁷ НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 53/11. Арк. 1.

⁸ Микола Біляшівський (1867–1926) – українознавець, музейний діяч, археолог, мистецтвознавець. Див.: Колеснікова В. Біляшівський Микола Федотович. *Інститут археології Національної академії наук України. 1918–2014* / гол. ред. П. П. Толочко. Київ: ВД «АДЕФ-Україна», 2015. С. 281–284.

сварки, гризню і т. д. – з’явища, без яких не може обійтися українське громадянство, показує, що Вас, з Вашим лагідним характером, дуже тут бракує. Не кажу вже про те, щоб Ви вийшли до гурту музейних робітників, і я все ж таки думаю, що попереду – завідуючим яким-неб[удь] відділом, а потім і – стати на чолі музею, тим більше, що Він[ницький]* казав мені, що він буде недовго...»⁹. Тож тодішній директор Історичного музею Уманщини погодився на пропозицію київських колег і вже з 15 квітня 1924 р. був зарахований на посаду директора Лаврського музею¹⁰.

Від 1924 р. розпочався обопільний процес пошуку: П. Курінний добирав працівників до новоутвореної музейної інституції, а його знайомі та/або знайомі знайомих клопотали про працевлаштування. Вірогідно, за порадою Данила Щербаківського одним із перших, до кого звернувся із проханнями очолити один із музейних відділів новопризначений директор Лаврського музею, був випускник Уманської гімназії та Київського університету св. Володимира Олександр Якубський, і 14 травня 1924 р. він той повідомив: «Щиро дякую за листа і поспішаю дати відповідь на всі поставлені Вами питання. Перш за все – питання про фах: і по університетові й по ВІНО**, де я зараз аспірантом по кафедрі археології, фахом моїм являється іменно археологія. Разом з цим цікавила й цікавить мене історія орнаменту і взагалі побутова історія 16–18 ст. Щодо можливої посади у Вашому музеї, то для мене найприємнішою була б робота по доісторичній або церковній археології чи по етнографії. Зрештою праця в Музеї навіть по іншій галузі дасть мені можливість працювати і в улюбленому напрямкові... Тим часом маю надію, що так або інакше, а буде можливість працювати у Вашому музеї». У листі-відповіді П. Курінному О. Якубський коротко виклав свій життєпис: «Народився р. 1891 в м. Липцях, Липовецького пов[іту], батьки – шляхтичі. З 1900 до 1909 рр. вчився в Уманській гімназії, коли через політичні “непорозуміння” був з неї виключений. Р. 1910 склав іспит на матуру абітурієнтом, того-ж року вступив до Київського університету на історично-філологічний факультет по фахові російської старої історії. З 1909 по 1913 рр. працював по етнографії та археології при Київському Міському Музеєві під керуванням Д. М. Щербаківського й почасти М. Ф. Біляшівського, а також по університеті під керуванням В. Є. Данилевича¹¹. Р. 1913 за порадою В. Є. Данилевича прийняв на себе завідуння Турчинецьким архівом гр. С. Тарновського, взимку 1913–14 рр. жив у Кракові й працював по археології та генеалогії під керуванням гр. С. Тарновського. В травні 1914 р. з огляду на переїзд власників архіву за кордон залишив цей архів і за порадою В. Є. Данилевича та Фотинського¹² прийняв на себе завідуння Городецьким

* Андрій Вінницький на той час очолював Перший державний музей.

⁹ НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 56а. Арк. 148–148 зв.

¹⁰ Там само. Спр. 56. Арк. 134.

** Вищий інститут народної освіти.

¹¹ *Василь Данилевич (1872–1936) – історик, археолог, педагог.* Див.: Гомоляко А. О. Науково-педагогічна діяльність Василя Данилевича. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2013. 164 с.

¹² *Орест Фотинський (1862–1931) – історик, археограф, архівіст, краєзнавець.* Див.: Фотинський Орест. *Енциклопедія українознавства. Словникова частина.* Львів, 2000. Т. 9 / гол. ред. В. Кубійович. С. 3523; Міщук С. М., Міщук Г. А. Документи О. А. Фотинського у фондах Інституту рукопису НБУВ та їхня джерелознавча роль у дослідженнях з біографістики та бібліографістики Волині. *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 2015. Вип. 19. С. 299–317.

музеєм бар. Ф. Р. Штейнгеля¹³, котрим завідував до моменту евакуації музею на Кавказ. 1914 р. використував матеріали, зібрані в Турчинецькому та Городецькому архівах по історії економічного побуту селянства на Поділлі та Волині в XVIII ст. і на підставі їх представив до Університету дипломну роботу (яку в Ун[іверсите]ті згублено). Р. 1915, по одержанні зачатого свідоцтва відбував військову службу до 1918 р. З 1918 р. учителював в Проскуріві, далі завідував школами в Гринівцях і Тиранівці на Проскурівщині, р. 1922 перейшов завідуючим до Боярської залізничної трудшколи ч. 12, а з 1/V 1924 зайняв посаду вчителя в Київській трудшколі ч. 16 (на Пріорці). Під час завідування Городецьким музеєм разом з П. К. Федоренком¹⁴ і під керуванням М. Ф. Біляшівського вів археологічні розкопки. На Ун[іверсите]ті працював в історично-етнографічному гурткові при Ун[іверсите]ті. Р. 1924 склав б. державні іспити і закінчив ВІНО»¹⁵. Навесні 1924 р. О. Якубського зарахували до штату Лаврського музею очільником відділу культів, де він працював до 1 серпня 1929 р. Протягом 1925 р. дослідник впорядковував і класифікував колекцію «кіпрської» кераміки музею, здійснив відрядження до Радомиського повіту (тепер – Житомирська обл.), де зібрав колекцію «вкраїнського чарівного зілля» та виявив на узбережжі р. Свинолужки навпроти с. Кичкирі (тепер – Радомишльський р-н) поселення неолітичного часу. Від 1 серпня 1929 р. до 12 січня 1930 р. завідував Сталінським округовим музеєм (тепер – Донецьк), у березні 1930 р. О. Якубський вже очолював етнографічний відділ Волинського науково-дослідницького музею в Житомирі. 1928 р. він закінчив навчання в аспірантурі ВМГ й у квітні 1930 р. захистив промоційну роботу «Форми культурного єврейського начиння XVIII–XIX ст. на Україні та його призначення (за матеріалами Київських і Ленінградських музеїв)»¹⁶.

Улітку 1924 р. Петро Курінний отримав листа від свого товариша, співробітника губернського лісоуправління Віктора Леонова, який звернувся у приватній справі: «Не міг би ти мене залічити в штат службовців, – писарем, або чим-небудь, аби я міг офіційно користуватись квартирою. За це я робив би яку-небудь роботу. До 4-х годин міні треба бути в Гублісуправлінні, а після 4-х я робив би що-небудь для тебе: може які-небудь плани, або переписку, взагалі що тобі потрібно... Робота моя в Києві починається з 1-го листопада і з цього часу я міг би у тебе працювати»¹⁷. Певно, стати співробітником Лаврського музею В. Леонову не поталанило, бо по приїзді до Києва він оселився на Федорівському провулку* й у листі від 14 грудня 1924 р. клопотався вже не про своє працевлаштування: «Пам'ятаєш нашу балачку

¹³ Федір Штейнгель (Теодор фон Штайнгайл, 1870–1946) – громадсько-політичний і культурний діяч, меценат, археолог, музеєзнавець. Див.: Кузьміна І. В. Штейнгель Федір Рудольфович. *Енциклопедія історії України*. Київ: Наукова думка, 2013. Т. 10: Т–Я. С. 659.

¹⁴ Павло Федоренко (1880–1962) – історик, краєзнавець, архівіст. Див.: Юркова О. В. Федоренко Павло Костянтинович. *Енциклопедія історії України*. Київ: Наукова думка, 2013. Т. 10: Т–Я. С. 275–276.

¹⁵ НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 56а. Арк. 149–150 зв.

¹⁶ Яненко А. С. Підготовка музейних працівників в аспірантурі Лаврського музею культів та Всеукраїнського музейного городка у другій половині 1920-х – на початку 1930-х рр. *Сіверщина в історії України*. 2016. Вип. 9. С. 483–493.

¹⁷ НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 53/10. Арк. 11–11 зв.

* Нині провулок Делегатський.

про те, щоб ти дав яку б то не було посаду Жуку Самсону, який у мене працював все літо. Рекомендую його як справного й чесного чоловіка, добре грамотного»¹⁸.

Директорові Лаврського музею 8 серпня 1924 р. написав Евтропій Мазуренко: «Вибачте, що буду вас просити: як Вам відомо, що моє становище дуже кепське, жалювання не підбільшують і так мені приходиться переживати такі скудні моменти і так я працюю, працюю і нічого не маю. То хочу просити Вас, Петро Петрович, якщо трапица яка-небудь служба, то прошу напишіть мені, то я до вас приїду...»¹⁹.

Листа Петру Курінному 15 листопада 1924 р. надіслав випускник Уманського духовного училища, колишній учень Київської й Одеської духовних семінарій Тодось Мовчанівський. Із 1919 р. він учителював у с. Берестівець, 1921 р. очолював трудову школу с. Краснопілки. За його ініціативи при кожній школі організовано сільські музеї, що проводили науково-дослідну роботу²⁰. Ймовірно, знайомство Т. Мовчанівського із П. Курінним почалося ще за часів директорства останнього в Уманських гімназії та музеї. Теодосій Миколайович із сумом повідомляв, що його переведено до с. Погоріла (тепер – Теплицький р-н Вінницької обл.) – «село в повнім розумінні слова погоріле... В[ідділ] Н[ародної] О[світи] не рахуючись ні з чим, перекинув мене на край фізичного й духовного світа в Погорілу – умови життя і праці настільки незадовольняючі (навіть безглузді), що про музейну й навіть взагалі культурну працю балакати не приходиться. Це для мене занадто боляче, як на то справа йде, так на “біса” мені бути машинізованим по-американські педагогом, коли я не можу розвинути й працювати по тому напрямку, до якого маю хист й на якому надіюсь принести будь-яку користь...»²¹. Тодось Мовчанівський просив про послугу: «... як що бажаєте допомогти мені йти по тому музейно-освітньому напрямку, по якому увесь час Ви йшли й закликали інших, так скажіть, чи немає надії для мене спинитись хоть сторожом при якому-небудь музеєві як не Київва, так хоч би якого Красноярска або Тмутаракані – я почуваю, що на посаді сторожа в пролетарським музеї, я був би менше схоластичним, чим на посаді навіть уманського “Соц-Виха”. Надіюсь, що Ви не будете розглядати мого листа, як виявлення шкурних інтересів, від котрих я був завжди далеко, але подивитесь як на останню спробу виявити для мене можливість праці по приємній для мене галузі»²². Можна припустити, що не без протекції П. Курінного²³ Т. Мовчанівського наприкінці 1925 р. запросили до Бердичева на роботу з організації округових музею та архівного управління²⁴.

Кращої долі шукали й учні П. Курінного – випускники Уманської гімназії. Протягом 1924–1928 рр. до свого наставника зверталися Андрон Гіглавий, Василь Багач, Леся Цівчинська, Василь Чижський, Яків Казшук. Останній 1924 р. не полишав надії продовжити навчання у київському виші й отримати підробіток у музеї:

¹⁸ НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 53/10. Арк. 1.

¹⁹ Там само. Арк. 2.

²⁰ Інститут археології Національної академії наук України... С. 518–519.

²¹ НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 56а. 153–153 зв.

²² Там само. Арк. 153 зв.–154.

²³ Петро Курінний мав приятні стосунки з округовим інспектором народної освіти Бердичівщини Кошелем (НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 55/4. Арк. 5–6).

²⁴ Інститут археології Національної академії наук України... С. 518–519.

«... як справа з Археологічним Інститутом²⁵? Ведуться підготовчі роботи до переорганізації його чи ні? Як ведуться то в яким напрямку, які сили намічаються для заняття наукових катедр в Інституті? Які умови вступу? Як готувитись до нього, то що потрібно тут вдома підготувати? Чи Грушевський Михайло буде викладати чи ні? Тепер як у Вас іде праця по організації Музею Вашого? Чи є якась праця як я міг би працювати, як є, то напишіть. Коли саме можна приїхати, те ж напишіть...»²⁶. Адресант розмірковував щодо подальшого свого життя: «Я міг працювати в економічній сфері, міг бути організатором, але бачу, що в часи праці, того, що я хочу, не можу знайти: вивчення історичного процесу в цілому... я шукав виходу, думав, як би так, устроїти, щоб економічно бути забезпеченим, а разом з тим працювати в тім, до чого товкає думка. Всякі вузи я перебрав, але при обмірковані тут в с. Житниках я побачив, що коли буду працювати в тій чи іншій сфері громадського життя, коли добросовістно буду зацікавлюватись, то не буде часу займатись тим, чим хочеться; мішає мені ще в свій час універсалізм, коли за все хапаєшся, хочеться детально зо всім ознайомитись... Славянство, особливо українці і росіяне всі цим хворіють»²⁷. Відпису від П. Курінного щодо Київського археологічного інституту Я. Казшук не отримав і змушений був змінити свої плани: «Я чикав місяць, але відповіді не було. Ни знаю, чи з Інститутом там була кепська справа, чи може Ви забули (а Ви весь час перегружений своєю працею), але листа не отримував, а між тим наближався час моєї явки на військову службу. Поїхати до Києва так наобум, не знаючи, як стоїть справа з Інститутом, я не міг – в мене не було грошей, а стан хозяйства був поганий. Як би я знав як стан з Інститутом, то я був би пішком прийшов до Києва... таким чином я попав в становище не знаючи, що робити. Вихід я найшов той, що двадцятого числа, після того, як приїхав додому, явився в Уманський військовий комісаріят. І після деяких митарств опинився на кордоні коло Руминії в м. Тірасполі. Я зараз червоноармієць 152 пішого червонознаменого полку 51 Перекопської дивізії. Пишу Вам лист оце я в казармі в червоному кутку. От Вам моє життя: в 6 годин встаю, в ½ сьомого пью чай, в 7 годин на педагогічне засідання іду, в 8 фізпідготовка, в 9–10 годин заняття строеві, в 11 політзаняття, в 12 обід, в 1 відпочинок, в 2–3 устави військової служби, в 5 годин вільний. Гарний є клюб: я беру там участь в кружках. Крім військової служби, я роблю таку працю: учу неграмотних 18 душ, член Сільсько-господ[арського] гуртка, граю на сцені, співаю в співочому гуртку, а ще недавно назначений учителем по українізації Комсостава полка. Оце моє життя червоноармійське. В вільні години читаю. Є бібліотека. Зі мною тут знаходиться Гіглавий і Мазурик. Є кілька студентів з Агротехнікума Уманського. Начальство моє гарно відноситься до мене, і живеться мені досить нічого»²⁸.

Згаданий Яковом Казшуком «бувший ученъ» Петра Курінного Андрон Гіглавий 15 листопада 1925 р. також надіслав учителеві листа. Він повідомив, що відбув «військово повинність» і після «довгих міркувань над своїм становищем»

²⁵ Йдеться про Київський археологічний інститут. Див.: Ставицька А. В. Становлення і розвиток археологічної освіти в Україні (1917–1924 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету ім. Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький, 2015. 22 с.

²⁶ НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 55/16. Арк. 9–9 зв.

²⁷ Там само. Арк. 9 зв.–10.

²⁸ Там само. Спр. 53/10. Арк. 5–6.

вирішив звернутися за порадою й допомогою: «... після військової служби, яка своєю муштрою вивітрила багато із того, що одержав у школі, але за те взяв добре суть життя, що й зміцніло мою давню думку – не зупинятись ні перед якими перепонами, намагаючись здобути вищу освіту». Своє прохання адресант сформулював так: «... чув, що Вам при музею потрібні два служника; коли можна, то я дуже прошу Вас прийняти на цю посаду мене. Які б умови там не були – аби лише я мав куток, де зміг би підготуватись, а також, в дальнійшому відвідувати школу, звичайно виконуючи всі ті обов'язки, які буде покладено на мене... Що ж торкається до від'їзду в Київ на цю посаду, про яку Вас прошу, то я готовий і сьогодні, аби тільки Ваша згода. Там же я взяв в чім річ і почав би готуватись до вступних іспитів». На думку дописувача, залишатися працювати в селі було ризиковано: «... праці є доволі та необхідно поширити свої знання, бо із середньою освітою на селі зіставатись працювати, та і ще після річного перериву, все рівно, що загубити все». У тому ж листі А. Гіглавий згадав і про Я. Казщука, який демобілізувався разом із ним, і також мав намір продовжити освіту в Києві, влаштувавшись до Лаврського музею²⁹.

У лютому 1926 р. до П. Курінного звернувся О. Казщук, який цікавився долею брата: «... мій брат Яків Казщук в листопаді місяці [19]25 року поїхав до Києва в надії поступити до вищої школи, з часу від'їзду його пройшло вже 4 місяці, але я від нього не одержав ні жодного листа. Це страшенно турбує мене і я рішив запитати: 1) чи з'являвся він до Вас чи ні? (при від'їзді до Києва, він мені сказав, що має відвідати Вас) і 2) чи не знаєте, де він пробує зараз?»³⁰. Документи 1920-х років дають можливість стверджувати, що очікування А. Гіглавого і Я. Казщука щодо працевлаштування у Лаврському музеї справдилися. У повідомленні про спробу пограбування Великої печерської церкви проти ночі на 6 квітня 1926 р. Яків Казщук згаданий як охоронник/збройний вартовий музею³¹. Андрон Гіглавий почав працювати охоронником у Лаврському музеї 17 травня 1926 р.³², тоді ж «із дозволу музею» оселився у бібліотечному корпусі (№ 5)³³.

Василь Багач, учень Уманської кооперативної школи, 17 листопада 1925 р. листовно цікавився, чи «можна приїжджати... на ту посаду (охоронця)...». Мотивацію працювати в Лаврському музеї він виклав так: «Дуже хочу продовжити освіту, дуже хочу дужче зв'язати полуду з очей. При такому навчанню як в нас, виходять не “кваліфіковані”, а каліки. Хоч би й по середині року не можна було б поступити до школи, то була б можливість ознайомитись з старим містом, глибше підготуватись до іспитів (навіть я чув кажуть буде прийом по конкурсу)...»³⁴. Того року адресантові так і не вдалося переїхати до Києва. 10 січня 1927 р. В. Багач, вітаючи П. Курінного з «одержанням звання професора», клопотав: «Прошу Вас набираючи штат не забувати й за мене (я через тиждень—два) буду членом профспілки “Харчсмак” – найвища кваліфікація рахівник, а потім до “мінус безкрайности” – чи сторожом, чи кур'єром, чи иншим чим. Зараз я в с. Сороці на млині рахівником, щоденним три місяці й

²⁹ Там само. Спр. 55/4. Арк. 7–8.

³⁰ Там само. Спр. 55/5. Арк. 3.

³¹ Масалова І. І., Яненко А. С. «Що було в Лаврі в ніч з 5 на 6 квітня 1926 р.». *Церква – наука – суспільство: питання взаємодії*. Київ, 2015. С. 75–78.

³² Гришин А. Д. Відомості про співробітників Заповідника... С. 48.

³³ Національний заповідник «Киево-Печерська лавра», інв. № КПЛ-А-5.

³⁴ НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 55/4. Арк. 9–9 зв.

скоро зовсім не дадуть роботи, бо в штат приймають там лише “своїх”. І коли б навіть можна було в Сороці працювати, то треба було б проситись в Умань чи Київ, бо мета моя – підготуватись так, щоб всякий конкурс витримати... Мені здається, що коли б можна було перебраться до Києва, то це була б гарантія за вступ. Знаю добре, що турбот у Вас і так багато, але хто ж мені може в Києві допомогти, крім Вас? Не напишу що “помогите – Господь Вас не оставит”, – але завжди при нагоді з приємністю віддячу Вам, як за майбутнє і за минуле, що винен Вам. Допомогайте Петро Петрович чи зараз, коли можна, чи на пізніше, щоб дати мені можливість збільшити багаж свій, бо зараз калікою почуваю себе»³⁵.

Учениця Уманської кооперативної професійної школи Леся Цівчинська 26 серпня 1925 р. нагадувала Петрові Курінному про обіцянку «допомогти влаштуватись в Києві на посаду друкарщиці». Адресантка повідомляла, що протягом кількох місяців підвищувала «друкарську кваліфікацію» на курсах, ділилася думками щодо умов переїзду: «На своїй машинці літом я зовсім не друкувала, бо як Вам відомо вона надзвичайно кепської конструкції. Ясно що брати її в Київ не варто. На мою думку, чи не зробити так: продати цю машинку в Умані (бо в Києві навряд чи знайдеться на неї охотник). Але ж як все ж такі для того, аби купити гарну машинку в Києві, можливо, що мені буде потрібно в два рази більше грошей, такі я, звичайно, не одержу за свою машинку. Так що мені прийдеється продати швейну машину (вона велика ножна), яка, я думаю, дасть в сумі разом з грошима від продажу друк[арської] маш[инки] потрібну мені суму на купівлю в Києві гарної машинки»³⁶.

Того ж 1925 р. Л. Цівчинська влаштувалася друкаркою в Києві, за рік почала навчання у Межигірському техніко-керамічному технікумі, 1928 р. – на поліграфічному факультеті Київського художнього інституту. 19 травня 1928 р. вона адресувала П. Курінному емоційного розпачливого листа: «Я хотіла з першу написати В[ам] дуже офіційного і коротенького листа, але побачила, що краще і щиріше буде звернутись до В[ас] як до колишнього керівника меленькою Труд. Шкіл. “отарою” – який здається добре розумів нас, там в Умані! – Я не знаю, який Ви тепер, я не бачила В[ас] певне більше 1 ½ роки – але хотілося б, аби Ви зрозуміли мене, не як директор Муз[ейного] городка – не як поважна далека людина, а були б у своїй відповіді тим любим Петро Петровичем, якого я так поважала в Труд. Школі! – Не сердитесь за це, та ще за те, що пишу оливцем: в блокноті! – Пишу прямо. – Мені потрібна робота – яка це байдужо, хоч і охоронником – аби дала змоги нормального матер’яльного життя... Живу в Києві в “КУБУЧі”^{*} – на Хрещатику – гуркіт-порох, обставини для вчення не можливі, до того щоденна турбота за хліб... Взагалі життя не веселе, гірке... Не подобалось мені в Межигіррі – не подобається в Худ[ожньому] І[нститу]ті. Тільки і роботи що за напрямки сваряться. Я, звичайно, плакати не буду, і не думаю, а так просто жах бере! – Буває, що днями без хліба – нема у кого з товаришок позичити, так голодна і сидиш... Мені хочеться мати сталу роботу і сталий шматок хліба – хоча б на обід! – смішно так відкрито писати, Петро Петрович, Ви знаєте ту жагу до знання, яку не маєш змоги задовольнити – бо життя б’є що хвилини. Я от почала з літератур щось – стала

³⁵ НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 55/6. Арк. 2–3.

³⁶ Там само. Спр. 53/10. Арк. 7–8.

* Комітет покращення побуту учнів і студентів.

займатись для себе психологією (мене це цікавить дуже) – і з рештою кинула... не дуже на пустий шлунок попишеш. Дуже вже реально побачила я те, що набудувала в сліпих мріях в Умані. Мені хочеться, крім щоденного інституту, – що не дав мені нічого, – мати інший розвиток. Я почуваю, що щось тормозить навіть звичайний темп в роботі, за останій час. З кріхоток незадоволення складається велика пуста – вона росте, що раз – може це не так страшно, але і не добре дивиться на світ! От у В[ас] – була мета, була і Ви здійснили її: – У Вас – цікава хороша робота, яка дає Вам можливість працювати далі, по Археології творити! – У Вас є сем'я – донька, – для якої варто працювати навіть тоді, коли праця втратить свій попередній зміст. Я ж не маю нічого! – У мене навіть куток для нічного спочинку не цілком мій! – дівчата студентки – крик-гвалт. Зрозуміло, що з рештою це надто важко, і мені довелось перемогти самолюб'є і звернутись до Вас з проханням... Я знаю, я, мабуть, прошу у В[ас] неможливого. Але, може, Ви знайдете щось для мене. Праця при Музеї дала б мені, крім того, і задоволення. Це дасть змогу працювати, розвиватись, а не падати як за останній час»³⁷.

За порадою й допомогою до очільника Лаврського музею 27 лютого 1927 р. звернувся колишній його учень і вихованець Василь Чижський: «... хочу звернутись до Вас, як до колишнього мого наставника й батька громади, я звертаюсь до Вас, як до світоча й керівника колишніх молодих думок... Я зараз працюю, як може Вам довелось чути, в конторі Верхняцької цукроварні вже 10^м м-ць. Це я відбуваю практику після кооперативної школи. Чи дійсно практика для мене це? Чи дійсно практика для життя мого буде 8^н годинний, бо інколи 11^н й 12^н годинний день конторської, одноманітної, сухої праці? Чи здобуваю я ті ключики науки, ті жилки животворчих сил, що так потрібні нам, що зміст життя для кожного складуть? 12 годин одноманітної праці! 12 годин не моєї праці! Хіба рахуються зі мною, як з сином школи; як з практикантом? Хіба цікава підприємстві чиясь наука? Є робота – вона мусить бути зроблена. І коли я роблю її 10 разів і ще треба зробити 30 – я повинен її робити. А обставини казарми... галас, гомін, ругань... день у день, щодня... Липнуть, липнуть, налипають ці квіточки розпусти... І з цією дизгармонією, від справжньої дизгармонії, я шлю Вам голос свій. Я розішлю його на всі знайомі береги, де б знайшов він відпочинок від наболілої души, а від гібелі – порятунок. Моє перше бажання – залишити Верхнячку, виїхати з неї, забути її. Забути ці казарми, цей вічний гомін непотрібних слів, цей казан заводівського сміття. А куди їхати? Здавня маячить, як світоч, в думках принадливих, як близка ціль найпершого бажання, наш, хочеться сказати, рідний Київ. Я зараз серед зими, на пів слові роботи залишив би Верхнячку й не пожалів би з несподіваним від'їздом. Коли було б яке місце будь в якому місці, роду й гатунку (звичайно до міри), яке могло б забезпечити проживання, я з приємністю на нього згодився б. І от, коли Ви чутимете про такове, чи матимете самі (виходячи з виразу деяких київлян, що Ви репрезентуєте собою бездонну золоту бочку) я просив-би сповістити мене»³⁸.

Листи, адресовані П. Курінному, є підставою стверджувати, що директор Лаврського музею від моменту призначення на посаду підшукував серед своїх знайомих-інтелектуалів надійних адміністраторів, які б могли організувати щоденне життя

³⁷ НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 53/10. Арк. 16–22.

³⁸ Там само. Ф. 10. Спр. 55/6. Арк. 5–6 зв.

на теренах націоналізованої Києво-Печерської обителі, вирішувати господарські й фінансові питання, взаємодіяти з релігійною громадою, реагувати на порушення пам'яткоохоронного законодавства, крадіжки тощо. Відповідальних заступників вимагала й наукова діяльність очільника Лаврського музею/ВМГ – щорічні археологічні теренові дослідження переважно влітку й восени. Так, на початку вересня 1926 р. Василь Ляскоронський³⁹, завідувач нумізматичного відділу Лаврського музею/ВМГ, а в часі відсутності Петра Курінного виконував обов'язків директора установи, повідомляючи про організацію роботи комісії з обстеження стану території Києво-Печерської лаври, нарікав: «... прохаю Вас кинути всякі розкопи и негайно же приїжджати до Києва, щоб всякими засобами рятувати музейні справи. Про це нам шлють із Харківка телефонограми, в яких є низка питань, дуже важливих, але таких, що тільки Ви можете їх розрішити. Я трохи здивувався Вашим повідомленням, що Ви не маєте можливості припинити відповідальної праці; а хіба робота по Лаврі менш відповідальна, ніж якісь розкопи, до речі б, сказано, персонального характеру? Ваши розкопи нікуди не втечуть, як будуть відсунути на майбутній рік...»⁴⁰.

Для забезпечення ефективної роботи інституції Петро Курінний вирішив передовсім «перетягнути» до Києва Івана Олексієва. Протягом 1912–1918 рр. цей знавець кооперації очолював кураторську раду Уманського комерційного училища товариства викладачів, керував господарським життям установи, викладав математику та фахові дисципліни, у 1917–1922 рр. головував у шкільній раді уманської Першої селянської гімназії ім. Бориса Грінченка (з 1920 р. – Перша українська трудова школа), опікувався заснуванням закладу та подальшим господарським життям, викладав математику та техніку української мови, впродовж 1920–1923 рр. очолював шкільну раду уманських кооперативних курсів (Уманського кооперативного технікуму), керував господарством школи, викладав історію, теорію й практику кооперації, політичну економію, фінансове право, економічну арифметику, паралельно викладав математику в Першій трудовій та Уманській художній школах. У 1923–1926 рр. викладав дисципліни кооперативного й економічного циклу в Уманській кооперативній школі, техніку української мови – на тимчасових курсах та в різних гуртках цивільних і військових установ. Протягом 1925–1926 рр. працював інспектором із кооперації при уманському окружному відділі внутрішньої торгівлі та економістом-статистом окружної Спілки споживчих товариств Уманщини⁴¹. Іван Олексієв, як і Курінні, належав до уманських інтелектуалів – членів міського осередку Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва, створеного 1914 р.

Іван Олексієв не мав можливості відразу погодитися на запропоновану роботу в Лаврському музеї: «Безмірно вдячний Вам за Ваші турботи щодо перетягнення мого до Києва, але ж, уважно взваживши всі про і контр, я все ж таки не можу відважитися рушити зараз же до Києва. Причини: 1) Мені треба обов'язково до Києва за для дітей не в цьому, а в 1925^{му}, або й в 1926 році. 2) Виїзд мій тепер же може бути

³⁹ *Василь Ляскоронський (1859–1928) – історик, археолог, музейний діяч.* Див.: Мельник-Антонович К. Василь Григорович Ляскоронський. *Записки історично-філологічного відділу ВУАН.* Київ, 1929. Кн. 24. С. 367–387; Гордієнко Д. С. Дві автобіографії Василя Ляскоронського (1909–1913) та його особова справа (1923). *Український археографічний щорічник.* 2013. Вип. 18. С. 654–678.

⁴⁰ НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 53/10. Арк. 5–5 зв.

⁴¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 166. Оп. 6. Спр. 6132. Арк. 116–117.

примушений або погіршенням мого загального стану в Умані, або дуже добрими і сталими умовами життя в Києві. Що до останнього, то умови дійсно дуже гарні. Пропозиції Ваші що до Музею і Архіву дуже реальні, але ж не треба забувати і загальних умов нашого існування. А майбутній недород, а можливе скорочення штатів (нагадайте но Уманський Музей в 1923 і 1924 р.) і джерело життя зникло... А тому, Петре Петровичу, вибачте щиро, що я не приймаю участь в цьому році в налагодженні господарчих справ Лаврського музею. Заспокоюю себе думкою, що ще й через рік буде над чим попрацювати».

На наступне запрошення від П. Курінного обійняти посаду у ВМГ у грудні 1926 р. І. Олексієв відповів: «... досі не можу остаточно вирішити справу в той чи інший бік. Вам може це здаватися дивним і навіть з мого боку некоректним, адже ж я дав Вам свою згоду, але ж не так легко остаточно вирішити справу та порвати многолітнє коріння, що вкоренило мене в Умані. Щодня думаю про справу і ніяк не можу перейти рубікону. Кінець кінцем я порушив свою обіцянку, не виконав Вашої пропозиції негайно надіслати свою заявку й життєпис, і таким чином вважаю, що Ви цілком вільні від усяких до мене зобов'язань і можете цілком вільно вишукувати собі іншого робітника. Коли ж Вам ще не обридло вовтузитися зі мною, то я міркував би так – приїхати до Києва на 25–ХІІ (субота) і ще раз з Вами цілком щиро розібрати всі умови і можливості моєї праці в Києві (витрати на приїзд цілком мої)»⁴². Врешті П. Курінному вдалося переконати колегу і від 1 січня 1927 р. до 2 квітня 1929 р. І. Олексієв працював заступником директора ВМГ із господарських питань⁴³.

Надійного бухгалтера директор Лаврського музею/ВМГ також намагався розшукати серед уманських знайомств. 19 травня 1925 р. він отримав листа, у якому адресант висловлював думки щодо пропозиції обійняти відповідальну посаду: «Бачився з Ів. Мик. [Олексієвим], інформував його про нашу розмову з приводу мого переходу на службу до Вас та про свій сумнів з приводу “бухгалтерії” і радився з ним, цікавився його думкою з приводу цього. Отже, вислухавши мене, І. М. дуже вилаявся за те, що я “вбив Петра Петро[вича]” заявою, що я не спец-бухгалтер... І коли він після того зазнав мене в деталях з усією Вашою справою, я дійсно переконався, що нічого страшного для мене в Вашій бухгалтерії нема, і тому вирішив заспокоїти Вас у цьому пункті. Ясно, що це ще зовсім не вирішує справи в цілому, бо ми ж з Вами взагалі лише поставили питання і зовсім не мали тоді часу й можливості обміркувати його з усіх боків. Наприклад: мій перехід до Вас мусить касуватися в тому разі, як би Ви вели вже переговори з кимось іншим, можуть бути ще й інші перешкоди, що не від мене залежать і про які ми з Вами ще побалакаєм. Моє ж персональне бажання після розмови з І[ваном] М[иколайовичем] стало ще більш непохитним»⁴⁴.

Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років П. Курінний намагався залучити до роботи в заповіднику провідних мистецтвознавців і музейних працівників країни, зокрема П. Жолтовського⁴⁵, який був змушений відмовитися через «відсрочку по військовій службі», «цілком зв'язаною» із роботою дослідника в Харківському

⁴² Яненко А. С. «Ой ще й дуже довго треба чистити “авгієві конюшні”»... С. 386–388.

⁴³ Гришин А. Д. Відомості про співробітників Заповідника... С. 50.

⁴⁴ НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 56а. Арк. 159–159 зв.

⁴⁵ Павло Жолтовський (1904–1986) – мистецтвознавець, музейний діяч. Див.: Жолтовський П. UMBRA VITAE. Спогади, листування, додатки / ред. тому О. Савчук; передм. М. Моздира; наук. коментар В. Романовського; підготовка тексту Ж. Сімферовської, О. Савчука, В. Романовського;

музеї українського мистецтва⁴⁶. Намір переїхати до Києва й інтенсифікувати роботу щодо організації Музею архітектури мав і Стефан Таранушенко⁴⁷: «... мав я розмову з т. [К.] Коником⁴⁸ в справі розгрузки мене від дотеперішньої роботи й переїзду до Київ⁴⁹».

Колеги з різних міст УСРР не цуралися звертатися до Петра Курінного у справі заміщення вакансій протягом усього періоду його директорування в Лаврському музеї/ВМГ. 18 січня 1926 р. чернігівський археолог і музейник Петро Смолічев⁵⁰ клопотав щодо працевлаштування молодого спеціалістки, яка планувала переїхати до Києва: «... один з наших музейних робітників, молодий, але ж безумовно преданий ділу, хоче поглибшати свої знання, чого він не має змоги зробити у нас... Співробітник цей – це Таїсія Миколаєвна Головинська, мій помішник, з яким я працюю вже 2 роки. Мені страшенно жаль втрачати такого помішника, але ж в даному випадкові я рахуюся не тільки з своїми настроями, але беру на увагу й її інтереси. Для музейної справи взагалі це робітник цінний й його потрібно зберегти, бо такі люди не часто трапляються, але ж треба покерувати ним. Таїсію Миколаєвну як робітника й людину добре знають і Микола Омелянович Макаренко⁵¹ по роботі під час дослідів Спаського собору, і [Іполит Владиславович] Моргилевський⁵². Знає її досить гарно й Лев Євгенович Кістяківський⁵³... Так от я й звертаюся до Вас, вельмишановний Петре Петровичу, повідомте, будь ласка, як стоїть справа в Вашому музеї з робітниками. Чи не можна буде Таїсії Миколаєвній працювати в Вашому музеї⁵⁴».

підготовка та коментарі до листування І. Тарасенко, С. Білокона; примітки Є. Котляра, О. Савчука. Харків: Видавель Савчук О. О., 2013. 608 с. (Серія «Слобожанський світ»; вип. 6).

⁴⁶ НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 28/17. Арк. 1.

⁴⁷ *Стефан Таранушенко* (1889–1976) – мистецтвознавець, знавець української архітектури, музейник. Див.: Таранушенко С. А. Наукова спадщина. Харківський період. Дослідження 1918–1932 рр.: монографічні видання, статті, рецензії, додатки, таранушенкознавчі студії, ілюстрації, довідкові матеріали / упоряд.: О. О. Савчук, М. М. Красиков, С. І. Білокінь; передм. С. І. Білокона. Харків: Видавель Савчук О. О., 2011. 692 с. (Серія «Слобожанський світ»; вип. 1).

⁴⁸ *Клим* (*Климент, Климентій*) *Коник* (1888–1937) – військовик, організатор освітянської справи в УСРР. Див.: Даниленко В. М. Коник Клим Йосипович. *Енциклопедія історії України*. Київ: Наукова думка, 2008. Т. 5: Кон–Кю. С. 24.

⁴⁹ НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 45. Арк. 13.

⁵⁰ *Петро Смолічев* (1891–1950-ті) – археолог, краєзнавець, музейний діяч. Див.: Мудрицька В. Г., Черненко О. Є. Петро Іванович Смолічев (Біобібліографічний покажчик). *Історики та краєзнавці Чернігівщини*. Чернігів, 2007. Вип. 9. 14 с.

⁵¹ *Микола Макаренко* (1877–1938) – археолог, мистецтвознавець, музеєзнавець, художник. Див.: Інститут археології Національної академії наук України... С. 503–505.

⁵² *Іполит Моргилевський* (1889–1942) – історик архітектури, мистецтвознавець, музейний діяч, викладач Київського художнього інституту, секретар і дійсний член Всеукраїнського археологічного комітету Всеукраїнської академії наук. Див.: Кот С. І. Моргилевський Іполит Владиславович. *Видатні діячі науки і культури Києва в історико-краєзнавчому русі України: біографічний довідник*. Ч. II. Київ, 2005. С. 61–65.

⁵³ *Лев* (*Левко*) *Кістяківський* (1904–?) – археолог, дослідник пам'яток кам'яної доби, музейник. Див.: Яненко А. С. Гурток антропології та передісторії Кабінету антропології ім. Ф. Вовка. *Археологія*. 2015. № 4. С. 129–139.

⁵⁴ НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 43. Арк. 2–2 зв.

У липні 1926 р. Микола Любинський⁵⁵, запрошуючи Петра Курінного відвідати виставку Художньо-індустріальної профшколи, де вчителювала його дружина Клавдія Любинська⁵⁶, принагідно клопотав про влаштування в Лаврському музеї студентки 2-го курсу кінофакультету Київського театрального технікуму Пашенко: «Вона оце дуже добре перейшла на другий курс і хоче літо присвятити на докладне ознайомлення зі всіма галузями мистецтва, без чого, у їхньому кіноділі, і кроку ступити не можна. Отож я раджу Вам і прошу Вас, дуже прошу, не тільки показати їй музей (доручити комусь, щоб їй показали), а також, коли Ваша ласка й змога, притягти її до роботи в Музеї. До речі, кажуть, що Ваше музейне місто дуже зростає і Ви матимете потребу в нових співробітниках. Так от рекомендую Вам тов. Пашенко, як старанного уважного робітника»⁵⁷.

З 1924 р. співробітником Лаврського музею став художник-бойчукіст та реставратор Микола Касперович (1885–1938), який у 1926–1927 рр. зробив невдалу спробу переїхати з родиною до Криму. У листі від 8 жовтня 1926 р. він повідомляв П. Курінному: «... після так довгої перерви в моїй художній праці, повернувся до неї тут, на південнім березі Крима, де я маю намір залишитись на довше. Й постійної посади при музеї на ближчий час не зможу зайняти, але коли у Вас буде можливість на виконання одноразової реставраційної роботи, я зможу серед зими приїхати сам і попрацювати у Вас який місяць чи півтора»⁵⁸. За місяць, 9 листопада, художник-реставратор нагадував: «... я міг би присвятити три зимових місяці, щоб приїхати до Вас й докладно передати основи, рецептуру і способи реставраційного діла на практиці, беручи різні випадки хворости дошки, полотна, левкасу, фарб і лаків – одним словом те, чого я довідався від людей і чого сам дійшов в цій справі, щоб той, кому передам, міг би далі, стоячи на певному ґрунті, продовжувати, удосконалитись і працювати Вам як завідуючий реставраційною майстернею»⁵⁹. Утім, через несприятливі умови життя, брак коштів і харчів М. Касперович уже навесні 1927 р. вирішив повернутися до Києва на постійне проживання і змушений був знову клопотати про працевлаштування: «Звертаюсь до Вас з проханням прийняти мене на штатну посаду реставратора, щоб продовжувати далі перервану реставраційну роботу. В разі Вашої згоди – прошу негайно повідомити мене телеграфічно, а також прошу надіслати 200 карб. позичково на підйом і подорож до Київ, без яких я не зможу зрушитись, бо зовсім прожився»⁶⁰.

У червні 1930 р. Микола Карперович знову виїхав із Києва, спочатку на Кавказ, згодом – до Криму, а наприкінці 1932 р. отримав запрошення музейного діяча й пам'яткоохоронця Марка Вайнштейна (1894–?), який тоді очолював Всеукраїнські художньо-реставраційні та репродукційні майстерні (утворені внаслідок

⁵⁵ Микола Любинський (1891–1938) – громадський і політичний діяч, дипломат, учений-філолог. Див.: Осташко Т. С., Шевченко С. В. Любинський Микола Михайлович. *Енциклопедія історії України*. Київ: Наукова думка, 2009. Т. 6: Ла–Мі. С. 378–379.

⁵⁶ Клавдія Любинська (1895–1942) – філолог, викладач, член Української Центральної Ради. Див.: Верстюк В. Ф., Осташко Т. С. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. Київ, 1998. 254 с.

⁵⁷ НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 53/10. Арк. 9.

⁵⁸ Там само. Спр. 28/23. Арк. 3.

⁵⁹ Там само. Арк. 1 зв.–2.

⁶⁰ Там само. Арк. 5–5 зв.

реорганізації 1931 р. Лаврських реставраційних), повернутися до роботи реставратора⁶¹. У листі від 4 грудня 1932 р. М. Касперович повідомляв П. Курінному: «Сповіщаю Вас, що я зміг би і маю охоту розпочати й продовжувати перервану мною роботу по реставрації та дослідженню техніки пам'яток станк[ового] малярства. Буду просити Вас сповістити, які можуть бути умови моєї роботи в майстернях та можливості переїзду до Київ»⁶².

До П. Курінного 19 січня 1927 р. звернувся Ф. Барзій: «Вибачте, що я потурбую Вас і відніму кілька хвилин своїм листом. Ви, напевне, не пригадаєте навіть, хто до Вас пише. Коли пам'ятаєте, на розкопках у селі Райках на Бердичівщині я кілька днів підтримував зв'язок з Бердичевом на велосипеді. Працював я в той час з т. [Т.] Мовчанівським в Окрарсі, але, як бачите, занесло мене в Запоріжжя, гадав, тут краще влаштуватись, але трохи помилився. Працюю тут в Арх. Упр.* на посаді інспект[ора] інструкт[ора], але праця оплачується кепсько, неможна стягнути кінці з кінцями. В мене до Вас велике прохання, чи не змогли б Ви мені допомогти перебраться до Київ, бажав би туди на архівну роботу, не відмовився б і від музейної, але в цьому напрямку в мене немає практик та й взагалі мало з нею знайомий, а архівну працю і вважаю, і більш знайомий з нею, скінчив курси архівозн[авчі]. Страшенно хотів би потрапити до Київ, але з чого почать – право не знаю, згадав про Вас і вирішив попрохати в Вас поради. Так порадьте, не відмовте мені відповідь, яка б вона не була, буду щиро вдячний»⁶³.

Про вакансію для своєї сестри Олександри 21 лютого, 13 квітня і 27 квітня 1927 р. перед Петром Курінним клопотав завідувач науково-дослідної секції Українського головного управління науковими установами при Народному комісаріаті освіти (НКО) УСРР (України) Володимир Баланін (1883–?): «Сестра моя, Олександра Івановна Баланина, була в Вас і Ви ласкаво обіцяли якось улаштувати її у себе. Тепер по родинних умовах справа набуває актуальності. Отже, прошу написати, які перспективи і взагалі в якому стані справа»⁶⁴; «чи не можна вже на літо улаштувати у Вас сестру. Річ у тім, що після декрету РНК 26/III б. р. Наркомати дістали багато з тих прав, що до того часу мав РНК, в тім числі й право міняти в межах бюджету штатні одиниці. Отже, з формального боку можна все полагодити. Сестра зараз стажує у [С.] Таранушенка, отже, її не треба буде вже привчати»⁶⁵; «Василь Васильович [Дубровський]⁶⁶ сказав, що з літа Ви вже можете улаштувати Олександрі Іванівну (сестру) хоч би на екскурсовода. Отже, направляю її до Вас

⁶¹ Тимченко Т. Р. Микола Касперович: матеріали до біографії. *Українська художня культура: історія та сучасні проблеми*. Київ, 2012. С. 57–71.

⁶² НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 28/23. Арк. 9.

* Округове архівне управління при окрвиконкомі.

⁶³ НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 55/6. Арк. 3.

⁶⁴ Там само. Спр. 53/11. Арк. 2.

⁶⁵ Там само. Спр. 53/10. Арк. 14.

⁶⁶ *Василь Дубровський (1897–1966)* – історик, орієнталіст, громадський діяч; інспектор охорони пам'яток культури Укрнауки НКО УСРР (1925–1929). Див.: Кочубей Ю. М. В. В. Дубровський (1897–1966) як сходознавець. Київ, 2011. 544 с. (Серія «Наукова спадщина сходознавців»); Дубровський В. «Дрібні замітки на великі теми»: Сторінки мемуарів та публіцистики / авт. передм. та упоряд. В. А. Казимір. Харків; Чернігів: Видавець Олександр Савчук, 2020. 352 с.

і прошу зробити, що можете»⁶⁷. З 4 червня 1927 р. Олександра Баланіна обійняла посаду технічного робітника у ВМГ, а згодом працювала лектором⁶⁸.

Улітку 1927 р. кращої долі змушений був шукати завідувач відділу Херсонського історико-археологічного музею Юрій (Георгій) Крисін (1884 – після 1953)⁶⁹. У січні він звернувся із відповідним проханням до очільника ВМГ: «... надсилаю Вам свою заяву з проханням надати мені місце у Вашому музеї чи Центральному, хоча б якесь штатне місце, щоб була можливість мені виїхати з Херсона. Причина – шкідливість сирого клімату Херсона для мого здоров'я... Будь ласка, допоможіть мені влаштуватися у Києві, де клімат та умови життя, мабуть, будуть сприятливішими для мене... Ще раз щиро вибачаюсь і прошу поради та відповіді від Вас. Про Вас я чув багато хорошого (вибачте за відвертість!), а тому звернувся до Вас»⁷⁰. Відповіді Ю. Крисін так і не одержав, тому в серпні поштівкою нагадав про актуальність свого клопотання⁷¹.

Клопотання про працевлаштування у новому структурному підрозділі ВМГ «Музей України. Збірка П. Потоцького»⁷² 21 вересня того ж року підняв учитель-агроном з Умані Кіндрат Ясеневський (1879–?): «Довідавшись від Бориса Петровича [Безвенгліньського]⁷³, що д. Потоцькому потрібен помішник, і залишаючись зараз без посади, бо мене з нашої школи вигризли, я, рівночасно з цим листом пишу до д. Потоцького, пропонуючи йому свої послуги та зсилаючись на Вашу рекомендацію. Гадаю, що при допомозі Вашого доброго слова посада ця мене не мине і я зможу працювати на моїй облюленій ниві, особливо, що напрямок праці д. Потоцького являється ідентичним з моїм стремлінням. Отже, ж на слово Ваше велика надія, Петре Петровичу!»⁷⁴.

Улітку 1928 р. можливість стати штатним співробітником ВМГ шукав Кость Штепа⁷⁵. 21 липня він зустрівся в адміністрації установи з І. Олексієм, який виконував обов'язки директора в часі відсутності в Києві П. Курінного⁷⁶, а 31 серпня 1928 р. листовно звернувся безпосередньо до Петра Петровича: «Беру на себе сміливість звернутися до Вас з листом, не будучи знайомим з Вами. Буду коротким: по деяким відомостям, у Лаврському музеї незабаром повинен буде розгорнутися новий відділ по історії культур, і я хотів би пропонувати себе на посаду завідуючого цим відділом. Дані про себе можу дати такі: перебуваю на посаді професора й декана Ніжинського інституту народної освіти, маю науковий ступінь доктора історії культури, маю декілька наукових праць (крім дисертації на тему: “Нариси з історії античної

⁶⁷ НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 53/10. Арк. 12.

⁶⁸ Гришин А. Д. Відомості про співробітників Заповідника... С. 47–52.

⁶⁹ Див.: Яненко А. Історія музейної археології УСРР (1919–1934). Київ, 2016. С. 104.

⁷⁰ НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 28/27. Арк. 1–2 зв.

⁷¹ Там само. Арк. 3.

⁷² Див.: Білокінь С. І. Музей України (Збірка П. Потоцького)... 476 с.

⁷³ Борис Безвенгліньський (1893–?) – археолог, геолог, краєзнавець, музейний діяч. У травні 1924 р. призначений на посаду завідувача Уманським музеєм. Див.: Яненко А. С. Історія музейної археології... С. 93.

⁷⁴ НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 55/6. Арк. 20–20 зв.

⁷⁵ Кость (Костянтин) Штепа (1896–1958) – історик-візантиніст, дослідник і викладач історії античної культури, історії церкви й класичної філології. Див.: Верба І. В., Самофалов М. О. Історик Кость Штепа: людина, вчений, педагог. Київ, 2010. 195 с.

⁷⁶ Яненко А. С. «Ой ще й дуже довго треба чистити “авгієві конюшні”»... С. 394.

й християнської демонології” ч. I–II) з галузі історії релігії, маю трьохрічний стаж зав. інститутськ[им] музеєм ім. Гоголя. Перебуваю членом Ніжинськ[ої] Наук[ово]-Дослідної Катедри, членом Кабінету Приміт[ивної] Культ[ури] при Академії. В разі потреби зможу приставити референції від Укрнауки, від ак. [М.] Грушевського та ін. Ще, маю політосвітній стаж в галузі антирелігійної пропаганди. Зріст 32 роки, українець, мовами володію всіма головними зах.-європ., трохи схід.-євр. Здається, все... В початку жовтня зможу приїхати для особистих переговорів»⁷⁷.

Про намір залишити Дніпропетровськ 5 вересня 1928 р. Петра Курінного повідомив Володимир Пархоменко⁷⁸: «Дозвольте ще раз нагадати Вам про своє бажання працювати в Києві в Вашому Музею. Чи не буде у Вас якоїсь посади у жовтні? Як що нема у Вас, то не одмовте підтримати мене на конкурсі у Київському музеї»⁷⁹. Однак на заваді працевлаштування у Києві дослідникові стали репресії: 30 вересня 1929 р. Володимира Пархоменка заарештували за обвинуваченням у причетності до Спілки визволення України (СВУ).

Микола Пахаревський⁸⁰ 8 вересня того ж року «вдався з великим проханням» до Петра Курінного щодо влаштування на роботу його доньки Ніни, яка 1926 р. успішно закінчила Інститут народної освіти з історичного відділу: «Весь час вона цікавилась вивченням старовини України. Ще перебуваючи в ІНО, керувала екскурсіями при екскурсійному бюро. Працювала на екскурсійній станції Губсоцвиху, переводячи екскурсії з дітьми трудшкіл та дитбудинків, брала одночасно участь в розробці методики екскурсій. Закінчуючи ІНО, склала працю так звану кандидатську на тему “Екскурсія по музею Т. Г. Шевченко”, працю цю ухвалено та визнано за добру. Працювала в міжвузівському семінарі при КІГУ по розробці історії України, працює тепер у семінарі вивчення нової історії України під керівництвом проф. Гермайзе⁸¹. Працювала, крім того, по розробці і впорядкуванні архівів в Укрцентрархіві. Взагалі вона має потяг, охоту до праці музейної та архівної. До мене дійшла чутка, що у Вас розгортається справа Музею Збірки Потоцького, у мене прохання дати моїй донці посаду на царині цієї справи, там би вона могла працювати технічно й науково. До цього додати маю, що вона відбула стаж річний в школах і тепер перебуває на біржі розумової праці Робосу* – цим справа дати посаду полегшується»⁸².

У 1929 р. про працевлаштування перед директором ВМГ клопотав Петро Піневич, археолог, історик, краєзнавець, географ і музейний діяч, який за станом здоров'я був змушений виїхати з Маріуполя до Києва⁸³. 7 вересня він передав П. Курінному повідомлення: «Цього листа до Вас передасть моя дружина. Вона звернеться до Вас з деякими питаннями від мене, на які прошу Вас відповісти.

⁷⁷ НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 49. Арк. 1–1 зв.

⁷⁸ *Володимир Пархоменко (1880–1942)* – історик, джерелознавець, музейник. Див.: Портнов А. *Історія істориків. Обличчя й образи української історіографії ХХ століття*. Київ: Критика, 2011. С. 39–98.

⁷⁹ НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 36. Арк. 1.

⁸⁰ Див.: Некрополь філологів – викладачів Київського Свято-Володимирівського та Шевченківського університету: біогр. довід. Київ: Логос, 2018. С. 185.

⁸¹ *Осип (Йосип) Гермайзе (1892–1958)* – історик, археограф. Див.: Юркова О. В. Гермайзе Осип Юрійович. *Енциклопедія історії України*. Київ: Наукова думка, 2004. Т. 2: Г–Д. С. 92–93.

* Профспілка робітників освіти.

⁸² НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 36а. Арк. 1–2.

⁸³ Див.: Яненко А. С. *Історія музейної археології...* С. 76.

Справа в тому, що я ще не потеряв надії улаштуватись у Києві, з Вашої ласкавої згоди і, не одержуючи ніякої звістки, трохи турбуюсь... Я прошу Вас зовсім відкрито висловити Вашу думку. Гадаю, що Ви не залишите мене без відповіді»⁸⁴. Наприкінці жовтня дружина П. Піневича, яка на той час вже переїхала до Києва, надіслала директоріві ВМГ поштівку: «Моя туга за сім'єю з кожним днем збільшується і це дає мені сміливість турбувати Вас питанням про штати у Вашому Городку. Можливо, за цей час відбулися якісь зміни і я змогла б порадувати П[етра] М[итрофановича] сприятливою звісткою?»⁸⁵. А за кілька днів, 2 листопада, надійшов ще один лист і від Петра Піневича: «На великий жаль, я не застаю Вас у Києві... Приїздив я до Києва виключно до Вас, Петро Петровичу, щоб визначити про мою справу досконально й обговорити всі можливості... дружина писала до мене, що вона була у Вас, її промови з Вами й дали мені можливість гадати, що мені треба самому приїхати. Я не знаю, Петро Петровичу, Ваших думок, але ж до Вас моє велике прохання допомогти мені улаштуватись в Києві. Про саму посаду я зараз не кажу, бо мені Ваши помічники сказали, що це не відомо їм, що у Вас буде, це в майбутньому і все залежить від кошторису. В. А. Шугаєвський⁸⁶ згадав мені, що у Вас є зараз посада лаборанта по виняткам цінностей по церквам. Як така посада є, я б дуже прохав Вас побалакати досконально про це з моєю дружиною й вирішити це питання. Це б дало мені можливість стати одною ногою на "стару руську землю"... Так жити, як ми зараз живемо з дружиною дуже важко, а, як і дочка мене кине, то мені зовсім буде погано»⁸⁷. Врешті-решт, Петру Митрофановичу пощастило влаштуватися на роботу в Києві 1930 р., однак не у ВМГ, а ймовірно, у структурі НКО УСРР. Щоб не «одриватись від археологічної науки та роботи», дослідник підтримував тісні контакти з археологічним співтовариством, зокрема зі спільнотою Всеукраїнського археологічного комітету ВУАН⁸⁸.

Протягом 1930 р. П. Курінний, відповідно до наявного листування, отримав близько 10 запитів із різних міст щодо вакансій у Лаврському заповіднику та/або протекції для працевлаштування в Києві: у березні – від художника-реставратора зі Звенигородки⁸⁹; у травні – від співробітника кооперативної профшколи з Полонного⁹⁰; у серпні – від учителя з Полтави⁹¹ тощо. Чернігівський музейник-історик Володимир Дроздов (1879–?) у листі від 26 січня повідомляв директоріві ВМГ, що обійняти посаду завідувача відділу культів, «присвятити свої сили влаштуванню науково поставл[еного] музею культів», – це його мрія⁹². Наприкінці липня Петра Курінного «наважився потурбувати» ніжинський дослідник Вальтер Фохт⁹³: «... спраглий до діяльності в науковій галузі, я у становищі пенсіонера бачу єдиний

⁸⁴ НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 39. Арк. 1.

⁸⁵ Там само. Арк. 2.

⁸⁶ *Валентин Шугаєвський* (1884–1966) – археолог, нумізмат, музейний діяч. Див.: Інститут археології Національної академії наук України... С. 651–652.

⁸⁷ НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 39. Арк. 3–3 зв.

⁸⁸ Там само. Арк. 5.

⁸⁹ Там само. Спр. 55/9. Арк. 7.

⁹⁰ Там само. Арк. 10–10 зв.

⁹¹ Там само. Арк. 22–22 зв.

⁹² НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 28/16. Арк. 6.

⁹³ *Вальтер Фохт* (1862–1941) – історик, нумізмат, архівіст. Див.: Острянка А. Неопублікована автобіографія Вальтера Фохта. *Сіверянський архів*. Чернівці, 2008. Вип. 2. С. 95–99.

вихід із вимушеної чужої мені роботи в отриманні придатної для мене музейної, особливо – з нумізматики античного світу, посади. Така нібито у Вас тепер відкривається, і я прошу Вас, якщо Вам можливо, мати мене на увазі і повідомити мені, на що я можу сподіватися і що я повинен зробити з цього приводу?»⁹⁴.

11 серпня археолог і краєзнавець Л. Кузнецов, який через «особисті рахунки» звільнився з Миколаївського історико-археологічного музею та посади вченого охоронця Державного заповідника «Ольвія», роз'яснюючи ситуацію, писав П. Курінному: «По причині непорозумінь, що повстали в мене тут на підставі особистих рахунків, я охоче виїхав би з Миколаїва до Київ, чи до якого іншого міста, де я міг би бути потрібним і корисним, та де я міг би мати умови, що задовольнили б мене... Отже, дозволяю собі потурбувати Вас проханням сповістити мене листівкою, що додаю до цього, – чи можна сподіватися знайти якусь підходящу роботу в Києві?»⁹⁵. 21 вересня внаслідок непорозумінь, що виникли у Всеукраїнському історичному музеї ім. Т. Шевченка у Києві (ВІМіШ), можливу зміну роботи розглядав Борис Пилипенко⁹⁶: «Я їхав на Харків з передбаченням можливості такого оборота справи, який не дасть мені охоти працювати при Музеях взагалі, тим більше, що мені єсть ціла низка дуже корисних пропозицій. Але Укрнаука касує ухвалу про моє звільнення і тим примушує мене повернутися до музейної роботи. Зрозуміло, що в Шевченківському музею – я працювати не зможу, хоч би для збереження авторитету адміністрації та ділових нормальних умов роботи... З інших Музеїв у мене найбільше б було охоти працювати у Вас, і певен що Ви були б задоволені моєю працею. Принаймні весь свій час я віддавав би тільки роботі в Музею»⁹⁷. У грудні Клим Коник, із 1928 р. заступник завідувача Укрнауки НКО УСРР, клопотав перед Петром Курінним про працевлаштування дружини Матвія Яворського⁹⁸: «Було би гарно використати її на музейній роботі. Хоч вона цієї роботи не знає. Але ж це, на мою думку, не головне»⁹⁹.

До кінця 1920-х – початку 1930-х років можна віднести й недатовану записку Михайла Бабія, залишену, ймовірно, у канцелярії ВМГ: «Прийшов до Вас запитати, чи у Вас є яка праця, і попросити дозволу на користування з музейної бібліотеки до опрацювання аспірантської теми “Виявлення джерела стилю майстрів книжкової гравюри XVI–XVII віку”. Я... дипломант Київського Художнього Інституту, що закінчив студії на музейному відділі. Як безробітний готовий до Вас на службу, окрім того, хочу бути аспірантом при В[ашому] музею»¹⁰⁰. До того ж часу треба віднести недатований лист від співробітника Білоцерківського музею Федора Маслуна, який планував переїхати до Києва в пошуках кращої долі: «Щодо ділової справи, Петро Петровичу! Ви мені нагадували, що ніби то для мене як молододі сили енергійної

⁹⁴ НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 55/9. Арк. 4.

⁹⁵ Там само. Арк. 24–25.

⁹⁶ *Борис Пилипенко (1892–1937) – етнограф, мистецтвознавець, художник, пам'яткоохоронець. Див.: Нестуля О. О. Мистецтво було його мрією (Б. К. Пилипенко). Репресоване краєзнавство: (20–30-ті роки).* Київ: Хмельницький, 1991. С. 238–244; Яненко А. С. Історія одного відрядження... С. 129–130.

⁹⁷ НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 55/9. Арк. 28–28 зв.

⁹⁸ *Матвій Яворський (1884/1885–1937) – історик, громадський і культурний діяч. Див.: Українська діаспора в Російській Федерації: історико-культурна спадщина / Горбик В. О. (кер.), Герасимчук В. С., Даниленко В. М. та ін. Київ: б. в., 2011. С. 152–153.*

⁹⁹ НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 55/10. Арк. 24.

¹⁰⁰ Там само. Спр. 55/16. Арк. 15.

В[и] зможете дати місце в Вашому музейному городку отже, Петро Петрович, я й звертаюся до Вас, щоб В[и] дали мені місце... Якийсь коли не відділ там Шитва і тканини, то щось інше, може до чогось кращо[го], то хоч бе екскурсовода, хоч це робота для мене може й малувата... Словом, В[и] там гарненько подумайте, бо вже в Б. Церкві мені сильно надійло і боюся, щоб енергія моя молода не пропала»¹⁰¹.

До директора ВМГ 1931 р. звертався краєзнавець, історик, археолог, колекціонер Степан Дроздов-Мишківський (1867–1933?), один із фундаторів Білоцерківського музею, який після тривалих митарств замешкав у Черкасах: «Посади ніякої не маю. Дуже бажалось би перекочевати до Києва, де працює мій син. Але не знаю, чи можу я достати там деяку посаду по своєму фаху. Музейного чи архівного робітника. Прошу Вас, шановний Петро Петрович, може б Ви допомогли мені з цієї справи, себто достати роботу. Я би погодився на яку-небудь зарплатню. Як по музейної, так і по архівної роботи я думаю, що приніс би ще велику користь»¹⁰².

Того ж року про працевлаштування художника М. Івасюка¹⁰³ клопотав перед П. Курінним керівник сектора науки НКО УСРР, заступник Українського комітету краєзнавства С. Мінкевич: «Треба худ. Івасюка М. Ів. взяти на посаду реставратора, або іншу в Музейний городок. Коли у Вас нема вільних посад, взяти по за штатом, повідомите про це сектор науки»¹⁰⁴.

Завідувач Уманського історичного музею Кость Петичинський (1888–?) 4 грудня 1931 р. листовно скаржився колезі: «Петро Петровичу, коли я озираюсь назад і заглядаю в майбутнє, я приходжу до думки, що я тут працювати не можу. Це не робота, а мука. Так чи так, але я поїду з Умані, але оскільки я звикся до Музею і люблю музейну справу, я хотів би до кінця днів моїх не відриватися від цієї роботи, і ось надумав звернутися до Вас із проханням. Якщо у Вас станеться місце в реставраційній майстерні рядового працівника або практиканта з невеликим окладом, і якщо при цьому буде можливість дати мені кут, бо я знайомий з квартирним питанням, прошу у Вас такого місця. Думаю, що не буду Вам тягарем і виправдаю довіру»¹⁰⁵.

У червні 1932 р. Петро Курінний отримав розлогого листа від історика-археографа Семена Підгайного¹⁰⁶ з роздумами щодо перспективного розвитку ВМГ, передовсім утворення на його базі осередку науково-дослідної роботи з питань історії України: «Це питання цілком принципове, і треба сказати не нове і таким центром М[узейний] Г[ородок] є, але дуже і дуже з невеликою продукцією і досягненнями. У Лаврі прекрасний Архів, у Лаврі сила силенна матеріалів до історії а) закріпачення селянства в) історії селянства як певної соціально-екон[омічної] категорії доби феудалізму с) історії промислових закладів епохи феудалізму. d) історії контрреволюційної ролі Церкви за феудалізму, капіталізму і т. д. е) монастирського землеволодіння ж) друкарської справи з) архітектури і т. д. к) клясової боротьби на Україні від найдавніших часів до 1917 р. Я знаю, що цей список проблем Ви

¹⁰¹ Там само. Спр. 29. Арк. 1 зв.

¹⁰² Там само. Спр. 28/16. Арк. 3–3 зв.

¹⁰³ *Микола Івасюк (1865–1937) – художник, живописець.* Див.: Юсов С. Л. Івасюк Микола Іванович. *Енциклопедія історії України.* Київ: Наукова думка, 2005. Т. 3: Е–Й. С. 407–408.

¹⁰⁴ НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 55/10. Арк. 4.

¹⁰⁵ Там само. Спр. 37. Арк. 5–5 зв.

¹⁰⁶ *Семен Підгайний (1907–1965) – історик, археограф.* Див.: Оглоблин О. Семен Підгайний (1907–1965). *Український історик.* 1966. № 3–4. С. 68–71.

далеко поширите, але справа в принципі, я говорю, що матеріально-технічна база М[узейного] Г[ородка] при деяких ще моментах є цілком достатньою, щоб розгорнути широку роботу, що матиме величезне значіння для марксівської Україн[ської] історіогр[афії]... Звичайно, це робота цілого та інтересного колективу, наявність якого майже є, і ці перспективи мене аж надто приваблюють... Пишіть мені про ці пляни, маючи на увазі, що я, коли б Ви з ними погодилися, і вся Ваша, звичайно, музейно-городківська суспільність, можу в цьому взяти активну участь, і сприяти цьому в міру сил моїх скромних... вирішив все ж таки Харків кинути, а маю пропозицію до Москви навіть з кімнатою (!), але сильного того не хочу робити. Словом за Вами слово і діла. Чекаю на Ваші пропозиції і міркування»¹⁰⁷.

Від часу призначення очільником Лаврського музею культур та побуту (згодом ВМГ) і фактично до моменту арешту й звільнення 1933 р. П. Курінний активно формував кадровий склад установи. Задля заповнення вакансій він використовував свої знайомства, що склалися за часів навчання, учителювання та музейної роботи на Уманщині, прислуховувався до рекомендацій колег і друзів. Директор музейної інституції отримував чимало листів-прохань щодо працевлаштування: колишні учні прагнули обійняти хоча б технічні посади в київському музеї (сторожа/вартового), аби влаштувати своє проживання й здобути вищу освіту; фахівці з вищою освітою і практичним досвідом у музейництві шукали цікавої і сталої роботи; «вище керівництво» висловлювало свої побажання щодо прилаштування потрібних людей тощо. Водночас і сам П. Курінний безпосередньо звертався до перевірених адміністраторів, провідних істориків та мистецтвознавців із пропозиціями долучитися до спільноти Лаврського музею/ВМГ.

Певній частині адресантів очільник закладу зміг надати бажане місце у штаті, утім, це не варто розглядати як потурання по службі друзям або родичам на шкоду справі, адже основним критерієм відбору були спроможність якісно виконувати посадові обов'язки, відповідна освіта, професіоналізм, досвід, мотивація, здатність ефективно взаємодіяти з людьми. І навіть зважаючи на досить відчутний «уманський слід» у складі співробітників установи протягом другої половини 1920-х – на початку 1930-х років, правомірно вважати, що кадрова політика П. Курінного була виваженою й почасти прагматичною, своєрідним балансуванням між пошуком кращих тогочасних спеціалістів-музейників, наданням шансу колишнім учням влаштувати життя й задоволенням «примх» чиновників НКО УСРР.

REFERENCES

- Bilokin, S. I. (2006). *Muzei Ukrainy (Zbirka P. Pototskoho): Doslidzhennia, materialy [Museum of Ukraine (Pavlo Pototskyi's Collection): Studies, materials]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Bon, O. I. (2004). *Akademik Oleksa Petrovych Novytskyi: naukova ta hromadska diialnist*. Kyiv: Ridnyi kraj [in Ukrainian].
- Danylenko, V. M. (2008). Konyk Klym Yosypovych. In *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (Vol. 5: Kon–Kiu, p. 24). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

¹⁰⁷НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 55/11. Арк. 7–8 зв.

Dubrovskiy, V. (2020). *«Dribni zamitky na velyki temy»: Storinky memuariv ta publitsystyky* (V. Kazymir, Comp.). Kharkiv; Chernihiv: Vydavets Oleksandr Savchuk [in Ukrainian].

Fotynskiy Orest. (2000). In V. Kubiiiovych (Ed.), *Entsyklopediia ukrainoznavstva* (Vol. 9, p. 3523). Lviv [in Ukrainian].

Homoliako, A. O. (2013). *Naukovo-pedahohichna diialnist Vasylia Danylyevycha*. Nizhyn: Aspekt-Polihrاف [in Ukrainian].

Horbyk, V. O., Herasymchuk, V. Ye., Danylenko, V. M., Denysenko, H. H., & Katarhina, T. I. (2011). *Ukrainska diaspora v Rosiiskii Federatsii: istoryko-kulturna spadshchyna*. Kyiv [in Ukrainian].

Hordiienko, D. S. (2013). Dvi avtobiohrafii Vasylia Liaskoronskoho (1909–1913) ta yoho osobova sprava (1923). *Ukrainskyi arkheohrafichnyi shchorichnyk*, 18, 654–678 [in Ukrainian].

Hryshyn, A. D., & Holobutskii, P. V. (Eds.). (1992). *Ocherki istorii Kievo-Pecherskoi lavry i zapovednika*. Kyiv: Radianska Ukraina [in Russian].

Hryshyn, A. D. (2002). Vidomosti pro spivrobitnykiv Zapovidnyka (20–30-ti roky): Istorychna dovidka. *Lavrskiy almanakh*, 7, 47–52 [in Ukrainian].

Khodak, I. (2020). *Liudskiy zarobitok. Danylo Shcherbakivskiy: sylveta ukrainskoho mystetstvoznavtsia*. Kharkiv; Kyiv: Vydavets Oleksandr Savchuk [in Ukrainian].

Kochubei, Yu. M. (2011). *V. V. Dubrovskiy (1897–1966) yak skhodoznavets*. Kyiv: In-t skhodoznavstva im. A. Yu. Krymskoho NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Kolesnikova, V. (2015). Biliashivskiy Mykola Fedotovych. In P. Tolochko (Ed.), *Institut arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. 1918–2014* (pp. 281–284). Kyiv: VD «ADEF-Ukraina» [in Ukrainian].

Kot, S. I. (2005). Morhylevskiy Ipolyt Vladyslavovych. *Vydatni diiachi nauky i kultury Kyieva v istoryko-kraieznavchomu rusi Ukrainy: biohrafichnyi dovidnyk* (Pt. 2, pp. 61–65). Kyiv [in Ukrainian].

Kuzmina, I. V. (2013). Shteinhel Fedir Rudolfovyeh. In *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (Vol. 10: T–Ia, p. 659). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Masalova, I. I., & Yanenko, A. S. (2015). «Shcho bulo v Lavri v nich z 5 na 6 kvitnia 1926 r.». *Tserkva – nauka – suspilstvo: pytannia vzaiemodii*, 75–78 [in Ukrainian].

Melnyk-Antonovych, K. (1929). Vasyl Hryhorovych Liaskoronskyi. *Zapysky istorychno-filolohichnogo viddilu VUAN*, 24, 367–387 [in Ukrainian].

Mishchuk, S. M., & Mishchuk, H. A. (2015). Dokumenty O. A. Fotynskoho u fondakh Instytutu rukopysu NBUV ta yikhnia dzhereloznavcha rol u doslidzhenniakh z biohrafistyky ta bibliohrafistyky Volyni. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy*, 19, 299–317 [in Ukrainian].

Mudrytska, V. H., & Chernenko, O. Ye. (2007). Petro Ivanovych Smolichev (Bio-bibliohrafichnyi pokazhchyk). *Istoryky ta kraieznavtsi Chernihivshchyny*, 9, 14 [in Ukrainian].

Nestulia, O. O. (1991). Mystetstvo bulo yoho mriieiu (B. K. Pylypenko). In P. Tronko (Ed.), *Represovane kraieznavstvo: (20–30-ti roky)* (pp. 238–244). Kyiv; Khmelnytskyi [in Ukrainian].

Ohloblyn, O. (1966). Semen Pidhainyi (1907–1965). *Ukrainskyi istoryk*, 3–4, 68–71 [in Ukrainian].

Ostashko, T. S., & Shevchenko, S. V. (2009). Liubynskiy Mykola Mykhailovych. In *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (Vol. 6: La–Mi, pp. 378–379). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Ostrianko, A. (2008). Neopublikovana avtobiohrafia Valtera Fokhta. *Siverianskyi arkhiv*, 2, 95–99 [in Ukrainian].

Portnov, A. (2011). *Istorii istoriykiv. Oblychchia i obrazy ukrainskoi istoriohrafii XX stolittia*. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].

Pryn, O., & Pryn, M. (2015). Lystuvannia u naukovomu spivtovarystvi: try lysty Oleksandra Yakubskoho do Petra Kurinnoho [Correspondence in the Scientific Community: Three Letters from Olexandr Yakubsky to Petro Kurinny]. *Materialy i doslidzhennia z arkeolohii Prykarpattia i Volyni [Materials and studies on archaeology of Sub-Carpathian and Volhynian area]*, 19, 261–266 [in Ukrainian].

Semeniuk, H., Aleksandrova, H., Sakhno, B., & Kosharska, M. (Comps.). (2018). *Nekropol filolohiv – vykladachiv Kyivskoho Sviato-Volodymyrovoho ta Shevchenkovoho universytetu: biohr. dovid.* Kyiv: Lohos [in Ukrainian].

Stanytsina, H. O. (2007). Storinky zhyttia rodyny Kurinnykh v Umani 1900–1930-kh rr. *Ant*, 19, 191–200 [in Ukrainian].

Stavytska, A. V. (2015). *Stanovlennia i rozvytok arkeolohichnoi osvity v Ukraini (1917–1924 rr.)*. [Formation and development of archaeological education in Ukraine (1917–1924 years)]. (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Pereiaslav-Khmelnyskyi [in Ukrainian].

Taranushenko, S. A. (2011). *Naukova spadshchyna. Kharkivskiy period. Doslidzhennia 1918–1932 rr.: monohrafichni vydannia, statti, retsenzii, dodatky, taranushenkoznavchi studii, iliustratsii, dovidkovi materialy. Seriia «Slobozhanskyi svit»* (Vol. 1). Kharkiv: Vydavets Savchuk O. O. [in Ukrainian].

Tolochko, P. P. (Ed.). (2015). *Instytut arkeolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. 1918–2014*. Kyiv: VD «ADEF-Ukraina» [in Ukrainian].

Tymchenko, T. R. (2012). Mykola Kasperovych: materialy do biohrafii. *Ukrainska khudozhnia kultura: istoriia ta suchasni problemy*, 57–71 [in Ukrainian].

Verba, I. V., & Samofalov, M. O. (2010). *Istoryk Kost Shtepa: liudyna, vchenyi, pedahoh*. Kyiv: Tsentri pamiatkoznavstva NAN Ukrainy i UTOPIK [in Ukrainian].

Verstiuk, V. F., & Ostashko, T. S. (1998). *Diiachi Ukrainskoi Tsentralnoi Rady: Biohrafichniy dovidnyk*. Kyiv [in Ukrainian].

Yanenko, A. (2016). Sviatohivskiy filial Derzhavnogo istoriko-kulturnoho zapovidnyka «Vseukrainskyi muzeinyi horodok» [Sviatohivsk branch of the State Historical and Cultural Preserve «All-Ukrainian Museum Town»]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy: Materialy shchorichnoi mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy: statti, publikatsii, povidomlennia*, 1 (1), 230–234 [in Ukrainian].

Yanenko, A. (2016). *Istoriia muzeinoi arkeolohii USRR (1919–1934) [History of Museum Archaeology in the Ukrainian SSR (1919–1934)]*. Kyiv: Natsionalnyi Kyievo-Pecherskyi istoriko-kulturnyi zapovidnyk [in Ukrainian].

Yanenko, A. (2019). Lysty do Petra Kurinnoho: antolohiia budennoho v mizhvoienomu misti [The letters to Petro Kurinny: an anthology of day-to-day in the interwar

city]. *Materialy i doslidzhennia z arkhеolohii Prykarpattia i Volyni*, 23, 436–450 [in Ukrainian].

Yanenko, A. (2020). Intryhy i kolotnecha dovkola Vseukrainskoho muzeinoho horodka: (ne)pryiaznyi profesiynyi svit Kyieva 1920-kh – pochatku 1930-kh rr. [The Intrigues and Quarrels around the All-Ukrainian Museum Town: the (Un)friendly Professional World in Kyiv during the 1920s – early 1930s]. *Sivershchyna v istorii Ukrainy*, 13, 352–363 [in Ukrainian].

Yanenko, A. S. (2015). Hurtok antropolohii ta peredistorii Kabinetu antropolohii im. F. Vovka [Circle of Anthropology and Prehistory of F. Vovk Cabinet of Anthropology]. *Arkheolohiia*, 4, 129–139 [in Ukrainian].

Yanenko, A. S. (2016). Pidhotovka muzeinykh pratsivnykiv v aspiranturi Lavrskoho muzeiu kultiv ta pobutu ta Vseukrainskoho muzeinoho horodka u druhii polovyni 1920-kh – na pochatku 1930-kh rr. [Training of museum staff in postgraduate course of Lavra Museum of Cults & Life and All-Ukrainian Museum Town in the second half of the 1920s – early 1930s]. *Sivershchyna v istorii Ukrainy*, 9, 483–493 [in Ukrainian].

Yanenko, A. S. (2016). Viddzerkalennia muzeinoi polityky u kadrovnykh transformatsiiakh «Vseukrainskoho muzeinoho horodka» 1933 r. *Mohylianski chytannia 2015*, 485–490 [in Ukrainian].

Yanenko, A. S. (2018). «Ne zupyniatys ni pered yakymy pereponamy, namahaiuchys zdobuty vyshchu osvitu»: kadrovi pytannia u Lavrskomu muzei kultiv ta pobutu/Vseukrainskomu muzeinomu horodku 1920 kh rr. *Mohylianski chytannia 2018*, 86–90 [in Ukrainian].

Yanenko, A. S. (2019). «Oi shche i duzhe do vho treba chystyty “avhiievi koniushni”»: lysty Ivana Oleksiieva do Petra Kurinnoho yak dzherelo z istorii muzeinoho zhyttia Kyieva 1920-kh rr. [«Oh! For a long time it is necessary to clean the Augean stables»: Ivan Oleksiev’s letters to Petro Kurinnyi as sources for studies of Kyiv museum life in the 1920s]. *Sivershchyna v istorii Ukrainy*, 12, 385–398 [in Ukrainian].

Yanenko, A. S. (2019). Istoriia odnogo vidriadzhennia: lysty Borysa Pylypenka do Petra Kurinnoho yak dzherelo z istorii formuvannia koleksii Vseukrainskoho muzeinoho horodka. Proceedings of the 17th International Scientific Conference: *Church – science – society: issues of interaction* (pp. 129–134), Kyiv, 28 travnia – 1 chervnia 2019. Kyiv [in Ukrainian].

Yurkova, O. V. (2004). Hermaize Osyp Yuriiovych. In *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (Vol. 2: H–D, pp. 92–93). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Yurkova, O. V. (2013). Fedorenko Pavlo Kostiantynovych. In *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (Vol. 10: T–Ia, 275–276). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Yusov, S. L. (2005). Ivasiuk Mykola Ivanovych. In *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (Vol. 3: E–I, pp. 407–408). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Zholtoivskyi, P. (2013). *UMBRA VITAE. Spohady, lystuvannia, dodatky* (O. Savchuk, Ed.). Kharkiv: Vydavets Savchuk O. O. [in Ukrainian].

Anna YANENKO

PhD (History)

*Deputy Head of the Research Department of History and Archaeology of
National Preserve «Kyiv-Pechersk Lavra»*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0713-3087>

e-mail: pudovkina@ukr.net

**NEPOTISM OR PERSONNEL POLICY:
JOB PLACEMENT AT THE LAVRA MUSEUM OF CULTS
AND LIFE/ALL-UKRAINIAN MUSEUM TOWN
(based on letters to Petro Kurinnyi)**

Letters to Petro Kurinnyi, a head of the Lavra Museum of Cults and Life (since 1926 – the All-Ukrainian Museum Town) in Kyiv, containing information on job search, employment, senders' and addressees' qualification and motivation, are introduced into scientific use. It is explicated that from the time of the appointment to the position until the arrest and dismissal in 1933, Petro Kurinnyi actively formed the museum staff. It is revealed that he used his acquaintances from his studies, teaching and museum work in the Uman region to fill vacancies, and listened to the recommendations of his colleagues and friends. It is shown that the head of the Lavra Museum /Preserve received many letters of request for employment: former students (Andron Hihlavyi, Vasyl Bahach, Lesia Tsvichynska, Vasyl Chyzhskyi, Yakiv Kazshchuk) sought to hold at least technical positions in the Kyiv Museum (a guard/ a watchman) to arrange their residence and higher education; specialists with higher education and practical experience in museology were looking for interesting and sustainable work (Kost Shtepa, Mykola Kasperovych, Petro Pinevych, Kost Petychynskyi, Stepan Drozdov-Myshkivskyi, Fedir Maslun, Volodymyr Parkhomenko, Valter Fokht, Borys Pylypenko, Semen Pidhainyi and others); the authorities/big brass (Volodymyr Balanin, Klym Konyk, Serhii Minkevych) expressed their wishes to fix the right people, including relatives, up for a job, etc. At the same time, Petro Kurinnyi himself addressed directly to proven administrators, leading historians and art critics (Ivan Oleksiiev, Oleksandr Yakubskyi) with proposals to join the Lavra intellectual community. It is clarified that a certain part of the addressees received the desired place in the staff of the Lavra Museum/Preserve. It is emphasized that Petro Kurinnyi's administrative decisions should not be considered as indulgence in the service of friends or relatives to the detriment of the case, as the main criteria for employment were the ability to perform job responsibilities, education, professionalism, experience, motivation, ability to interact effectively. The director's personnel policy was level-headed and partly pragmatic, a kind of balance between finding the best museum specialists, giving a chance to former students to make a living and satisfying the «whims» of officials of the UkrSSR.

Keywords: museum history, Lavra Museum of Cults and Life, All-Ukrainian Museum Town, personnel policy, Petro Kurinnyi, UkrSSR, Kyiv, 1920s–1930s.

УДК 930(477):37.018.1(=161.2).001.36
DOI: 10.33402/ukr.2022-36-119-132

Поліна КОСТЮК

аспірант

*молодший науковий співробітник відділу новітньої історії
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1544-2800>
e-mail: polyaukr@gmail.com*

УКРАЇНЬСКА ІСТОРИОГРАФІЯ ДОШКІЛЬНОЇ, СЕРЕДНЬОЇ ТА ВИЩОЇ ПРИВАТНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

Здійснено аналіз історіографії приватної освіти України. Проведено порівняння стану дослідження трьох ланок української приватної освіти: дошкільної, середньої та вищої. На основі огляду праць українських науковців зроблено спробу зіставити стан вивчення ланок освіти, рівень досліджень, їхню специфіку, спільні й відмінні риси. Наголошено, що наукове зацікавлення недержавним сектором освіти постало практично синхронно з його утворенням. Зазначено, що наукові праці, присвячені дошкільній приватній освіті, зосереджуються на приватних закладах першої ланки не як на окремому феномені, а переважно в контексті національної дошкільної системи. Констатовано, що більшість дослідників приватної середньої освіти погоджуються, що такі установи забезпечують її здобуття на належному рівні, водночас наукові дослідження щодо закладів стосуються різних аспектів: від освітнього процесу та запозичення іноземних практик до специфіки фінансування і функціонування у сучасних умовах.

На основі досліджених фактів виснувано, що розподіл уваги українських дослідників щодо становлення мережі приватних навчальних закладів різних рівнів нерівномірний: найбільша кількість праць у галузі присвячена сектору приватної вищої освіти незалежної України як в історичному розвитку, так і крізь призму педагогіки, філософії та інших галузей науки, натомість бракує наукових узагальнень і комплексних праць щодо першого та другого рівнів закладів приватної форми власності.

Ключові слова: приватна освіта, недержавна освіта, національна система освіти, заклади освіти, вища освіта, приватний навчальний заклад, «Нова українська школа».

Проголошення незалежності в 1991 р. стало ключовим історичним моментом для України з огляду на можливість відновлення державного суверенітету, самостійності у веденні внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації потенціалу українського народу щодо розбудови громадянського суспільства. Започаткований на зламі 90-х років ХХ ст. процес новітнього українського державотворення триває і сьогодні. Освітня сфера як його складова однією з перших відреагувала на розпад СРСР. Адже через утворення навчальних закладів різних форм

власності, запозичення міжнародного досвіду, інноваційних методик та форматів українській освіті вдалося продемонструвати свою незалежність і відмінність від тієї освітньої системи, що існувала в Радянському Союзі. З огляду на ріст суспільного запиту впродовж трьох наступних десятиліть в Україні відбувалося активне запозичення закордонного досвіду, імплементація міжнародних норм, що стосувалися функціонування системи освіти й освітнього ринку. Все це вплинуло на появу та розвиток низки приватних навчальних закладів, покликаних подолати явне розчарування рівнем і якістю освітнього процесу батьків та їхніх дітей. Зрозуміло, що поява величезної галузі приватної освіти привернула до себе увагу дослідників із різних сфер гуманітарного профілю, які розглядали історичну складову демократизації цієї сфери суспільно-політичного життя. Як наслідок, в українській історіографії з'явилася низка фундаментальних і прикладних досліджень із дошкільного, середнього та вищого освітніх рівнів у галузі приватної освіти. Такий стан речей спонукає сучасних істориків проводити системний аналіз уже наявного наукового доробку українських дослідників у сфері функціонування приватної освіти в Україні.

Комплекс наявних наукових студій, що стосуються феномена функціонування дошкільного, середнього й вищого освітніх рівнів приватної освіти, відрізняється як за кількістю розвідок, так і за специфікою досліджуваних аспектів. На перший погляд, більшість із них мала б містити опис та оцінку середньої освіти як найчисельнішою із залучених учасників процесу. Це пов'язане з тим, що, згідно з даними Державної служби статистики у 2021/2022 н. р., кількість учнів в українських приватних школах перевищувала 66 тис. і була більшою, ніж, наприклад, здобувачів у приватних закладах вищої освіти¹. Однак висловлена логічна гіпотеза потребує доведення, а отже, й аналізу наявного історіографічного доробку щодо різних рівнів приватної освіти, що і є метою статті.

В Україні дошкільна освіта – це обов'язкова частина в системі безперервного навчання і посідає важливе місце у процесі цілісного розвитку дитини. Як і в державній, зміст приватної дошкільної освіти забезпечує наступність між дошкільною та початковою. Попри це, на сьогодні функціонування дошкільної приватної освіти не стало об'єктом окремого комплексного історичного дослідження. Певною мірою заповнює цю прогалину колективна монографія Світлани Васильєвої, Наталії Гавриш, Вікторії Рагозіної². У ній дослідниці крізь призму педагогіки спробували проаналізувати систему функціонування закладів цієї форми власності поряд із державними на тлі національної системи освіти незалежної України. Науковиці вивчили й показали специфіку функціонування груп у різних типах закладів дошкільної освіти. Одним із аспектів став розгляд розвитку недержавних дошкільних закладів як прикладу установ нового типу.

¹ Загальна середня освіта в Україні у 2021 році: Статистична інформація. *Державна служба статистики України. Офіційний сайт*. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/osv/osv_rik/zso21_ue.xlsx

² Васильєва С. А., Гавриш Н. В., Рагозіна В. В. Виховання дітей раннього віку в закладах дошкільної освіти різних типів: монографія / за наук. ред. Н. В. Гавриш. Кропивницький: ІМЕКС – ЛТД, 2021. 226 с.

Виокремити приватні садки як новий тип дошкільного навчального закладу запропонувала Ольга Березіна (Доманова)³. Вона зосередила наукові пошуки на вивченні процесу оновлення дошкільної системи освіти та закладах нового типу й проаналізувала соціальний запит на становлення мережі таких приватних закладів, очікування щодо його забезпечення. Дослідниця дійшла висновку, що приватні садки задовольняють найрізноманітніші сподівання батьків із питань індивідуального розвитку їхніх дітей і підготовки їх до школи.

Однак не всі науковці погоджувалися з тезою О. Березіної. До прикладу, І. Ващенко та В. Бабич⁴ вказували, що кадровий склад більшості приватних дошкільних закладів не має ні відповідної фахової підготовки, ні педагогічної освіти, тож про задоволення соціального запиту не лише на комфортну, а передовсім на якісну освіту на цьому рівні не йдеться.

Потенціал приватних дошкільних закладів освіти як альтернативи державним у розвідках окреслили Ростислав Руденський та Ірина Жаркова⁵. Дослідники визначили критерії, якими варто керуватися, порівнюючи діяльність дошкільних закладів різної форми власності. Крім того, їм вдалося проаналізувати стан приватної мережі закладів дошкільної освіти в Україні на сучасному етапі, беручи до уваги й регіональну специфіку.

Окрему групу розвідок із проблематики становлять праці, у яких зазначені юридичні, економічні чинники розвитку й функціонування приватних садків в умовах незалежності України або ж підходи до їхнього менеджменту. Так, наприклад, розглядаючи економічний аспект проблеми, Катерина Мащенко⁶, Ольга Кириленко, Яна Бучковська⁷ констатують, що приватні дошкільні навчальні заклади України мають високу конкурентоспроможність за обсягом і якістю послуг. Проте ця мережа не може витіснити державний сектор, оскільки не гарантує соціальної рівності в доступі до освіти. Загалом наукові праці, присвячені дошкільній приватній освіті,

³ Доманова О. Нові типи ДНЗ як напрямки оновлення системи дошкільної освіти. *Актуальні проблеми науки та освіти: збірник матеріалів XVI підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ (Маріуполь, 31 січня 2014 р.)* / за заг. ред. К. В. Балабанова. Маріуполь, 2014. С. 281–283; Доманова О. Освітня діяльність дошкільних навчальних закладів нового типу: само-реалізація дитини. *Педагогічний дискурс: зб. наук. праць. Хмельницький, 2012. Вип. 13. С. 92–95*; Березіна О. Дошкільні навчальні заклади нового типу: батьківські очікування. *Актуальні проблеми науки та освіти: збірник матеріалів XVII підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ* / ред. К. В. Балабанова. Маріуполь, 2015. С. 252–254; Березіна О. Обґрунтування організаційно-педагогічних умов освітньої діяльності дошкільного навчального закладу нового типу. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки. 2017. Вип. 4 (90). С. 17–21.*

⁴ Ващенко І. В., Бабич В. М. Дошкільна освіта: сучасний стан, перспективи розвитку та якість в управлінні. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2011. Вип. 26. С. 21–25.*

⁵ Руденський Р., Жаркова І. Приватні заклади дошкільної освіти як альтернатива державним установам з освітньої підготовки дошкільників. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: педагогіка. 2022. Вип. 1 (2). С. 59–66.*

⁶ Мащенко К. Фінанси приватних дошкільних навчальних закладів: особливості і проблеми. *Наукові записки. Серія «Економіка»: зб. наук. праць. Острого, 2011. Вип. 16: Фінансова система України. С. 197–204.*

⁷ Кириленко О., Бучковська Я. Пріоритетні напрямки вдосконалення фінансування дошкільної освіти в Україні. *Світ фінансів. 2014. Вип. 3. С. 20–30.*

зосереджуються на приватних закладах першої ланки не як на окремому феномені, а переважно в контексті національної дошкільної системи.

Пласт праць українських дослідників, які студіюють приватну ініціативу в середній школі, складається з окремих розвідок у різних галузях науки. Натомість цілісного історичного дослідження генези приватної середньої школи в Україні з 1991 р. немає.

Термінологічне поле приватної середньої освіти в Україні описала Наталія Яременко⁸. Наукові розвідки дослідниці стосуються процесу творення нормативно-правових засад функціонування недержавних шкіл⁹ в Україні, які вона виокремила у два етапи законворення. Особливість праць науковиці – порівняльний аспект. Наталія Яременко звернула увагу на позитивний міжнародний освітній досвід і розглянула новостворену приватну середню школу України на тлі значної традиції недержавної освіти Великобританії. У монографії у співавторстві з Оленою Другановою дослідниця¹⁰ спробувала виявити загальні й специфічні риси сучасної приватної освіти в державах, загальні цільові та ціннісні пріоритети, національну і культурну специфіку, реалізовану у змісті, формах, особливостях освітньої діяльності.

До досвіду елітних шкіл Великобританії зверталася у наукових пошуках і Наталія Хайдарі¹¹, реалізувавши їх у розробці практичних рекомендацій для мережі українських приватних середніх шкіл на законодавчому, науково-методичному, освітньо-адміністративному та шкільному рівнях. На основі компаративного аналізу дослідниця заторкнула проблему співвідношення елітності освіти з приватними школами України.

До розвідок, які розглядали приватну середню освіту в національній освітній системі України, варто віднести роботи Наталії Дічек. Дослідниця виокремила період та діячів, з якими пов'язане інтенсивне відкриття і середніх, і вищих приватних навчальних закладів не де-юре, а де-факто¹². Започаткування формування мережі приватних навчальних установ у 90-х роках ХХ ст. Н. Дічек вважає суперечливим за соціальною роллю явищем¹³, оскільки цей процес водночас сприяв індивідуалізації навчання й запровадженню нових форм, методів і технологій в освіті та розшируванню

⁸ Яременко Н. Термінологічне поле приватної освіти Англії та України. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*: зб. наук. праць. Запоріжжя, 2012. Вип. 24 (51). С. 310–315.

⁹ Яременко Н. Особливості урядової політики в галузі приватної освіти України (80-ті роки ХХ ст. – початок 90-х рр. ХХ ст.). *Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти*. 2015. Вип. 2 (2). С. 22–26; Яременко Н. Особливості урядової політики в галузі приватної освіти України (кінець 90-х рр. ХХ ст. – початок ХХІ століття). *Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти*. 2016. Вип. 2. С. 45–49.

¹⁰ Друганова О. М., Яременко Н. В. Приватна освіта в Англії і в Україні: минуле і сучасність. Київ: ЦП «Компринт», 2017. 298 с.

¹¹ Хайдарі Н. Використання досвіду британських елітних шкіл-пансіонів «паблік скулз» в Україні. *Педагогічний дискурс*. 2017. Вип. 23. С. 177–183; Хайдарі Н. Приватна освіта як основа діяльності елітних навчальних закладів в Україні. 2017. С. 29–32. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/36830/1/%D0%A5%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%96%20%D0%9D.%D0%86.%20%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8.doc>

¹² Дічек Н. Тенденції шкільної освітньої політики в Україні у перше десятиріччя незалежності. *Педагогіка і психологія*. 2019. Вип. 2. С. 72–86.

¹³ Дічек Н. Парадигми розвитку та тенденції реформування шкільної освіти в Україні у добу незалежності. *Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки за 2019 рік*. 2019–2020. С. 52–54. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/718964/1/anotoaini-52-54.pdf>

учнів за соціально-майновою ознакою. Цю ідею розвинув і Михайло Альохін¹⁴, який розглянув приватні школи України в соціально-педагогічному контексті, підтверджуючи тезу про їхню роль у соціальному відтворенні еліти суспільства та провокуванні освітньої нерівності. Поза тим дослідник зосередився на аргументуванні позитивних і негативних сторін навчання в недержавних загальноосвітніх закладах.

Питанням становлення, еволюції та функціонування ринку приватної освіти в Україні, особливостям впливу приватної середньої освіти на розвиток громадянського суспільства в державі присвячені розвідки Т. Литвиненко¹⁵, Л. Паращенко¹⁶, В. Нідзельської¹⁷, О. Язикова¹⁸. Аналіз процесу відновлення приватної школи в Україні з погляду економічної науки, засад її розвитку в контексті формування ресурсного потенціалу держави провела Алла Лейбович¹⁹; юридичний, економічний аспекти проблеми, а також міжнародний контекст проаналізувала Світлана Цюра²⁰.

Окрема категорія розвідок сфокусована на регіональному аспекті – розглядає становлення і розвиток мережі приватних загальноосвітніх закладів у певних географічних межах. До них можна віднести праці А. Лейбович²¹, О. Чайкової, А. Звонка²² й ін.

Взаємозв'язок створення і сприяння розвитку мережі приватних шкіл задля стимулювання конкуренції на освітньому ринку незалежної України і, як наслідок, підвищення якості освіти, а також проблематику створення нових можливостей та інноваційних підходів до організації навчального процесу й управління ним дослідили Оксана Сенчук²³, Людмила Карамушка.

¹⁴ Alokhin M. Development of private school education in Ukraine: social and pedagogical context. *Sciences of Europe*. 2020. Issue 61. P. 48–52.

¹⁵ Литвиненко Т. А. Приватні середні та вищі навчальні заклади в українській національній системі освіти в кінці ХХ – на початку ХХІ сторіччя. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія «Історія та географія»*. Харків, 2014. Вип. 51. С. 74–78.

¹⁶ Паращенко Л. Приватна школа як чинник демократизації освіти України. *Освіта і управління*. 2009. Вип. 12 (2). С. 138–142.

¹⁷ Nidzelska V. Private school as a resource for modernization of national education. *Education and Management*. 2011. Issue 14 (1). P. 76–79.

¹⁸ Yazykov O. I. Modeling of personality-oriented educational system of a private secondary school. *Pedagogy of formation of creative personality in higher and secondary schools: a collection of scientific works*. Zaporizhzhia, 2009. Issue 5 (58). P. 495–500.

¹⁹ Лейбович А. Засади розвитку приватних шкіл в Україні. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»*. 2018. Вип. 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6356>; Лейбович А. Формування ресурсного потенціалу України на засадах розвитку загальної середньої освіти: дис. ... д-ра філософії: 051 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2020. 221 с.

²⁰ Цюра С. Нові моделі соціального партнерства школи і сім'ї: приватна загальноосвітня школа в Україні. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2012. Вип. 11. С. 107–112.

²¹ Лейбович А. Розвиток приватних шкіл запорізького регіону. *Економіка та держава*. 2018. Вип. 5. С. 102–106.

²² Чайкова О., Звонко А. Аналіз стратегічного позиціонування приватних шкіл м. Харкова. *Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я: тези доповідей XXVIII Міжнародної науково-практичної конференції MicroCAD-2020 (Харків, 28–30 жовтня 2020 р.)*: у 5 ч. / за ред. проф. Є. І. Сокол. Харків: НТУ «ХПІ». Ч. III. С. 310.

²³ Сенчук О. Створення нових можливостей підвищення якості освіти через сприяння розвитку приватних шкіл та особливості управління ними. *Освітологічний дискурс*. 2010. Вип. 2. С. 165–175.

З огляду на активне реформування освітньої сфери, яке 2018 р. розпочалося першим етапом реформи загальної середньої освіти «Нова українська школа» (НУШ) у початковій школі, українська історіографія поповнилася ґрунтовними дослідженнями. Так, Ольга Пилипів²⁴ дослідила й проаналізувала історію, організаційно-педагогічні умови діяльності початкових шкіл приватної форми власності в Україні, зокрема зміст, методи і форми їхнього функціонування, відзначивши, що на практиці такі заклади стикаються зі суперечностями, зумовленими недосконалістю нормативної та методичної баз.

Добре знаний у західній історіографії феномен державно-приватного партнерства в освіті та науці з часом актуалізації в освітньому просторі України також привернув увагу науковців. Його розвиток й основні проблеми імплементації такої взаємодії описали Людмила та Ганна Калініних²⁵. Дослідниця зацікавило зародження нового типу загальноосвітніх шкіл – державних «контрактних», або «чартерних», закладів з особливим поєднанням типів фінансування та управління. Наголошено, що такі освітні заклади зазвичай розглядають як «гібриди» державних і приватних. Вони мають переваги, адже перебувають у власності та фінансуванні державного сектора, а керує ними приватний. Нормативну основу державно-приватного партнерства в цій сфері в Україні схарактеризувала Тамара Губанова²⁶. Увагу на вивченні міжнародного досвіду та його імплементації в загальній середній освіті України сфокусувала І. Дьоміна²⁷. Такий вибір дослідниця пояснила актуальністю проблематики, яку спричинили процеси децентралізації та глобалізації. Концепт і зміст феномена державно-приватного партнерства в середній школі дослідив О. Топузov²⁸. Загалом більшість учених погоджується, що приватні заклади середньої освіти на належному рівні забезпечують здобуття повної загальної середньої освіти. Водночас наукові дослідження щодо цієї галузі приватної освіти стосуються різних аспектів: від освітнього процесу та запозичення іноземних практик до специфіки фінансування і функціонування у сучасних умовах.

Приватна вища освіта стала предметом наукового дослідження низки українських учених: педагогів, істориків, соціологів, економістів, науковців з інших галузей науки. Одну з перших спроб короткого нарису історії розбудови сучасної

²⁴ Пилипів О. Діяльність приватних ЗОШ І ступеня в Україні: історія і сучасність. *Людипознавчі студії. Серія: Педагогіка*. 2015. Вип. 1 (33). С. 156–162; Пилипів О. Розвиток загальноосвітніх шкіл першого ступеня приватної форми власності в Україні (кінець ХХ – початок ХХІ століття): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2021. 235 с.

²⁵ Kalinina L., Kalinina G. Genesis and problems of development of state-public management of education in Ukraine. *Український педагогічний журнал*. 2016. Вип. 1. С. 30–40.

²⁶ Губанова Т. Державно-приватне партнерство у сфері освіти і науки в Україні: нормативно-правова характеристика. *Підприємництво, господарство і право. Теорія держави і права*. 2019. Вип. 6. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.6.40>.

²⁷ Дьоміна І. О. Державно-приватне партнерство як механізм розвитку сфери освіти в Україні в умовах децентралізації та глобалізації. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2021. Т. 32 (71). Вип. 2. С. 52–58; Дьоміна І. О. Світовий досвід публічно-приватного партнерства у сфері загальної середньої освіти: можливості для України. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2021. Квітень. Вип. 2–3. С. 113–114.

²⁸ Topuzov O. Educational partnership in the system of general secondary education: concept and content. *Український педагогічний журнал*. 2020. Вип. 3. С. 5–13.

приватної вищої школи в 1990-х роках зробив І. Тимошенко²⁹, який визначив її появу як об'єктивну необхідність на етапі трансформації суспільства з наступним вагомим впливом її на державні форми освіти. Йому належить і періодизація становлення приватної вищої освіти в Україні, у якій виділено чотири етапи. Альтернативну періодизацію згодом подала Тетяна Литвиненко³⁰.

Підгрунття для наступних досліджень заклали праці харківських дослідників на чолі з істориком Валентиною Астаховою – науковці розробили концептуальні основи діяльності приватних вишів³¹. Зокрема, В. Астахова запропонувала альтернативну періодизацію становлення приватної вищої школи часів незалежності. Також науковиця акцентувала увагу на принципових відмінностях приватних закладів від державних. Праці дослідниці демонструють оцінку та критичне ставлення до недержавної вищої школи на різних етапах її існування, аналіз стану сектора загалом.

Валентина Астахова виділила три чіткі групи приватних вищих навчальних закладів (ВНЗ)³², окреслила негативні та позитивні аспекти їхньої діяльності, загалом називаючи приватний сектор чинником творення могутньої системної освітньої інновації, конкурентного середовища й розвитку прогресивних тенденцій в освіті. Дослідниця ствердила, що, вступаючи у третє десятиліття своєї історії, приватна вища школа вже мала власні значні науково-дослідні та методичні напрацювання, концепцію розвитку й гідне місце в освітньому просторі країни³³.

Значний доробок має Олександр Сидоренко. Науковець розглядав приватний сектор вищої освіти України крізь призму соціології освіти як складне соціокультурне явище, соціальний інститут. Також він студіював особливості його становлення та розвитку після відновлення незалежності³⁴. Дослідник зосередив увагу на принципі елітарності в діяльності приватних освітніх структур³⁵, який у поєднанні з іншими критеріями відбору забезпечував створення мережі еталонних навчальних закладів, що стали своєрідними взірцями рівнів навчання в усіх галузях знання. Поряд із цим у монографіях і розвідках науковця обґрунтовано

²⁹ Тимошенко І. І. Розвиток приватної освіти в Україні: основні підсумки і перспективи. *Приватне образование в посттоталитарном обществе: первые итоги, проблемы, перспективы: программа и материалы международного семинара лидеров частного образования*. Харків, 1999. Вип. X. С. 80–84.

³⁰ Литвиненко Т. А. Становлення та розвиток приватної освіти в Україні: періодизація процесу. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. Одеса, 2012. Вип. 5–6. С. 112–117.

³¹ Приватная высшая школа в объективе времени: украинский вариант: монография / під. заг. ред. В. І. Астахової. Харків, 2009. 464 с.; Астахова В. И. Место и роль частных вузов в украинской национальной системе образования. *Вчені записки Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»*. 2000. Т. 6. С. 27–45.

³² Астахова В. Аналітична записка про стан приватного сектору освіти в Україні. *Вчені записки Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»*. 2011. Т. 17. С. 556.

³³ Астахова В. Приватна вища освіта України напередодні свого чвертьвікового ювілею. *Вища освіта України*. 2015. Вип. 3. С. 14–18.

³⁴ Сидоренко Л. О. Приватна вища школа як соціальний інститут: особливості становлення та розвитку в Україні: автореф. дис.... д-ра соціол. наук: 22.00.03 / Університет внутрішніх справ. Харків, 2001. 38 с.

³⁵ Сидоренко О. Трансформація освітньої парадигми в умовах реформування суспільства. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. Вип. 13. С. 216.

життєву необхідність існування приватного сектора в національних системах освіти. Як приклад наведено задоволення соціального запиту в галузі приватних ВНЗ. Ідентичність основних аспектів навчального процесу в державних і приватних навчальних закладах, концептуальні принципи організації навчання у приватних ВНЗ, управління недержавними ВНЗ, сполучення пізнавально-виховної та економічної сторін функціонування системи освіти – аспекти діяльності приватної вищої школи, які привернули увагу О. Сидоренка³⁶.

Приватну вищу школу в Україні у вимірі філософії освіти досліджував Віктор Андрущенко. Публікації та монографії науковця заторкують питання філософських засад трансформації вищої освіти та становлення системи недержавних ВНЗ, менеджменту й інновацій як стратегії «українського прориву» в освіті³⁷.

Серед найновіших праць, що стосуються проблематики приватної вищої освіти, варто виділити першу історико-педагогічну монографію Лариси Корж-Усенко й Олени Сидоренко. Хоча у фокусі роботи опинилася генеза недержавної вищої школи України в кінці XIX – на початку XX ст., дослідниці не оминули увагою сучасного стану сектора. В окремому розділі монографії проаналізовано етапи розвитку приватної системи вищої освіти незалежної України, розглянуто її міжнародний контекст і спрогнозовано перспективи розвитку³⁸.

Кількісно виділяються в сучасній історіографії праці, у яких розглянуто підходи до управління приватними вищими навчальними закладами. Окрім Андрущенка, цьому аспекту присвячені дослідження Юрія Іванова³⁹, Ірини Яфонкіної⁴⁰, Тетяни Цуканової⁴¹, Андрія Гончаренка⁴², Світлани Жарай⁴³.

Утворення освітнього ринку й економічні аспекти функціонування приватних вищих навчальних закладів досліджували Володимир Пономаренко, Олена

³⁶ Сидоренко О. Л. Приватна вища освіта: шляхи України у світовому вимірі. Харків: Основа, 2000. 255 с.; Сидоренко О. Приватна вища школа в системі ринкових відносин України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2000. Вип. 10. С. 240–247.

³⁷ Андрущенко В., Корольов Б., Астахова В. та ін. Приватна школа України на шляху інновацій: монографія. Харків: Вид-во НУА, 2005. 320 с.; Андрущенко В. Філософські засади трансформації вищої освіти в Україні на початку XXI століття. Київ: Педагогічна думка, 2007. 350 с.; Філософія освіти: Навчальний посібник / за заг. ред. В. Андрущенка, І. Передборської. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 329 с.; Андрущенко В. П. Феномен освіти: монографія: у 5 кн. Суми: Університетська книга, 2020.

³⁸ Корж-Усенко Л. В., Сидоренко О. Л. Недержавна вища школа України: ретродосвід та сучасні виклики: монографія. Суми, 2020. 160 с.

³⁹ Іванов Ю. І. Проблеми конкурентоспроможності вищих навчальних закладів України: теорія і практика: монографія. Полтава: РВВ ПУЕТ, 2010. 136 с.

⁴⁰ Яфонкіна І. Приватна освіта як чинник демократизації українського суспільства. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 60. С. 571–577.

⁴¹ Цуканова Т. О. Організаційно-педагогічні засади управління загальноосвітніми навчальними закладами приватної форми власності: дис. ... канд. пед. наук: 25.00.05 / Інститут педагогіки АПН України. Київ, 1999. 220 с.

⁴² Гончаренко А. М. Управління капіталом приватного вищого навчального закладу: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет». Київ, 2009. 20 с.

⁴³ Жарая С. Б. Управління системою вищих навчальних закладів недержавної форми власності в Україні: дис. ... канд. наук з держ. управління: 25.00.05 / Українська академія державного управління при Президентові України. Київ, 1998. 169 с.

Раєвнева та Костянтин Стрижиченко⁴⁴. Аспект державно-приватного партнерства у професійній і вищій освіті здобув увагу дослідників дещо швидше, ніж його функціонування на інших рівнях освіти. Цим питанням займалися Руслан Хусайнов⁴⁵, Олена Москвічова⁴⁶, Олександра Бородієнко⁴⁷ й ін. Подібно до дослідників, які вивчали цей аспект у системі середньої школи, науковці звертаються до запровадження практики з огляду на реформування третього рівня освіти та децентралізації. Фактично приватна вища освіта стала предметом уваги низки дослідників, які намагалися не лише продемонструвати позитивні наслідки її розвитку, а й передусім звертали увагу на такі важливі аспекти, як забезпечення конкурентності освітніх послуг, якості освіти, впровадженні нових механізмів і форм соціального партнерства щодо функціонування цієї галузі приватної освіти.

Узагальнення наявних досліджень щодо генези приватної освіти в Україні дає змогу висунувати, що історіографія зазначеної проблеми перебуває на етапі формування. Треба зазначити, що аналітичні публікації та розвідки, які стосуються дошкільної, середньої і вищої освіти, є, однак монографічних досліджень, ґрунтовних статей україно мала, особливо в галузі історичної науки.

Аналіз наукових розвідок дав підставу умовно виділити кілька напрямів проведених досліджень. До першого належать історико-педагогічні праці, які концентруються на причинах виникнення, розвитку приватних навчальних закладів у дореволюційний період та відновленні приватної освіти в історії незалежної України, педагогічних викликів у галузі. До другого – розвідки, присвячені феномену приватної освіти як самостійного соціального інституту, його філософського осмислення. Третій – вузькоспеціалізовані дослідження, у яких висвітлено окремі аспекти функціонування освіти такої форми власності: юридичні, економічні, педагогіко-психологічні, регіональні, управлінські.

Увага науковців щодо становлення приватної мережі навчальних закладів різних рівнів неоднакова. Попри висловлену гіпотезу, насправді найбільш досліджений в українській історіографії сектор приватної вищої освіти незалежної України як в історичному розвитку, так і крізь призму педагогіки, філософії та інших галузей науки. Натомість бракує наукових узагальнень і комплексних праць щодо першого та другого рівнів закладів приватної форми власності.

Спільна риса практично всіх праць – наголос на законодавчій та економічній неунормованості умов існування й діяльності приватних закладів усіх трьох рівнів, дискримінації установ приватної форми власності на тлі державної системи освіти, розриві історичної традиції приватної освіти і її відновленню синхронно з відновленням незалежності України, що позначається на пасивності приватно-державного партнерства в секторі, викривленому розумінні елітності приватної школи тощо.

⁴⁴ Ponomarenko V., Rayevnyeva O., Stryzhychenko K. Investigation of Demand and Stability of Ukrainian Educational Market. *Asian Journal of Applied Sciences*. 2015. Vol. 3. Issue 1. P. 50–58.

⁴⁵ Хусайнов Р. В. Державно-приватне партнерство в системі вищої освіти України. *Вісник Одеського національного університету. Серія «Економіка»*. 2014. Т. 19. Вип. 2/2. С. 190–196.

⁴⁶ Москвічова О. Державно-приватне партнерство у сфері професійно-технічної та вищої освіти. *Економіка і організація управління*. 2016. Вип. 2. С. 291–299.

⁴⁷ Публічно-приватне партнерство закладів професійної освіти: практичний посібник / за заг. ред. О. В. Бородієнко. Київ, 2020. 219 с.

REFERENCES

- Alokhin, M. (2020). Development of private school education in Ukraine: social and pedagogical context. *Sciences of Europe*, 61, 48–52 [in English].
- Andrushchenko, V. (2007). *Filosofski zasady transformatsii vyshchoi osvity v Ukraini na pochatku XXI stolittia*. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
- Andrushchenko, V. P. (2020). *Fenomen osvity: monohrafiia: u 5 kn.* Sumy: Universytetska knyha [in Ukrainian].
- Andrushchenko, V., & Peredborska, I. (Eds.). (2009). *Filosofia osvity: Navchalnyi posibnyk*. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
- Andrushchenko, V., Korolov, B., & Astakhova, V. (2005). *Pryvatna shkola Ukrainy na shliakhu innovatsii* (V. P. Andrushchenko, B. I. Korolov, Eds.). Kharkiv: Vyd-vo NUA [in Ukrainian].
- Astakhova, V. (2011). Analychna zapyska pro stan pryvatnoho sektoru osvity v Ukraini. *Vcheni zapysky KhHU «NUA»*, 17, 555–561 [in Ukrainian].
- Astakhova, V. (2015). Pryvatna vyshcha osvita Ukrainy naperedodni svoho chvertvikovoho yuvileiu. *Vyshcha osvita Ukrainy*, 3, 14–18 [in Ukrainian].
- Astakhova, V. (2000). Mesto i rol privatnykh vuzov v ukrainiskoi natsyonalnoi sisteme obrazovaniia. *Vcheni zapysky KhHI «NUA»*, 6, 27–45 [in Russian].
- Astakhova, V. (Ed.). (2009). *Privatnaia vysshaia shkola v obiektyve vremeni: ukrain-skii variant: Monografiia*. Kharkiv [in Russian].
- Berezina, O. (2017). Obgruntuvannia orhanizatsiino-pedahohichnykh umov osvitnoi diialnosti doshkilnoho navchalnoho zakladu novoho typu. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Pedahohichni nauky*, 4 (90), 17–21 [in Ukrainian].
- Berezina, O. (2015). Doshkilni navchalni zaklady novoho typu: batkivski ochikuvannia. *Aktualni problemy nauky ta osvity: Zbirnyk materialiv XVII pidsumkovo naukovo-praktychnoi konferentsii vykladachiv MDU*, 252–254 [in Ukrainian].
- Borodiienko, O. V. (2020). *Publichno-pryvatne partnerstvo zakladiv profesiinoi osvity: praktychnyi posibnyk*. Kyiv: IPTO NAPN Ukrainy [in Ukrainian].
- Chaikova, O., & Zvonko, A. (2020). Analiz stratehichnoho pozytsionuvannia pryvatnykh shkil m. Kharkova. *Informatsiini tekhnologii: nauka, tekhnika, tekhnolohiia, osvita, zdorovia*, III, 310 [in Ukrainian].
- Dichek, N. (2019). Tendentsii shkilnoi osvitnoi polityky v Ukraini u pershe desiatyrychchia nezalezhnosti. *Pedahohika i psykholohiia*, 2, 72–86 [in Ukrainian].
- Dichek, N. (2019–2021). Paradyhmy rozvytku ta tendentsii reformuvannia shkilnoi osvity v Ukraini u dobu nezalezhnosti. Retrieved from <http://lib.iitta.gov.ua/718964/1/anotoaini-52-54.pdf> [in Ukrainian].
- Domanova, O. (2012). Osvitnia diialnist doshkilnykh navchalnykh zakladiv novoho typu: samorealizatsiia dytyny. *Pedahohichni dyskurs*, 13, 92–95 [in Ukrainian].
- Domanova, O. (2014). Novi typy DNZ yak napriamky onovlennia systemy doshkilnoi osvity. *Aktualni problemy nauky ta osvity: Zbirnyk materialiv XVI pidsumkovo naukovo-praktychnoi konferentsii vykladachiv MDU*, 281–283 [in Ukrainian].
- Domina, I. O. (2021). Derzhavno-pryvatne partnerstvo yak mekhanizm rozvytku sfery osvity v Ukraini v umovakh detsentralizatsii ta hlobalizatsii. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Derzhavne upravlinnia*, 32 (71), 2, 52–58 [in Ukrainian].

Domina, I. O. (2021, Kvitenn). Svitovyi dosvid publichno-pryvatnoho partnerstva u sferi zahalnoi serednoi osvity: mozhlyvosti dlia Ukrainy. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Hraal nauky»*, 2–3, 113–114 [in Ukrainian].

Druhanova, O. M., & Yaremenko, N. V. (2017). *Pryvatna osvita v Anhlii i v Ukraini: mynule i suchasnist*. Kyiv: TsP «Komprynt» [in Ukrainian].

Honcharenko, A. M. (2009). *Upravlinnia kapitalom pryvatnoho vyshchoho navchalnoho zakladu*. [Capital management of a private higher education institution]. (Extended abstract of Candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].

Hubanova, T. (2019). Derzhavno-pryvatne partnerstvo u sferi osvity i nauky v Ukraini: normatyvno-pravova kharakterystyka. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. Teoriia derzhavy i prava*, 6. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.6.40>. [in Ukrainian].

Ivanov, Yu. I. (2010). *Problemy konkurentospromozhnosti vyshchyykh navchalnykh zakladiv Ukrainy: teoriia i praktyka*. Poltava: RVV PUET [in Ukrainian].

Kalinina, L., & Kalinina, G. (2016). Genesis and problems of development of state-public management of education in Ukraine. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*, 1, 30–40 [in Ukrainian].

Khaidari, N. (2017). Pryvatna osvita yak osnova diialnosti elitnykh navchalnykh zakladiv v Ukraini, 29–32. Retrieved from https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/36830/1/%D0%A5%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%96%20%D0%9D.%D0%86._%20%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8.doc [in Ukrainian].

Khaidari, N. (2017). Vykorystannia dosvidu brytanskykh elitnykh shkil-pansioniv «pablik skulz» v Ukraini. *Pedahohichnyi dyskurs*, 23, 177–183 [in Ukrainian].

Khusainov, R. V. (2014). Derzhavno-pryvatne partnerstvo v systemi vyshchoi osvity Ukrainy. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Serii «Ekonomika»*, 19 (2/2), 190–196 [in Ukrainian].

Korzh-Usenko, L. V., & Sydorenko, O. L. (2020). *Nederzhavna vyshcha shkola Ukrainy: retrodosvid ta suchasni vyklyky*. Sumy: SumDPU imeni A. S. Makarenka [in Ukrainian].

Krylenko, O., & Buchkovska, Ya. (2014). Priorytetni napriamky vdoskonalennia finansuvannia doshkilnoi osvity v Ukraini. *Svit finansiv*, 3, 20–30 [in Ukrainian].

Leibovych, A. (2018). Rozvytok pryvatnykh shkil zaporizkoho rehionu. *Ekonomika ta derzhava*, 5, 102–106 [in Ukrainian].

Leibovych, A. (2018). Zasadny rozvytku pryvatnykh shkil v Ukraini. *Elektronne naukove fakhove vydannia «Efektyvna ekonomika»*, 5. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6356> [in Ukrainian].

Leibovych, A. (2020). *Formuvannia resursnoho potentsialu Ukrainy na zasadakh rozvytku zahalnoi serednoi osvity*. [Formation of the resource potential of Ukraine on the basis of the development of general secondary education]. (Candidate's thesis). Zaporizhzhia [in Ukrainian].

Lytvynenko, T. A. (2012). Stanovlennia ta rozvytok pryvatnoi osvity v Ukraini: periodyzatsiia protsesu. *Naukovyi visnyk Pivdenoukrajinskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho*, 5–6, 112–117 [in Ukrainian].

Lytvynenko, T. A. (2014). Pryvatni seredni ta vyshchi navchalni zaklady v ukrainskii natsionalnii systemi osvity v kintsi XX – na pochatku XXI storichchia. *Zbirnyk naukovykh*

prats Khark. nats. ped. un-tu imeni H. S. Skovorody. Seriia «Istoriia ta heohrafiia», 51, 74–78 [in Ukrainian].

Mashchenko, K. (2011). Finansy pryvatnykh doshkilnykh navchalnykh zakladiv: osoblyvosti i problemy. Finansova systema Ukrainy. *Naukovi zapysky. Seriia «Ekonomika», 16, 197–204 [in Ukrainian].*

Moskvichova, O. (2016). Derzhavno-pryvatne partnerstvo u sferi profesiino-tekhnichnoi ta vyshchoi osvity. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia, 2, 291–299 [in Ukrainian].*

Nidzelska, V. (2011). Private school as a re-source for modernization of national education. *Education and Management, 14 (1), 76–79 [in Ukrainian].*

Parashchenko, L. (2009). Pryvatna shkola yak chynnyk demokratyzatsii osvity Ukrainy. *Osvita i upravlinnia, 12 (2), 138–142 [in Ukrainian].*

Petruk, T. (2012). Derzhavne rehuliuвання pryvatnykh navchalnykh zakladiv v Ukraini ta za kordonom. *Ekonomichniy analiz, 11 (3), 345–348 [in Ukrainian].*

Ponomarenko, V., Rayevnyeva, O., & Stryzhychenko, K. (2015, February). Investigation of Demand and Stability of Ukrainian Educational Market. *Asian Journal of Applied Sciences, 3 (1), 50–58 [in English].*

Pylypiv, O. (2015). Diialnist pryvatnykh ZOSh I stupenia v Ukraini: istoriia i suchasnist. *Liudynoznavchi studii. Seriia «Pedahohika», 1/33, 156–162 [in Ukrainian].*

Pylypiv, O. (2021). Rozvytok zahalnoosvitnykh shkil pershoho stupenia pryvatnoi formy vlasnosti v Ukraini (kinets XX – pochatok XXI stolittia). [Development of secondary schools of the first level of private ownership in Ukraine (end of the 20th – beginning of the 21st century)]. (*Doctoral thesis*). Kyiv [in Ukrainian].

Rudenskyi, R., & Zharkova, I. (2022). Pryvatni zaklady doshkilnoi osvity yak alternatyva derzhavnym ustanovam z osvitnoi pidhotovky doshkilnykiv. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia: pedahohika, 1(2), 59–66 [in Ukrainian].*

Senchuk, O. (2010). Stvorennia novykh mozhlyvosti pidvyshchennia yakosti osvity cherez spriannia rozvytku pryvatnykh shkil ta osoblyvosti upravlinnia nymy. *Osvitolohichniy dyskurs, 2, 165–175 [in Ukrainian].*

Sydorenko, O. (2000). Pryvatna vyshcha shkola v systemi rynkovykh vidnosyn Ukrainy. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav, 10, 240–247 [in Ukrainian].*

Sydorenko, O. (2001). Transformatsiia osvitnoi paradyhmy v umovakh reformuvannya suspilstva. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav, 13, 215–221 [in Ukrainian].*

Sydorenko, O. L. (2001). *Pryvatna vyshcha shkola yak sotsialnyi instytut: osoblyvosti stanovlennia ta rozvytku v Ukraini.* [A private higher school as a social institution: features of formation and development in Ukraine]. (*Extended abstract of Doctor's thesis*). Kharkiv [in Ukrainian].

Sydorenko, O. L. (2000). *Pryvatna vyshcha osvita: shliakhy Ukrainy u svitovomu vymiri.* Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].

Topuzov, O. (2020). Educational partnership in the system of general secondary education: concept and content. *Ukrainskyi pedahohichniy zhurnal, 3, 5–13 [in Ukrainian].*

Tsiura, S. (2012). Novi modeli sotsialnoho partnerstva shkoly i simii: pryvatna zahalnoosvitnia shkola v ukraini. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka*, 11, 107–112 [in Ukrainian].

Tsukanova, T. O. (1999). *Orhanizatsiino-pedahohichni zasady upravlinnia zahalnoosvitnimy navchalnymy zakladamy pryvatnoi formy vlasnosti*. [Organizational and pedagogical principles of management of general education educational institutions of private ownership]. (*Candidate's thesis*). Kyiv [in Ukrainian].

Tymoshenko, L. I. (1999). Rozvytok pryvatnoi osvity v Ukraini: osnovni pidsumky i perspektyvy. *Privatnoie obrazovanie v posttotalitarnom obshchestve: pervyie itogi, problemy, perspektyvy*, X, 80–84 [in Ukrainian].

Vashchenko, I. V., & Babych, V. M. (2011). Doshkilna osvita: suchasnyi stan, perspektyvy rozvytku ta yakist v upravlinni. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriya 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy*, 26, 21–25 [in Ukrainian].

Vasylieva, S. A., Havrysh, N. V., & Rahozina, V. V. 2021. *Vykhovannia ditei rannoho viku v zakladakh doshkilnoi osvity riznykh typiv: monohrafiia* (N. V. Havrysh, Ed.). Kropyvnytskyi: IMEKS – LTD [in Ukrainian].

Yafonkina, I. (2013). Pryvatna osvita yak chynnyk demokratyzatsii ukrainskoho suspilstva. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky*, 60, 571–577 [in Ukrainian].

Yaremenko, N. (2012). Terminolohichne pole pryvatnoi osvity Anhlії ta Ukrainy. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*, 24 (51), 310–315 [in Ukrainian].

Yaremenko, N. (2015). Osoblyvosti uriadovoi polityky v haluzi pryvatnoi osvity Ukrainy (80-ti roky XX st. – pochatok 90-kh rr. XX st.). *Aktualni problemy pedahohiky, psykholohii ta profesiinoi osvity*, 2 (2), 22–26 [in Ukrainian].

Yaremenko, N. (2016). Osoblyvosti uriadovoi polityky v haluzi pryvatnoi osvity Ukrainy (kinets 90-kh rr. XX st. – pochatok XXI stolittia). *Aktualni problemy pedahohiky, psykholohii ta profesiinoi osvity*, 2, 45–49 [in Ukrainian].

Yazykov, O. I. (2009). Modeling of personality-oriented educational system of a private secondary school. *Pedagogy of formation of creative personality in higher and secondary schools: a collection of scientific works*, 5 (58), 495–500 [in English].

Zahalna serednia osvita v Ukraini u 2021 rotsi: Statystychna informatsiia (2022). Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Retrieved from https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/osv/osv_rik/zso21_ue.xlsx [in Ukrainian].

Zharaia, S. B. (1998). *Upravlinnia systemoiu vyshchykh navchalnykh zakladiv nederzhavnoi formy vlasnosti v Ukraini*. [Management of the system of higher education institutions of non-state ownership in Ukraine]. (*Candidate's thesis*). Kyiv [in Ukrainian].

Polina KOSTIUK

PhD Student

Junior Researcher Department of Contemporary History

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1544-2800>

email: polyaukr@gmail.com

UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY ON PRE-SCHOOL, SECONDARY AND HIGHER PRIVATE EDUCATION OF UKRAINE: A COMPARATIVE ANALYSIS

The study provides a systematic analysis of the historiography of private education in Ukraine. A comparison of the research level of three levels of Ukrainian private education, namely: preschool, secondary and higher is made. A systematic analysis of Ukrainian scientists' scientific works was conducted in order to highlight the specifics, common and distinctive features of private education in Ukraine. It is shown that scientific interest in the private sector of education appeared simultaneously with its formation. The analysis of scientific works devoted to preschool private education demonstrates that they treat private institutions of the first level of education not as a separate phenomenon, but mainly as a component of the state preschool system. As for scientific studies on private secondary education institutions, their analysis indicates a multifaceted consideration of them by researchers: starting from the educational process itself and borrowing foreign practices to the specifics of financing and functioning in modern conditions. As for the system of private higher education, specific examples demonstrate that researchers paid attention to the conceptual principles of the organization of education in private educational institutions, the features of their management systems, and the nature of the cognitive-educational and economic aspects of their functioning. A well-grounded approach to the study of private higher education as a social institution and a complex socio-cultural phenomenon made it possible not only to better understand the features of formation and development in the post-Soviet period but also to make predictions about the prospects for the development of private universities in Ukraine in the future.

Based on the above facts, it was concluded that domestic researchers pay uneven attention to the formation of a network of private educational institutions of different levels today. The largest number of works in the field is devoted to the sector of private higher education in independent Ukraine, both in historical development and through the prism of pedagogy, philosophy, and other fields of science. Instead, there is a lack of scientific generalizations and comprehensive works on the first and second levels of privately owned institutions.

Keywords: education, private preschool education, private secondary education, private higher education, educational institutions.

Іван Крип'якевич та його доба

УДК 821.161.2-94(477.8)І.КРИП'ЯКЕВИЧ"1914/1918"

DOI: 10.33402/ukr.2022-36-133-148

Іван ПАТЕР

*доктор історичних наук, професор
головний науковий співробітник відділу новітньої історії
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4340-7735>
e-mail: I.Pater@nas.gov.ua*

ХОЛМСЬКІ ЕТЮДИ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА КРИП'ЯКЕВИЧА В 1914–1918 РОКАХ

Розглянуто науковий доробок академіка в дослідженні різних царин історії Холмської землі. Наголошено на не випадковості його зацікавленості тим краєм, адже мав холмсько-підляське коріння. Відзначено вплив проф. М. Грушевського на формування І. Крип'якевича як історика, його перші публікації про релігійно-культурне життя в Холмщині в XIX ст. у Записках НТШ, наукову працю в товаристві.

Зазначено надзвичайно серйозне вивчення у роки Першої світової війни холмської тематики, особливо після успішного австро-німецького зайняття влітку 1915 р. Холмщини, частини Волині, Підляшшя і Полісся. Встановлено, що в доповідних записках «Про українську справу на Холмщині», «Про церковні відносини на північно-західних українських землях», «Про церковні справи на Холмщині», «Про потребу українського шкільництва в окупованих українських землях» історик наголошував на значенні Холмщини для України.

Наголошено на необхідності проведення українізації краю, для чого рекомендовано: здобути реальну владу на місцях; утворити українську Церкву – реститувати ГКЦ, дерусифікувати ПЦ; створити українську школу, вишколивши кадри з вихідців із місцевого населення; якнайшвидше заснувати взірцеві навчальні заклади в більших містах і селах; видати шкільні підручники; відновити діяльність освітніх й економічних організацій.

Акцентовано на праці історика в Бюро культурної помочі для забезпечення розвитку національно-культурного життя, насамперед шкільництва, в окупованих Центральними державами українських землях. Розкрито спротив прагненню українців із боку поляків і австрійських військових та урядових чинників. Показано руйнацію українських земель у 1915 р. російськими військами, що відступали, виселення вглиб Росії майже всього українського населення Холмського краю.

Вказано на відтворення вченим долі громадських, наукових і релігійних діячів Холмщини, які чинили завзятий опір русифікації та полонізації краю, передусім греко-католицьких єпископів Методія Терлецького, Якова Суші й Максиміліана Рилла.

Наголошено на фаховій допомозі І. Крип'якевича й інших галицьких діячів українській делегації на Берестейській мирній конференції щодо українських західних кордонів, що дало позитивний результат у переговорах між УНР і Почвірним союзом

для українців. Зазначено, що велика рукописна частина холмської тематики академіка ще потребує наукового дослідження.

Ключові слова: Іван Крип'якевич, Холмщина, доповідні записки, українізація, національно-патріотичне виховання, Церква.

Іван Крип'якевич протягом усього життя в історичних дослідженнях багато уваги приділяв Холмській землі. «Причина цього – глибока, – відзначав син академіка Роман. – Вона лежить у сфері історичної політики і, я сказав би, генетики нашого роду»¹. І це не дивно, адже І. Крип'якевич мав холмське та підляське коріння. Його батьки були нащадками священничих династій, які з насильницьким запровадженням російського православ'я у 1870-х роках на холмсько-підляських землях як «непокірливі» парохі греко-католицької віри були позбавлені парафій і мусили переселитися із Забужжя до Галичини.

Батько академіка – Петро, який у 1874 р. 17-річним хлопцем разом зі своїм батьком Михайлом залишив рідну Холмську землю, здобув у Галичині високу богословську освіту, став ученим-богословом, автором низки наукових праць, зумів передати дітям любов до української землі, зацікавлення історією свого народу й ностальгію за втраченою рідною стороною. У родині плекалася пам'ять про холмську «малу вітчизну».

Вивченню наукового доробку акад. І. Крип'якевича присвячено чимало наукових і популярних публікацій українських та закордонних дослідників. Особливо багато з'явилося в останні десятиліття, зокрема збірники наукових праць Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України: «Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві» («Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність», вип. 8, Львів, 2001; вип. 28, Львів, 2016), праця Юрія Сливки «Академік Іван Крип'якевич» (Львів, 2000), статті: Любомира Винара, Омеляна Пріцака, Ярослава Дашкевича, Миколи Кравця, Ярослава Ісаєвича, Романа Крип'якевича, Феодосія Стебля, Івана Патера, Василя Гориня, Олександра Луцького, Богдана Якимовича й багатьох інших. Перевидано праці І. Крип'якевича «Історія України» (1990), «Богдан Хмельницький» (1990), «Галицько-Волинське князівство» (1999), проведено низку наукових конференцій, присвячених дослідженню наукової спадщини вченого.

Мета статті – проаналізувати науковий доробок Івана Крип'якевича щодо вивчення національно-політичного й культурно-релігійного життя українців Холмщини в історичному минулому та сучасності.

Немалий вплив на формування світогляду Івана Крип'якевича та спрямування його наукової роботи мав проф. Михайло Грушевський – також холмщак. Тому й не дивно, що одні з перших наукових публікацій, які з'явилися на сторінках «Записок Наукового товариства ім. Шевченка» в 1905–1906 рр., були присвячені релігійно-культурному життю на Холмщині в ХІХ ст. Перша – це коротка замітка, що стосувалася «літературного спору» на Холмщині в 1872 р. (ЗНШТ, 1905. Т. 66. Кн. 3. С. 5–6), написана за матеріалами родинного архіву, розкривала ганебні методи діяльності холмських русифікаторів. Друга – джерельна публікація «Автобіографія

¹ Крип'якевич Р. Холмщина у спадщині Івана Крип'якевича. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2016. Вип. 28. С. 549.

холмського священника з першої половини XIX в.» (ЗНТШ, 1906. Т. 73. Кн. 3. С. 143–147)².

У Науковому товаристві ім. Шевченка (НТШ) М. Грушевський залучав І. Крип'якевича до наукової праці. У 1907 р. він за дорученням професора працював у позальвівських архівах, зокрема у Кракові, збираючи матеріали до епохи Козаччини, а в 1910 р. у Варшаві опрацьовував архівні документи головно до періоду Хмельниччини й мав ще опрацьовувати фонди московського схищенка.

В автобіографічних «Спогадах», які І. Крип'якевич написав у 1946 р., він подав опис Холма, який відвідав 1910 р.: «З Варшави мав я їхати до Москви, але по дорозі рішився я відвідати Холм, зв'язаний з історією нашої родини, і дуже втішився цим планом батько»³.

Варто згадати, що батько – Петро-Франц Крип'якевич – у 1869–1874 рр. був учнем 1–4-х класів російської гімназії у Холмі⁴, у якій перед тим кілька років учителював батько Михайла Грушевського – Сергій. Далі історик відзначав: «Холм робив назверх вигляд російського міста – своїми церквами, духовенством, чиновництвом. Українську мову я чув від селян на торзі. Відвідав я славний Успенський⁵ собор (заснований Данилом, але будова новіша), бачив церкву об'єднання⁶ на “Гірці”, ходив по місті... Враження з Холма описав я в листі до тата, і вислав на пам'ятку зісохлу повійку з-під церкви – батько був нею дуже зворушений»⁷.

До зазначеної тематики історик повернувся у 1915 р. Адже влітку цього року після вдалого наступу німецьких й австро-угорських військ були окуповані українські землі Холмщини, південно-західна частина Гродненщини (округи Кобрин, Берестя-Литовське та східна частина округу Більськ), південно-західна частина Мінщини, Пінський і дві третини півдня Мозирського округів, західна частина Волинської губернії. Територія, зайнята військами Центральних держав,

Іван Крип'якевич

² Гаврилук Ю. Іван Крип'якевич. Холмський. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2016. Вип. 28. С. 560.

³ Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Вип. 8. С. 100.

⁴ Крип'якевич І. Петро Франц Крип'якевич (1857–1914). *Короткий нарис. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Вип. 8. С. 148.

⁵ Насправді Пречистинський. Див.: Гаврилук Ю. Іван Крип'якевич. Холмський. С. 561.

⁶ Греко-католиків до 1875 р. Див.: Гаврилук Ю. Іван Крип'якевич. Холмський. С. 561.

⁷ Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Вип. 8. С. 100–101.

становила 48 тис. км², а загальна кількість населення на цих теренах налічувала близько 2,3 млн осіб⁸.

Іван Крип'якевич зазначав, що українські землі досліджуваного регіону становили три чверті Галичини, а українці – половину її населення. «Холмщина і Волинь – се давні сусіди Галичини, що від віків ділили з нею добру і лиху долю», – наголошував історик⁹.

«Якби цю територію злучити з територією австрійської України, – писав “Вістник СВУ”, – повстала б провінція великоти 123 тис. кв. км з 6 мільйонами українського населення. Ця провінція рівнялася б щодо простору Греції або Болгарії»¹⁰.

Власне події 1915 р. і звільнення Холмщини з-під російської окупації вселили надію на можливість економічного й національного відродження цього багатостраждального краю. Це стало для Крип'якевича сильним імпульсом до наукової і публіцистичної праці та громадської роботи.

У листі від 10 вересня 1915 р. до члена Президії Союзу визволення України (СВУ) Володимира Дорошенка він писав: «Охотно приступаю до організації СВУ. Я навіть вже зайняв собі терен роботи, що Вам стане у пригоді. Студією Холмщини – першу визволену українську землю»¹¹.

У цьому ж листі історик повідомив: «... тепер я зладив меморіал у справі Холмщини»¹². Справді, 20 серпня 1915 р. І. Крип'якевич вислав доповідну записку «Про українську справу на Холмщині» СВУ, ЗУР (Загальній Українській Раді), Степанові Томашівському і Володимирові Бачинському як референту справи. Представлю короткий виклад головних думок із цього документа.

У доповідній записці показано становище Холмщини й Підляшшя перед війною, зазначено, що з українських повітів обох країв у 1912 р. утворено окрему Холмську губернію. Щодо чисельності українців, то автор виходив із того, що вони належали до двох віросповідань: православного та римо-католицького, як і колишні уніати-латинники. Тому загальне число українців, на думку І. Крип'якевича, становило 400 тис. осіб, тобто 52 % всього населення Холмщини.

Учений наголошував, що в містах краю переважають поляки, тому поки українцям вдасться здобути певний вплив, як у Галичині, справа мусить пройти відповідну еволюцію. В адміністраціях різних рівнів і посад свідомих українців дуже мало, адже повсюдно уряд добирав русифікаційних елементів, які, правдоподібно, відступили з військом, і тому потрібно замінювати всі сили новими українськими.

Для успішного ведення української справи велике значення мало те, що учительство народних шкіл майже без винятку походило з православних кіл, а отже, з українців. Хоча значна частина вчителів виїхала напередодні відступу російського

⁸ Ereignisse in der Ukraine 1914–1922: deren Bedeutung und historische Hintergründe / T. Hornikewicz. Philadelphia: W. K. Lyrinsky Ost-Europäisehen Forschungs Institut, 1991. Bd I. S. 211.

⁹ [Іван] К[рип'якевич]. Визволення Україна. Ілюстрований Календар товариства «Просвіта» з термінарком на переступний рік 1916. Львів, 1916. С. 89.

¹⁰ Великість простору зайнятих українських земель. *Вістник Союзу визволення України* (Вістник). 1915. Ч. 47–48.

¹¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 4–7.

¹² Меморіал «Про українську справу на Холмщині». *Патер І. Діяльність Івана Крип'якевича в Союзі визволення України*. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2001. Вип. 8. С. 282–294.

війська, проте не так масово, як урядовці, тому саме вони могли сформувати нову місцеву патріотичну інтелігенцію. Із 400 осіб православного духовенства, як вважав історик, свідомих українців буде невеликий відсоток, але при відповідному підході частину з них можна залучити до української справи.

Значне місце в документі відведено ролі унії у національно-культурному житті Холмщини. Крип'якевич наголошував: «Унія, заведена, при кінці XVI віку, знайшла тут вдячну почву, бо край, сусідуючий з польськими землями, в новій вірі знайшов опіку для національних змагань, яких при православ'ю не зміг оборонити. Унія зрослася з населенням так тісно, як ні в одній українській землі; довгі часи це була одинака національна відзнака Холмщини. Хоч робила все тут поступи колонізації (навіть в церквах проповіді говорилися по-польськи), унія була тою ниткою, що в'язала загал уніатів з українською народністю»¹³.

За російського панування у 1875 р. унія на Холмщині була ліквідована, духовенство здебільша заслане або емігрувало до Галичини, вірні – більшість перейшла до православ'я, а «упорствующі» (118 тис.) – до Римо-Католицької Церкви (РКЦ)¹⁴.

Православна Церква на Холмщині перед Першою світовою війною творила окрему епархію: нараховувала 289 парафій, 368 церков, 400 осіб духовенства, у Холмі діяла духовна семінарія, яка налічувала близько 150 питомців (вихованців)¹⁵.

Русифікація на Холмщині велася більш планово й фанатично, ніж в інших українських областях, з огляду на мішаний склад краю. Православна Церква послідовно підтримувала русифікацію. Зрусифіковані були школи всіх рівнів, тільки в польських громадах проводилося навчання польською мовою. Однак, зазначав І. Крип'якевич, русифікація, незважаючи на всі примусові урядові засоби, не пустила в Холмщині глибокого коріння. А все через те, що гноблення греко-католиків, некоректні дії урядовців і попів спричиняли глибоку антипатію до Росії та російщини й спротив російським впливам. «Є надія, – сподівався історик, – що російський покіст скоро зійде з національного лиця Холмщини»¹⁶.

Однак головною небезпекою для українців Холмщини й Підляшшя стала полонізація, адже ці землі були більш національно змішані, ніж аналогічні повіти Галичини. Вчений наголошував, що хоч тут римо-католиків не набагато більше (311 тис.), ніж православних (305 тис.), з яких третина могла підтримати українство, все-таки «поляки були грізною силою для нас»¹⁷.

Він застерігав українські організації, що в тогочасних обставинах, коли більшість православних урядників та вчителів виїхала, ця управлінська інтелігенція перебуватиме з Польського Королівства і про це потрібно пам'ятати.

Автор документа відзначав надзвичайно велику єврейську колонізацію в Холмщині. Чисельність євреїв у краї становила 114 тис. осіб, головними їхніми осідками були міста та містечка. Він акцентував на легкості асиміляції євреїв, які «дотепер російщилися, хоч і польська струя була сильна». Із приходом австрійської влади,

¹³ Патер І. Діяльність Івана Крип'якевича в Союзі Визволення України. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Вип. 8. С. 284.

¹⁴ Там само. С. 285.

¹⁵ Там само. С. 286.

¹⁶ Там само. С. 287.

¹⁷ Там само.

вважав учений, «жида знову стануть по стороні сильнішого і правдоподібно будуть служити колонізаційним цілям, як не знайдуть іншого пануючого напрямку»¹⁸.

Іван Крип'якевич наголошував на значенні Холмщини для України:

Перше: а) як пограничної землі проти поширення колонізації на суто українські терени; б) як країни, що вела героїчну боротьбу за національно-релігійні права з Росією і чинила опір русифікації; в) а також вважав за потрібне ширити серед української суспільності думку про значення краю для України, не допускати тверджень про «меншеартість» цієї землі; г) утверджувати перед австрійським урядом думку про національну однорідність та українськість Холмщини, ігнорувати претензії поляків до краю.

Друге: а) не допустити порушення границь й устрою Холмської губернії, утвореної 1912 р.; б) зберегти адміністративно-територіальний поділ; в) докласти зусиль, щобі всі права російського уряду та мови перейшли винятково до українців і зберегти в їхніх руках провід у краю; г) не допустити як поділу прав між українцями та поляками, так і мови, бо це принесло б кінець українському національному володінню; д) край повинен мати українську управу, а поляків треба трактувати як меншість.

Третє: для українзації Холмщини передусім потрібно піднести значення українців. А для цього треба: а) щоб українці одержали опіку й допомогу в державних властей, з цією метою передати фактичну владу у краї українцям; б) утворити українську Церкву; в) ввести в життя українську школу й організації.

Четверте: а) реститусовати Греко-Католицьку Церкву; б) джерелом для унії мали стати тодішні православні, більшість яких із православ'ям пов'язував страх перед переслідуванням, а не релігійне переконання.

П'яте: до православних ставитися дуже толерантно, по-перше, зі суто людських мотивів, по-друге, з огляду на православних, вихідців з інших регіонів підросійської України. Щодо приєднання до Української Православної Церкви (УПЦ) відчуватимуться труднощі, але до цієї справи треба готуватися на майбутнє. У жодному разі не допускати між православними і греко-католиками внутрішніх протиріч.

Шосте: шкільництво: а) російську школу залишати нема потреби, бо росіяни становлять незначний відсоток, із тих же мотивів усунути російську мову як предмет; б) таке ж саме становище зайняти до польськості, виходячи з позиції одноцільності українськості краю; в) забрати провід у цілому холмському шкільництві; г) поляків трактувати не як рівноправну сторону, а як меншість.

Для того, щоб українське шкільництво існувало на Холмщині, потрібно:

1) підготувати українське учительство з місцевих сил, утворивши в різних містах Холмщини короткі (2–3-місячні) курси з української мови і літератури, історії, географії, термінології та інших навчальних предметів у поєднанні з історією і географією Австрії;

2) якнайшвидше заснувати взірцеві народні школи в головних містах і свідомих селах, українські гімназії – в Холмі, Грубешові та Замостю. Залишити на деякий час діяльність церковних шкіл. Все це зробити в короткий час, швидко, щоб поляки не випередили нас і не зайняли багато позицій;

¹⁸ Патер І. Діяльність... С. 289.

3) підготувати вчасно підручники для холмських шкіл, шкільні прилади (парти) і бібліотеки для молоді.

Сьоме: щодо діяльності просвітніх і економічних організацій Крип'якевич пропонував, по-перше, відновити «Просвіту» й інші товариства; по-друге, утворити центральний осередок просвітніх організацій у Холмі; по-третє, поширювати провідні ідеї економічної роботи, взявши за основу роботу просвітньо-економічного товариства в Кобилянках.

Восьме: організувати на початку один популярний пресовий орган для освідомлювально-національної роботи в Холмщині у дусі релігійної толеранції. Налгодити широкий і добре організований доступ преси з Галичини.

Дев'яте: для вивчення відносин на Холмщині потрібно якнайшвидше вислати до краю відповідних працівників для збору друкованих матеріалів про національно-релігійні відносини, шкільництво, адміністративний устрій, історію регіону тощо¹⁹.

Про це писав І. Крип'якевич у листі до В. Дорошенка. Він просив його припинувати, щоби вислати до Холмщини достойного кандидата для проведення дослідження, бо «дуже боюся, щоби там не поїхав на перше місце який безідейний протегований “кар’єрович”, щоби не попусував діла»²⁰. Однак події на Холмщині розгорнулися не на користь українців. Діяльність австрійської цивільно-військової адміністрації призвела, по суті, до повного потурання полякам у їхніх національно-культурних домаганнях, що поставило українців у дуже несприятливі умови і тільки загострило українсько-польські відносини. Тому й ніхто не поїхав до Холмщини для проведення досліджень, яких вимагав І. Крип'якевич.

Значну увагу історик приділяв вивченню питання руйнації українських земель російськими військами у 1915 р., що відбувалася згідно з наказом верховного командувача великого князя Миколи Миколайовича «нищити й палити всі села та міста», в результаті чого «десятки тисяч людей лишилися без дому над головою, без кусника хліба». Крім того, сотні тисяч українців були виселені в Росію, де терпіли голод і холод, вмирили від хвороб, а їхні хати й господарства залишилися пустками. Так, православне українське населення було виселене з українських теренів найбільше, а попи майже всі повтікали до Росії. Однак російські козакі ксьондзів не зачіпали, згодом останні активно провадили колонізацію регіону²¹.

На Холмщині найбільше знищеним був Грубешівський повіт. «Родюча країна, з високою хліборобською культурою, – наголошував автор, – тепер знищена й опустіла. Більшість сіл спалена або знищена. Збіжжя не зібрані... не було кому збирати. Вся худоба й коні вивезені... козаки гнали цілі табори людей... Лишився той, хто зумів десь заховатися. Найсумніше те, що українське населення в великій мірі емігрувало; десятки сіл стоять порожні...»²².

На Підляшші російська армія «гнала перед собою нещасливий народ... козаки підпалювали хати... всюди кругом червоніла пожежа... Спалені містечка Вижниця і Ломази... із сіл спалені зовсім: Студянка, Росоги, Полюбичі, Дубиця, Яблунь, Городище»²³.

¹⁹ Патер І. Діяльність... С. 289–294.

²⁰ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 4–7.

²¹ Як Росія нищила українську землю. *Діло*. 1915. 12 листопада.

²² І[ван] К[рип'якевич]. Знищення українських земель. *Вістник*. 1915. Ч. 39–40. С. 1.

²³ Там само. С. 2.

У Сідлецькій губернії, яка практично не була знищена, крім кількох залізничних станцій, бо москалі відступили дуже швидко, тільки в північній частині зменшилося українське населення²⁴.

У південній частині Гродненщини, яка охоплює історичні українські землі – східне Підляшшя й Берестейщину, дуже знищені околиці над Бугом – все спалене та зрівняне із землею. Російська окупаційна влада ще в серпні 1915 р. евакуювала мешканців Берестя. «Під Берестям кочують емігранти з інших околиць Забужжя. Лежать тисячами, у страшній нужді, під голим небом, в лахміттю, дослівно – мруть з голоду»²⁵.

Щодо Волині, то Крип'якевич відзначав, що більшість мешканців Ковеля перед відступом росіян поховалися й тому залишилися на місці. Від війни місто не дуже потерпіло – знищені лише старий і новий залізничні вокзали, залізничні майстерні, казарми. Зате околиці Ковеля «давали образ страшної руїни та знищення»²⁶.

Навколо Луцька все «серед пожарищ і румовищ, деякі села спалені повністю, на полях догорають скирти збіжжя...»²⁷. Тільки де-не-де появлялися якийсь старець або каліка, що плавав над руїною хати. Тільки так виявлялося життя у порожніх волинських селах.

Однак із появою союзних армій із лісів почали виходити біженці зі всіма пожитками. «Все те йде до осель, – наголошував Крип'якевич, – з яких козаки вигнали перед кількома днями... Вони пересвідчилися, що ніхто їм нічого лихого не робить, зачудовані вертаються, проклинаючи “своїх”, згірчені власним нещастям»²⁸. «За цей жорстокий злочин, – зазначав історик, – царат мусить відповісти колись перед історією і українським народом»²⁹.

Визволені з-під московського панування північно-західні українські області перейшли під нову управу – Волинь і Холмщина опинилися під австрійською, а Підляшшя – під німецькою займанщиною. На цих землях запроваджено нову військово-цивільну адміністрацію. Уся влада підпорядковувалася в австрійській окупаційній області генерал-губернатору барону Ерікові Діллеру (Eric Diller), а в німецькій – генерал-губернатору Гансові фон Безелеру (Hans von Beseler).

Окупація холмсько-волинських земель австро-угорським військом, здавалося, дасть поштовх до нового життя для цих теренів, матиме позитивний наслідок для місцевого населення, звільнивши його від денаціоналізаторської політики царату. Проте українці Волині та Холмщини потрапили з вогню русифікації в полум'я колонізації. Адже урядові австро-угорські чинники в той час прагнули найперше вирішити польське питання, відводячи полагодження української справи на другий план. Однак і серед австрійських урядовців були представники, які усвідомлювали значення української проблеми у європейській політиці, але й серед них були суперечності щодо української та польської орієнтації.

Зрозуміло, українські політичні організації, що діяли в Австрії у роки війни – СВУ разом із ЗУР – вживали найнеобхідніших заходів для забезпечення розвитку національного життя в окупованих Центральними державами українських землях.

²⁴ І[ван] К[рип'якевич]. Знищення...

²⁵ Там само. Ч. 41–42. С. 3.

²⁶ Там само. С. 4.

²⁷ Там само.

²⁸ Там само.

²⁹ Там само. Ч. 39–40. С. 1.

У серпні 1915 р. у Львові було засноване Бюро культурної помочі для українського населення окупованих областей, яке підпорядковувалося названим організаціям і займалося разом зі спільною комісією товариств «Учительська громада», «Учительське педагогічне товариство», «Взаїмна поміч українського учительства» налагодженням українського шкільництва, збиранням для нього фондів і загалом культурно-національним життям на Волині та Холмщині. Очолював Бюро культурної помочі І. Крип'якевич³⁰.

Власне історик від імені педагогічних товариств Галичини підготував і передав 11 грудня 1915 р. СВУ та ЗУР проєкт доповідної записки про потребу українського шкільництва в окупованих українських землях. У ньому він відзначав багатотисячлі традиції української школи на цих землях та давню мрію про заснування вищої школи – академії чи університету. «Основним домаганням українців, – наголошував автор документа, – є, щоби українська школа в нових землях була справді трактована як школа більшості населення»³¹. Свою думку історик підтверджував національним складом населення. Адже в Холмській і Волинській губерніях українці мали абсолютну більшість, тільки у західних округах Холмщини поляки становили 20 %, у Городненській губернії переважали білоруси, південні округи також мали українську більшість (Берестя – 81 %, Кобрин – 83 %, Більськ – 42 %) ³².

Зрозуміло, такі вимоги українців Холмщини були цілком справедливі. «Холмщина, – зазначав Крип'якевич, – це історично українська земля, яка мимо тяжких відносин, мимо довгих переслідувань заховала свій національний характер – природною річчю є, щоби вона дістала в ліпших умовах ліпші основи до дальшого розвитку»³³.

Питання про українське шкільництво в Холмщині І. Крип'якевич піднімав у доповідній записці СВУ від 1 листопада 1915 р., у рефераті, виголошеному на засіданні учительської громади Львова 27 листопада 1915 р., а також у низці статей, опублікованих у періодиці, зокрема в часописах «Діло», «Українське слово», «Свобода»³⁴.

Власне, впровадження українського шкільництва в зайнятих Центральними державами землях, на думку І. Крип'якевича, мало неабияке значення для розвитку українського народу, що дало б йому змогу піднятися з цього занепаду, в якому перебував під російським пануванням. Окрім того, досить велику вигоду одержала б Габсбурзька монархія, адже вирішення цього питання принесло б Австрії підтримку місцевого населення, що водночас викликало б резонанс на українських землях, ще підконтрольних Росії³⁵.

Проте на Холмщині, хоч вона лежала поза воєнним тереном, українцям не вдалося здобути нічого. Незважаючи на розпорядження найвищого австро-угорського

³⁰ О культурну поміч для українського населення зайнятих областей. *Вістник*. 1916. Ч. 27–28. С. 230.

³¹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАЛ України). Ф. 395. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 50–55.

³² Там само.

³³ Х[олмський – Іван Крип'якевич]. Релігійні і національні відносини. *Українське слово*. 1915. 10 вересня.

³⁴ Патер І. Діяльність Івана Крип'якевича... С. 277–280, 297–300; Крип'якевич Р. Холмщина у спадщині Івана Крип'якевича. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2016. Вип. 28. С. 550.

³⁵ Патер І. Діяльність Івана Крип'якевича... С. 304.

командування від 17 жовтня 1915 р. про дозвіл відкривати українські школи за наявності 40 дітей, люблінський генерал-губернатор не дозволив заснувати в межах губернії жодної школи. Зате на Холмщині до серпня 1916 р. зорганізовано понад 600 польських³⁶.

Крім того, австрійська військова влада заборонила видання української газети в Ковелі чи Холмі. До складу майбутньої редакції часопису мали ввійти члени СВУ: С. Любарський-Письменний (ім'я не встановлено), Іван Крип'якевич, Лонгин Цегельський, І. Бахталовський (ім'я не встановлено). Австрійські урядовці вважали, що з погляду «місцевих політичних обережностей видання українців не відповідає державним інтересам»³⁷.

Варто наголосити, що після перших публікацій І. Крип'якевич вдався до ретроспекції (звернення до минулого). У згаданому листі до В. Дорошенка історик просив: «... дайте мені повноважність видати під іменем Союзу інформаційну книжечку про Холмщину за Ваші фонди»³⁸. І справді, 1915 р. накладом СВУ Крип'якевич опублікував невелику (обсягом 32 сторінок) брошуру кишенькового формату «Холмщина»³⁹, де в популярній формі, доступній для найширшого кола читачів, виклав історію краю від найдавніших часів по 1915 р. охопно.

Варто зацентувати увагу на висвітленні автором українського руху. Історик наголосив, що відродження Холмщини почалося з оголошенням основ конституції в Росії, тобто в жовтні 1905 р. Тоді у краю почали організовуватися українські просвітні товариства – «Просвіта» в Сідлцях і Грубешові, просвітньо-економічне ім. Т. Шевченка в Кобилянах Надбужних біля Берестя.

Головне завдання цих товариств полягало в популяризації української книжки, залученні до своїх лав якомога більше членів, зокрема приєднанні будь-якими способами до праці місцевої інтелігенції. Вчений наголосив на ролі українських бібліотек і художньої самодіяльності у формуванні та піднесенні національної свідомості місцевого українського населення, зокрема шкільної молоді, яка відмовлялася вчитися з російських «казьонних» книг. Відзначено також важливість економічної праці українських товариств для створення матеріальної бази під культурну справу для протидії польським товариствам у полонізації українців. Проте таку національно-освідомлювальну працю українських організацій негативно сприймали російські шовіністи, які спочатку обмежили їхню діяльність, а згодом взагалі заборонили⁴⁰.

Проте навіть у часи воєнного лихоліття свідоме українство не зникло, хоч Холмщина і Волинь перед війною належали до найменш зорганізованих частин українських земель. «Це було, – наголошував І. Крип'якевич, – царство чорносотенних елементів: почаївських монахів, істинно-руських людей, Євлогіїв і Антоніїв». Зрозуміло, за таких умов українській справі вистояти було надзвичайно важко, навіть суто культурні товариства, наприклад, «Просвіта», піддавалися переслідуванням, доносам, обшукам і арештам. «А все-таки українська струя йшла кудись

³⁶ Кривавого року. Віденський ілюстрований альманах на 1917 р. / упоряд. Я. Весоловський. Відень, 1917. С. 211.

³⁷ Ereignisse in der Ukraine 1914–1922... S. 213.

³⁸ Патер І. Діяльність Івана Крип'якевича... С. 271.

³⁹ Крип'якевич І. Холмщина. Накладом Союзу визволення України. Львів, 1915. 32 с.

⁴⁰ Там само. С. 28–29.

ніби під землю, – зазначав історик, – зростала і кріпшала. І коли ввійшли тут союзні війська, коли вже можна було свободніше проявити свої почування, українство вийшло на верх і почало організовуватися»⁴¹.

З'явилися численні публікації, з яких Галичина довідалася про мету й особливості українського руху на холмсько-волинських землях, змогла побачити його скромні та початкові успіхи. Цілком зрозуміло, адже тут не було таких потужних політично-партійних структур, парламентського представництва в центральних і місцевих законодавчих органах, досить сильної інтелігенції, а також пресових видань. Тому І. Крип'якевич зазначав, що перед галичанами постає обов'язок не лише спостерігати за діями українців Волині, тішитися їхніми успіхами, а й допомагати їм у цей важкий час. «Докажіть ділом, – закликав учений галичанин, – що це наша справа, що живі у нас традиції Галицько-Володимирського Королівства, що Галичина пам'ятає про свою королівську сестрицю Володимирію»⁴².

Важливого значення у національно-культурній праці в зайнятих північно-західних областях І. Крип'якевич відводив церковним справам. У підготовлених документах для СВУ, ЗУР і Львівської греко-католицької консисторії «Про церковні відносини на північно-західних українських землях»⁴³ від 24 серпня 1915 р. і «Про церковні справи на Холмщині»⁴⁴ від 6 вересня 1915 р. наголошувалося на необхідності відродження ГКЦ на теренах Холмщини, а в майбутньому – і в окремих місцевостях Литви, Білорусі й Волині. Для реалізації відновлення ГКЦ на Холмщині СВУ і ЗУР мали призначити Комітет для справ здобутих земель, завданням якого було: 1) підготувати доповідну записку до австрійського уряду про реституцію (відновлення у правовому і майновому становищі) ГКЦ на Холмщині; 2) дати політичну оцінку роботи церковного комітету справ краю, що мав складатися із представників Львівської консисторії і кооптованих членів та повинен був забезпечувати церковний аспект питання відновлення ГКЦ. Крім того, церковний комітет мав збирати різноманітні матеріали про діяльність колишньої Холмської греко-католицької єпархії, заснувати видавництво для унійної пропаганди, дбати про церковну організацію Холмщини, зокрема про добір духовенства різних рівнів, забезпечення фінансування. Окремо в документі йшлося про відносини з РКЦ та її духовенством, яке мало значний вплив, адже чимало колишніх греко-католиків перейшло в цю конфесію.

Важлива роль в українському національному відродженні відводилася Православній Церкві, зокрема на Волині, яка потребувала реорганізації, піднесенню рівня освіти духовенства, надавши йому українського духу. Українізація Церкви на Волині мала надзвичайно позитивно вплинути на піднесення національної свідомості місцевого населення, і особливо наддніпрянців. До реорганізації православ'я планувалося залучити найбільш свідому частину українського православного духовенства Буковини. Однак реалізувати ці плани у зв'язку зі зміною геополітичної ситуації не вдалося.

Іван Крип'якевич у тогочасних публікаціях велику увагу приділив репрезентації долі громадських, наукових і релігійних діячів Холмщини, які чинили завзятий

⁴¹ Крип'якевич І. Для Холмщини і Волині. *Діло*. 1916. 23 квітня.

⁴² Там само.

⁴³ ЦДІАЛ України. Ф. 395. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 33–36.

⁴⁴ Там само. Арк. 31.

опір русифікації та полонізації краю. У статті «Письменники і просвітителі Холмщини» відзначав: «Холмська земля в останніх десятиліттях в культурнім житті України мала невелику участь: російський гніт і польська опіка не дали розвинутися силам, що скривалися в народі». Автор акцентував, що в минулому, коли Холмщина мала свою самоуправу та матеріальні ресурси, українське життя розвивалося у різних сферах, а холмська земля була осередком національної культури. «Ся світла минувшина Холмщини, – наголошував І. Крип'якевич, – була ділом одиниць передових людей, що не щадили сил і заходів, не жалували матеріальних жертв, дати їй ширшу культуру»⁴⁵. Зрозуміло, це здебільша були духовні особи та деякі світські вчені із західною освітою, які неабияк вплинули на розвиток Холмщини, збагативши тим самим й загальноукраїнську культуру.

Першим помітним діячем Холмщини був греко-католицький єпископ Методій Терлецький, який задумав заснувати вищу школу, що стала би вогнищем просвіти для цілого краю. Це не мала бути гімназія, як в інших містах України, а справжня вища школа – академія, де, за словами І. Крип'якевича, «молодіж могла образуватися на розумних горожан для свого народа»⁴⁶. Однак він висунув ідею заснування українського університету, але отримати дозвіл на його реалізацію навіть за приватні кошти було надзвичайно важко. Терлецький на початку 1639 р. організував гімназію при кафедральній церкві у Холмі. Згодом, заручившись підтримкою папи Урбана XIII (Urbanus PP. VIII), взявся за організацію академії з привілеями університетських курсів, на що дозвіл могла дати лише Краківська академія. Проте через дії польських чинників, особливо латинського духовенства, не тільки створення академії, але навіть існування гімназії перебувало під загрозою. Поляки різними способами виступали проти української школи. Єпископ М. Терлецький, незважаючи на протидію поляків, продовжував культурно-освітню діяльність, хоч не зміг досягти значного успіху⁴⁷.

Послідовником Методія Терлецького в Холмі став єпископ Яків Суша. Під його особливою опікою була гімназія, яку він захищав від діянь польського духовенства, особливо монахів. Із цього приводу шукав захисту в папи, двічі – у 1664 р. і 1665 р. – побував у Римі, давши йому інформаційний матеріал під назвою «Про праці уніатів». Яків Суша був визначним церковним письменником, залишив низку праць з історії Холмщини й Унійної Церкви⁴⁸.

Третьою помітною постаттю серед провідних діячів Холмщини був єпископ Максиміліан Рилло. Він показав себе не тільки на духовній ниві, а й освітній. Заснував вищу школу для холмського духовенства – духовний семінар у Холмі. Згодом – другий нижчого типу в Бусні поблизу Холма для синів окружного духовенства. Багато писав на церковні теми, упорядкував монастирську бібліотеку, яка, на жаль, згоріла 1778 р., архів, описав каталоги книг і актів,

«Рилло, – наголошував І. Крип'якевич, – був взірцем тодішнього українського патріота. Боронив права свого народу, де тільки міг і як міг. Через це мав

⁴⁵ Х[олмський – Іван Крип'якевич]. Письменники і просвітителі Холмщини. *Українське слово*. 1915. 10 жовтня.

⁴⁶ К[рип'якевич]. Як поляки опікувалися Холмщиною. *Свобода*. 1918. 23 лютого.

⁴⁷ Х[олмський – Іван Крип'якевич]. Письменники і просвітителі Холмщини. *Українське слово*. 1915. 10 жовтня.

⁴⁸ Там само. 17 жовтня.

неодну неприємність зі сторони поляків... З глибокою неохотою відносився до Росії». Антипатія до всього російського стала однією з причин переїзду М. Рилла під кінець його життя до Галичини, де він отримав від імператриці Марії-Терези перемишльське єпископство й дожив віку⁴⁹.

Варто наголосити на фаховій допомозі І. Крип'якевича й інших видних галицьких діячів української делегації на мировій конференції у Бересті 1918 р. У «Спогадах» історик відзначав: «Дуже важлива була справа, як на цих переговорах вирішиться справа наших західних кордонів. Тоді в редакції Діла зорганізувався гурток для підготовки матеріалів для української делегації. Були там М. Лозинський, В. Панейко, П. Веселовський, С. Рудницький, я і ще, мабуть, хтось більше. Я з Рудницьким опрацьовував західний кордон з географічного погляду; залишився мені примірник мапи Галичини Герріха, на якому Рудницький записував цю лінію. Коли одного дня делегація явилася на головному дворці, ми, знаючи наперед про її приїзд, зайняли місце в “почекальні” і змогли зустрітись з делегатами, хоч вони були оточені австрійською поліцією і агентами. Ця делегація зверхнім виглядом робила – марне враження – це були молоді люди, у дуже бідненьких костюмах, але пізніше виявилися незлими дипломатами у грі з німцями. Незамітно (у клозеті) вони дістали наші меморіали. Результат переговорів – берестейський кордон, був для нас дуже корисний, займав для України Холмщину в широких границях. Радісно оглядали ми цю лінію в газетах»⁵⁰.

Українці вірили в позитивний результат переговорів між Українською Народною Республікою (УНР) і Почвірним союзом у Бересті. Не сумнівався у цьому й І. Крип'якевич. У статті «Бересте» вчений наголосив, що цей «старий український город, західна кріпость української держави», і «без сумніву берестейська земля перейде тепер у склад української республіки»⁵¹.

Мирний договір, підписаний 9 лютого 1918 р. між Центральними державами та УНР, за яким Холмщина ввійшла до складу України, спричинив обурення серед поляків Галичини. Польські часописи одноголосно заявляли про втрату частини Польщі, але вже не історичної, а етнографічної. Історик стверджував, що всі етнографічні карти і пов'язані з ними дослідження представляли Холмщину територією, заселеною українським народом. Учений як доказ наводив російські статистичні дані. Зі 108 700 осіб, що проживали на території Холмщини, 62 % становили українці, 20 % – поляки, 15 % – євреїв і 3 % – інші, головню німці⁵².

Іван Крип'якевич наголошував на етнографічній і культурній особливості Холмщини, що навіть після приєднання до Польщі визнавалася автентично українською. За весь час існування Речі Посполитої вона творила окрему адміністративну одиницю – «холмську землю», яка належала до «Руського воєводства» – Галичини, а не до польського Люблінського воєводства, як і північна частина – окреме Підляське⁵³.

Іван Крип'якевич радів, що його малу Батьківщину – Холмщину – повернуто Українській державі. «І так, – акцентував учений, – сповнилися наші давні бажання. Стара земля Володимира і Данила знову стала частиною Української держави. У

⁴⁹ Х[олмський – Іван Крип'якевич]. Письменники і просвітителі... 24 жовтня.

⁵⁰ Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія)... С. 114.

⁵¹ К[рип'якевич] І. Бересте. *Свобода*. 1918. 26 січня.

⁵² Холмщина. Національні відносини. *Діло*. 1918. 13 лютого.

⁵³ Крип'якевич І. Холмські традиції. *Діло*. 1918. 14 лютого.

Холмщині запанувала велика радість, тішаться і всі холмські виселенці, що вернутья до своїх зруйнованих домів, – радіємо і ми в Галичині, що наші холмські брати не пішли під польське пановання, але будуть належати Україні»⁵⁴.

Вважаю, що холмська тематика, якою так захоплювався та яку так популяризував видатний український історик і велика рукописна частина якої ще перебуває у науковому опрацюванні співробітників Наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, знайде свого дослідника. А поглиблений аналіз праць і матеріалів із фонду І. Крип'якевича розкриє спектр інтересів академіка.

REFERENCES

Havryliuk, Yu. (2016). Ivan Krypiakevych. Kholmshchyni. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 28, 559–562 [in Ukrainian].

Hornikewiecz, T. (1991). *Ereignisse in der Ukraine 1914–1922: deren Bedeutung und historische Hintergruinde* (Vol. 1). Philadelphia: W. K. Lypynsky Ost-Europäischehen Forschungs Institut [in German].

I[van] K[rypiakevych]. (1915). Znyshchennia ukrainskykh zemel. *Vistnyk*, 39–40, 1–2; 41–42, 3–4 [in Ukrainian].

I[van] K[rypiakevych]. (1916). Vyzvolena Ukraina. *Iliustrovanyi Kalendar tovarystva «Prosvita» z terminarom na perestupnyi rik 1916*, 89 [in Ukrainian].

K[rypiakevych], I. (1918, Sich 26). Berestie. *Svoboda* [in Ukrainian].

K[rypiakevych]. (1918, Liutyi 16). Davna i suchasna Kholmshchyna. *Svoboda* [in Ukrainian].

K[rypiakevych]. (1918, Liutyi 23). Yak poliaky opikuvalysia Kholmshchynoiu. *Svoboda* [in Ukrainian].

Kh[olmskyi – Ivan Krypiakevych]. (1915, Veresen 10). Relihiini i natsionalni vidnosyny. *Ukrainske slovo* [in Ukrainian].

Kh[olmskyi – Ivan Krypiakevych]. (1915, Zhovten 10). Pysmennyky i prosvityteli Kholmshchyny. *Ukrainske slovo* [in Ukrainian].

Kh[olmskyi – Ivan Krypiakevych]. (1915, Zhovten 17). Pysmennyky i prosvityteli Kholmshchyny. *Ukrainske slovo* [in Ukrainian].

Kh[olmskyi – Ivan Krypiakevych]. (1915, Zhovten 24). Pysmennyky i prosvityteli Kholmshchyny. *Ukrainske slovo* [in Ukrainian].

Kholmshchyna. Natsionalni vidnosyny. (1918, Liutyi 13). *Dilo* [in Ukrainian].

Krypiakevych, I. (1915). *Kholmshchyna. Nakladom Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*. Lviv [in Ukrainian].

Krypiakevych, I. (1916, Kviten 23). Dlia Kholmshchyny i Volyni. *Dilo* [in Ukrainian].

Krypiakevych, I. (1918, Liutyi 14). Kholmshchyni tradytsii. *Dilo* [in Ukrainian].

Krypiakevych, I. (2001). Petro Frants Krypiakevych (1857–1914). Korotkyi narys. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 147–151 [in Ukrainian].

Krypiakevych, I. (2001). Spohady (Avtobiohrafia). *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 75–140 [in Ukrainian].

⁵⁴ Крип'якевич]. Давна і сучасна Холмщина. *Свобода*. 1918. 16 лютого.

Krypiakevych, R. (2016). Kholmshchyna u spadshchyni Ivana Krypiakevycha. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 28, 549–558 [in Ukrainian].

O kulturnu pomich dlia ukrainskoho naseleння zainiatykh oblastei. (1916). *Vistnyk*, 27–28, 230 [in Ukrainian].

Pater, I. (2001). Diialnist Ivana Krypiakevycha v Soiuzi Vyzvolennia Ukrainy. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 267–305 [in Ukrainian].

Velykist prostoru zainiatykh ukrainskykh zemel. (1915). *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy (Vistnyk)*, 47–48 [in Ukrainian].

Vesolovskyi, Ya. (Comp.). (1917). *Krivavoho roku. Videnskyi iliustrovanyi almanakh na 1917 r.* Vienna [in Ukrainian].

Yak Rosyia nyschyla ukrainsku zemliu. (1915, Lystopad 12). *Dilo* [in Ukrainian].

Ivan PATER

Doctor of Historical Sciences, Professor

Chief Researcher at the Department of Contemporary History

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4340-7735>

e-mail: I.Pater@nas.gov.ua

KHOLM SKETCHES (STUDIES) IN THE SCIENTIFIC HERITAGE OF IVAN KRYPIAKEVYCH OF 1914–1918

The paper considers the scientific work of the academician in the study of various areas of the history of the Kholm land. His interest in that region was not accidental, because he had Kholm and Pidlashshia roots. The influence of prof. M. Hrushevskyyi on the formation of I. Krypiakevych as a historian, his first papers on religious and cultural life in the Kholm region in the 19th century in Memoirs of the Shevchenko Scientific Society, and scientific work in society are emphasized.

An extremely serious study of the Kholm region was conducted during World War I, especially after the successful Austro-German occupation of the Kholm region, parts of Volhynia, Pidlashshia, and Polissia in the summer of 1915. It is noted that in the reports «On Ukrainian Affairs in the Kholm Region», «On Church Relations in Northwestern Ukrainian Lands», «On Church Affairs in the Kholm Region», «On the Need for Ukrainian Schooling in the Occupied Ukrainian Lands», the historian stated the importance of the Kholm Region for Ukraine.

The need to carry out Ukrainization of the region was emphasized, for which it was recommended: to gain real power locally; to form the Ukrainian Church – to restore the GCC, to de-Russify the Orthodox Church; to create a Ukrainian school by training personnel from the local population; establish exemplar educational institutions in larger cities and villages as soon as possible; publish school textbooks; to restore the activities of educational and economic organizations.

Much attention is given to the historian's work in the Bureau of Cultural Assistance for ensuring the development of national and cultural life, primarily, schooling, in the Ukrainian lands occupied by the Central Powers. The resistance to the aspirations of the Ukrainians by some part of the Poles and the Austrian military and governance factors have been revealed. The destruction of Ukrainian lands in 1915 by the retreating Russian troops and the displacement of almost the entire Ukrainian population of the Kholm region deep into Russia are shown.

It is pointed out that the scholar recreated the fate of public, scientific, and religious figures of the Kholm region, who put up a persistent resistance to Russification and Polonization of the region, first of all, Greek Catholic bishops Metodii Terletskyi, Yakiv Susha, and Maksymilian Ryll.

The professional assistance of I. Krypiakevich and other figures of Halychyna to the Ukrainian delegation at the Brest Peace Conference, regarding Ukraine's western borders, was emphasized, which gave a positive result for Ukrainians in the negotiations between the People's Republic of Ukraine and the Quadruple Alliance. It is mentioned that a large manuscript part of the academician's on a Kholm subject still needs scientific research.

Keywords: Ivan Krypiakevych, Kholm region, report notes, Ukrainianization, national-patriotic education, Church.

УДК [94(477.8):929І.КРИП'ЯКЕВИЧ]"1939/1941"
DOI: 10.33402/ukr.2022-36-149-159

Ярослав МАРЧЕНКО

*кандидат історичних наук
заступник начальника кафедри іноземних мов та військового перекладу
Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9569-6324>
e-mail: ymarchenko8@gmail.com*

Андрій ТРЕМБЕЦЬКИЙ

*ад'юнкт кафедри гуманітарних наук
Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9869-1684>
e-mail: atrembetkyi@ukr.net*

«НЕКАБІНЕТНИЙ ВЧЕНИЙ»: НАУКОВА ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА КРИП'ЯКЕВИЧА В ПЕРІОД РАДЯНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ (1939–1941)

Розглянуто наукову та громадсько-політичну діяльність відомого українського історика І. Крип'якевича в умовах радянської окупації західноукраїнських земель (1939–1941). Показано основні напрями його громадсько-політичної діяльності, акцентовано увагу на участі вченого у виборчих кампаніях і пропаганді комуністичної ідеології. Констатовано, що як керівника кафедри історії України Львівського державного університету та директора філіалу Інституту історії України Академії наук УРСР, І. Крип'якевича місцеві органи влади активно залучали до громадської праці з метою утвердження радянської влади в регіоні. Відзначено, що співпраця І. Крип'якевича з комуністичним активом Львова відбувалася під тиском карально-репресивної системи, однак дала йому змогу продовжити наукову діяльність, відкрила перспективи кар'єрного росту.

Зауважено, що наукові зацікавлення вченого фокусувалися навколо історії України середньовічного періоду з акцентом на західних землях, а також на проблемах російсько-українських відносин («зв'язки Західної України з Наддніпрянщиною», «зв'язки Галичини з Росією»). Зазначено, що разом з іншими істориками він також працював над матеріалами до чотиритомного підручника історії України, який видавав київський Інститут історії України. Наголошено на здобутках І. Крип'якевича в науково-організаційній сфері, зокрема проілюстровано його участь у сесії відділу суспільних наук Академії наук УРСР, теоретичній конференції з питань марксизму-ленінізму й інших заходах, організованих партійно-радянськими органами влади та науковою спільнотою Львова.

Ключові слова: Іван Крип'якевич, радянська окупація, західноукраїнські землі, наукова діяльність, громадсько-політична праця.

Окупація радянськими військами західноукраїнських земель (1939) відкрила нову сторінку в біографіях багатьох місцевих науковців, громадсько-політичних діячів. Не став винятком й Іван Крип'якевич: 1939–1941 рр. – це період трансформації його світогляду, час пристосування до нових суспільно-політичних реалій. Тодішня радянська преса писала: «Тільки за радянської влади І. П. Крип'якевич одержав повну можливість по-справжньому віддатисялюбимій справі, поставити свої наукові праці на користь громадськості. Працюючи керівником кафедри історії України держуніверситету і директором філіалу інституту історії України Академії наук УРСР, він чимало часу віддає громадській діяльності...»¹. Подібні твердження апологетів радянської влади треба розглядати в контексті «негласного союзу» між ученом і комуністичним режимом: І. Крип'якевич сприяв легітимізації радянської влади, натомість партчиновники не вдавалися до репресій та сприяли його науковій роботі, що для нього було надважливо.

Наукова та громадсько-політична діяльність І. Крип'якевича в період радянської окупації західноукраїнських земель – на сьогодні одна з найменш вивчених сторінок його біографії. Окремі аспекти досліджуваної проблеми актуалізовані в наукових студіях Олександра Луцького², Романа Крип'якевича³, Наталії Мудрої⁴, Миколи Литвина, Тамари Литвин⁵ й інших дослідників. Джерельну основу статті становлять спогади І. Крип'якевича та відомих громадсько-політичних діячів, науковців, матеріали періодичної преси, передусім часопису «Вільна Україна». Мета розвідки – всебічний аналіз особливостей наукової та громадсько-політичної діяльності І. Крип'якевича в період радянської окупації західноукраїнських земель (вересень 1939 р. – червень 1941 р.).

Уже з перших днів встановлення радянської окупаційної влади в західноукраїнських областях партчиновники залучають І. Крип'якевича, як і інших відомих науковців, до громадсько-політичної роботи, яка, де-факто, полягала в легітимізації нової влади. Цей факт підтверджує і сам історик, який у 1939 р., зокрема, писав: «В громадсько-політичне життя нашої радянської країни ми почали включатися ще у 1939–1940 роках...»⁶. Оцінюючи ступінь лояльності науковців до нової влади, варто погодитися з Олександром Луцьким, який відзначав, що «зовнішні прояви лояльності до нового режиму у вигляді публічних виступів із ритуальним “славослів'ям” на адресу керівників радянського уряду й більшовицької партії на різного роду пропагандистських зборах, мітингах, голосування за запропоновані організаторами

¹ Видатні працівники науки і культури Львівської області. *Вільна Україна*. 1940. 4 червня. С. 2.

² Луцький О. Іван Крип'якевич та Інститут суспільних наук: директорський період діяльності. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: зб. наук. праць. Львів, 2016. Вип. 28. С. 516–517.

³ Крип'якевич Р. Іван Крип'якевич – популяризатор історії України. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: зб. наук. праць. Львів, 2001. Вип. 8. С. 874–879.

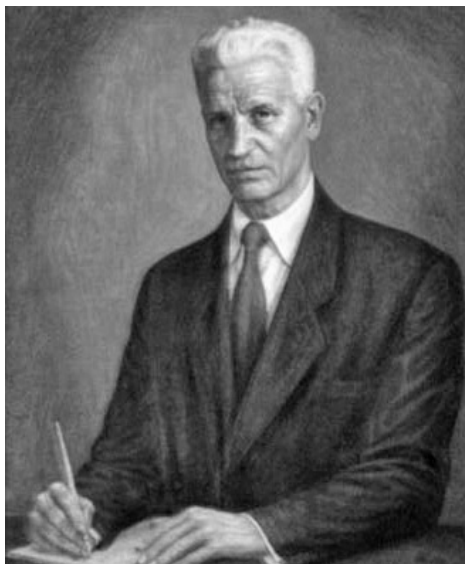
⁴ Мудра Н. 1940-ві роки в житті родини Крип'якевичів. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: зб. наук. праць. Львів, 2001. Вип. 8. С. 578–584.

⁵ Литвин Т., Литвин М. Історик поза робочим столом: Іван Крип'якевич (1886–1967). *Проблеми гуманітарних наук. Збірник наукових праць ДДПУ ім. І. Франка. Серія: Історія*. Дрогобич, 2021. Вип. 7 (49). С. 269–284.

⁶ Бути активним громадсько-політичним діячем Радянської країни. *Вільна Україна*. 1945. 16 січня. С. 2.

резольуції, діяльність у представницьких органах влади – радах депутатів трудящих різного рівня, здебільшого лише маскували їхні справжні погляди на радянську дійсність і аж ніяк не можуть слугувати беззаперечним доказом відданості тоталітарному режимові або повного “розумового поневолення”»⁷.

Саме з таких позицій варто розцінювати участь І. Крип’якевича в роботі Народних Зборів Західної України⁸. Так, ще 1 жовтня 1939 р. політбюро Центрального комітету Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків) (ЦК ВКП(б)) прийняло рішення «Про питання Західної України і Західної Білорусі», яке передбачало проведення виборів на новоприєднаних територіях. Вони відбулися 22–23 жовтня під тотальним контролем радянських карально-репресивних органів із залученням близько 50 тис. пропагандистів/агітаторів. Радянська влада запропонувала виборцям єдиний список комуністів (98 членів ВКП(б), 81 член колишньої КПЗУ (Комуністичної партії Західної України) та 1 265 безпартійних)⁹. Останні здебільша були невідомі місцевому населенню¹⁰. Виняток становили лише нечисленні публічні особи, як-от історик Іван Крип’якевич, лікар Мар’ян Панчишин, композитор Василь Барвінський, голова Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ) Кирило Студинський, науковець і громадський діяч Петро Франко (син Івана Франка), актор Іван Рубчак та ін.¹¹.

Іван Крип’якевич

«Депутати зборів, виконуючи заздалегідь визначену роль, без ґрунтового обговорення і з’ясування всіх обставин та наслідків ухвалених рішень, одностайно проголосували за декларації про встановлення радянської влади на всій території Західної України і возз’єднання з радянською Україною, про націоналізацію банків і великої промисловості, конфіскацію поміщицьких і монастирських земель», – писав О. Луцький¹².

Надалі І. Крип’якевич продовжував брати активну участь у виборчих кампаніях, перебуваючи під «опікою» апологетів радянської влади. Так, у січні 1940 р. наукові співробітники Академії наук УРСР у Києві звернулися до колег із філіалу

⁷ Луцький О. Львівський відділ Інституту історії України АН УРСР: від створення до ліквідації. URL: <http://dSPACE.nbuV.gov.ua/bitstream/handle/123456789/40010/05-Lutsky.pdf?sequence=1>

⁸ Видатні працівники науки і культури Львівської області. С. 2.

⁹ Примаченко Я. Декларація про возз’єднання Західної України і УРСР. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/1027M/>

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само.

¹² Луцький О. Львів під радянською окупацією 1939–1941 рр. *Український визвольний рух*. 2006. № 7. С. 114. URL: <https://www.uvr.in.ua/index.php/uvr/article/view/197>

Академії наук у Львові зі закликом взяти активну участь у політично-масовій та агітаційній роботі під час виборів до Верховної Ради СРСР і УРСР. У відповідь академіки Філарет Колесса, Василь Щурат, Михайло Возняк, Кирило Студинський, а також Іван Крип'якевич, Володимир Дорошенко, Ярослав Пастернак, Іван Карпинець, Іларіон Свенціцький та інші вчені Львова підготували відкритого листа, де зазначили, що вважають проведення виборів до Верховних Рад СРСР і УРСР «справою громадського обов'язку» і мають намір «приняти саму активну участь в проведенні масово-політичної роботи...»¹³. За свідченням літературознавця, письменника, поета, перекладача Михайла Рудницького, учений у цей період «наполегливо працював в університеті..., брав активну участь в наукових сесіях, які влаштовувала у Львові Академія наук УРСР»¹⁴.

Згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР «Про затвердження складу обласних виборчих комісій по виборах у Волинську, Дрогобицьку, Львівську, Ровенську, Станіславську і Тернопільську обласні ради депутатів трудящих», на підставі ст. 29 «Положення про вибори в обласні, районні, міські, сільські і селищні Ради депутатів трудящих УРСР», було затверджено склад обласних виборчих комісій. Івана Крип'якевича призначено головою Львівської обласної виборчої комісії (від Львівської обласної організації професійної спілки працівників вищої школи і наукових установ)¹⁵. Заступником голови став Георгій Гайдамака (від Львівської обласної комуністичної організації), секретарем – Михайло Дриль (від Львівської міської організації професійної спілки працівників державних установ)¹⁶.

Перше засідання обласної виборчої комісії відбулося 19 жовтня 1940 р. З цього приводу «Вільна Україна» писала: «Вчора під головуванням професора І. П. Крип'якевича відбулося перше засідання обласної виборчої комісії по виборах у Львівську обласну Раду депутатів трудящих. У вступному слові голова обласної виборчої комісії І. П. Крип'якевич докладно спинився на завданнях, що їх поставлено перед обласною виборчою комісією, підкреслюючи роль кожного члена комісії у виборчій роботі. Треба, щоб виборчі комісії забезпечили чітку роботу, дотримуючись виборчого закону...»¹⁷. На першому засіданні обласна виборча комісія обговорила й затвердила календарний план роботи. Місцем її перебування став будинок облвиконкому¹⁸.

Участь у виборах взяв і сам І. Крип'якевич, якого радянсько-партійні органи влади запропонували висунути кандидатом у депутати Львівської обласної ради. Саме висунення відбувалося у Львівському державному університеті ім. І. Франка. Збори професорів, викладачів і студентів відкривав секретар парторганізації, який, зокрема, зазначив: «Нам треба виставити достойного представника народу, кращого

¹³ Наукові працівники включаються до агітаційно-масової роботи. *Вільна Україна*. 1940. 5 березня. С. 1.

¹⁴ Рудницький М. Кандидати в депутати обласної Ради депутатів трудящих. *Вільна Україна*. 1940. 24 листопада. С. 3.

¹⁵ Видатні працівники науки і культури Львівської області. С. 2.

¹⁶ Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про затвердження складу обласних виборчих комісій по виборах у Волинську, Дрогобицьку, Львівську, Ровенську, Станіславську і Тернопільську обласні ради депутатів трудящих». *Вільна Україна*. 1940. 20 жовтня. С. 4.

¹⁷ Перше засідання обласної виборчої комісії. *Вільна Україна*. 1940. 23 жовтня. С. 3.

¹⁸ Перше засідання обласної виборчої комісії. *Вільна Україна*. 1940. 23 жовтня. С. 3.

з кращих. Адже депутатом може бути лише той, хто користується повним довір'ям трудящих...»¹⁹. Представляв Івана Крип'якевича депутат Верховної Ради СРСР, академік Кирило Студинський. «Є ім'я, яке я волів би назвати, як найгіднішого кандидата в депутати обласної Ради депутатів трудящих. Це – професор нашого університету Іван Петрович Крип'якевич...», – відзначав він²⁰.

Кандидатуру, яку запропонував К. Студинський, підтримали й студенти Львівського університету Красицький і Райшин. «Обидва вони палко підтримують кандидатуру І. П. Крип'якевича, характеризуючи його, як... видатного вченого, автора багатьох праць з історії України і особливо з історії західних областей республіки», – писала згодом «Вільна Україна»²¹. Похвальні слова на адресу відомого історика прозвучали від ректора університету Георгія Биченка. «Це, – констатував він, – активний громадський діяч, який в роки панування польської шляхти в боротьбі за людську справедливість виявив себе, як гідний син свого народу»²². Наприкінці зборів прийнято звернення до виборців *Залізничного виборчого округу № 78* із закликом «віддати свої голоси в день виборів за вірного сина народу, видатного вченого і громадського діяча Івана Петровича Крип'якевича»²³.

Напередодні виборів, 11 грудня 1940 р., І. Крип'якевич як голова обласної виборчої комісії підготував звернення до виборців Львова, у якому пропагандивно відзначив ейфорію, яка панувала в суспільстві²⁴. Успішне проведення виборів додало вченому «політичних дивідендів», хоча сам він чи не єдиний позитив у тогочасній громадсько-політичній діяльності вбачав у можливості «частіше зустрічатися з людьми...»²⁵. Тоді ж він допомагає влаштовувати побут колегам, а інколи й родичам²⁶. Михайло Рудницький саркастично зауважував, що «поруч з науковою роботою і громадською діяльністю вчений наполегливо і енергійно опановував основи марксизму-ленінізму, вивчав історію більшовицької партії»²⁷. Все ж, зауважу, що «в будь-яких умовах у принципових питаннях історик завжди мав свою позицію і послідовно її відстоював, був вірним професійному покликанню й намагався використати найменшу можливість зробити щось корисне для науки, народу, своєї родини»²⁸.

Так, у складних суспільно-політичних умовах львівські вчені швидко опановували тактику подвійного стандарту поведінки²⁹. «Коли я був сам на сам з Ів. Крип'якевичем, він не раз у довір'єній і притишеній розмові та дружніх жартах зі мною, – зауважував О. Домбровський (ім'я не встановлено), – вживав з почуттям шибеничного гумору такі вислови, як “Вільна Україна за двадцять копійок”,

¹⁹ Висування кандидатів в депутати обласної Ради. *Вільна Україна*. 1940. 6 листопада. С. 2.

²⁰ Там само.

²¹ Там само.

²² Там само.

²³ Там само.

²⁴ Крип'якевич І. Слава цих днів. *Вільна Україна*. 1940. 11 грудня. С. 1.

²⁵ Там само.

²⁶ Литвин М., Литвин Т. Історик поза робочим столом: Іван Крип'якевич (1886–1967). URL: https://www.researchgate.net/publication/353469133_ISTORIK_POZA_ROBOCIM_STOLOM_IVAN_KRIP'AKEVIC_1886-1967

²⁷ Видатні працівники науки і культури Львівської області. С. 2.

²⁸ Литвин М., Литвин Т. Історик поза робочим столом: Іван Крип'якевич (1886–1967)...

²⁹ Там само.

пов'язуючи нашу невідрадну дійсність з назвою [львівського – *Авт.*] часопису, або “старшобратський великий російський народ”, “яснее сонечко на Кремлі” тощо»³⁰.

Громадсько-політичну діяльність І. Крип'якевич поєднував із науковою. «Сталінський режим, прагнучи якнайшвидше інтегрувати західноукраїнських науковців у систему підконтрольної йому академічної науки і знівелювати регіональні особливості організації наукового життя, домігся ліквідації Наукового товариства імені Шевченка», – зауважував О. Луцький³¹. Постановою Раднаркому УРСР від 2 січня 1940 р. на базі товариства були створені філії інститутів української літератури, мовознавства, фольклору, історії України, археології, економіки Академії наук УРСР, філія академічної бібліотеки й науковий природознавчий музей³². У 1940 р. у філіях інститутів АН УРСР у Львові працювало 58 наукових співробітників. Не був винятком й І. Крип'якевич³³. «В одній з кімнат Львівського державного архіву давніх актів сидить за столом молода ще на вигляд, але сива як лунь людина. Вона по черзі перечитує папери, які купами лежать перед нею. Це – Іван Петрович Крип'якевич, директор Львівського філіалу Інституту історії України. Тут він буває майже щодня і просиджує по кілька годин. Як історика, його цікавить кожна дрібниця, кожний факт. Він знаходить тут нові і нові документи, які допомагають йому створювати нові наукові праці про історію України...», – писав сучасник ученого³⁴.

Працюючи в філіалі Інституту історії України, І. Крип'якевич був змушений зважати на ідеологічну складову наукової роботи, адже, без сумніву, режим прагнув підпорядкувати науку поточним політичним інтересам, використати новостворені підрозділи для пропагандивного впливу на населення. Тому невинно перед львівськими відділами поставили чітке завдання: навчити «робітників і селян розпізнавати ворога» і тим самим «допомогти радянській державі далі зміцнювати її як непереможну фортецю соціалізму»³⁵.

Згідно з рішенням Президії АН УРСР від 20 вересня 1940 р., посаду заступника львівського історичного відділу надано І. Крип'якевичу. Щодо концептуального бачення своєї роботи відомий учений зазначав, що наукова праця у Львові передовсім повинна зосередитися на вивченні минулого західних областей України. «На першому плані стоїть історія Галичини, що була центром визвольної боротьби українського народу і переживала надзвичайно яскраві культурні і соціально-політичні події. Саме місто Львів заслуговує на те, щоб цілий ряд істориків попрацювали над його минулим», – резюмував І. Крип'якевич³⁶.

Справді, у 1940–1941 рр. львівські історики займалися переважно дослідженням історії Західної України «в різних її епохах»: Галицько-Волинська держава, економічно-соціальна історія XV–XVII ст., селянські революційні рухи, історія селянства й робітництва в XIX ст., революція 1848 р. та ін. «Вся робота проходила в тісному

³⁰ Луцький О. Львівський відділ Інституту історії України АН УРСР: від створення до ліквідації...

³¹ Луцький О. Львів під радянською окупацією 1939–1941 рр. ...

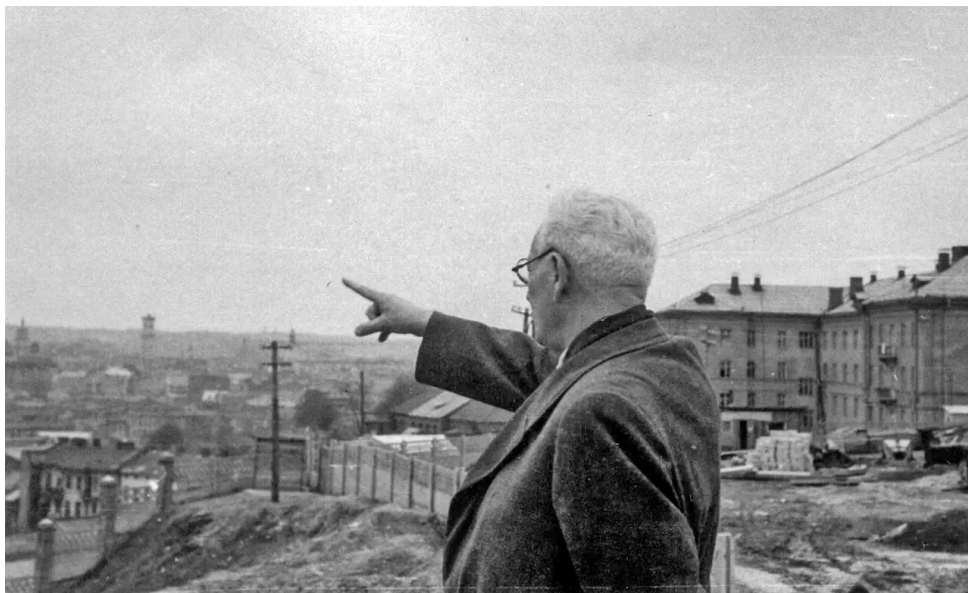
³² Там само.

³³ Там само.

³⁴ Крип'якевич І. Слава цих днів. *Вільна Україна*. 1940. 11 грудня. С. 1.

³⁵ Луцький О. Львів під радянською окупацією 1939–1941 рр. ...

³⁶ Крип'якевич І. Перспективи в роботі істориків Львова. *Вільна Україна*. 1945. 28 січня. С. 4.

Львів, вул. Золота. Іван Крип'якевич показує Юліанові Дорошу, що треба зафіксувати на плівку. Травень 1960 р. Світлина Юліана Дороша

зв'язку з Академією Наук в Києві, а на наукових сесіях і конференціях учені Львова і Києва обмінювалися своїм науковим досвідом», – писав згодом відомий історик³⁷.

За словами І. Крип'якевича, у 1940–1941 рр. львівські вчені багато працювали над матеріалами до чотиритомного підручника історії України, який видавав київський Інститут історії України. У цьому контексті львівський відділ інституту зобов'язався опублікувати листування Богдана Хмельницького. «В дальнішому наших істориків чекає ряд колективних робіт, дуже потрібних для широкої організації історичної науки, зокрема бібліографії української історії, джерелознавства і історіографії, допоміжних історичних дисциплін», – констатував учений³⁸.

Щодо самого І. Крип'якевича, то він зосередив увагу здебільша на проблемах російсько-українських зв'язків. «Особисто я..., – згадував він, – опрацював три теми: “Зв'язки Західної України з Наддніпрянською в XVI–XVII сторіччі”, “Зв'язки Галичини з Росією в XVI–XVII сторіччі”, “Іван Федоров – первопечатник у Львові”. В першому творі показано елементи, які з'єднували український народ, висвітлено економічні зв'язки, зміцнення господарства і торгівлі, творення спільної культури, національно-політична єдність, зростання свідомості, роль козаччини і т. д. В другому творі відбито звернення міщанства Львова до московського царя Федора, посольства до Москви, культурний обмін виданнями, творами мистецтва, зацікавлення Росії після Переяславського договору Західною Україною. Тепер [це 1941 р. – *Авт.*] я працюю над твором “Соціальні відносини в Західній Україні і класова боротьба в першій половині XVII сторіччя”. Тут покажу боротьбу селян

³⁷ Там само.

³⁸ Там само.

та боротьбу в містах проти польської шляхти»³⁹. Власне, інші тематичні ніші в радянській реальності досліджувати І. Крип'якевич і його колеги не могли – наука перебувала під контролем радянсько-партійних та силових органів влади⁴⁰.

Напередодні Другої світової війни, аналізуючи роботу львівських істориків, І. Крип'якевич писав: «Коллектив наукових працівників філіалу інституту історії України невеликий. Але на нього покладено важливі і відповідальні завдання. Основна проблема – показати історію Західної України з найдавніших часів. Ця складна робота вимагає від колективу, від кожного наукового працівника невтомної роботи над літературою, архівними матеріалами і т. д. ... В працях філіалу, які вже закінчені і готуються, тепер поступово вимальовується весь історичний шлях Західної України, пройдений протягом кількох сторіч»⁴¹.

Зважаючи на матеріальні труднощі, наукову діяльність І. Крип'якевич був змушений поєднувати з викладацькою у Львівському університеті. Проте, на жаль, йому так і не вдалося сформувати повноцінної кафедри історії України, яка фактично складалася з двох–трьох викладачів та лаборанта (інші кафедри – історії СРСР, стародавнього світу, колоніальних країн – були значно більшими)⁴². Водночас учений користувався значним авторитетом у керівництва вишу, про що свідчить його участь 1940 р. у святкуванні ювілею Московського державного університету у складі делегації професорів і студентів Львівського державного університету ім. І. Франка, до якої, зокрема увійшли Сімович, Брагінець, Полянський, Банах, Давидяк, доцент Фединський, старший викладач Ярема, а також група студентів філологічного, юридичного, історичного, біологічного та фізико-математичного факультетів⁴³.

Органи влади активно залучали І. Крип'якевича до науково-організаційної діяльності. У травні 1941 р. за його участю у Львові відбулася сесія відділу суспільних наук Академії наук УРСР. На ній наукові працівники філіалу Інституту історії України прочитали п'ять доповідей з історії Західної України⁴⁴. 7 травня 1941 р. І. Крип'якевич взяв участь у роботі першої наукової конференції Львівського університету. Було заслухано 60 доповідей: 7 – на пленарних засіданнях і 53 – на секціях. Роботою історичної секції керував, власне, І. Крип'якевич⁴⁵. У цей же період на підставі друкованих праць ученому присвоєно ступінь доктора історичних наук і надано звання професора⁴⁶.

Початок бойових дій на території СРСР у роки Другої світової війни перервав на деякий час наукову працю І. Крип'якевича, проте вже незабаром він повернувся до науково-організаційної.

³⁹ Крип'якевич І. Перспективи в роботі істориків Львова. *Вільна Україна*. 1945. 28 січня. С. 4.

⁴⁰ Видатні працівники науки і культури Львівської області. С. 2.

⁴¹ Крип'якевич І. Розквіт наукової думки. *Вільна Україна*. 1940. 12 квітня. С. 3.

⁴² Литвин М., Литвин Т. Іван Крип'якевич як історик, бібліофіл, громадсько-політичний діяч. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Uks_2016_28_62.pdf

⁴³ На святкування ювілею московського університету. *Вільна Україна*. 1940. 5 травня. С. 4.

⁴⁴ Крип'якевич І. Розквіт наукової думки. С. 3.

⁴⁵ Бути активним громадсько-політичним діячем Радянської країни. *Вільна Україна*. 1945. 16 січня. С. 2.

⁴⁶ Литвин М., Литвин Т. Іван Крип'якевич як історик, бібліофіл, громадсько-політичний діяч...

Отже, в умовах радянської окупації західноукраїнських земель (1940–1941) І. Крип'якевич не тільки не припинив наукової діяльності, а й активно розвивав наукові студії, присвячені середньовіччю. У цей нелегкий із морально-психологічного погляду період науковець був змушений враховувати тогочасні суспільно-політичні реалії й, відповідно, привносити до наукової праці ідеологічний компонент, що, однак, не применшує вартості його досліджень. Зважаючи на безумовний авторитет ученого не тільки серед науковців, а й громадськості, місцеві партійно-радянські органи влади активно залучали його до громадсько-політичної праці, яка здебільша полягала в участі у виборчих кампаніях і пропагуванні «комуністичної ідеології та переваг радянського способу життя».

REFERENCES

- Buty aktivnym hromadsko-politychnym diiachem Radianskoï krainy. (1945, Sichen 16). *Vilna Ukraina*, 2 [in Ukrainian].
- Krypiakevych, I. (1940, Hruden 11). Slava tsykh dnev. *Vilna Ukraina*, 1 [in Ukrainian].
- Krypiakevych, I. (1940, Kviten 12). Rozkvit naukovoï dumky. *Vilna Ukraina*, 3 [in Ukrainian].
- Krypiakevych, I. (1945, Sichen 28). Perspektyvy v roboti istorykiv Lvova. *Vilna Ukraina*, 4 [in Ukrainian].
- Krypiakevych, R. (2001). Ivan Krypiakevych – populiaryzator istorii Ukrainy. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist: zb. nauk. prats*, 8, 874–879 [in Ukrainian].
- Lutskyi, O. (2006). Lviv pid radianskoïu okupatsiieiu 1939–1941 rr. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*, 7, 114. Retrieved from <https://www.uvr.in.ua/index.php/uvr/article/view/197> [in Ukrainian].
- Lutskyi, O. (2016). Ivan Krypiakevych ta Instytut suspilnykh nauk: dyrektorskyi period diialnosti. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist: zb. nauk. prats*, 28, 516–517 [in Ukrainian].
- Lutskyi, O. [b. r.]. *Lvivskyi viddil Instytutu istorii Ukrainy AN URSSR: vid stvorennia do likvidatsii*. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/40010/05-Lutsky.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
- Lytvyn, M., & Lytvyn, T. (2016). Ivan Krypiakevych yak istoryk, bibliofil, hromadsko-politychnyi diiach. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist: zb. nauk. prats*, 8, 527–534. Retrieved from http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Uks_2016_28_62.pdf [in Ukrainian].
- Lytvyn, T., & Lytvyn, M. (2021). Istoryk poza robochym stolom: Ivan Krypiakevych (1886–1967). *Problemy humanitarnykh nauk. Zbirnyk naukovykh prats DDPU im. I. Franka. Serii: Istoriiia*, 7 (49), 269–284 [in Ukrainian].
- Mudra, N. (2001). 1940-vi roky v zhytti rodyny Krypiakevychiv. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist: zb. nauk. prats*, 8, 578–584 [in Ukrainian].
- Na sviatkuvannia yuvileiu moskovskoho universytetu. (1940, Traven 5). *Vilna Ukraina*, 4 [in Ukrainian].

Naukovi pratsivnyky vkliuchaiutsia do ahitatsiino-masovoi roboty. (1940, Berezen 5). *Vilna Ukraina*, 1 [in Ukrainian].

Pershe zasidannia oblasnoi vyborchoi komisii. (1940, Zhovten 23). *Vilna Ukraina*, 3 [in Ukrainian].

Prymachenko, Ya. (2017, Zhovten 27). *Deklaratsiia pro vozziednannia Zakhidnoi Ukrainy i URSR*. Retrieved from <https://www.jnsm.com.ua/h/1027M/> [in Ukrainian].

Rudnytskyi, M. (1940, Lystopad 24). Kandydaty v deputaty oblasnoi Rady deputativ trudiashchyykh. *Vilna Ukraina*, 3 [in Ukrainian].

Ukaz Prezydii Verkhovnoi Rady URSR «Pro zatverdzhennia skladu oblasnykh vyborchyykh komisii po vyborakh u Volynsku, Drohobychsku, Lvivsku, Rovensku, Stanislavsku i Tarnopolsku oblasni rady deputativ trudiashchyykh». (1940, Zhovten 20). *Vilna Ukraina*, 4 [in Ukrainian].

Vydatni pratsivnyky nauky i kultury Lvivskoi oblasti. (1945, Cherven 4). *Vilna Ukraina*, 2 [in Ukrainian].

Vysuvannia kandydativ v deputaty oblasnoi Rady. (1945, Lystopad 6). *Vilna Ukraina*, 2 [in Ukrainian].

Yaroslav MARCHENKO

PhD in History

Deputy Chief of Department of Foreign Languages and Military Translation the

Hetman P. Sahaidachny National Army Academy

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9569-6324>

e-mail: ymarchenko8@gmail.com

Andriy TREMBETSKYI

Adjunct of the Department of Humanities

the Hetman P. Sahaidachny National Army Academy

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9869-1684>

e-mail: atrembetkyi@ukr.net

«NON-OFFICE SCIENTIST»:

SCIENTIFIC AND PUBLIC-POLITICAL ACTIVITIES OF IVAN KRYPIAKEVYCH DURING THE SOVIET OCCUPATION OF WESTERN UKRAINIAN LANDS (1939–1941)

The scientific and public-political activities of a famous Ukrainian historian Ivan Krypiakevych in times of the Soviet occupation of Western Ukrainian lands (1939–1941) are considered. The main directions of his public and political activities are shown, and the scientist's participation in election campaigns and propaganda of communist ideology is emphasized. As the head of the History of Ukraine Department at the Lviv State University and the director of the branch of the Institute of History of Ukraine of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, I. Krypiakevych was actively involved by local authorities in public work to establish Soviet power in the region. Stated that the cooperation of I. Krypiakevych with

the communists in Lviv happened under the pressure of the punitive and repressive system, but it allowed him to continue his scientific work and opened up prospects for career growth.

The scholar's scientific interests were focused on the history of Ukraine in the medieval period with an emphasis on the western lands, as well as on the issues of Russian-Ukrainian relations («connections of Western Ukraine with Naddniproshchyna», «connections of Halychyna with Russia»). It is noted that, together with other historians, he also worked on a four-volume textbook on the history of Ukraine, which had been published by the Kyiv Institute of the History of Ukraine. I. Krypiakivych's achievements in the scientific and organizational field are emphasized, in particular, his participation in the session of the social sciences department of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, the theoretical conference on Marxism-Leninism and other events organized by Soviet authorities, and the scientific community of Lviv, are illustrated.

Keywords: Ivan Krypiakivych, Soviet occupation, western Ukrainian lands, scientific activity, public and political work.

УДК 929І.КРИП'ЯКЕВИЧ:[94:32:364.46](477)

DOI: 10.33402/ukr.2022-36-160-179

Микола ЛИТВИН

*доктор історичних наук, професор
завідувач відділу «Центр дослідження українсько-польських відносин»
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1010-2329>
e-mail: lytvynmr@gmail.com*

Тамара ЛИТВИН

*кандидат історичних наук
науковий співробітник відділу рукописів
Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3900-3175>
e-mail: lytvyn.tamara@gmail.com*

ІВАН КРИП'ЯКЕВИЧ У НАУЦІ, ПОЛІТИЦІ, ПОВСЯКДЕННІ

Проаналізовано наукову та громадську діяльність, повсякденне життя і побут видатного історика, академіка АН УРСР Івана Крип'якевича, який у радянську добу очолював важливу соціогуманітарну установу – Інститут суспільних наук АН УРСР, де науковці досліджували історію та культуру, етнолінгвістичні процеси західного регіону. Узагальнено основний доробок вченого з історії княжої і козацької діб, військової історії України. Показано родинне оточення вченого – працю та зацікавлення його дружини й двох синів, краєзнавчі подорожі в Карпати, околицями Львова, Жовкви та Рогатина. Встановлено, що вчений цікавився класичною музикою і фольклором, природним середовищем львівських парків. Висвітлено його співпрацю з фотографами, колекціонерами екслібрисів, громадськими діячами на ниві дослідження й збереження пам'яток історії, культури та природи рідного краю. Показано доброзичливу атмосферу, яку створював директор Інституту суспільних наук у колективі, де організовувалися сатиричні вечори і творчі зустрічі з письменниками Львова.

Зазначено, що керівник установи був зорієнтований на формування в установі відчуття дружної творчої сім'ї, атмосфери доброзичливості, шанобливого ставлення до співробітника незалежно від звань і посад, реалізуючи працю не примусовими методами, а логікою вчинків. Простежено, що у принципових питаннях львівський історик завжди мав свою позицію і послідовно її відстоював, був вірним фахові й намагався зробити корисне для науки, народу, родини.

Узагальнено наукові студії та спогади сучасників Івана Крип'якевича: історики – Олександра Домбровського, Миколи Андрусяка, Омеляна Прицака, Ярослава Дашкевича, Ярослава Ісаєвича, Феодосія Стебля, Олега Купчинського, Івана Бутича, Миколи Ковальського, Ореста Мацюка, філологів – Романа Кирчіва, Марії Вальо, Лева

Полюги, Уляни Єдлінської, Лідії Коць-Григорчук, Дмитра Гринчишина, Богдани Криси, а також представників родини – сина Романа, невістки Лесі Крип'якевич-Цегельської, племінниці Лукії Крип'якевич-Лукомської та ін.

Ключові слова: Іван Крип'якевич, наука, історія, культура, політика, родина, побут.

Перший науковий вишкіл Іван Крип'якевич пройшов у групі історії та географії філософського факультету Університету ім. цесаря Франца I у Львові, де прослухав лекції істориків Михайла Грушевського, Людвіка Фінкеля (Ludwik Finkel), Броніслава Дембінського (Bronisław Dembiński), Шимона Ашкеназі (Szymon Askenazy), Станіслава Закшевського (Stanisław Zakrzewski), психолога Казімежа Твардовського (Kazimierz Twardowski), географа Степана Рудницького, філологів Кирила Студинського й Олександра Колесси, мистецтвознавця Яна Болоз-Антоневича (Jan Bołoz-Antoniewicz). Там же 1911 р. захистив докторат на тему «Козаччина і Баторієві вольності».

Разом із Михайлом Грушевським, Іваном Франком, Федором Вовком, Степаном Рудницьким молодий історик творив інтелектуальне середовище Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ): був членом етнографічної, бібліотечної, правничої, історико-мистецької, історико-джерелознавчої комісії, співзасновником бібліографічної і музейної комісії, головою Комісії старої історії України та Комісії Музею воєнно-історичних пам'яток, заступником голови Комісії нової історії України, редактором «Записок» історичної секції НТШ¹. Водночас Всеукраїнська академія наук залучала його до науково-дослідної кафедри історії України, комісії – археографічної та Західної України, укладання біографічного словника діячів України². Вчений завжди залюбки працював в архівах та бібліотеках Львова, Києва, Кракова, Варшави, Москви³, вів ділове листування з багатьма спеціалістами-гуманітаріями – істориками, архівістами, краєзнавцями, книгознавцями, колекціонерами.

Водночас зазначимо, що велика міждисциплінарна наукова спадщина І. Крип'якевича досі комплексно не узагальнена. Щоправда, є добротні нариси Ярослава Дашкевича та Ярослава Ісаєвича про наукову спадщину Крип'якевича як історика України, представника консервативно-державницької школи, кращого учня Михайла Грушевського⁴. Однак, на відміну від свого вчителя, він намагався

¹ Домбровський О. Традиції школи М. Грушевського у Львівському НТШ в 30-х роках. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 557–561; Андрусяк М. Іван Крип'якевич. *Там само*. С. 573–577; Романів О. Іван Крип'якевич і Наукове товариство ім. Шевченка. *Там само*. С. 931–933.

² Рубльов О. Іван Петрович. До історії співпраці Івана Крип'якевича з установами ВУАН. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 748–764; Стеблій Ф. Збірник *Західна Україна* – нездійснений проєкт М. Грушевського й І. Крип'якевича. *Там само*. С. 765–778.

³ Бутич І. Дещо про співробітництво І. П. Крип'якевича з архівними установами України. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 636–640.

⁴ Дашкевич Я. Іван Крип'якевич – історик консервативно-державницької школи. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 715–729; Ісаєвич Я. Іван Крип'якевич (25.VI.1886). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 28: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 517–519; Ісаєвич Я. Видатний історик Львова. *Там само*. С. 513–516.

довести, що історія України-Русі – це не лише історія самого народу, а й літопис боротьби за здійснення найвищих політичних прагнень, утілених у власній державі.

Доробок ученого-медієвіста неодноразово актуалізували Ярослав Ісаєвич, Володимир Грабовецький, Леонтій Войтович, Володимир Александрович, Володимир Пришляк та ін.⁵ Дослідники відзначили об'єктивний аналіз І. Крип'якевича внутрішньої і зовнішньої політики Галицько-Волинської держави, особливості формування війська княжої доби, яке складалося з важкоозброєного лицарства – дружини та народного ополчення – воїв. Учений довів, що княжа дружина організовувалася за зразком варязьких військових відділів. Він вважав, що до кінця X ст. варяги становили її основу. За І. Крип'якевичем уже в IX ст. свої дружини мали не тільки князі, а й бояри. Вчений реконструював елементи структури й реорганізації війська та флоту княжої доби, розповів про морські походи, які висвітлив чи не найповніше серед усіх тогочасних істориків. Щоправда, не приділив уваги військовим реформам короля Данила, які стали важливим етапом розвитку військової справи тієї доби.

Мета публікації – показати на новому джерельному матеріалі не лише наукову, а й громадсько-політичну діяльність, повсякденні турботи відомого українського історика, академіка АН УРСР, дійсного члена Наукового товариства імені Шевченка у Львові Івана Крип'якевича (1886–1967).

Не втратили цінності праці історика, присвячені запорозькому козацтву та геополітиці козацьких війн, у яких гармонійно розглянуто питання політичної і військової історії, чимало уваги приділено соціальній структурі, повсякденню населення, аналізу його національної самосвідомості, державотворчим потугам. Монографія «Богдан Хмельницький» (Київ, 1954, 564 с.) та археографічний збірник «Документи Богдана Хмельницького (1648–1657)» (Київ, 1961, 740 с.) до сих пір актуальні в українській та зарубіжній історіографії, незважаючи на певні ідеологеми й канонізовані тези тоталітарної доби («селянсько-козацькі війни», «селянсько-козацьке військо» тощо). Історик довів, що основу козацького війська становила піхота, озброєна вогнепальною зброєю, а пізніше – мушкетери. Поповнення козаків із селян було дуже незначним. І. Крип'якевич показав, що мобільна й добре організована козацька армія успішно воювала проти ординських, турецьких і московських військ, формування дунайських князівств, але не могла рівноцінно протистояти в регулярній польовій битві кращим європейським арміям (зокрема польській), піхота і кавалерія яких мали важке захисне озброєння.

Історик об'єктивно проаналізував окупаційну політику Росії у Галичині в роки Першої світової війни, актуалізував необхідність формування новітнього українського війська в добу Першої світової війни та Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). За його участю сформовано концепцію фундаментальної «Історії українського війська» (1936). У цих та інших роботах І. Крип'якевича доведено, що державно-політичні потуги українського козацтва не канули в Лету, а трансформувалися у суспільно-політичні думці XVIII–XIX ст., державницьких

⁵ Войтович Л. «Черв'яни» у працях І. Крип'якевича (До питання про початок державності). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 818–822; Пришляк В. «Волинський повстанець». Маловідома стаття Івана Крип'якевича про Данила Братковського. *Там само*. С. 838–841.

змаганнях парамілітарних товариств «Січ», «Сокіл», «Пласт», мужності Легіону УСС (Українських січових стрільців) проти царської армії на Поділлі та Прикарпатті, боротьбі збройних сил УНР (Української Народної Республіки) й ЗУНР проти російської більшовицької експансії у Європу. Наукова та громадська діяльність І. Крип'якевича не тільки формували історичну свідомість, національну ідентичність поневоленого народу, а й спонукали до боротьби за державність України, соборність її земель. Узагальнюючи військово-історичний доробок І. Крип'якевича, молодий львівський дослідник Ярослав Кондрач визнав, що вчений розробив не лише наукову концепцію історії українського війська, а й став фундатором української військово-історичної школи⁶.

Багаторічну археографічну діяльність Крип'якевича проаналізували Орест Мацюк, Олег Купчинський, Інна Заболотна⁷. Книгознавчі зацікавлення вченого та його участь у бібліофільському русі розкрили Ярослав Ісаєвич, Галина Ковальчук, Тамара Литвин⁸.

Краєзнавчі праці (насамперед присвячені історії та культурі Львова) Івана Крип'якевича узагальнили Ярослав Ісаєвич, Остап Середа, Богдан Якимович, Микола Литвин⁹. У 1963–1965 рр. учений працював у Львівській обласній комісії для складання історії міст і сіл УРСР, надавав консультативну допомогу музеям Львова, Яремча, Косова, Умані¹⁰. Незважаючи на перестороги окремих керівників установи радянської доби, у відділі мовознавства інституту вдалося зберегти (серед шаф із різними лексикографічними картотеками) бібліографічну картотеку з історії міст і сіл України, яка, щоправда, потребує доупорядкування й наукового узагальнення.

⁶ Кондрач Я. Військово-історичні дослідження Івана Крип'якевича (1886–1967): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 / МОН України, Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2007. С. 10–19.

⁷ Мацюк О. Іван Крип'якевич – знавець і цінитель архівів. *Там само*. С. 948; Купчинський О. Іван Крип'якевич – дослідник спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. *Там само*. С. 945–947; Мороз І. Археографічна діяльність І. П. Крип'якевича. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 28: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві С. 399–431.

⁸ Ковальчук Г. І. П. Крип'якевич – завідувач відділу стародруків БАН УРСР. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 801–802; Винар Л. Іван Крип'якевич як бібліограф. *Там само*. С. 890–895; Литвин Т. Книгознавчі зацікавлення Івана Крип'якевича. *Там само*. С. 920–924; Ковальчук Г. «Тимчасовий реєстр» І. П. Крип'якевича «Київські друки XVII–XVIII ст.». *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 28: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 184–201.

⁹ У доробку І. Крип'якевича – цікаві краєзнавчі нариси про міста, містечка і окремі села Галичини, зокрема про Львів, Белз, Городок, Гримайлів, Звенигород, Буськ, Зборів, Жовква, Рогатин, Судову Вишню, Холм та ін. У домашньому архіві вченого є рукописи нарисів про окремі населені пункти Наддніпрянщини, зокрема Каховку. Див.: Середа О. До генези *Історичних проходів по Львову* І. Крип'якевича. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 730–732; Якимович Б. До історії видань Івана Крип'якевича на початку 90-х років ХХ ст. (Спогад-есеї упорядника). *Там само*. С. 670–68; Львівська національна наукова бібліотека імені Василя Стефаника НАН України (ЛННБ ім. В. Стефаника). Відділ рукописів. Ф. 314 (Крип'якевич І. П.). Од. зб. 64, 76, 79, 120–121, 124.

¹⁰ ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 314 (Крип'якевич І. П.). Од. зб. 329.

Релігієзнавчі публікації вченого підсумували Ігор Скочилиас, Іван Паславський¹¹, мовознавчі – Дмитро Гринчишин, Ярослава Закревська, Лев Полюга, Уляна Єдлінська й ін.¹². Про літературознавчі інтереси історика згадували Богдана Крися, Роман Кирчів та ін.¹³. Філологів, без сумніву, зацікавить науковий звіт Олекси Горбача за наукову працю в 1942 р., а також зауваги історика на «Словник староукраїнської мови. Пробний зошит» (Київ, 1964), які зберігаються в архіві Івана Крип'якевича¹⁴. Великий корпус публікацій з історіографії та бібліографії вченого дослідили Микола Ковальський, Феодосій Стеблій, Інна Заболотна¹⁵.

Науково-організаційну працю Крип'якевича в Києві та Львові проаналізували Олександр Рубльов, Олександр Луцький¹⁶. Родинне дерево Крип'якевичів реконструювали Роман і

Львів, район Підзамче,
серпень 1959 р. Іван Крип'якевич. Фото
Юліана Дороша

¹¹ Скочилиас І. Греко-Католицька Церква в дослідженнях Івана Крип'якевича (На прикладі матеріалів генеральних візитацій Львівської єпархії XVIII ст.). *Там само*. С. 829–833; Паславський І. Іван Крип'якевич про основи українського світогляду. *Там само*. С. 834–837.

¹² Полюга Л. Іван Крип'якевич – людина і вчений – як символ для молоді. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 628–629; Єдлінська У. Професор Іван Крип'якевич – мій незабутній натхненник і порадижник. *Там само*. С. 630–632; Коць-Григорчук Л. Були з нами. *Там само*. С. 633–635.

¹³ Крися Б. Історія української літератури в *Історії України* Івана Крип'якевича. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 886–889; Кирчів Р. Магія імені вченого. *Там само*. С. 618–623.

¹⁴ ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 314 (Крип'якевич І. П.). Од. зб. 159, 234.

¹⁵ Ковальський М. Лекційний курс Івана Крип'якевича з української історіографії. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 28: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 842–862; Стеблій Ф. Курс лекцій Івана Крип'якевича з української історіографії у Львівському таємному університеті (1920–1923 рр.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 28: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 510–512; Заболотна І. Історіографія вивчення життя та наукової спадщини І. П. Крип'якевича (станом на 2009 р.). *Там само*. С. 454–467.

¹⁶ Рубльов О. З листування Івана Крип'якевича з київськими колегами (1958–1959 рр.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 473–499; Луцький О. Науково-організаційна і педагогічна діяльність І. П. Крип'якевича у вересні 1939 – червні 1941 рр. *Там само*. С. 783–789.

Леся Крип'якевичі, о. Михайло Димид, Ярослав Дашкевич, Євген Гладішевський, Олег Романів та ін.¹⁷.

Відзначимо також, що чекає узагальнень картографічна творчість ученого. Нагадаємо, що в архіві історика збереглися десятки картосхем, які він підготував власноруч. Серед них: «Українська держава за княжих часів», «Подорож Володимира Мономаха», «Галичина за Ростиславовичів», «Адміністративний поділ українських земель на переломі XVI–XVII ст.», «Татарські походи XVI–XVII ст.», «Українська держава за Богдана Хмельницького», «Церкви XVI ст.», «Західний кордон Галичини», «Українська шляхта. Землеволодіння XVI ст.», «Торгівля Львова XVII ст.» та ін.¹⁸. Частина картографічного доробку історика так і неопублікована.

Чекає дослідників інтерпретація етнографічних студій ученого, зокрема під час його праці над підготовкою «Етнографічного атласу матеріальної культури західних областей УРСР» у Львівському етнографічному музеї АН УРСР (1946–1948). Йдеться передовсім про авторське бачення предмета й завдань етнографічної науки, аналіз рукописів статей про різьбярство, гончарство, гутне виробництво, народне житло, клімат Прикарпаття, бібліографію етнографії західного регіону України¹⁹. Не втратили наукового значення студії вченого про західні «етнографічні границі» України²⁰.

Як свідчать документи, І. Крип'якевич не завжди заангажовувався у політику, однак життя під чужинецькою займанщиною нерідко втягувало юнака, а згодом зрілого вченого, у вир підступного суспільно-політичного життя регіону та країни. У лавах «Академічної громади» студент брав участь у демонстраціях за Український університет і навіть відбув арешт із сотнею побратимів за вивішення у вікні закладу синьо-жовтого прапору; збирав кошти на відкриття української школи імені короля Данила; підтримував суспільно-культурні заходи «Просвіти». Тоді ж налагодив товариські стосунки з майбутніми політиками Василем Панейком, Осипом Назаруком, Володимиром Левицьким, Федором Заморою та ін.²¹.

У роки Першої світової війни, як свідчать студії Івана Патера, історик вступив до позапартійного Союзу визволення України (СВУ), який доручив йому 1915 р. керівництво Бюро культурної помочі для українського населення Волині та Холмщини. За участю Івана Крип'якевича, Михайла Галущинського, Степана Томашівського на місці російських державних, земських і церковних навчальних закладів

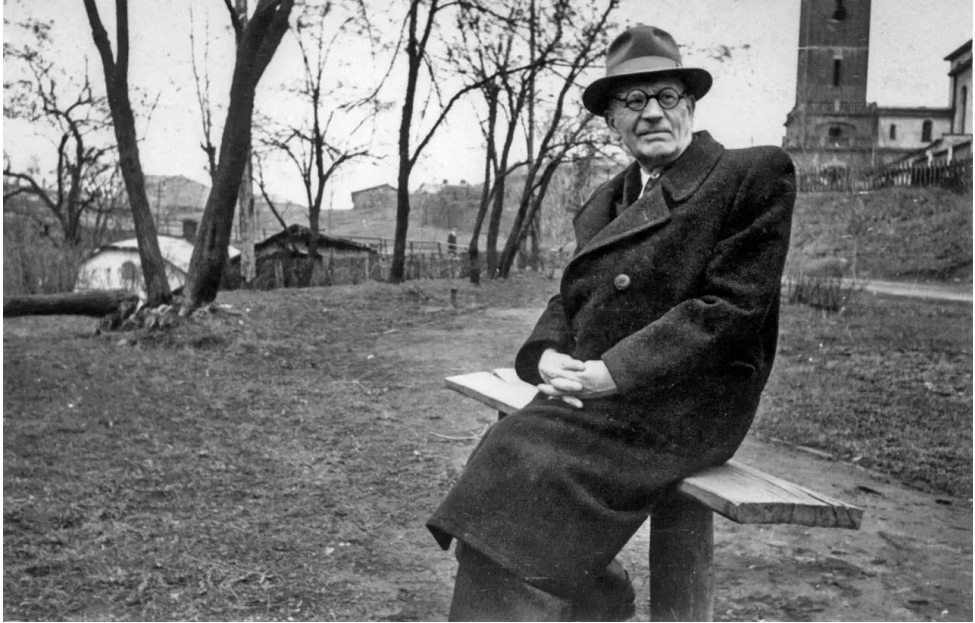
¹⁷ Крип'якевич-Цегельська Л. Чоловіки роду Крип'якевичів. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 28: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 332–336; Димид М. Родина Крип'якевичів. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 943–945; Кирчів Р. Магія імені вченого. *Там само*. С. 618–623; Дашкевич Я. Петро Богдан Крип'якевич. Канва спогадів. *Там само*. С. 695–698; Гладішевський Є. Петро Богдан Іванович Крип'якевич – видатний український кристалохімік. *Там само*. С. 691–694; Романів О. Роман Крип'якевич. Слово про друга. *Там само*. С. 702–703.

¹⁸ ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 314 (Крип'якевич І. П.). Од. зб. 360, 372.

¹⁹ Там само. Од. зб. 233, 240, 329.

²⁰ Там само. Од. зб. 360, 367, 372.

²¹ Крип'якевич І. Спогади. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 93–96.

*Львів, Личаків, квітень 1960 р. Іван Крип'якевич.
Світлина Юліана Дороша*

творили українські школи, а серед населення поширювали релігійні, художні та науково-історичні книги, організовували Шевченківські вечори²².

Вчений вітав проголошення ЗУНР, її злуку з УНР, однак критикував еміграційний уряд Євгена Петрушевича за його інколи самостійну й неузгоджену з урядом Симона Петлюри зовнішню політику²³. Про підготовку та вибух Першолистопадового повстання 1918 р., ймовірно, дізнався у Києві, де саме надавав експертно-аналітичну допомогу Міністерству закордонних справ (МЗС) Української держави гетьмана Павла Скоропадського²⁴. Як «знатока етнографічних відносин» (вислів Мирона Кордуби), спеціаліста з історичної географії та українсько-польських відносин, доброго знавця польської мови уряд УНР за пропозицією Степана Витвицького залучив історика в листопаді 1919 р. до своєї дипломатичної місії у Варшаві²⁵. Власне на одному із грудневих засідань місії І. Крип'якевич проголосував проти можливого «відступлення» Волині та Галичини Польщі²⁶.

²² Патер І. Діяльність Івана Крип'якевича в Союзі Визволення України. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 267–305.

²³ Боршняк Н. З листування Івана Крип'якевича та С. Томашівського (червень 1922 – червень 1930 рр.). *Там само*. С. 395–415.

²⁴ Кордуба М. *Щоденник 1918–1925*. Львів, 2021. С. 89

²⁵ *Sojusz Piłsudski – Petlura. Dokumenty i materiały* / red. J. Pisuliński, W. Skalski. Warszawa; Kijów, 2020. S. 168–169.

²⁶ Кордуба М. *Щоденник 1918–1925*. С. 289, 294.

Влітку 1920 р. І. Крип'якевичу довірено посаду референта з питань Волині та Холмщини Львівської делегації Української Національної Ради. На початку 1920-х років він недовго перебував у лавах Української народно-трудової партії, обирався до Міжпартійної ради, яка експертувала політичні події в Галичині та Наддніпрянщині, діаспорі. 3 червня 1921 р. виступив на Міжпартійному з'їзді у Львові (Музей Ставропігійського інституту), де схарактеризував складне суспільно-політичне становище на Волині, Холмщині та Підляшші «під окупацією Польщі», запропонувавши політикам різних партій прийняти відповідну резолюцію²⁷. Одним із дорадників Івана Крип'якевича в зовнішньополітичних питаннях був старший колега, дипломат ЗУНР і голова історико-філософської секції НТШ Мирон Кордуба (Крип'якевич виконував обов'язки секретаря). Утім, учений згодом відійшов від політичної діяльності, яка, напевно, перешкождала його педагогічній та науковій праці. 9 лютого 1923 р. у листі до старшого колеги Степана Томашівського, який мав досвід зовнішньополітичної діяльності в місіях ЗУНР, І. Крип'якевич із бо-лем занотував: «В так званій політиці переживаємо внутрішню кризу ... Загальне враження – несмак. Я якийсь час був при політично-організаційній роботі, тепер разом з гуртком співтоваришів (так званою колегією референтів Національної Ради) уступили з цієї безплідної “політики” і вертаємося до культурної праці ... Потрібний тепер момент деякої політичної пасивності, щоби взятися до творення культурних цінностей»²⁸. В іншому листі до колеги (2 січня 1923 р.) критикує політику еміграційного уряду ЗУНР і так коротко характеризує геополітичну реальність та перспективи відродження соборності України: «Наша праця повинна кермуватися такими фактами і перспективами: 1. “Самостійність Галичини” – це минушина; розв'язатися з ілюзіями, що залишилися по ній, треба по можливості тактовно, щоби не втратити морального капіталу. 2. Окупаційна теперешність – конечна планова, органічна праця; нема надій на облекшення обставин. 3. Східня майбутність – приготувитися до минучої стрічі з нею ... Наш організм вже акомодується до важких обставин»²⁹.

Документи засвідчують, що у час «узаконення» Радою послів інкорпорації Східної Галичини до відродженої Польщі вчений ще залишався у лавах Української народно-трудової партії. На її з'їзді (зала Музичного інституту ім. Лисенка у Львові) 21 травня 1923 р. Крип'якевича разом з іншими знаними діячами – Володимиром Децикевичем, Михайлом Галушинським, Володимиром Загайкевичем, Степаном Бараном, Ярославом Олесницьким (загалом 40 осіб) – обрано до керівного партійного органу – Тіснішого народного комітету³⁰. До Українського національно-демократичного об'єднання історик не вступив, хоча працював у редакції партійного органу «політика», який відстоював «реальну», тобто прагматичну, політику польсько-українського порозуміння, захищаючи реальні економічні й культурно-освітні

²⁷ Західно-Українська Народна Республіка. Документи і матеріали. Івано-Франківськ, 2005. Т. 3. Кн. 1. С. 332–333; Кордуба М. Щоденник 1918–1925. С. 331, 333, 413.

²⁸ Бортняк Н. З листування Івана Крип'якевича та С. Томашівського (червень 1922 – червень 1930 рр. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 408.

²⁹ Там само. С. 404.

³⁰ Кугутяк М. Українська націонал-демократія 1918–1939. Київ; Івано-Франківськ, 2004. Т. 2. С. 296–302.

потреби населення. Членом редколегії журналу були добре знайомі йому інтелектуали Василь Панейко, Степан Томашівський, о. Тит Галушинський³¹.

Особливу цінність становлять просопографічні історико-мемуарні нариси вченого про громадсько-політичних діячів Галичини першої половини ХХ ст., провідників ЗУНР, функціонерів українських партій і кооперативних структур, які подано під рубрикою «Біографічний словник моїх знайомих». Судячи з паперу (листки з депутатського блокнота), вказані нариси написано в радянський час, що було дуже небезпечно. Насамперед виділимо біограми Олександра Барвінського, Лева Бачинського, Івана Боберського, В'ячеслава Будзиновського, Іллі Витановича, Дмитра Вітовського, Лева Ганкевича, Семена Горука, Володимира Дорошенка, Миколи Залізняка, Федора Замери, Василя Кучабського, Володимира Левицького, В'ячеслава Липинського, Остапа Макарушки, Григорія Микитея, Василя Мудрого, о. Тита Войнаровського. У цій когорті подано нариси про діячів культури, науки й освіти міжвоєнної доби – В'ячеслава Заїкіна, Миколи Вороного, Святослава Гординського, Богдана і Лева Лепких, Станіслава Людкевича, Осипа Маковея, Миколи Мочульського, Василя Пачовського³². Як відомо, творчість деяких митців міжвоєнної доби радянські функціонери трактували як «буржуазно-націоналістичну».

У час приєднання Західної України до УРСР знаного історика обрали делегатом Народних зборів Західної України, мандат якого допомагав йому бути впевненішим як на професорській посаді у Львівському університеті, так і на науковій ниві у Львівській філії Академії наук України³³. 1940 р. вченого рекомендували до обрання депутатом Львівської обласної ради. Квиток члена більшовицької партії він так і не взяв, на відміну від кількох його близьких колег, членів НТШ. У добу німецько-радянської війни, як свідчать розвідки Олександри Стасюк, Іван Петрович підтримував таємні контакти з діячами ОУН (Організації українських націоналістів), зокрема родиною крайового провідника Львівщини Дмитра Слюзара; ймовірно, дописував до підпільних видань; його історичні книги поширювалися серед підпільників ОУН і УПА (Української повстанської армії). Як секретар Наукового фонду при Українському центральному комітеті, І. Крип'якевич організував допомогу біженцям зі Східної України³⁴. Після війни, зазнавши політичних цькувань компартійних органів, він зауважив одному з колег: «Якби був молодим і не обтяженим сім'єю, то пішов би до бандерівців». Цей вислів занотовано в документальній записці Управління Міністерства державної безпеки у Львівській області «Про стан агентурно-оперативної роботи серед інтелігенції» від 26 січня 1949 р., де також зазначено, що серед творчої і наукової інтелігенції міста працювало 13 резидентів, 31 агент, 82 інформатори³⁵.

Політика радянського режиму спонукала тисячі краян у 1939–1941, 1944–1945 рр. нелегально емігрувати на Захід, а багатьох молодих вдатися до

³¹ Кугутяк М. Українська націонал-демократія 1918–1939... 2002. Т. 1. С. 350.

³² ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 314 (Крип'якевич І. П.). Од. зб. 232.

³³ Луцький О. Науково-організаційна і педагогічна діяльність І. П. Крип'якевича... С. 783–789.

³⁴ Стасюк О. Іван Петрович Крип'якевич та Організація українських націоналістів. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 28: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 432–439.

³⁵ Архів Управління Служби безпеки України у Львівській (УСБУ ЛО). Ф. 6-р. Оп. 1. Спр. 159. Арк. 12–24.

збройного спротиву в лавах українського підпілля; більшість була змушена мімікрувати – пристосовуватися до нових обставин життя та праці. Немало ностальгували за добою Австро-Угорщини й навіть міжвоєнної Польщі. Втім, політичні трансформації змінювали, але не зупиняли особистого життя, створення нових сімей, творчість митців, письменників, учених. Зокрема, чимало українських інтелектуалів – політиків (членів Українського національно-демократичного об'єднання, Організації українських націоналістів, Фронту національної єдності й ін.), підприємців, фінансистів, кооператорів, землевласників, науковців – вирішили не ризикувати життям, втратою набутків і репутацією, а тому емігрували – насамперед до Генеральної губернії або ж у Румунію, куди у вересні 1939 р. відступив польський уряд і його війська. 53-річний львівський історик, краєзнавець, бібліофіл та педагог І. Крип'якевич вирішив залишитися зі своїм народом, прагнучи захистити його національний поступ, насамперед освіту, науку й культуру від чванства чиновників доби «перших совітів» (так у народі нерідко називали нову радянсько-партійну владу). Після Другої світової війни йому знову запропонували професорську посаду у Львівському університеті, а також наукову працю у Львівському відділі Інституту історії АН УРСР, куди перейшло кілька його товаришів, членів НТШ³⁶.

Компартійна влада, використовуючи авторитет І. Крип'якевича серед населення, прагнула його залучити до різних пропагандивних акцій; його обирали головою місцевому Львівському державному університету (1940), депутатом Львівської обласної ради (1940, 1959), Ленінської районної ради м. Львова (1955), головою обласної виборчої комісії з виборів до Верховної ради України (1941), членом Все-союзного товариства для поширення політичних і наукових знань (1947). Інколи запрошували до владних трибун, як-от на Першотравневий парад 1957 р. Директор установи мусив регулярно скеровувати підлеглих на навчання до Львівського університету марксизму-ленінізму, захищати колектив науковців від перевірок комісій і постанов Львівського ОК КПУ (Обласний комітет Комуністичної партії України), який традиційно критикував Інститут суспільних наук АН УРСР за недостатнє вивчення радянського періоду історії західних областей України³⁷.

Не секрет, що компартійні органи і спецслужби з Києва та Львова ретельно стежили за ідейно-політичним кліматом в Інституті суспільних наук АН УРСР й підбором його кадрів, нерідко робили запити щодо трактування окремих подій історії та діяльності осіб. Наприклад, на запит УКДБ (Управління Комітету державної безпеки) при Раді Міністрів УРСР по Львівській області (1956) Іван Крип'якевич змушений був дати характеристику (зрозуміло, що лояльну) про громадсько-політичну діяльність міжвоєнної доби члена Української соціал-демократичної партії Семена Вітика, а на лист від Управління КДБ УРСР по Львівській області (1957) – на працю діяча ЗУНР і радянського науковця Михайла Лозинського³⁸. За вченим постійно стежили спецслужби, а 1940 р. на нього було заведено справу для «розробки»³⁹.

³⁶ Луцький О. Науково-організаційна і педагогічна діяльність І. П. Крип'якевича... С. 783–800; Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Ф. 1. Оп. VI-Д. Спр. Г-1. Арк. 154–155.

³⁷ ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 314 (Крип'якевич І. П.). Од. зб. 329.

³⁸ ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 314 (Крип'якевич І. П.). Од. зб. 228, 337.

³⁹ Архів УСБУ ЛО. Ф. 6-р. Оп. 1. Спр. 159. Арк. 14–24.

*Львів, Личаків, квітень 1960 року. В кадрі Юліан Дорош та Іван Крип'якевич.
Автор світлини, ймовірно, Андрій Дорош*

Життєвий досвід і християнську мораль юнак перейняв від батька – греко-католицького священника, доктора богослов'я і письменника Петра Франца Крип'якевича, який читав дітям не лише Святе Письмо, а й власні дитячі оповідання, що на літературних конкурсах не лише конкурували, а й перемагали твори знаної польської письменниці Марії Конопницької⁴⁰. За прикладом батька Іван Петрович читав і писав дитячі казки й оповідання вже своїм синам, а також школярам: «Дещо про козацьке життя» (1912), «Малі козаки» (1912), «Про давні замки» (1912), «Різдвяні забави в давніх часах» (1912), «Оповідання з історії України для нижчих клас середніх шкіл» (1918), «Пригоди Юрка Козака» (1934), «Бурсаки» (1936), «Князь-лицар Святослав» (1943) та ін.⁴¹

Дружина вченого Савина Сидорович, як і чоловік, у міжвоєнний період учителювала – в гімназіях сестер василіанок та «Рідної школи», а в радянську добу певний час працювала у львівських школах № 4 і № 5. Понад 40 літ господарювати в домі їй допомагала Катерина Яремчук, що стала «справжнім» другом сім'ї, а після двох інсультів Івана Крип'якевича певний час його доглядала⁴².

⁴⁰ Димид М. Родина Крип'якевичів. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 943–945.

⁴¹ Бібліографія друкованих праць Івана Крип'якевича. *Там само*. С. 32, 41, 54–55, 61.

⁴² Мудра Н. 1940-ві роки в житті родини Крип'якевичів. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 578–579.

Іван Петрович не забував і про родинні обов'язки, підтримував зацікавлення синів. Завжди був моральною опорою для старшого сина Петра-Богдана (1923 р. н.), якого невиліковна хвороба ранньої молодості прикувала до ліжка, але це не завадило йому 1951 р. екстерном із відзнакою закінчити Львівський державний університет ім. І. Франка, стати відомим хіміком-кристалогографом. Молодший син Роман (1925 р. н.) збирав марки, любив подорожувати, але був плаксивим, тому батько порадив йому завести зошит «Мої плачі», у якому зробити графи – причини плачу, дати, як довго плакав. Роман стурбовано провадив зошит, але занотував тільки кілька сторінок, зрозумівши батькові уроки. Вчений допомагав синові збирати марки, трамвайні квитки. Роман успішно закінчив Львівський політехнічний інститут, працював металознавцем у Фізико-механічному інституті АН УРСР, певний час був дисидентом, а за незалежної України працював першим віцеконсулом Австрії в нашій країні, викладав етикет і риторику в Духовній семінарії та Львівській богословській академії Української Греко-Католицької Церкви⁴³. І. Крип'якевич радо прийняв у родину дружину сина Романа, талановиту мисткиню Лесю Крип'якевич (із роду Цегельська), схвалював її творчі роботи, насамперед гобелени з національною й історичною тематикою⁴⁴.

Іван Крип'якевич намагався запізнати не лише історію, культуру, а й природу рідного краю. У молодечі роки він разом із дружиною і двома синами відпочивав у с. Кудерявцях на Львівщині, де його батько деякий час був парохом. На батьківському обійсті молодий педагог любив працювати в саду (4 морги) й городі, робив квіткові клумби перед хатою, викладав стежки. Родину Крип'якевичів неодноразово відвідували львівські друзі, місцеві сусіди. Неодноразово з товаришами здійснював «прогульки в гори», зокрема до Ворохти, звідки пішки добиралися до Жаб'я; дорогою збирали малину, ночували в лісничівці, помешканнях місцевих парохів⁴⁵. Разом із синами та гостями дому історик любив прогулюватися пагорбами Високого замку і Шевченківського гаю, давніми вуличками Львова. Нерідко влаштував прогулянки, т. зв. радіальні «випади», до околиць Львова з обов'язковим поверненням до центру «іншим радіусом»⁴⁶. У молодості історик неодноразово організовував прогулянки на околиці Рогатина, до Чортової гори, на г. Гарай та околиці Жовкви. Під час походів нерідко ночував із друзями на стогах сіна⁴⁷.

⁴³ Крип'якевич-Цегельська Л. Чоловіки роду Крип'якевичів. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2016. Вип. 28: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 332–336.

⁴⁴ Див.: Яців Р. Мала хронологія мистецьких подій і пам'ятних дат ХХ століття: Україна – Світ. Львів: Априорі, 2021. С. 365, 404, 445; Ідеї, смисли, інтерпретації образотворчого мистецтва: українська теоретична думка ХХ століття. Антологія / упоряд. Р. М. Яців. Львів, 2019. С. 442, 444–450, 455.

⁴⁵ Крип'якевич І. Спогади. С. 103–104; Крип'якевич-Лукомська Л. Іван Крип'якевич – мій стрийко (дядько) в родинних і в моїх споминах. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 28: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 346–350.

⁴⁶ Крип'якевич Р. Крип'якевичівські пам'ятні місця на карті Львова. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 28: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 540–544.

⁴⁷ Крип'якевич Р. Богдан Хмельницький, Іван Крип'якевич і Жовква. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 28: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 545–548; Крип'якевич І. Спогади. С. 103.

Вчений товаришував із Юліаном Дорошом, який певний час працював завідувачем фотолaboratorії відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР і на його прохання виконав сотні світлин до різних видань, зокрема «Історичних проходів по Львові», залучив знаного митця до творення фототеки флори Кайзервальду; поруч із ними переважно був син митця Андрій⁴⁸. Нерідко до прогулянок приєднувався його сусід, викладач фізичної культури медінституту, талановитий фотограф Степан Гайдучок. Про велике зацікавлення І. Крип'якевича цим видом мистецтва свідчить його фахова передмова до каталогу виставки «Львів у світліні» (1932), на якій експонували свої роботи Юліан Дорош, Степан Щурат та інші його приятелі⁴⁹.

За можливістю учений відвідував театри, зокрема у Львові та Москві, бував на концертах камерної музики. Під час молодечої подорожі до Кракова зарисовував архітектурні принади міста, ходив до театру і на концерти хорового співу, відвідував Шевченківські вечорниці у Варшаві. Зацікавлено оглядав церкви княжого Холма⁵⁰.

Будучи пристрасним бібліофілом, І. Крип'якевич сформував добру бібліотеку, у якій було зібрано не лише наукову, а й художню літературу, карти, періодику, туристичні путівники, поштівки зі світлинами міст і сіл Галичини, екслібриси; листувався з бібліофілами України, Росії, Польщі й інших країн⁵¹.

Вчений любив рідну мову, шанував мови сусідніх народів, дописував до варшавського часопису «Рідна мова» (1933), який редагував Іван Огієнко. У дитинстві в родині (вихідців із Холмщини і Надсяння) та початковій школі здебільша спілкувався польською мовою. До української мови, до українського побуту хлопця привчили селяни Великих Гнилиць на Тернопільщині, де батько певний час служив парохом. Повноцінним українцем юнак відчув себе 1901 р. в IV гімназії Львова, коли саме повіяло «свіжим духом» від виступів українських студентів університету. Відтоді з товаришами говорив винятково українською. Знання рідної мови посилено читанням українознавчої літератури, участь у Шевченківських святах та українському гуртку⁵². Втім, у його мові в зрілому віці ще залишилися окремі полонізми, наприклад, «набакер» (український відповідник – «набакир»)⁵³.

⁴⁸ Мацкевий Л., Романова Д., Микитів Б. Юліан Дорош – фотомитець, краєзнавець, людина. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 28: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 660–663.

⁴⁹ Яців Р. Мала хронологія мистецьких подій і пам'ятних дат ХХ століття: Україна – Світ. С. 176.

⁵⁰ Крип'якевич І. Спогади. С. 99–102.

⁵¹ Литвин Т. Іван Крип'якевич як колекціонер і дослідник книжкових знаків. *Затиски Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника: зб. наук. праць*. Львів, 2019. Вип. 11 (27). С. 232–270.

⁵² Крип'якевич І. Спогади. С. 79–80, 86, 143; Заболотна І. Нове до формування світогляду І. П. Крип'якевича (за матеріалами його гімназійного щоденника та спогадів). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 28: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 368–369.

⁵³ Співак О. Спогади ровесниці Інституту. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 28: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 363.

У радянську добу в родині вченого продовжували святкувати Різдво і Великдень, таємно освячували паски. Іван Крип'якевич підтримував підпільний шлюб сина Романа й Лесі Цегельської, який дали 26 лютого 1967 р. отці катакомбної Греко-Католицької Церкви Артемій Цегельський і Пахомій Борис⁵⁴. Охрещено й онучку Іванку, що згодом стала іконописицею.

Іван Крип'якевич допомагав влаштовувати побут колегам, а інколи й родичам. Зокрема, домігся виділення житла молодому талановитому історику Омелянові Прицаку в кімнаті-келії Онуфрійського монастиря василіанського чину, де 1940 р. розмістився Львівський відділ Інституту історії АН УРСР. Монахи загалом радо погодилися прийняти в монастирі академічну структуру, яку очолив добре відомий їм історик. Тим більше, що керівником бібліотеки інституту призначено вченого-історика о. Романа Луканя⁵⁵. Будучи директором Інституту суспільних наук АН УРСР, Крип'якевич домігся виділення квартири колезі-історикові Миколі Кравцю.

Родину вченого постійно відвідувала племінниця Леся Крип'якевич-Лукомська, яка в 1945–1950 рр. навчалася у Львівському політехнічному інституті й радо користувалася великою бібліотекою вченого, регулярно «приходила на сніданки, обіди, вечері». Вона вважала стрийка не лише мудрою, а й врівноваженою, доброю і лагідною людиною⁵⁶.

Академік любив працювати не у службовому кабінеті Інституту суспільних наук АН УРСР на вул. Радянській, 24, куди приїжджав після обіду, а в родинному помешканні на вул. Острозькій, 7, де мав кабінет із робочим столом-«бюром» (із заваленими паперами та скриньками картотек), двома горіховими шафами, успадкованими від батька-богослова, канапою для відпочинку. Влітку вікно, що виходило в садок, переважно було відчиненим. Коли започатковано підготовку багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР», він передав до відділу історії України свою велику картотеку з історії міст і сіл⁵⁷. За ініціативи Лесі Крип'якевич фрагмент його робочого місця з книгозбірнею відтворено в меморіальному кабінеті, який влаштовано 2021 р. у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України.

Іван Крип'якевич, за свідченнями сучасників, був «людиною непересічною, розумною, інтелігентною, доброзичливою», а загалом «вихованою людиною. Ніколи не заходив до приміщення в капелюсі. Знімав його перед дверима приймальні. Своїм прикладом вчив молодь», яка не завжди дотримувалась етикету. Як згадувала секретарка директора Олена Співак, Іван Петрович був «досить демократичним у ставленні до працівників, які займали нижчі посади». Наприклад, коли друкарка

⁵⁴ Гайова О., Перун М. На скелі віри: Митрополит Андрей Шептицький. Львів: Априорі, 2019. С. 468.

⁵⁵ Прицак О. Спогад про вчителя. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 564.

⁵⁶ Крип'якевич-Лукомська Л. Іван Крип'якевич – мій стрийко (дядько) в родинних і в моїх споминах. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 28: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 346–350.

⁵⁷ Дашкевич Я. У науковій лабораторії історика. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 28: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 639–640.

Марія Смик виходила заміж і запросила його на весілля, він прийшов і подарував молодим картину, що стало для родини «великим святом»⁵⁸.

Іван Петрович любив український фольклор, спів колег, зокрема секретарки Олени Співак, яка два десятиліття була учасником народної хорової капели Будинку культури зв'язку під керівництвом Євгена Вахняка, вела концертні програми українською та російською мовами. При цьому зберігав її зарплату і під час гастрольних поїздок. Підтримував зацікавлення молодшого сина Романа, який грав у самодіяльному симфонічному оркестрі Львівського політехнічного інституту й неодноразово виїжджав на гастролі в різні міста СРСР. Директор залюбки брав участь в інститутських вечорах відпочинку, т. зв. капусняках, що їх організовували молоді колеги: Лариса Крушельницька, Марія Вальо, Леонтина Мельничук-Лучко, Юрій Сливка, Богдан Яремчишин, Іван Цапенко, який писав гумористичні інтермедії. Наприклад, один із «капусняків» імітував наукову конференцію на тему «Курочка знесла яєчко», де виступили історики, археологи, мовознавці, літературознавці й економісти інституту з «науковим» обгортанням теми. У гумористичному дусі відбувся захист «дисертації» на тему «Прізвища співробітників інституту та їх внесок у науку», на якому згадано колег Сливку, Цапенка, Котів (Рибку), Барана, Салевича, М'ясникову. Такі культурно-відпочинкові заходи нерідко відвідували молоді письменники Дмитро Павличко, Ростислав Братунь, Юрій Мельничук, театральні артисти⁵⁹.

Як згадують сучасники, вчений не терпів повсякденної суєти, чвар, інтриг. Його аспірант, а згодом завідувач відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, доктор історичних наук, професор Юрій Сливка зауважив, що керівник установи був зорієнтований на формування в інституті відчуття дружної творчої сім'ї, атмосфери доброзичливості, шанобливого ставлення до співробітників незалежно від звань і посад, реалізуючи працю колективу «не примусовими, диктаторськими методами, а логікою вчинків». За будь-яких умов та обставин у принципових питаннях учений завжди мав свою позицію і послідовно її відстоював, був вірним професійному покликанню й намагався використати найменшу можливість зробити щось корисне для науки та народу⁶⁰.

REFERENCES

Andrusiak, M. (2001). Ivan Krypiakevych. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 573–577 [in Ukrainian].

Bibliohrafiia drukovanykh prats Ivana Krypiakevycha. (2001). *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 748–764 [in Ukrainian].

Bortniak, N. (2001). Z lystuvannia Ivana Krypiakevycha ta S. Tomashivskoho (cherven 1922 – cherven 1930 rr.). *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 408 [in Ukrainian].

⁵⁸ Співак О. Спогади ровесниці Інституту. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 28: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 361–365.

⁵⁹ Там само. С. 364.

⁶⁰ Луцький О. Іван Крип'якевич та Інститут суспільних наук АН УРСР: директорський період діяльності. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 28: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 599; Сливка Ю. Академік Іван Петрович Крип'якевич. Спогади. Львів, 2000. С. 16–17.

Butych, I. (2001). Deshcho pro spivrobitnytstvo I. P. Krypiakevycha z arkhivnymy ustanovamy Ukrainy. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 636–640 [in Ukrainian].

Dashkevych, Ya. (2001). Ivan Krypiakevych – istoryk konservatyvno-derzhavnytskoi shkoly. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 715–729 [in Ukrainian].

Dashkevych, Ya. (2001). Petro Bohdan Krypiakevych. Kanva spohadiv. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 695–698 [in Ukrainian].

Dashkevych, Ya. (2016). U naukovii laboratorii istoryka. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 28, 639–640 [in Ukrainian].

Dombrovskiy, O. (2001). Tradytsii shkoly M. Hrushevskoho u Lvivskomu NTSh v 30-kh rokakh. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 557–561 [in Ukrainian].

Dymyd, M. (2001). Rodyna Krypiakevychiv. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 943–945 [in Ukrainian].

Hladyshevskiy, Ye. (2001). Petro Bohdan Ivanovych Krypiakevych – vydatnyi ukraïnskyi krystalokhimik. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 691–694 [in Ukrainian].

Isaievych, Ya. (2016). Ivan Krypiakevych (25.VI.1886). *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 28, 517–519 [in Ukrainian].

Isaievych, Ya. (2016). Vydatnyi istoryk Lvova. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 28, 513–516 [in Ukrainian].

Kondrach, Ya. (2007). *Viiskovo-istorychni doslidzhennia Ivana Krypiakevycha (1886–1967)*. [Military-historical studies of Ivan Krypyakevich (1886–1967)]. (Extended abstracts of Candidate's thesis). Lviv [in Ukrainian].

Korduba, M. (2021). Shchodennyk 1918–1925. Lviv [in Ukrainian].

Kots-Hryhorchuk, L. (2001). Buly z namy. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 633–635 [in Ukrainian].

Kovalchuk, H. (2016). «Tymchasovi reiestr» I. P. Krypiakevycha «Kyivski druky XVII–XVIII st.». *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 28, 184–201 [in Ukrainian].

Kovalchuk, H. I. (2001). P. Krypiakevych – zaviduvach viddilu starodrukiv BAN URSR. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 801–802 [in Ukrainian].

Kovalskiy, M. (2016). Lektsiinyi kurs Ivana Krypiakevycha z ukraïnskoi istoriohrafii. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 28, 842–862 [in Ukrainian].

Krypiakevych, I. (2001). Spohady. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 93–96 [in Ukrainian].

Krypiakevych, R. (2016). Bohdan Khmelnytskyi, Ivan Krypiakevych i Zhovkva. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 28, 545–548 [in Ukrainian].

Krypiakevych, R. (2016). Krypiakevychivski pamiatni mistsia na karti Lvova. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 28, 540–544 [in Ukrainian].

Krypiakewych-Lukomska, L. (2016). Ivan Krypiakewych – mii stryiko (diadko) v rodynnykh i v moikh spomynach. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 28, 346–350 [in Ukrainian].

Krypiakewych-Tsehelska, L. (2016). Choloviky rodu Krypiakewychiv. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 28, 332–336 [in Ukrainian].

Krysa, B. (2001). Istorii ukrainskoj literatury v Istorii Ukrainy Ivana Krypiakewycha. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 886–889 [in Ukrainian].

Kuhutiak, M. (2002). *Ukrainska natsional-demokratiia 1918–1939 (Vol. 1)*. Kyiv; Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].

Kuhutiak, M. (2004). *Ukrainska natsional-demokratiia 1918–1939 (Vol. 2)*. Kyiv; Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].

Kupchynskiy, O. (2001). Ivan Krypiakewych – doslidnyk spetsialnykh (dopomizhnykh) istorychnykh dystsyplin. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 945–947 [in Ukrainian].

Kyrchiv, R. (2001). Mahiia imeni vchenoho. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 618–623 [in Ukrainian].

Lutskiy, O. (2001). Naukovo-orhanizatsiina i pedahohichna diialnist I. P. Krypiakewycha u veresni 1939 – chervni 1941 rr. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 783–800 [in Ukrainian].

Lutskiy, O. (2016). Ivan Krypiakewych ta Instytut suspilnykh nauk AN URSSR: dyrektorskyi period diialnosti. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 28, 596–617 [in Ukrainian].

Lytvyn, T. (2001). Knyhoznavchi zatsikavlennia Ivana Krypiakewycha. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 920–924 [in Ukrainian].

Lytvyn, T. (2019). Ivan Krypiakewych yak kolektsioner i doslidnyk knyzhkovykh znakov. *Zapysky Lvivskoi natsionalnoi naukovoj biblioteky Ukrainy imeni V. Stefanyka: zb. nauk. prats*, 11/27, 232–270 [in Ukrainian].

Matsiuk, O. (2001). Ivan Krypiakewych – znavets i tsynitel arkhiviv. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 948 [in Ukrainian].

Matskevych, L., Romanova, D., & Mykytiv, B. (2016). Yulian Dorosh – fotomytets, kraieznavets, liudyna. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 28, 660–663 [in Ukrainian].

Moroz, I. (2016). Arkheohrafichna diialnist I. P. Krypiakewycha. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 28, 399–431 [in Ukrainian].

Mudra, N. (2001). 1940-vi roky v zhytti rodyny Krypiakewychiv. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 578–579 [in Ukrainian].

Paslavskiy, I. (2001). Ivan Krypiakewych pro osnovy ukrainskoho svitohliadu. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 834–837 [in Ukrainian].

Pater, I. (2001). Diialnist Ivana Krypiakewycha v Soiuzi Vyzvolennia Ukrainy. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 267–305 [in Ukrainian].

Pisuliński, J., & Skalski, W. (Eds.). (2020). *Sojusz Pilsudski – Petlura. Dokumenty i materiały*. Warsaw; Kyiv [in Polish].

Poliuha, L. (2001). Ivan Krypiakevych – liudyna i vchenyi – yak symvol dlia molodi. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 628–629 [in Ukrainian].

Pritsak, O. (2001). Spohad pro vchytelia. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 564 [in Ukrainian].

Pryshliak, V. (2001). «Volynskiy povstanets». Malovidoma stattia Ivana Krypiakevycha pro Danyla Bratkovskoho. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 838–841 [in Ukrainian].

Romaniv, O. (2001). Ivan Krypiakevych i Naukove tovarystvo im. Shevchenka. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 931–933 [in Ukrainian].

Romaniv, O. (2001). Roman Krypiakevych. Slovo pro druha. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 702–703 [in Ukrainian].

Rublov, O. (2001). Ivan Petrovych. Do istorii spivpratsi Ivana Krypiakevycha z ustanovamy VUAN. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 748–764 [in Ukrainian].

Rublov, O. (2001). Z lystuvannia Ivana Krypiakevycha z kyivskymy kolehamy (1958–1959 rr.). *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 473–499 [in Ukrainian].

Sereda, O. (2001). Do henezhy Istorychnykh prokhodiv po Lvovu I. Krypiakevycha. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 730–732 [in Ukrainian].

Skochylias, I. (2001). Hreko-Katolytska Tserkva v doslidzhennia Ivana Krypiakevycha (Na prykladi materialiv heneralnykh vizytatsii Lvivskoi yeparkhii XVIII st.). *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 829–833 [in Ukrainian].

Slyvka, Yu. (2000). *Akademik Ivan Petrovych Krypiakevych. Spohady*. Lviv [in Ukrainian].

Spivak, O. (2016). Spohady rovesnytsi Instytutu. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 28, 363 [in Ukrainian].

Stasiuk, O. (2016). Ivan Petrovych Krypiakevych ta Orhanizatsiia ukrainskykh natsionalistiv. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 28, 432–439 [in Ukrainian].

Steblii, F. (2016). Kurs lektsii Ivana Krypiakevycha z ukrainskoi istoriohrafii u Lvivskomu taiemnomu universyteti (1920–1923 rr.). *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 28, 510–512 [in Ukrainian].

Steblii, F. (2016). Zbirnyk *Zakhidna Ukraina – nezdiisnennyi proiekt* M. Hrushevskoho i I. Krypiakevycha. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 28, 765–778 [in Ukrainian].

Voitovych, L. (2001). «Cherviany» u pratsiakh I. Krypiakevycha (Do pytannia pro pochatok derzhavnosti). *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 818–822 [in Ukrainian].

Yynar, L. (2001). Ivan Krypiakevych yak bibliohraf. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 890–895 [in Ukrainian].

Yakymovych, B. (2016). Do istorii vydan Ivana Krypiakevycha na pochatku 90-kh rokov KhKh st. (Spohad-esei uporiadnyka). *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 28, 670–681 [in Ukrainian].

Yatsiv, R. (2021). *Mala khronolohiia mystetskykh podii i pamiatnykh dat XX stolittia: Ukraina – Svit*. Lviv [in Ukrainian].

Yatsiv, R. (Ed.). (2019). *Idei, smysly, interpretatsii obrazotvorchoho mystetstva: ukrainska teoretychna dumka XX stolittia*. Antolohiia. Lviv [in Ukrainian].

Yedlinska, U. (2001). Profesor Ivan Krypiakevych – mii nezabutnii natkhnennyk i poradnyk. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8, 630–632 [in Ukrainian].

Zabolotna, I. (2016). Istoriohrafiiia vyvchennia zhyttia ta naukovoii spadshchyny I. P. Krypiakevycha (stanom na 2009 r.). *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 28, 454–467 [in Ukrainian].

Zabolotna, I. (2016). Nove do formuvannia svitohliadu I. P. Krypiakevycha (za materialamy yoho himnaziinoho shchodennyka ta spohadiv). *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 28, 368–369 [in Ukrainian].

Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika. Dokumenty i materialy. (2005). (Vol. 3, B. 1). Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].

Mykola LYTVYN

*Doctor of Sciences in History, Professor
Head of the Department «Center for Ukrainian-Polish Relations Research»
I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1010-2329>
e-mail: lytvynmr@gmail.com*

Tamara LYTVYN

*PhD (History)
Researcher at the Department of Manuscripts
V. Stefanyk Lviv National Scientific Library of Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3900-3175>
e-mail: lytvyn.tamara@gmail.com*

IVAN KRYPIAKEVYCH IN SCIENCE, POLITICS, DAILY LIFE

Analyzed scientific and public activities, everyday life, and lifestyle of the famous historian, Academician of the USSR Academy of Sciences Ivan Krypiakevych, who in Soviet times headed an important socio-humanitarian institution – the Institute of Social Sciences of the USSR Academy of Sciences whose researchers studied history and culture, ethnolinguistic processes in the western region. Summarized the main achievements of the scientist on the history of the princely and Cossack era, and the military history of Ukraine. The study shows the family environment of the scientist – the work and interests of his wife and children,

local history trips of the scientist to the Carpathians, around Lviv, Zhovkva, and Rohatyn. The scientist was interested in classical music and folklore, the natural environment of Lviv parks. His collaboration with photographers, bookplate collectors, and public figures in the field of research and preservation of historical, cultural and natural monuments of his native land is shown. Was revealed the friendly atmosphere created by the director of the Institute of Social Sciences of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR in the team, where satirical evenings and creative meetings with Lviv writers were organized.

The head of the institution was focused on forming in the Institute a sense of friendly creative family, an atmosphere of friendliness, respect for the employee regardless of rank and position, and implementing the work of the team not by coercive methods, but by the logic of actions. The Lviv historian always had his position on fundamental issues and consistently defended it, was faithful to his professional vocation, and tried to do good for science, the people, and his family.

The authors of the article summarized the scientific studies and memoirs of Ivan Krypiakevych's contemporaries – historians Oleksandr Dombrovskiy, Mykola Andrusiak, Omelian Prytsak, Yaroslav Dashkevych, Yaroslav Isaievych, Feodosii Steblii, Oleh Kupchynskiy, Ivan Butych, Mykola Kovalskiy, Orest Matsiuk, philologists – Roman Kirchiv, Mariia Valio, Lev Poliuga, Uliana Yedlinska, Lidia Kots-Hryhorchuk, Dmytro Hrynchyshyn, Bohdana Krysa, etc.

Keywords: Ivan Krypiakevych, science, history, culture, family, politics, life.

Олександр ЦЕЛУЙКО

кандидат історичних наук

доцент кафедри давньої історії України та архівознавства

Львівського національного університету ім. І. Франка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8973-6927>

e-mail: oleksandr.tseluyko@lnu.edu.ua

**ДО ІСТОРІЇ ЛЬВІВСЬКОЇ НУМІЗМАТИКИ
СЕРЕДИНИ ХХ СТОЛІТТЯ:
ЗАМІТКИ НА МАРГІНЕСАХ ЛИСТА
АКАДЕМІКА ІВАНА КРИП'ЯКЕВИЧА ДО ІВАНА СПАСЬКОГО**

З'ясовано, що вкінці 1950-х – на початку 1960-х років налагодилося жваве листування між акад. Іваном Крип'якевичем і відомим російським та українським істориком, нумізматом Іваном Спаським. Зазначено, що в одному з цих листів (у березні 1962 р.) І. Крип'якевич вказував на складну ситуацію зі спеціалістами з нумізматики у Львові. Проаналізовано, що призвело до такого стану речей. Наголошено, що Львів був одним із центрів розвитку спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, зокрема нумізматики, як в Україні, так і у Східній Європі ще з кінця XVIII ст. Одночасно в місті було сформовано декілька великих нумізматичних колекцій. Підтверджено, що в міжвоєнний період (1920–1930-ті роки) дослідження з нумізматики провадилися в Інституті допоміжних історичних наук Львівського університету та музеях міста, у 1925 р. у Львові була організована Спілка львівських нумізматів, яка опублікувала кілька номерів свого часопису.

Констатовано, що водночас у Львові так і не було сформовано постійної системи підготовки відповідних спеціалістів-нумізматів. З'ясовано, що сталося це через низку суб'єктивних та об'єктивних обставин, зокрема доволі закриту й консервативну систему університетської підготовки майбутніх істориків, яка була значною мірою пов'язана з посталями і науковими інтересами керівників кафедр та інститутів. Вказано, що у скрутному становищі опинилися на той час й українські вчені, особливо гуманітарії. Вияснено, що, як результат, кількість людей, які орієнтувалися у нумізматичці, могли працювати з монетами й банкнотами та, що важливо, займалися науковою роботою, була доволі незначною.

Констатовано, що встановлення радянської влади у Львові восени 1939 р. призвело до докорінного реформування всіх сфер життя, зокрема освіти та культури. Зазначено, що внаслідок необдуманого реорганізації системи музейних установ у місті фактично була знищена робота кількох попередніх поколінь львівських музейників, заподіяна шкода фондам цих установ. Наголошено, що деякі львівські дослідники спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін стали жертвами німецького режиму або покинули місто в 1944–1946 рр. Встановлено, що всі ці обставини вплинули на співвідношення наукових сил у місті, здатних вирішувати проблеми розвитку спеціальних (допоміжних)

історичних дисциплін. Наголошено, що хоча І.-Ю. Шпитковський відновив викладання нумізматики у Львівському університеті в 1950-х роках, однак йому не вдалося підготувати нових фахівців із цієї дисципліни. З'ясовано, що кілька нумізматичних праць належать науковим співробітникам Львівського державного історичного музею (І. Заяцю, І. Свешнікову), але в той час вони не були опубліковані. Висновано, що І. Крип'якевич не помилився в оцінці стану розвитку нумізматики у Львові на початку 1960-х років.

Ключові слова: спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни, нумізMATика, Іван Крип'якевич, Іван Спаський.

У фондах особового архіву акад. Івана Крип'якевича, що зараз перебуває у Львівській національній науковій бібліотеці НАН України ім. В. Стефаника, зберігається декілька листів із його кореспонденції з відомим російським та українським істориком, всесвітньо знаним нумізматом Іваном Спаським (1904–1990)¹. Уродженець м. Ніжина на Чернігівщині, випускник тамтешнього Інституту народної освіти (тепер – Ніжинський державний університет ім. М. Гоголя), перший директор місцевого окружного музею, а на початку 1930-х років – старший науковий співробітник Харківського історичного музею І. Спаський у 1932 р. потрапляє до установи, з якою буде пов'язане зaledве не все його подальше життя – до Державного Ермітажу². Попри те, що саме Ленінград став його новою домівкою, він не втрачав контакту з Україною, неодноразово приїздив сюди на наукові конференції, у відрядження чи для лікування і відпочинку, підтримував зв'язки (здебільш епістолярні) зі своїми земляками-ніжинцями, цікавився розвитком спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін і передовсім нумізматики в УРСР, зрештою, керував підготовкою через аспірантуру при Ермітажі відомого українського науковця Миколи Котляра, призначні стосунки з яким підтримував усе життя³.

Власне під час одного із приїздів до Києва – у часі роботи Республіканської наради з питань розвитку допоміжних історичних дисциплін в УРСР, що проходила

¹ Львівська національна наукова бібліотека імені Василя Стефаника (ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів). Архів І. Крип'якевича. Спр. 341. Арк. 8; Спр. 253 [непагінована]; Спр. 256 [непагінована].

² Довші періоди перебування вченого поза цим містом і вказаним музеєм були пов'язані з трагічними сторінками його біографії. У жовтні 1933 р. І. Спаського за звинуваченням в участі в «контрреволюційній фашистській організації російських й українських націоналістів» було заарештовано та засуджено на заслання до Казахстану (1934–1938). Опісля він працював художником у театрі м. Череповець (Вологодська обл., Росія), у 1941–1945 рр. воював у лавах Червоної армії. До праці в Державному Ермітажі вчений повернувся лише 1946 р. за сприяння тогочасного директора Йосипа Орбелі (1887–1961). Інформацію про окремі факти біографії І. Спаського та його наукову спадщину взято з: Б. а. Іван Георгійович Спаський (1904–1990). *Ніжинська старовина*. Ніжин, 2006. № 1 (4). С. 124–129; Калинин В. Проблематика научных исследований И. Г. Спасского. *Ніжинська старовина*. Ніжин, 2011. № 11 (14). С. 5–17; Лепехина Е. И. Г. Спасский: тернистый путь ученого и музейщика в XX веке. *Ніжинська старовина*. Ніжин, 2011. № 11 (14). С. 17–29; Дмитренко Н., Зозуля С. Повернення в Ніжин (корпус документів з епістолярію І. Г. Спаського). *Ніжинська старовина*. Ніжин, 2011. № 11 (14). С. 140–169; Котляр М. Спаський Іван Георгійович. *Енциклопедія історії України*. Київ: Наукова думка, 2012. Т. 9. С. 741–742.

³ Микола Котляр залишив спогади про вчителя. Для прикладу див.: Котляр М. Тридцять років разом з Учителем. *Львівські нумізматичні записки*. Львів, 2004. № 1, 3–8.

14–15 травня 1959 р.⁴, – відбулася зустріч І. Спаського та І. Крип’якевича, що допомогла їм налагодити особисті контакти. Крім загального інтересу до спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, зближувала їх тоді і тематика, над якою вони працювали. Як відомо, впродовж довшого часу І. Крип’якевич цікавився історією української козаччини та національно-визвольної війни середини XVII ст. Результати цих студій фіналізувалися у класичній монографії «Богдан Хмельницький» (1954). Що стосується І. Спаського, то наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років у полі його наукового інтересу було кілька тем, так чи так пов’язаних з українською проблематикою. Йшлося, зокрема, про вплив подій у державі Хмельницького та її стосунки з Московською державою на монетну політику царського уряду (це питання якраз і заторкував у виступі на київській нараді І. Спаський). Також предметом його пильної уваги були такі пам’ятки українського ювелірного мистецтва, як дукачі – медалеподібні металеві прикраси, елементи оздоблення жіночого українського одягу, які виготовляли за зразком західноєвропейських, польських та російських монет і медалей⁵. Свого часу, ще наприкінці 1920-х років, коли після закінчення Ніжинського інституту був скерований для подальшого навчання на факультет мовознавства та матеріальної культури Ленінградського університету, І. Спаський захистив дипломну роботу, присвячену цим пам’яткам. У ній доводив прямий зв’язок між дукачами, виготовленими українськими ремісниками, та поширеними тоді типами монет і медалей країн Європи та Росії⁶. Припускаю, що саме у зв’язку з цим згодом І. Спаський звернув увагу на дукачі як можливий об’єкт нумізматичних студій. Поряд із підготовкою виголошеного на конференції істориків-славістів повідомлення та оформленням тексту монографії, що не без труднощів вийшла (зокрема стараннями М. Котляра) 1970 р. у Києві⁷, ленінградський учений активно займався підбором відповідного ілюстративного матеріалу, звертаючись по допомогу до українських знайомих та адресатів. Як можна зрозуміти з першого, датованого 22 жовтнем 1959 р. листа І. Спаського до його львівського візаві, у відповідь на подібне прохання проф. І. Крип’якевич стараннями своїх помічників чи довірених осіб замовив фотографії окремих медалей (а, можливо, й дукачів) із колекцій музеїв міста та надіслав їх до Ленінграда. Разом із сердечною подякою за такий дружній крок І. Спаський інформував І. Крип’якевича про свої подальші наукові студії та обіцяв надіслати один із номерів «Сообщений Государственного Эрмитажа» зі статтею, у якій заторкував львівську тематику, а саме епізодів з історії львівського золотарства та місцевої вірменської колонії*.

Другий і третій збережені листи від І. Спаського до І. Крип’якевича датовано 1961 р. Перший із них (від 16 липня) супроводжував три публікації ленінградського

⁴ Бевзо О. А. Республіканська нарада з питань розвитку допоміжних історичних дисциплін. *Український історичний журнал*. 1959. № 4. С. 159–162. Як І. Крип’якевич, так і І. Спаський виступили на цій нараді з доповідями.

⁵ Шуст Р. Дукач. *Енциклопедія історії України*. Київ: Наукова думка, 2004. Т. 2. С. 492.

⁶ Калинин В. Проблематика научных исследований... С. 6.

⁷ Спаський І. Дукачі і дукачі України. Історико-нумізматичне дослідження. Київ: Наукова думка, 1970. Детальніше про історію виходу цієї книги див.: Тарасенко І. Історія друкування книги І. Г. Спаського «Дукачі і дукачі України» (за листами І. Г. Спаського і С. А. Тарануценка). *Ніжинська старовина*. 2015. № 19 (22). С. 5–13.

* Припускаю, йшлося про повідомлення І. Спаського «Неизданная медаль Мартина Хольцхея с армянскими надписями», що побачила світ 1959 р. у XVI випуску цього наукового видання.

вченого, що той надіслав до Львова. Крім усього, у листі згадано про приїзд та перебування в Ермітажі одного з учнів Івана Крип'якевича (припускаю, званого тепер сфрагіста, а тоді студента історичного факультету Львівського університету Віталія Гавриленка), розказано про навчання в аспірантурі Миколи Котляра та тематику його наукових студій, висловлено сподівання, як тепер відомо марні, на швидкий вихід книги про дукачі тощо. Лист від 12 грудня, як виглядає, був написаний у зв'язку з отримання відгуку І. Крип'якевича на докторську дисертацію (чи її автореферат), яку І. Спаський захистив 1961 р.*. Водночас ленінградський дослідник непрямо радівся з І. Крип'якевичем щодо можливості виконання М. Котляром попередньо запланованого дисертаційного дослідження на тему «Монети Галицької Русі»**.

У відповідь І. Крип'якевич у березні 1962 р. підготував лист (його текст наведено в кінці), що починався твердженням, яке впадає у вічі: «У Львові є великі нумізматичні колекції ..., але для їх обробки немає спеціалістів-нумізматиків»⁸. Судження парадоксальне, якщо пам'ятати, що Львів віддавна вважався одним із найбільших центрів з розвитку спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін не лише в Україні, а й у всій Східній Європі, та й нумізматичні традиції у ньому тривали. У зв'язку з цим мету публікації бачу в тому, щоби не лише простежити розвиток нумізматики у місті, а й встановити, чи відповідало це твердження І. Крип'якевича істині та що призвело до такої ситуації у досліджуваній період. Зробити це мені дасть змогу низка матеріалів із львівських архівосховищ та публікації до історії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, що побачили світ упродовж останніх десятиліть. Ідеться передовсім про студії львівського історика Романа Шуста, який у низці праць детально розглянув розвиток нумізматики та історії львівського колекціонування кінця ХVІІІ – початку ХХ ст.⁹. Декілька коротких біографічних нарисів про львівських нумізматів ХІХ – першої половини ХХ ст. підготували Андрій Крижанівський¹⁰ і Сергій Белопольський¹¹. Втім, їхні та праці інших українських і зарубіжних дослідників стосувалися попередніх періодів розвитку львівської нумізматики, та й питання підготовки нумізматичних кадрів у місті вони не заторкували.

Початки нумізматичних зацікавлень у місті датують кінцем ХVІ – першою половиною ХVІІ ст. Саме тоді в документах з'являються відомості про початки колекціонування окремими міськими патріціями (Ян Алембек (Ioannes Alembek),

* Тема докторської роботи, яку захистив І. Спаський за сукупністю підготованих праць, така: «Грошове господарство Російської держави в ХVІ і ХVІІ ст.».

** М. Котляр у 1965 р. захистив кандидатську дисертацію «Галицька Русь ХІV–ХV століть (історико-нумізматичне дослідження)».

⁸ Саме так, нумізматиками, а не нумізматами І. Крип'якевич титулував відповідних фахівців не лише в цьому листі, а й при інших нагодах. Див., до прикладу, його виступ на нараді в Інституті суспільних наук у 1959 р.: Целуйко О. Нарada у відділі історії України Інституту суспільних наук АН УРСР «Про стан і завдання розвитку допоміжних історичних дисциплін». *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2014. Вип. 50. С. 496.

⁹ Шуст Р. Нумізмати́чна наука у Львівському університеті (кінець ХVІІІ–ХІХ ст.). *Львів: місто – суспільство – культура*. Львів, 1999. Т. 3. С. 249–257; Шуст Р. Львів нумізмати́чний: історичні нариси. *Львівські нумізмати́чні записки*. 2004. № 1. С. 34–39; № 2. С. 30–39.

¹⁰ Крижанівський А. Єпископ Іван Ступницький. *Львівські нумізмати́чні записки*. № 1. С. 40–41.

¹¹ Белопольський С. Віктор Хомінський – відомий львівський нумізмат першої половини ХХ ст. *Львівські нумізмати́чні записки*. 2006. № 3. С. 5–6.

М. Массарі (ім'я не встановлено), Н. Вартанович (ім'я не встановлено) та ін.) античних монет і медалей, які вони отримали з-за кордону або ж зі знайдених у той час скарбів¹². Коли наприкінці XVIII ст. у місті було відкрито класичний (т. зв. Йосифінський, оскільки створено його за розпорядженням імператора Йосифа II (Joseph II)) університет, у ньому діяла й окрема кафедра допоміжних історичних наук – перша такого роду на українських землях¹³. Її очолив професор Готфрід Уліх (Gottfried Ulich, 1743–1794) – один із учнів засновника наукової нумізматики Йосифа Іларія Еккеля (Joseph Hilarius von Eckhel, 1737–1798). Обійнявши посаду надзвичайного професора дипломатики, нумізматики і геральдики, Г. Уліх не лише провадив для студентів лекції з цих курсів, а й підготував низку підручників, зокрема з нумізматики¹⁴. Не припинялися виклади

Іван Крип'якевич

¹² Шлапінський В. Рідкісні монети, що знаходились в посіданні міщан і шляхти Львова. *Rozwój muzealnictwa i kolekcjonerstwa numizmatycznego – dawnej i dziś – na Białorusi, Litwie, w Polsce i Ukrainie*. Materiały z II Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej, Supraśl, 5–7 IX 1996. Warszawa, 1997. S. 63–64. Детальніше про історію становлення нумізматики у Львові див. також: Турмис Н. Питання теорії та практики української нумізматики: генеза та ретроспективи. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич: Коло, 2004. Вип. VIII. С. 94–108; Haczewska B., Korczyńska E. *Kolekcje numizmatyczne w Galicji. Rozwój muzealnictwa i kolekcjonerstwa numizmatycznego...* S. 51–58.

¹³ Про викладання спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін у Львівському університеті див.: Шуст Р., Целуйко О. Допоміжні / спеціальні історичні дисципліни у Львівському університеті: історіографія питання. *Історія та історики у Львівському університеті: традиції та сучасність*: колект. моногр. / за ред. Л. Зашкільняка та П. Серженги. Львів: ПАІС, 2015. С. 141–153; Ільків-Свидницький М. «Історіографія ерудитів» та її вплив на палеографічні студії у Львівському університеті (1784–1848 рр.). *Історія та історики у Львівському університеті...* С. 82–90; Ільків-Свидницький М. Готфрід Уліх і його студії з допоміжних історичних наук у Львівському університеті (1784–1794). *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 2015. Т. CCLXVIII. Праці комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 443–456; Ciara S. *Nauki pomocnicze historii 1869–1918. Historia w Uniwersytecie Lwowskim. Badania i nauczanie (do 1939 roku)* / red.: J. Maternicki, J. Pisulińska i L. Zaszkiłniak. Rzeszów: Wyd-wo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2016. S. 373–382; Pkiv-Swydneycki M., Kaczmar W. *Pierwszy katedry (1784–1805). Historia w Uniwersytecie Lwowskim*. S. 51–64; Ławrecki R., Szust R. *Nauki pomocnicze historii 1918–1939. Historia w Uniwersytecie Lwowskim*. S. 383–396.

¹⁴ Йдеться про: *Praelectiones numismaticae quas in usum auditorium suorum ex Clarissimo Eckhelio aliisque adornavit Godefridus Ulich e Scholis Piiis Diplomaticae et Numismaticae in Universitate Leopolitana Professor*. Leopoli, 1785 та *Versuch einer Numismatik für Künstler oder Vorschriften, wie auf alle Fälle Münzen im Römischen Geschmack zu entwerfen und historische Gegenstände in passende Allegorien ein zukleiden sind*. Lemberg, 1792. Про наукову спадщину Г. Уліха див. вказані вище публікації М. Ільківа-Свидницького.

з допоміжних історичних наук і після його смерті, коли відповідні курси читали Томас Вучіч (Thomas Vucich), Людвіг Ценмарк (Ludwig Zehnmark), Йозеф Маусс (Joseph Mauss).

Впродовж т. зв. австрійського періоду в історії західноукраїнських земель у Львові відбувалося формування й низки більших нумізматычних колекцій, першою серед яких стала збірка Львівського університету. Офіційною датою її створення можна вважати 1785 р., коли до Львова із Відня двома партіями прибуло близько 7 000 монет. На початках опікувалися ними ті професори, що читали курси з нумізматики (Г. Уліх, Ф. Вучич), а традиційним місцем зберігання колекції ще з кінця ХVIII ст. і до середини ХХ ст. стало приміщення університетської бібліотеки. Фонди цієї колекції постійно зростали і на початку ХХ ст. становили понад 11 тис. монет та 500 медалей¹⁵. І сам університет, і його збірка були державними. Водночас у Львові формується й низка приватних музейно-архівно-бібліотечних інституцій, виразно національних. Їхня поява та діяльність спрямовувалися не лише на пошук і збереження різного роду історичних реліктів / предметів старовини (від архівних збірок та документів до творів живопису і скульптури, від книг та періодичних видань до сфрагістичних і нумізматычних пам'яток), а й творення у тих чи тих формах історичної пам'яті поляків, українців чи євреїв¹⁶. Це повинно було вберегти національні громади від асиміляції та дати змогу витворити основу для розвитку їхніх власних державних проєктів. Такими були, до прикладу, заснований у 1817 р. Оссолінеум (Національний заклад ім. Оссолінських), Музей Любомирських (згодом приєднаний до Оссолінеуму), Бібліотека Павліковських, Національний музей ім. короля Яна III чи Народний дім, Ставропігійський інститут і створений за ініціативи митрополита Андрея Шептицького Національний музей. Водночас у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. відкрито й низку інших музейних інституцій, що претендували на позанаціональність, як-то Львівський музей художніх промислів. Усі вони мали власні більш чи менші збірки монет та медалей¹⁷, попри те, як відзначають дослідники, що деякі з них укладено не так з науковою, як із краєзнавчою метою¹⁸. Робота з ними поступово вишколювала гроно осіб, що зналися на монетах та вміли з ними працювати. Паралельно формувалися і приватні нумізматычні зібрання, яких у Львові нараховували не менше двох десятків. Найвідоміші з них – це колекції Гвільберта Павліковського, Ігнація Лося, Ігнація та Мавриція Дідушицьких, братів Прессерів, Юзефа Сікорського та ін. Одне з кращих зібрань монет було й у Перемишльського єпископа

¹⁵ Детальніше про цю збірку див.: Целуйко О. До історії створення і діяльності Музею / кабінету допоміжних історичних дисциплін у Львівському університеті. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2016. Вип. 17. С. 213–250.

¹⁶ Не дарма, як відзначив Маріуш Мельчарек (Mariusz Mielczarek), втрата Польщею незалежності наприкінці ХVIII ст. надала колекціонуванню монет польськими нумізматами нового сенсу: прерогативою ставало збирання пам'яток рідного минулого, а головним предметом зацікавленень стали польські та пов'язані з Польщею монети. Mielczarek M. *Z dziejów polskiego kolekcjonerstwa monet antycznych. Od początków po pierwsze lata II Rzeczypospolitej. Rozwój muzealnictwa i kolekcjonerstwa numizmatycznego – dawnej i dziś – na Białorusi, Litwie, w Polsce i Ukrainie*. S. 98.

¹⁷ M. hr. D. *Zbiory numizmatyczne we Lwowie. Dziennik literacki*. 1852. Nr 22 (29 maja). S. 169–172; Nr 23 (5 czerwca). S. 178–180; Nr 24 (12 czerwca). S. 189–191; Nr 25 (19 czerwca). S. 195–198.

¹⁸ Турмис Н. Питання теорії та практики... С. 106.

Греко-Католицької Церкви Івана Ступницького (1816–1890)¹⁹. Хоча зацікавився нумізматикую він лише на початку 1840-х років, однак уже на середину XIX ст. у його власності перебувало близько 1 200 давніх монет, зокрема й доволі рідкісні екземпляри галицько-руського карбування XIV ст. і XV ст.²⁰. Саме з діяльністю І. Ступницького пов'язують новий етап у розвитку нумізматики в Галичині, коли не лише поодинокі монети, а цілісні монетні скарби стають для фахівців об'єктами наукових студій²¹. Автор таких розвідок, як «Denary koronne XIV i XV w., uster z numizmatyki polskiej» (1850) та «O monetach Halicko-Ruskich» (1865), низки інших публікацій на сторінках наукових видань Варшави і Відня, І. Ступницький здобув собі реноме одного з кращих знавців давніх монет, а тому до нього часто зверталися за консультаціями інші нумізмати. Залучали його і до впорядкування великих збірок у місті, як-от нумізматичних колекцій Львівського університету, Оссолінеуму, Народного дому. Згодом доволі плідно над опрацюванням фондів нумізматики в Оссолінеумі трудився багаторічний директор цієї установи Войцех Кентшинський (Wojciech Kętrzyński, 1838–1918). Він, як відзначають дослідники, комплексно підходив до опрацювання кожного екземпляра з колекції та вперше застосував при цьому сучасні йому методи класифікації монет із описом аверсу та реверсу, визначенням ваги, діаметра, металу тощо²². Поступово починається і використання нумізматичних даних у дослідженнях проблем економічної та політичної історії, історії культури²³. Низка львівських дослідників входила до створеного у Кракові в 1889 р. Польського нумізматичного товариства, публікувалася на сторінках періодичного видання «Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne»²⁴.

Про подальший розвиток у Львові спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, зокрема нумізматики, можна говорити й у міжвоєнний період, коли західноукраїнські землі було інкорпоровано до складу відновленої Польської держави. Попри те, що в цей час у Львівському університеті так і не було відкрито окремої кафедри допоміжних історичних наук, у 1920-х роках створено однойменний інститут (заклад), покликаний ознайомити студентів із методикою роботи з джерелами та провадити подальші наукові студії на ниві нумізматики і сфрагістики. Керувати інститутом було доручено очільникам іншої університетської кафедри – загальної історії середньовіччя – професорам Яну Птаśніку (Jan Ptaśnik, 1876–1930), а по

¹⁹ Про І. Ступницького та його нумізматичні студії див.: Крижанівський А. Єпископ Іван Ступницький. *Львівські нумізматичні записки*. № 1. С. 40–41; Шуст Р. Львів нумізматичний... *Львівські нумізматичні записки*. № 2. С. 36. Див. також: Stępień S. Stupnicki Saturnin Jan. *Polski Słownik Biograficzny (PSB)*. Warszawa; Kraków, 2008. Т. XLV/2, zes. 185. S. 168–171.

²⁰ М. hr. D. *Zbiory numizmatyczne we Lwowie*. S. 196–197. Число предметів у його колекції зросло й надалі. По смерті І. Ступницького на одному з аукціонів у Відні було виставлено для продажу 1 400 нумізматичних лотів із його збірки. Крижанівський А. Єпископ Іван Ступницький... С. 40.

²¹ Турмис Н. Питання теорії та практики... С. 100.

²² Шуст Р. М. Львів нумізматичний... № 2. С. 30.

²³ Там само. С. 38.

²⁴ Турмис Н. Питання теорії та практики... С. 99. Додам, що свідченням активної роботи в той час львівських фахівців було проведення у місті ІІ З'їзду польських нумізmatів. Там само. С. 100.

його смерті – Теофілові Модельському (Teofil Modelski, 1881–1967)²⁵. У 1930-х роках відновлено курс лекцій із нумізматики, який провадив приват-доцент та за основним місцем праці співробітник Державного архіву у Львові Кароль Малечинський (Karol Maleczyński, 1897–1968). І надалі поповнювалися збірки монет та медалей львівських музеїв. Зокрема, Національному музею належала колекція античної та візантійської нумізматики²⁶. Джерелами її формування були як дари самого митрополита Андрея, так й інших його прихильників (Василя Пачовського, Тита Войнарівського, М. Тимчишина (ім'я не встановлено))²⁷. Поповнювалася збірка і за рахунок монет зі скарбів, віднайдених на західноукраїнських землях. Відомо, що в колекції були широко представлені античні монети, взірці візантійського, європейського та східного середньовічного карбування, монети країн Європи, Азії та Африки подальших часів. Значною була й колекція медалей²⁸.

До роботи зі збірками львівських музеїв залучили низку знаних фахівців. Чи не найвідоміший із них – охоронець (кустош) Музею ім. короля Яна III Рудольф Менкіцький (Rudolf Mękicky, 1887–1942). Автор праці «Mennica lwowska w latach 1656–1657» (Львів, 1932) став одним з ініціаторів створення в 1925 р. у місті Спілки львівських нумізматів – координаційної структури для місцевих дослідників історії монетної справи. Товариство кілька років (щоправда, з перервами) видавало власні щоквартальні «Zapiski Numizmatyczne» (1925–1928)*.

Усе наведене, на перший погляд, аж ніяк не мало призвести до тієї ситуації з вивченням нумізматики у Львові, про яку на початку 1960-х років ішлося у листі І. Крип'якевича. Зрештою, як може дехто закинути, якби не Друга світова війна та подальші зміни, пов'язані з радянізацією західноукраїнських земель, то Львів не лише б пишався значними монетними колекціями, а й диспонував відповідною кількістю фахових нумізматів. Однак таке твердження правдиве лише частково. Річ у тім, що хоч Львів справді був одним із центрів розвитку спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін і за часів Габсбурзької монархії, і в міжвоєнній Польщі, у ньому через низку суб'єктивних та об'єктивних причин так і не було вповні сформовано як сталої системи підготовки відповідних спеціалістів, так і більших осередків, які б ефективно координували їхню діяльність. Доволі закрита та консервативна система університетської підготовки майбутніх істориків значною мірою трималася на постатях і наукових зацікавленнях очільників відповідних кафедр та інститутів. Попри те, що через навчальні курси, систему практичних занять, проведених у стінах Закладу допоміжних історичних наук, щорічно проходили десятки, а то й сотні студентів²⁹, головний наголос у їхньому вишколі робився на

²⁵ Таке поєднання мало би зберігатися до часу утворення окремої кафедри допоміжних історичних наук у Львівському університеті, чого, однак, так і не сталося. Див. про це: Лаврецький Р. Реформування структури навчально-наукових підрозділів відділення «Історія» філософського факультету Львівського університету в 1918–1921 рр. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2000. Вип. 3. С. 116.

²⁶ Паньків В. Музеї західних областей України. *Соціалістична культура*. 1940. № 2. С. 37.

²⁷ Забитівська А. Нумізматики. Сфрагістика. Медальєрика. URL: http://www.mankurty.com/sven/?page_id=399 (дата звернення: 12.03.2021).

²⁸ Там само.

* Їхнім редактором був той же Р. Менкіцький.

²⁹ Для прикладу, якщо в 1921/1922 н. р. студентів, які відбували відповідні вправи з допоміжних історичних наук, було лише зо три десятки, то в 1924/1925 н. р. їх уже нараховувалося

вмінні читати та досліджувати середньовічні й ранньомодерні письмові пам'ятки (т. зв. *палеографічно-дипломатичні вправи*), натомість до роботи з речовими джерелами, зокрема і монетами, доходило не так часто. Пояснити це можна тим, що ні для Я. Птасьніка, ні для Т. Модельського, ні для більшості їхніх помічників-асистентів (можливо, за винятком Гайсіга (Marian Haisig)) нумізматики ніколи не була основним об'єктом наукових студій. Зрештою, не так багато фахівців із нумізматики було й у тих же львівських музеях, науковий штат яких зрідка перевищував десяток осіб. При цьому потрібно пам'ятати, що наслідки польсько-української війни 1918–1919 рр., небажання галицьких українців змиритися із втратою державності та їхнє несприйняття нового польського режиму, шовіністична політика можновладців міжвоєнної Речі Посполитої щодо української меншини спричинили значні перепони для української молоді у здобутті вищої освіти у Львівському університеті. У важкому становищі опинилися й місцеві українські науковці, особливо гуманітарії, що мали тепер шукати заробітків на шкільній ниві, часто поза межами Львова, а це створювало додаткові труднощі в їхніх студіях. Як результат, кількість людей, що насправду зналися на монетах чи банкнотах, могли б із ними працювати та, що важливо, займалися не лише практичною діяльністю з опису чи каталогізації, а й науковою роботою, була вкрай малою. Назвати тут можна лише тих же Рудольфа Менкціцького, Маріана Гайсіга та боністів Тадеуша Сольського (Tadeusz Solski, 1884–1966), автора опублікованого 1924 р. каталогу бон, випущених на західно-українських землях у 1914–1920 рр.³⁰, та Миколу Гнатишака (1903–1973), що в цей час підготував кілька розвідок з історії українських паперових грошей³¹.

Прихід радянської влади до Львова восени 1939 р. призвів до кардинального реформування усіх сфер життя місцевого населення, зокрема й освітнього та культурного. Зрозумілим взірцем при цьому для присланих зі Сходу можновладців, що керували тепер у краї, була організація зазначених сфер у СРСР, хоча інколи вони намагалися зважати й на місцеві умови. Одним із центрів дослідження спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін у місті міг стати університет, однак спроба відкрити в ньому кафедру допоміжних історичних наук зазнала фіаско³². Відсутність такої позначилася і на долі пов'язаних із нею осіб. Так, якщо проф. Т. Модельський, який мав її очолити, залишився на кафедрі історії середньовіччя, то його колишній асистент М. Гайсіг, який, до слова, у 1940–1941 рр. декларував роботу над працею «Історія львівської монетарні в XIV–XVII ст.», спершу був переведений на посаду

близько 60, у 1925/1926 – майже 50, а у 1928/1929 – близько півтори сотні. Не зменшувалися лави тих, хто проходив такий вишкіл й у 1930-х роках. Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.). Ф. 26. Оп. 7. Спр. 799. Арк. 3–3 зв., 4, 6–7; Спр. 856. Арк. 8–14; Спр. 1261. Арк. 2–5.

³⁰ Йдеться про: Solski T. Polski pieniądz papierowy. Spis bonów wojennych z lat 1914–1920. Lwów, 1924. Część 1. Див. про цю працю: Клименко О. Боністика на Тернопільщині від початку XIX століття до наших днів. *Збірник праць Тернопільського осередку НТШ*. Тернопіль: Рада, 2008. Т. 4: Видатні постаті в українській культурі і науці. С. 374.

³¹ Там само. С. 371–374; Кікта С. Микола Гнатишак (1903–1973). *Український історик*. 1974. № 1–3 (41–43). С. 182–183.

³² Детальніше про події, пов'язані з утворенням цієї кафедри, див.: Целуйко О. Чи була кафедра допоміжних історичних дисциплін (наук) у Львівському університеті у 1939–1941 роках. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 2018. Т. CCLXXI (Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін). С. 802–803.

бібліотекаря кафедри історії середньовіччя, а навесні 1941 р. узагалі звільнений з університету. Подальші спроби М. Гайсіга взяти участь у конкурсі на заміщення штатних посад на низці кафедр історичного факультету виявилися невдалими, що змусило його шукати заробітків, ніяк не пов'язаних із науковими студіями³³. Не відбулося у цей час і запланованого перенесення до приміщень історичного факультету університетської нумізматичної колекції – її законсервували восени 1939 р., і в такому становищі вона перебувала до 1950 р. Позитивним фактом стало те, що в 1939–1940 рр. до праці у Львівському університеті залучили низку відомих українських фахівців, зокрема істориків Івана Крип'якевича, Ярослава Пастернака, Омеляна Терлецького та ін. Однак спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни не були основним об'єктом їхніх студій, та й радянські програми, за якими провадилося навчання в університеті, починаючи від зими 1940 р., опускали цю важливу компоненту при підготовці молодих фахівців.

Намагання радянського режиму привести організацію наукової праці у Львові до знайомих і прийнятних для них форм мало наслідком ліквідацію низки наукових товариств й об'єднань, що діяли в місті не один десяток років. Натомість zorganizувалися відділи окремих київських академічних інститутів, серед них і Інституту історії України³⁴. Завідувачем відділення, чи, як додатково уточнювалося, виконувачем обов'язків, призначено проф. І. Крип'якевича, а на посади старших та молодших наукових працівників підібрано низку як уже поважних, так і молодих місцевих українських учених. Головною проблемою, над якою відділ повинен був працювати впродовж 1940–1941 рр., було визначено історію західноукраїнських земель доби феодалізму та капіталізму³⁵, що давало змогу розробляти дослідникам широку палітру історичних тем: від найдавніших часів і до подій осені 1939 р., коли тут, користуючись тогочасною термінологією, розпочалося будівництво нового соціалістичного ладу. Варто наголосити, що окремо питання з розробки працівниками відділу комплексу спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін ні у відповідних документах, ні на засіданнях відділу ні разу не піднімалося. Водночас у межах дослідницької проблеми, над якою працював колектив під керівництвом І. Крип'якевича, було визначено низку вужчих напрямів/студій для окремих працівників, зокрема з джерелознавства й історичної географії³⁶. А от дослідження з нумізматики не передбачалося.

Із приходом радянської влади суттєвої реорганізації зазнали і львівські музеї. До осені 1939 р. їх нараховувалося понад 20³⁷. На їхньому місці Раднарком

³³ Архів Львівського національного університету ім. І. Франка. Ф. Р–119. Оп. 1. Спр. 31. Арк. 316, 360; Спр. 52. Арк. 166; Спр. 426а. Арк. 12, 13 зв., 14 зв.; Свешніков І. Спогади музейного працівника. *Пам'ятки України. Історія та культура*. Науковий часопис. Київ, 2008. Ч. 2. С. XIII.

³⁴ Інститут історії України Національної академії наук України. Документи і матеріали. 1936–1991. Київ, 2011. Кн. 1. 1936–1947. С. 136, 142–143.

³⁵ Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича Національної академії наук України. Наукова діяльність, структура, працівники / відп. ред. Я. Ісаєвич. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. С. 52; Інститут історії України. С. 289, 292.

³⁶ Інститут історії України. С. 170, 186–187. Короткий звіт про тематику наукових студій відділу за 1940–1941 рр. див. також: Крип'якевич І. Розквіт наукової думки. *Вільна Україна*. 1941. 12 квітня.

³⁷ Їхній перелік подано в доповідній записці Комісії з охорони пам'яток культури при Тимчасовому управлінні у Львові. Див.: Львівська національна наукова бібліотека України імені

УРСР передбачив створення п'яти великих: Державного обласного історичного музею, Державного обласного етнографічного музею, Державного обласного музею мистецького промислу, Державного обласного меморіально-літературного музею ім. І. Франка та Державної обласної картинної галереї³⁸. Саме вони разом з уже створеним на цей час Науково-природничим АН УРСР утворили мережу великих музеїв міста, що з незначними змінами діяли впродовж усього радянського періоду.

Паралельно з реорганізацією львівських музеїв відбувався перерозподіл фондів колекцій і збірок, що перебували в їхньому розпорядженні. На збереження до них надходили й пам'ятки з ліквідованих або ж націоналізованих музеїв чи приватних зібрань³⁹. Наслідком цього було фактичне нищення праці декількох поколінь львівських музейників, завдання непоправної шкоди фондовим надбанням і втрата пам'яток⁴⁰. Зміни заторкнули й особовий склад працівників музеїв – як керівництво⁴¹, так і рядових співробітників⁴². З 1940 р. на роботу до Львова почали скеровувати музейників із Києва, Харкова, Дніпропетровська й інших міст України⁴³, натомість звільнено або ж переведено на інші посади тих, хто, на відміну від приїжджих, добре знав ввірені їм фонди та був готовий до роботи з ними. Формування експозицій і виставок велось під пильним контролем партійних працівників та спеціально створених бригад Наркомосвіти УРСР, які повинні були «*надавати допомогу*» львівським колегам⁴⁴. Усе це аж ніяк не сприяло нормальній роботі музеїв; важко було говорити і про яесь наукове опрацювання фондів чи підготовку наукових праць.

Одним із найбільших новоутворених музеїв став Львівський історичний (ЛІМ), основу збірок якого творили фондові матеріали об'єднаних Історичного музею м. Львова та Національного музею ім. короля Яна III. Обидві ці установи володіли значними збірками монет і медалей. Так, на 1936 р. у фондах Національного музею ім. короля Яна III перебувало близько 15 тис. монет, колекція банкнот і

В. Стефаніка: переміщення і втрати фондів. Т. 1 (1939–1945): зб. документів і матеріалів / упоряд. Г. Сварник (керівник), Р. Дзюбан, М. Кривенко та ін. Львів, 2010. С. 11–12. Про реорганізацію львівських музеїв у 1939–1941 рр. див.: Терський С. В. Реформування музеїв Галичини на початку Другої світової війни. *Військово-науковий вісник*. 2013. Вип. 19. С. 144–155.

³⁸ Культурне життя в Україні. Західні землі / ред. Ю. Сливка. Київ: Наукова думка, 1995. Т. 1. С. 94.

³⁹ Горбань І. Музей. Енциклопедія Львова. Львів, 2012. Т. 4. С. 764.

⁴⁰ Терський С. В. Реформування музеїв С. 153; Горбань І. Музей. С. 764; Шуст Р. Львів нумізматичний: історичні нариси. № 2. С. 32.

⁴¹ Для прикладу, на початку 1940 р. обов'язки директора Історичного музею виконував Р. Менкіцький. На цій посаді 20 січня 1940 р. його змінив проф. Я. Пастернак. А вже у травні того ж року очільником став колишній директор Полтавського музею та Дніпропетровського музею революції Семен Лінбов (Львівський історичний музей (ЛІМ). Ф. Р.-2591. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 13 зв.; Романюк Т. Ярослав Пастернак. Життєпис вченого. Львів: «Манускрипт», 2018. С. 320). У 1941 р. директором Картинної галереї замість відомого західноукраїнського вченого та музейника проф. Іларіона Свенціцького призначили ще одного вихідця зі сходу, киянина Адольфа Бахматова (1912–1991) (Львівська галерея мистецтв. Хроніка. 1907–1947 / авт. та упоряд. Н. Філевич. Львів, 2007. С. 51). І таких прикладів чимало.

⁴² Маньковська Р., Репресоване музейництво Львівщини. С. 179.

⁴³ Там само. С. 180.

⁴⁴ До відкриття Історичного музею. *Вільна Україна*. 1940. 27 серпня. Так, для прикладу, надіслана до Історичного музею бригада Наркомосвіти, яка мала б займатися роботою з відкриття нових експозицій, працювала тут упродовж п'яти місяців.

воєнних бон⁴⁵. Саме Історичний музей, відповідно до профілю діяльності, визначено інституцією, куди повинні були передавати на зберігання з інших установ міста нумізmatiчні та сфрагістичні матеріали. У процесі музейної реорганізації до його фондів долучено деякі предмети з розформованих музеїв Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ) та Ставропігійського інституту⁴⁶. У серпні 1940 р. сюди ж передано частину нумізmatiчної збірки колишнього Музею князів Любомирських⁴⁷, що, як уже зазначено, функціонував як окрема структурна одиниця Національного закладу ім. Оссолінських⁴⁸. Ішлося про 4 000 монет і близько 3 700 медалей самого музею та близько 3 500 монет здепонованої у ньому збірки Л. Сьвежавського. Тоді ж до Історичного музею передано й печатки та штемпелі зі збірок Національного закладу ім. Оссолінських⁴⁹. Ще раніше, ймовірно, навесні 1940 р., до ЛПМу потрапила частина колекції медалей, орденів і монет, що перебували у складі Львівської державної картинної галереї, зокрема польські воєнні відзнаки 1914–1924 рр. зі збірки Болеслава Ожеховича (Bolesław Orzechowicz, 1847–1927) та монети львівського карбування із колекції Фердинанда-Никодима Висоцького (1856–1910)⁵⁰. У липні 1940 р. на зберігання передано й найбільш цінну частину колекції відомого львівського нумізмата Максиміліана Гольдштейна (1880–1942)⁵¹. Робота з прийняття цих колекцій та їхнього подальшого опрацювання лягала на плечі Р. Менкіцького. У 1940–1941 рр. він був заступником директора з наукової частини Історичного музею і водночас керував роботою його нумізmatiчного відділу (кабінету)⁵². Саме

⁴⁵ Мовна М. Постать Рудольфа Менкіцького (1887–1942) в контексті путівникового дискурсу Львова 20–30-х рр. ХХ ст. *Народознавчі зошити*. 2018. № 4 (142). С. 981; Mękicky R. Muzeum Narodowe im. króla Jana III we Lwowie: przewodnik po zbiorach. Lwów, 1936. S. 121.

⁴⁶ Мандзій О. Музейна колекція нумізматики. *Ми з Львівського історичного... 1893–2003: До 110-річчя створення Львівського історичного музею: Спецвипуск*. Львів, 2004. С. 25.

⁴⁷ Львівська національна наукова бібліотека України... С. 80.

⁴⁸ Muzeum XX. Lubomirskich. Historia i zbiory. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum, 2005. S. 3.

⁴⁹ Дзюбан Р. Розпорошені скарби: доля збірок Музею ім. Любомирських у складі Львівської філії Бібліотеки Академії наук УРСР (1939–1941). *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаніка*. 2012. № 4. С. 463.

⁵⁰ Держархів Львівської області. Ф. Р-2591. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 3; Спр. 9, 13–14. Збірка Б. Ожеховича була передана місту в дар ще 1919 р. та експонувалася в одному із приміщень Національного музею ім. короля Яна III – у будинку на вул. Оссолінських, 3 (тепер – вул. Стефаніка, 3). У часі перебудови системи музейних установ будівлю передали Державній картинній галереї (Петрик Н. Національний музей імені короля Яна III у Львові та збірка Болеслава Ожеховича: історія формування колекцій військово-історичних пам'яток (1908–1940 рр.). *Емінак*. 2016. № 2 (2). С. 93–98), а вже остання повернула її Історичному музею.

⁵¹ Як впливає із листів С. Ліньова до Львівської обласної контори Держбанку СРСР, до Історичного музею було відібрано лише ту частину колекції, яка мала музейну цінність (Держархів Львівської області. Ф. Р-2591. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 108, 124). Збірку монет і медалей М. Гольдштейна могли передати до Історичного музею із Музею художнього промислу – саме туди в лютому 1940 р. переміщено колекції Музею єврейської релігійної громади Львова, дародавцем та ініціатором створення якого він був. Детальніше про М. Гольдштейна див.: Сеньків М. *Фундатори і меценати львівських музеїв кінця ХІХ – початку ХХ століть. Скарбниця української культури*: зб. наук. праць. Чернівці, 2007. Вип. 8. С. 242–256; Сидорчук Т. Максиміліан Гольдштейн: останні роки життя колекціонера і музеєзнавця (за документами Державного архіву Львівської області). *Українська орієнталістика*: спец. вип. з юдаїки. Київ, 2011. С. 355–374.

⁵² ЛПМ. Спр. 2. Арк. 12 зв., 16. Окрім цього, деякий час Р. Менкіцький був і завідувачем відділу пізнього феодалізму XV–XVIII ст. Там само. Арк. 15 зв.

йому було доручено впродовж 1941 р. розробити тематико-експозиційні плани та розгорнути у приміщеннях ЛІМу експозиції його відділу, присвячені історії грошей і грошового господарства на українських землях (їхні назви означено як «Історія розвитку монетної справи від початку появи грошей до наших часів», «Монети Галицької Руси в XIV–XV ст.», «Монети Львівського монетного двору 1656–1657 рр. та техніка їх чеканки») й історії європейського медальєрства⁵³. Відкриті експозиції планували в окремому приміщенні, т. зв. готичній кімнаті, – залі, що розміщувалася на першому поверсі кам'яниці Корнякта⁵⁴. На якому етапі реалізації був цей проєкт за часів першого періоду радянізації краю та чи змонтували хоча б частину із запланованих експозицій – невідомо, оскільки закінчити роботу над ними Р. Менкіцький мав усередині літа–восени 1941 р. Знаю лишень, що ще у грудні 1941 р., тобто вже за часів німецької окупації, підготувати відділ нумізматики до відкриття так і не вдалося⁵⁵. Паралельно з експозиційною роботою Р. Менкіцький зобов'язувався розробляти низку наукових тем («Клад монет 1617 р. з Під'яркова як пояснення валютної кризи в Західних областях України», «Клад римських монет з Пжездзеля біля Ниська (на основі матеріалів ЛДІМ)», «Галицькі пули та їх знахідки в західних областях України», «НумізMATика у Львівському державному історичному музеї»⁵⁶), на основі яких згодом мали бути підготовлені фахові публікації.

Значного удару по науковому, освітньому та культурному життю міста завдали німецькі окупанти. Однією з перших жертв впав Львівський університет, де навчання припинилося, і він офіційно був зачинений від початку серпня 1941 р. Не можна вважати сприятливими в цей час й умови для ведення наукової праці. Давалися взнаки і брак відповідних інституцій, і відсутність коштів, і запроваджена (з часом) заборона на друк історичних праць. З огляду на це подиву гідні зусилля Т. Сольського, який підготував та видав у 1943 р. накладом близько 50 примірників розвідки «Польські воєнні бони 1914–1921»⁵⁷. Вкотре реорганізації зазнали львівські музеї, які закрили для відвідувачів⁵⁸. Вони припинили популяризаторську діяльність, а їхні працівники сконцентрувалися на збереженні й обліку переховуваних експонатів. Зміни відбулися і в мережі львівських музеїв, які перебували в підпорядкуванні відділу науки та навчання при уряді генерал-губернатора⁵⁹. Це призводило до нового переміщення фондів та окремих груп музейних предметів, що ще більше ускладнювало ситуацію з їхнім обліком і збереженням. Значно скоротили й штати працівників. У лютому 1942 р. Історичний музей розділили на власне Історичний, роботою якого деякий час керував Рудольф Менкіцький, а згодом Владислав Подляха (1875–1951), та Стародавньої і давньої історії / Археологічний

⁵³ Держархів Львівської області. Ф. Р-2591. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 94.

⁵⁴ У міжвоєнний період у цій залі розташовувалася експозиція предметів церковного мистецтва. Свешніков І. Спогади музейного працівника. С. VI.

⁵⁵ Історичний Музей у Львові. *Львівські вісті*. 1941. 4 грудня.

⁵⁶ Держархів Львівської області. Ф. Р-2591. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 94.

⁵⁷ Клименко О. Боністика на Тернопільщині... С. 374.

⁵⁸ Культурне життя в Україні. С. 151.

⁵⁹ Детальніше про роботу львівських музеїв у цей час див.: Перелигіна О. Виставки та музеї Львова на сторінках легальної львівської преси періоду німецької окупації (1941–1944 рр.). *Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею*. Вип. 3. URL: <http://www.history.odessa.ua/publication3/stat12.htm>. (дата звернення: 12.02.2021).

(директор – Ярослав Пастернак)⁶⁰. Зрештою, дані про роботу львівських музеїв у цей час украй скупі й почерпнути їх можна переважно лише з публікацій місцевої преси⁶¹. Тональність уміщених у них повідомлень на початках доволі оптимістична: декларувалася активна робота музейників над подоланням негативних наслідків радянського минулого, розповідалося про підготовку приміщень до нових експозицій, консервацію окремих пам'яток та продовження праці над індивідуальними науковими темами, зокрема на ниві нумізматики, як у випадку з розвідкою однієї із працівниць Національного музею Г. Корчинської (ім'я не встановлено) про візантійські монети V–XV ст. Ще одним наслідком німецької окупації стала втрата львівськими музеями низки реквізованих цінних експонатів, зокрема й рідкісних монет⁶². Частина предметів із нумізматичних колекцій утрачена і в ході організованої у 1944 р. евакуації культурних цінностей із міста на захід⁶³.

Ще більші зміни відбулися у місті в повоєнний час. Окремі львівські дослідники спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін стали жертвою німецького режиму (до прикладу, геральдистка Гелена Полячкувна (Helena Polaczówna) чи архівістка Люція Харевичова (Łucja Charewiczowa)). Низка польських учених залишила місто в межах розгорнутої польським і радянським керівництвом кампанії обміну населенням, зокрема й згаданий К. Малечинський (1945 р. виїхав до м. Вроцлав), Т. Модельський (1944, Вроцлав) та М. Гайсіг (1946, Вроцлав). Частина істориків померла в роки війни, зокрема нумізмат Р. Менкіцький. Покинув Львів 1944 р. й український боніст М. Гнатишак, а у 1946 р. – його польський колега Т. Сольський. Усе це суттєво впливало на баланс наукових сил у місті, здатних вирішувати завдання з розробки спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, і нумізматики тут не була винятком. Попри те, що у Львові й надалі залишалися такі відомі українські історики та знавці окремих дисциплін із цього комплексу, як проф. Іван Крип'якевич, сфрагіст і генеалог Богдан Барвінський, знавець історичної географії та топоніміки Мирон Кордуба (прибув до Львова наприкінці 1941 р.), питання про зростання кількості (відновлення наукового потенціалу) дослідників цих історичних дисциплін неминуче повинно було постати на порядку денному. Потреба в цьому ставала все помітнішою у зв'язку з наявною у місті джерельною базою: ідеться не лише про нумізматичні пам'ятки, а про сукупність писемних та речових джерел.

Вирішити цю проблему можна було декількома шляхами. Перший полягав у запрошенні до Львова та використанні на відповідних посадах в освітніх, наукових, музейних чи архівних установах фахівців із-поза меж міста. Однак саме з цим і

⁶⁰ Луцький О. Українське культурне життя Галичини під час німецької окупації 1941–1944 рр. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 1997. Вип. 3–4. С. 201; Свешніков І. Спогади музейного працівника. С. Х.

⁶¹ Український Національний музей. *Львівські вісті*. 1941. 14 жовтня; Український етнографічний музей. *Львівські вісті*. 1941. 8 листопада; Історичний Музей у Львові. *Львівські вісті*. 1941. 4 грудня; Етнографічний музей в оновленому вигляді. *Львівські вісті*. 1942. 26 червня; Український Національний музей у Львові. *Львівські вісті*. 1942. 14 березня.

⁶² Держархів Львівської області. Ф. Р-2591. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 11, 14.

⁶³ Шуст Р. Львів нумізматичний: історичні нариси. № 2. С. 32. Саме тоді було вивезено античну частину довосенної нумізматичної збірки колишнього Музею Любомирських. Degler A. *Vadania nad kolekcją monet antycznych w Ossolineum. Wiasomości Numizmatyczne*. 2008. R. LII, z. 1. S. 1–20. Ця частина колекції була розграбована після евакуації і лише частина з неї потрапила до відновленого у Вроцлаві Оссолінеуму. Дзюбан Р. Розпорошені скарби. С. 463.

виникали труднощі. Західноукраїнських дослідників спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін було порівняно небагато. Пояснювалося це низкою обставин, зокрема вже описаними проблемами з підготовки відповідних фахівців чи проведення наукових студій галицькими українцями в попередні десятиліття. Не дивно, бо чи не єдиним прикладом, коли до Львова в повоєнний час перебралася особа, яка колись займалася розробкою питань з української геральдики та генеалогії, був переїзд із Перемишля Івана-Юліана Шпитковського (1880–1969). Важко було розраховувати й на те, що зможуть допомогти в цьому фахівці, які прибудуть зі східних областей України (йдеться про тих із них, хто до осені 1939 р. перебував в УРСР) чи інших республік Радянського Союзу – ситуація там склалася не набагато краща. Відтак для вирішення цього питання залишався лише другий шлях: регулярна та планомірна підготовка фахівців через систему вищих навчальних закладів чи в установах, що диспонували відповідними пам'ятками (тобто в самих музеях, бібліотеках та архівах).

Однак і з цим було не все гаразд. Так, що стосується історичного факультету Львівського університету, то навчання тут відтепер повністю велось за радянськими освітніми планами, затвердженими відповідними центральними та республіканськими органами влади. Ці плани не приділяли особливої уваги вивченню спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін – обов'язково студенти-історики мали прослухати лише лекційні курси з джерелознавства та історіографії. Як факультативну дисципліну дозволяли викладати історичну географію СРСР⁶⁴. Певна шпаринка створювалася за рахунок т. зв. дисциплін на вибір, які читали студентам окремих кафедральних спеціалізацій, і їхній перелік встановлював сам університет. Цим надалі й користали на історичному факультеті, запропонувавши, точніше призначивши, до вивчення низку історичних дисциплін.

Кінець 1940-х років відзначився і суттєвою редукцією числа кафедр історичного факультету Львівського університету, яке скоротилося до трьох (історії СРСР, історії стародавнього світу і середніх віків, історії нового часу і країн Сходу⁶⁵). Відтак за структурою він уже нагадував не підрозділ класичного університету, а радше типового педагогічного чи вчительського інституту. Лише в 1950-х роках почалися певні зрушення у розбудові факультету, що дало змогу відкрити (чи радше відновити) в 1952 р. кафедру історії південних і західних слов'ян, а 1957 р. – історії УРСР. У такому складі факультет пропрацював до початку 1990-х років, а нереалізовані пропозиції відкрити ще й кафедру допоміжних історичних дисциплін поновилися лише у 1960-х роках⁶⁶. Щоправда, поступово вдалося продовжити викладання окремих дисциплін завдяки діяльності низки старших (Євген Яцкевич, Іван Старчук) та молодших (Ярослав Кісь) викладачів. Однак знову йшлося про так чи так пов'язані з роботою із писемними пам'ятками – ті ж палеографічно-дипломатичні вправи, що і в міжвоєнний період. У нагоді стала наявність фахівців, які відбули свій вишкіл у міжвоєнні десятиріччя та мали добрі знання класичних і сучасних мов. Із викладанням тієї ж сфрагістики, геральдики чи нумізматики

⁶⁴ Держархів Львівської області. Ф. Р-119. Оп. 11. Спр. 2. Арк. 2–2 зв.

⁶⁵ Целуйко О. Кафедра історії України у 1944–1949 рр.: від учнів Михайла Грушевського до апологетів радянського світу. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Спецвипуск. Львів, 2017. С. 629.

⁶⁶ Держархів Львівської області. Ф. Р-119. Оп. 17. Спр. 487. Арк. 11; Спр. 583. Арк. 34.

справитися їм було би важче – потрібні були знання, які не цілком відповідали їхньому тогочасному досвіду.

Появу нумізматичних курсів у Львівському університеті пов'язують з іменем старшого лаборанта кафедри історії стародавнього світу і середніх віків І.-Ю. Шпитковського, який поновився на роботі в університеті: кілька років перед тим він як сумісник уже викладав на кафедрі історії середніх віків, доки його не звільнили в ході розгорнутої кампанії боротьби з історичною школою М. Грушевського. Саме завдяки зусиллям І.-Ю. Шпитковського в 1952 р. офіційно відкрили кафедральний Музей сфрагістики і нумізматики, що створив добру навчальну базу для вивчення і сфрагістики, і нумізматики, і геральдики⁶⁷. Не дивно, що саме І.-Ю. Шпитковський відновив упродовж 1952/1953–1958/1959 н. р. викладання зазначених дисциплін у межах відповідних курсів для студентів, які спеціалізувалися на кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків⁶⁸. Збереглися тексти лекцій, які читав І.-Ю. Шпитковський, та допоміжна навчальна документація (програми або ж їхні чернетки, екзаменаційні білети та питання, журнали відвідування занять студентами тощо). Аналіз навчально-методичної документації дає можливість вибудувати й схему, за якою відбувалися виклади. Починалися вони теоретичною частиною, у якій з'ясувалися основні поняття та термінологічний апарат, а далі викладався основний матеріал. За теоретичною частиною йшли практичні вправи, покликані сформулювати у студентів навички та вміння працювати з нумізматичним матеріалом. Відмітною характеристикою лекцій була обов'язкова присутність українського контексту, матеріалу. Попри те, що окремих публікацій зі сфери нумізматики в доробку І.-Ю. Шпитковського не було, однак він доволі добре орієнтувався в суміжних із нею дисциплінах – геральдиці та сфрагістиці, та й практичний досвід роботи з відповідними колекціями не минув марно. Все це перетворювало його на чи не найкращого експерта з нумізматики у Львові, до якого зверталися по допомогу і фахівці, і аматори. Власне курс із нумізматики він читав практично щороку, що давало змогу сподіватися й на появу відповідних молодих фахівців у місті. Однак цього не відбулося. Не всі ті студенти (а ходило їх до І.-Ю. Шпитковського не так і багато, інколи – лише двоє⁶⁹), які слухали зазначений курс, хотіли й надалі вивчати спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни. Припускаю, що більша частина з них ішла на вчительську роботу, а не до відповідних музейних закладів, де могли продовжувати працю з монетами чи медалями. Зрештою, доволі мало майбутніх дослідників у Львівському університеті вишколювалося в аспірантурі, та й тематика, запропонована для тих, хто все ж таки потрапив до неї, підбиралася ідеологічно правильно, тобто була такою, де переважно йшлося про класову боротьбу чи переваги побудови соціалістичного

⁶⁷ Детальніше про цей музей і кабінет див.: Целуйко О. До історії створення і діяльності ...

⁶⁸ Див. про ці виклади: Целуйко О. Іван-Юліан Шпитковський та його курс лекцій з нумізматики. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2016. Вип. 28. С. 618–636; Целуйко О. Українська генеалогія і геральдика у працях Івана-Юліана Шпитковського. *Генеалогічні записки*. Львів, 2016. Вип. 14 (8). С. 53–71; Целуйко О. Іван-Юліан Шпитковський та його курс лекцій зі сфрагістики. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методик*. Київ, 2019. Ч. 29–30. С. 101–128.

⁶⁹ Щоправда, про те, що потрібно брати якістю, а не кількістю, свідчить приклад І. Спаського. Під час навчання у Ленінграді в 1920-х роках він 2 роки один (!) слухав курс з нумізматики доцента місцевого університету та працівника відділу нумізматики Державного Ермітажу Миколи Бауера (1888–1942). Лепехина Е. И. Г. Спасский: тернистый путь ... С. 17.

ладу в Україні. Чи не єдиним учнем І.-Ю. Шпитковського, хто все ж продовжив наукові студії вчителя на ниві спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, став В. Гавриленко, однак захопився він сфрагістикою, а не нумізматиною, що й не дивно, оскільки основу фондів кафедрального музею (кабінету) все ж складала колекція печаток (чи, точніше, їх відливів і копій), натомість нумізматична частина була представлена порівняно гірше. Нереалізованим проектом стала організація студентського нумізматичного гуртка, учасники якого займалися б відповідною науковою роботою⁷⁰. Попри те, що в 1959 р. кафедральний Музей сфрагістики і нумізматики перетворено на факультетський кабінет допоміжних історичних дисциплін, І.-Ю. Шпитковському попрацювати в ньому довгий час не довелося. У 1960 р. він покинув університет і вийшов на пенсію, а новим очільником кабінету призначили старшого лаборанта кафедри історії УРСР Володимира Зварича (1919–1998). Через низку обставин свої

*Іван Спаський, видатний
учений-нумізмат. 1904 р.*

університетські студії він закінчив лише 1950 р., після чого працював у Науковій бібліотеці Львівського університету, згодом – старшим методистом заочного відділу. На кафедру історії УРСР потрапив одразу після відновлення її, а вже звідти був переведений на посаду завідувача кабінету. На відміну від попередника, досвіду наукової роботи на ниві спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін він не мав, а тому починати йому доводилося з нуля, самостійно здобуваючи необхідні знання і навички. Висловлене в наведеному далі листі І. Крип'якевича до І. Спаського прохання щодо аспірантури В. Зварича в Державному Ермітажі лєнінградський учений дипломатично відхилив – на заваді став поважний вік претендента. А тому всі подальші успіхи В. Зварича – і його відомі на весь Радянський Союз нумізматичні словники, і низка відповідних наукових статей – відбулися без студій в одного з патріархів радянської нумізматики. Допомагали В. Зваричу інші обставини: добре знання іноземних мов, наявність у місті значної кількості спеціальної літератури й участь у роботі організованого при Центральному державному історичному архіві України у Львові Теоретичного семінару з джерелознавства та спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін⁷¹. Саме В. Зварич поновив у 1960-х роках і читання

⁷⁰ ЛННБ ім. В. Стефаніка. ВР. Ф. 266. Спр. 26. Арк. 4 зв.

⁷¹ Див.: Целуйко О. В. В. Зварич та питання нумізматики в роботі теоретичного семінару з джерелознавства та спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін при Центральному

курсів з історії монетної справи в Україні для студентів історичного факультету. Але це пізніше. А 1961 р. проф. І. Крип'якевич справді мав усі підстави, щоб говорити про нього як про неофіта на цій ниві.

Львівський відділ Інституту історії України АН УРСР відновив роботу наприкінці липня 1944 р. і працював до жовтня 1946 р. – аж до ліквідації. Штат працівників упродовж першого року діяльності складала в основному ті львівські науковці, що працювали у ньому в 1940–1941 рр. Тоді ж до них доєднався М. Кордуба. У середині 1945 р. колектив «посилили» (ймовірно, за пропозицією директора інституту Миколи Петровського⁷²) надійні приїжджі працівники, викладачі Львівського університету, до прикладу, ректор Іван Белякевич та декан історичного факультету Володимир Горбатюк. Серед іншого напрацьовувалася і тематика, яка так чи так була дотичною до спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, однак нумізматики тем не спостережено. Зрештою, не розробляли цієї дисципліни й ті історики, які у 1950-х роках працювали у створеному в місті Інституті суспільних наук АН УРСР.

Подальші зміни відбулися і в Львівському історичному музеї. Робота його працівників у 1940–1960-х роках була спрямована на облік наявних матеріалів, побудову експозицій, підготовку путівників, а наукові дослідження, що активізувалися з другої половини 1950-х, лише інколи стосувалися спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. Змінювався у 1940–1950-х роках і склад співробітників музею. Зокрема, кілька років тут працював Гайсіг (1944–1946)⁷³ та ще один, як і Шпитковський, колишній мешканець Перемишля Іван Заяць (1887–1968). До Другої світової війни він – професор тамтешньої гімназії та активний організатор Музею «Стривігор». У 1946 р. І. Заяць переїжджає до Львова, де влаштовується до Історичного музею, спочатку науковим працівником, а пізніше охоронцем фондової групи «Нумізmatика» та головним охоронцем⁷⁴. Услід за М. Гайсігом І. Заяць продовжив упорядкування цих матеріалів, провадячи з 1950-х років і певні наукові студії. Підготована в 1957 р. розвідка «Монети Львівського карбування XIV–XV ст. ст. у збірці музею» так і не вийшла друком – збереглися її машинопис та чорнові гранки (перший варіант верстки)⁷⁵. У 1940–1950-х роках на роботу до музею прийшли Ігор Свешніков і Євгенія Козловська. Остання, зрештою, перейняла опіку над фондами нумізматики Львівського історичного музею після І. Заяця⁷⁶, однак її власний науковий доробок на цій ниві незначний. Що стосується І. Свешнікова, то

державному історичному архіві УРСР у Львові. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. Львів, 2015. Вип. 16. С. 24–39.

⁷² Інститут історії України. С. 471–472.

⁷³ Роботу в цьому Музеї М. Гайсіг розпочав у серпні 1944 р., тобто майже відразу після відновлення радянської влади у Львові; звільнився у зв'язку з переїздом до Польщі в червні 1946 р. Див.: ЛІМ. Ф. Р-2591. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 2 зв., 32 зв.

⁷⁴ Там само. Арк. 34.

⁷⁵ Планувалося, що її опублікують у першому випуску «Доповідей та повідомлень [Львівського державного історичного] Музею», однак це видання так і не вийшло. Як згадував І. Свешніков, в останню хвилину його заборонив місцевий облліт на підставі чинної тоді постанови Міністерства культури, яка не дозволяла музеям публікувати наукові роботи, крім путівників і каталогів. Свешніков І. Спогади музейного працівника. С. XXXV.

⁷⁶ Держархів Львівської області. Ф. Р-2591. Оп. 1. Спр. 303. Арк. 23; Спр. 306. Арк. 34–36.

хоча колекціонуванням монет він займався ще в довоєнний час⁷⁷, головним інтересом його життя була археологія. Наприкінці 1950-х років він підготував статтю «Монети Львівського карбування XVII ст. в збірці музею». Вийшла вона у дуже зміненій формі та під іншою назвою 1964 р.⁷⁸, а тому про факт її існування на момент написання листа проф. І. Крип'якевич міг і не знати. Тому можна стверджувати, що наукових праць із нумізматики в повоєнному Львові до початку 1960-х років не вийшло. Винятком були неопубліковані розвідки І. Свешнікова й І. Заяця. Про працю останнього, до речі, проф. І. Крип'якевич щось знав, однак швидше за все особисто не читав. Імовірно, саме звідси доволі критичне до неї ставлення відомого вченого та висловлена в листі думка, що вона заледве чи виконана на високому рівні й написана з використанням матеріалів котрогось із польських нумізматів. Відтак загальна оцінка цієї праці: може слугувати матеріалом для наступних дослідників. Пояснювалося це й тим, що І. Заяця І. Крип'якевич не вважав фахівцем із нумізматики, оскільки той ніяк не показав себе в його очах на цій ниві*.

Про важливість нумізматичних студій і їхні традиції у Львові йшлося на спільній нараді працівників відділу історії України Інституту суспільних наук АН УРСР із науковцями Львівського університету, архівів та музеїв міста щодо подальшого розвитку спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін у січні 1959 р.⁷⁹ й у виступах окремих дослідників на установчій конференції Теоретичного семінару при ЦДІАУЛ у листопаді 1961 р.⁸⁰. Однак це були загальні зауваги, декларація потреб, що їх висловили історики, які нумізматичними студіями не займалися. Перше спеціальне засідання архівного Теоретичного семінару, приурочене нумізматиці, відбулося у квітні 1963 р., тобто за рік після написання листа І. Крип'якевича, та й винесені на нього виступи В. Зварича та Є. Козловської були пробами пера, не позбавленими недоліків та помилок. Підсумовуючи це засідання, проф. І. Крип'якевич закликав оживити нумізматичні студії та окреслив проблеми, які вартувало би вирішити. Тоді ж запропонував укласти словник нумізматичної термінології (що В. Зварич і зробив за кілька років) та організувати для молодих нумізматів консультативний пункт⁸¹.

Отже, все це свідчить про те, що у своїй оцінці стану розпрацювання нумізматики у Львові на початку 1960-х років І. Крип'якевич не помилився. Однак важливо не лише це. Саме І. Крип'якевич став тим, хто доклався до відновлення серйозної нумізматичної роботи в місті, виступивши співорганізатором Теоретичного семінару, підготувавши когорту учнів, які працювали у сфері спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, постійно консультуючи та допомагаючи їм на ниві музи Кліо.

⁷⁷ Свешніков І. Спогади музейного працівника. С. V.

⁷⁸ Свешніков І. До історії карбування монет у Львові (За матеріалами Львівського історичного музею). *Історичні джерела та їх використання*. Київ, 1964. Вип. 1. С. 268–278.

* Натомість позитивну оцінку праці А. Заяця дав І.-Ю. Шпитковський, а окремі зауваги, висловлені в підготованій рецензії, були переважно технічними та стосувалися допущених дрібних одруків чи оформлення технічного апарату.

⁷⁹ Целуйко О. Нарada у відділі історії України... С. 487, 490, 496, 499–500.

⁸⁰ Целуйко О. П. В. В. Зварич та питання нумізматики... С. 28.

⁸¹ Там само. С. 32.

Додаток*

Львів, 15 березня 1962 [р.]
Вул. Острозького 7, кв. 2

Вельмишановний Іване Григоровичу!

У Львові є великі нумізматичні колекції – Університету, Історичного музею та деякі менші – але для їх обробки немає спеціалістів-нумізматиків. Але оце зайшов до мене завідувач Кабінету допоміжних наук в Університеті, Вол. Вас. Зварич, заявляючи охоту спеціалізуватися в нумізматиці. Він немолодий (42 р.), має історичну освіту, працював у бібліотеках, зараз причалив до університету і керує згаданим Кабінетом та веде деякі лекції по іст. допоміжним дисциплінам, – людина інтелігентна. Я не спеціаліст по нумізматиці і тому дозволяю собі просити Вас про допомогу. Чи не могли б Ви взяти його під свій протекторат і показати йому шлях, як йому стати нумізматиком. Зварич досить ознайомлений з літературою по нумізматиці, впорядкував університетську збірку монет (переховувалася в мішках!), – на мій погляд з нього виріс би спеціаліст, якого нам у Львові дуже потрібно, а нема кому ним керувати. Я говорив з ним про тему дисертації, але важко мені будь-що підказати. Ви писали мені, що київський аспірант Н. Ф. Котляр може візьме тему «Монети Галицької Русі». Цією темою займався Заяць, співробітник львівського Історичного музею (зараз на пенсії), не фахівець, а любитель, і написав про це статтю, яку мав друкувати Іст. Музей, але директивні органи не пустили збірника у світ. Заяць, мабуть, використав матеріали котрогось із польських нумізматиків, (прізвища не пам'ятаю), які були в Музеї, – але ледве чи його робота на високому рівні, і Ваш аспірант міг би використати її тільки як матеріал. Чи є у Львові речові матеріали для цієї теми, я цього не знаю, мабуть більше їх зберіглося в Польщі. – З містом Львовом зв'язується монетний двір короля Яна Казимира з 1660-х рр. (опублікована деяка література), але така тема не може мати для вас інтересу. – Я підказував Зваричу тему «Українські медалі» – колись їх описував Вол. Антонович, тема цікава тим, що випущено у світ немало медалей локального значення (юбілеї міст, крайові виставки, юбілеї осіб), – у львівських збірках є деяка кількість західноукраїнських медалей, є також література – може вийшла б на цю тему кандидатська дисертація? Але без Вашої допомоги ми тут нічого не зробимо! Чи дозволите В. В. Зваричу звернутися до Вас з листом? Якщо виявилось би це доцільним, Зварич міг би поїхати до Вас в Ленінград, – обговорити справу ширше.

Але Вам обов'язково треба приїхати до Львова, ознайомитися з нашими нумізматичними збірками. В Історичному архіві львівському організовано семінар допоміжних дисциплін історії, кожного місяця відбуваються засідання – тільки до нумізматики ми ще не дійшли, за недостатчею спеціалістів. Якщо Ви приїхали б у Львів, можна б зробити нараду як не нумізматиків, то симпатиків нумізматики.

Чекаю Вашої відповіді,

З великою повагою до Вас І. К.

* Нижче наведено лист І. Крип'якевича до І. Спаського від 15 березня 1962 р., текст якого подаю зі збереженням авторського стилю. Виправлено лише окремі описки та помилки.

REFERENCES

- B. a. (2006). Ivan Heorhiiiovych Spaskyi (1904–1990). *Nizhynska starovyna*, 1 (4), 124–129 [in Ukrainian].
- Bevzo, O. A. (1959). Respublikanska narada z pytan rozvytku dopomizhnykh istorychnykh dystsyplin. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 4, 159–162 [in Ukrainian].
- Bielopolskyi, S. (2006). Viktor Khomynskyi – vidomyi lvivskyi numizmat pershoi polovyny XX st. *Lvivski numizmatychni zapysky*, 3, 5–6 [in Ukrainian].
- Ciara, S. (2016). Nauki pomocnicze historii 1869–1918. In J. Maternicki, J. Pisulińska, L. Zaskilniak (Eds.), *Historia w Uniwersytecie Lwowskim. Badania i nauczanie (do 1939 roku)* (pp. 373–382). Rzeszów: Wyd-wo Uniwersytetu Rzeszowskiego [in Polish].
- Degler, A. (2008). Badania nad kolekcją monet antycznych w Ossolineum. *Wiadosomości Numizmatyczne*, LII, 1, 1–20 [in Polish].
- Dmytrenko, N., & Zozulia, S. (2011). Povernennia v Nizhyn (korpus dokumentiv z epistoliarium I. H. Spaskoho). *Nizhynska starovyna*, 11 (14), 140–169 [in Ukrainian].
- Dziuban, R. (2012). Rozporosheni skarby: dolia zbiorok Muzeiu im. Liubomyrskykh u skladi Lvivskoi filii Biblioteki Akademii nauk URSR (1939–1941). *Zapysky Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteki Ukrainy imeni V. Stefanyka*, 4, 463 [in Ukrainian].
- Etnohrafichni muzei v obnovenomu vyhladi. (1942, Cherven 26). *Lvivski visti* [in Ukrainian].
- Filevych, N. (Ed.). (2007). *Lvivska halereia mystetstv. Khronika. 1907–1947*. Lviv [in Ukrainian].
- Horban, I. (2012). Muzei. In *Entsyklopediia Lvova* (Vol. 4, p. 764). Lviv [in Ukrainian].
- Ilkiv-Svydnytskyi, M. (2015). Hotfrid Ulikh i yoho studii z dopomizhnykh istorychnykh nauk u Lvivskomu universyteti (1784–1794). *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, CCLXVIII, 443–456 [in Ukrainian].
- Ilkiv-Svydnytskyi, M. (2015). «Istoriografia erudytiv» ta yii vplyv na paleohrafichni studii u Lvivskomu universyteti (1784–1848 rr.). In L. Zashkilniak, P. Sierzhenga (Eds.), *Istoriia ta istoriky u Lvivskomu universyteti: tradytsii ta suchasnist: kolekt. monohr.* (pp. 82–90). Lviv: PAIS [in Ukrainian].
- Ilkiv-Svydnycki, M., & Kaczmar, W. (2016). Pierwszy katedry (1784–1805). In J. Maternicki, J. Pisulińska, L. Zaskilniak (Eds.), *Historia w Uniwersytecie Lwowskim. Badania i nauczanie (do 1939 roku)* (pp. 51–64). Rzeszów: Wyd-wo Uniwersytetu Rzeszowskiego [in Polish].
- Institut istorii Ukrainy Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. Dokumenty i materialy. 1936–1991. (2011). (Book 1). Kyiv [in Ukrainian].
- Isaievych, Ya. (Ed.). (2001). *Institut ukrainoznavstva imeni Ivana Krypiakevycha Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. Naukova diialnist, struktura, pratsivnyky*. Lviv: Institut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Istorychni Muzei u Lvovi. (1941, Hruden 4). *Lvivski visti* [in Ukrainian].
- Kalinin, V. (2011). Problematika nauchnykh issledovaniï I. H. Spaskoho. *Nizhynska starovyna*, 11 (14), 5–17 [in Russian].
- Kikta, S. (1974). Mykola Hnatyshak (1903–1973). *Ukrainskyi istoryk*, 1–3 (41–43), 182–183 [in Ukrainian].

Klymenko, O. (2008). Bonistyka na Ternopilshchyni vid pochatku XIX stolittia do nashykh dnev. *Zbirnyk prats Ternopilskoho oseredku NTSh*, 4, 374 [in Ukrainian].

Kotliar, M. (2004). Trydtsiat rokiv razom z Uchytelem. *Lvivski numizmatychni zapysky*, 1, 3–8 [in Ukrainian].

Kotliar, M. (2012). Spaskyi Ivan Heorhiiovych. In *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (Vol. 9, pp. 741–742). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Krypiakevych, I. (1941, Kviten 12). Rozkvit naukovoï dumky. Vilna Ukraina [in Ukrainian].

Kryzhanivskiy, A. (2004). Yepyskop Ivan Stupnytskyi. *Lvivski numizmatychni zapysky*, 1, 40–41 [in Ukrainian].

Lavretskiy, R. (2000). Reformuvannia struktury navchalno-naukovykh pidrozdiliv viddilennia «Istoriia» filozofskoho fakultetu Lvivskoho universytetu v 1918–1921 rr. *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu*, 3, 116 [in Ukrainian].

Ławrecki, R., & Szust, R. (2016). Nauki pomocnicze historii 1918–1939. In J. Matternicki, J. Pisulińska, L. Zaszkiłniak (Eds.), *Historia w Uniwersytecie Lwowskim. Badania i nauczanie (do 1939 roku)* (pp. 383–396). Rzeszów: Wyd-wo Uniwersytetu Rzeszowskiego [in Polish].

Lepekhyna, E. (2011). I. H. Spasskii: ternisty put uchenoho i muzeishchika v XX veke. *Nizhynska starovyna*, 11 (14), 17–29 [in Russian].

Lutskiy, O. (1997). Ukrainske kulturne zhyttia Halychyny pid chas nimetskoï okupatsii 1941–1944 rr. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 3–4, 201 [in Ukrainian].

M. hr. D. (1852). Zbiory numizmatyczne we Lwowie. *Dziennik literacki*, 22, 169–172; 23, 178–180; 24, 189–191; 25, 195–198 [in Polish].

Mandziï, O. (2004). Muzeina kolektsiia numizmatyka. *My z Lvivskoho istorychnoho... 1893–2003: Do 110-richchia stvorennia Lvivskoho istorychnoho muzeiu: Spets-vypusk*, 24–26 [in Ukrainian].

Mękicki, R. (1936). *Muzeum Narodowe im. króla Jana III we Lwowie: przewodnik po zbiorach*. Lviv [in Polish].

Mielczarek, M. (1997). Z dziejów polskiego kolekcjonerstwa monet antycznych. Od początków po pierwsze lata II Rzeczypospolitej. Proceedings of the II International Numismatic Conference: *Rozwój muzealnictwa i kolekcjonerstwa numizmatycznego – dawniej i dziś – na Białorusi, Litwie, w Polsce i Ukrainie* (p. 98), Supraśl, 5–7 IX 1996. Warsaw [in Polish].

Movna, M. (2018). Postat Rudolfa Menkitskoho (1887–1942) v konteksti putivnykovoho dyskursu Lvova 20–30 kh rr. XX st. *Narodoznavchi zoshyty*, 4 (142), 981 [in Ukrainian].

Muzeum XX. Lubomirskich. Historia i zbiory. (2005). Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum [in Polish].

Pankiv, V. (1940). Muzei zakhidnykh oblasteri Ukrainy. *Sotsialistychna kultura*, 2, 37 [in Ukrainian].

Perelyhina, O. Vystavky ta muzei Lvova na storinkakh lehalnoi lvivskoi presy periodu nimetskoï okupatsii (1941–1944 rr.). *Visnyk Odeskoho istoryko-kraieznavchoho muzeiu*, 3. Retrieved from <http://www.history.odessa.ua/publication3/stat12.htm>. [in Ukrainian].

Petryk, N. (2016). Natsionalnyi muzei imeni korolia Yana III u Lvovi ta zbirka Boleslava Ozhekhovycha: istoriia formuvannia koleksii viiskovo-istorychnykh pamiatok (1908–1940 rr.). *Eminak*, 2 (2), 93–98 [in Ukrainian].

Romaniuk, T. (2018). *Yaroslav Pasternak. Zhyttiepys vchenoho*. Lviv: «Manuskrypt» [in Ukrainian].

Senkiv, M. (2007). Fundatory i metsenaty lvivskykh muzeiv kintsia XIX – pochatku XX stolit. *Skarbnytsia ukrainskoi kultury: zb. nauk. prats*, 8, 242–256 [in Ukrainian].

Shlapynskyi, V. (1997). Ridkisini monety, shcho znakhodylys v posidanni mishchan i shliakhty Lvova. Proceedings of the II International Numismatic Conference: *Rozwój muzealnictwa i kolekcjonerstwa numizmatycznego – dawnej i dziś – na Białorusi, Litwie, w Polsce i Ukrainie* (pp. 63–64), Supraśl, 5–7 IX 1996. Warsaw [in Ukrainian].

Shust, R. (1999). *Numizmatychna nauka u Lvivskomu universyteti (kinets XVIII–XIX st.)*. Lviv: misto – suspilstvo – kultura, 249–257 [in Ukrainian].

Shust, R. (2004). Dukach. *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (Vol. 2). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Shust, R. (2004). Lviv numizmatychnyi: istorychni narysy. *Lvivski numizmatychni zapysky*, 1, 34–39; 2, 30–39 [in Ukrainian].

Shust, R., & Tseluiko, O. (2015). Dopomizhni / spetsialni istorychni dystsypliny u Lvivskomu universyteti: istoriohrafia pytannia. In L. Zashkilniak, P. Sierzhenga (Eds.), *Istoriia ta istoryky u Lvivskomu universyteti: tradytsii ta suchasnist: kolekt. monohr.* (pp. 141–153). Lviv: PAIS [in Ukrainian].

Slyvka, Yu. (Ed.). (1995). *Kulturne zhyttia v Ukraini. Zakhidni zemli* (Vol. 1). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Solski, T. (1924). *Polski pieniądz papierowy. Spis bonów wojennych z lat 1914–1920* (Pt. 1). Lviv [in Polish].

Spaskyi, I. (1970). *Dukaty i dukachi Ukrainy. Istoryko-numizmatychni doslidzhen-nia*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Stępień, S. (2008). Stupnicki Saturnin Jan. In *Polski Słownik Biograficzny (PSB)* (Vol. XLV/2, 185, pp. 168–171). Warsaw; Kraków [in Polish].

Svarnyk, H. (Comp.). (2010). *Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy imeni V. Stefanyka: peremishchennia i vtraty fondiv* (Vol. 1). Lviv [in Ukrainian].

Svieshnikov, I. (1964). Do istorii karbuvannia monet u Lvovi (Za materialamy Lvivskoho istorychnoho muzeiu). *Istorychni dzherela ta yikh vykorystannia*, 1, 268–278 [in Ukrainian].

Svieshnikov, I. (2008). Spohady muzeinoho pratsivnyka. *Pamiatky Ukrainy. Istoriia ta kultura. Naukovi chasopys*, 2, 13 [in Ukrainian].

Sydorchuk, T. (2011). Maksymilian Goldshtein: ostanni roky zhyttia koleksionera i muzeieznavtsia (za dokumentamy Derzhavnogo arkhivu Lvivskoi oblasti). *Ukrainska oriantalistyka: spets. vyp. z yudaiky*, 355–374. [in Ukrainian].

Tarasenko, I. (2015). Istoriia drukuvannia knyhy I. H. Spaskoho «Dukaty i dukachi Ukrainy» (za lystamy I. H. Spaskoho i S. A. Taranushchenka). *Nizhynska starovyna*, 19 (22), 5–13 [in Ukrainian].

Terskyi, C. V. (2013). Reformuvannia muzeiv Halychyny na pochatku Druhoi svitovoi viiny. *Viiskovo-naukovi visnyk*, 19, 144–155 [in Ukrainian].

Tseluiko, O. (2014). Narada u viddili istorii Ukrainy Instytutu suspilnykh nauk AN URSSR «Pro stan i zavdannia rozvytku dopomizhnykh istorychnykh dystsyplin». *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya istorychna*, 50, 496 [in Ukrainian].

Tseluiko, O. (2015). V. Zvarchy ta pytannia numizmatyky v roboti teoretychnoho seminaru z dzhereloznavstva ta spetsialnykh (dopomizhnykh) istorychnykh dystsyplin pry Tsentralnomu derzhavnomu istorychnomu arkhivi URSSR u Lvovi. *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu*, 16, 24–39 [in Ukrainian].

Tseluiko, O. (2016). Do istorii stvorennia i diialnosti Muzeiu / kabinetu dopomizhnykh istorychnykh dystsyplin u Lvivskomu universyteti. *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu*, 17, 213–250 [in Ukrainian].

Tseluiko, O. (2016). Ivan-Yulian Shpytkovskiy ta yoho kurs lektsii z numizmatyky. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 28, 618–636 [in Ukrainian].

Tseluiko, O. (2016). Ukrainska henealohiia i heraldyka u pratsiakh Ivana-Yuliana Shpytkovskoho. *Henealohichni zapysky*, 14 (8), 53–71 [in Ukrainian].

Tseluiko, O. (2017). Kafedra istorii Ukrainy u 1944–1949 rr.: vid uchniv Mykhaila Hrushevskoho do apolohetiv radianskoho svitu. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya istorychna. Spetsvypusk*, 629 [in Ukrainian].

Tseluiko, O. (2018). Chy bula kafedra dopomizhnykh istorychnykh dystsyplin (nauk) u Lvivskomu universyteti u 1939–1941 rokakh. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, CCLXXI, 802–803 [in Ukrainian].

Tseluiko, O. (2019). Ivan-Yulian Shpytkovskiy ta yoho kurs lektsii zi sfracistyky. *Spetsialni istorichni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky*, 29–30, 101–128 [in Ukrainian].

Turmys, N. (2004). Pytannia teorii ta praktyky ukrainskoi numizmatyky: heneza ta retrospektyvy. *Drohobytskyi kraieznachyi zbirnyk*, VIII, 94–108 [in Ukrainian].

Ukrainskyi etnografichnyi muzei. (1941, Lystopad 8). *Lvivski visti* [in Ukrainian].

Ukrainskyi Natsionalnyi muzei u Lvovi. (1942, Berezen 14). *Lvivski visti* [in Ukrainian].

Ukrainskyi Natsionalnyi muzei. (1941, Zhovten 14). *Lvivski visti* [in Ukrainian].

Zabytivska, A. Numizmatyka. Sfracistyka. Medalierka. Retrieved from http://www.mankurty.com/sven/?page_id=399 [in Ukrainian].

Oleksandr TSELUIKO

PhD (History)

Associate Professor at the

Department of Ancient History of Ukraine and Archival Studies

I. Franko National University of Lviv

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8973-6927>

e-mail: oleksandr.tseluyko@lnu.edu.ua

**TO THE HISTORY OF LVIV NUMISMATICS
OF THE MIDDLE OF THE XX CENTURY:
A FEW NOTES THE MARGINS OF THE LETTER OF
ACADEMICIAN IVAN KRYPIAKEVYCH TO IVAN SPASKYI**

It was clarified that there was established a correspondence between academic Ivan Krypiakevych and the famous Russian and Ukrainian historian, numismatist Ivan Spaskyi in the late 1950s and early 1960s. In one of these letters (in March 1962) I. Krypiakevych mentioned the difficult situation with specialists in numismatics in Lviv. This article finds out what led to this state of affairs. We emphasized that Lviv has been one of the centers for the development of special (auxiliary) historical disciplines, including numismatics, both in Ukraine and in Eastern Europe from the end of the 18th century. At the same time, there were formed a few large numismatic collections in the city. It was confirmed that further development of special (auxiliary) historical disciplines in Lviv took place at the Institute of Auxiliary Historical Sciences of Lviv University and in the museums of the city. There was organized in 1925 the Union of Lviv Numismatists, which published several issues.

It was stated that at the same time, there was not formed a permanent system of training relevant specialists in Lviv due to a number of subjective and objective reasons. The rather closed and conservative system of university training of future historians was largely tied to the figures and scientific interests of the heads of the Departments and Institutes. It was indicated that at that time Ukrainian scholars, especially humanitarians, found themselves in a difficult position. It was clarified that as a result, the number of people who really knew about coins or banknotes, could work with them, and, importantly, be engaged in scientific work, was quite small.

It was investigated that the establishment of Soviet power in Lviv in the autumn of 1939 led to a radical reform of all spheres of life of the local population, including educational and cultural. As a result of the ill-considered reorganization of the system of museum institutions in the city, the work of several previous generations of Lviv museum workers was actually destroyed, and irreparable damage to the funds these institutions was caused. Some Lviv researchers of special (auxiliary) historical disciplines have become victims of the German regime or left the city in 1944–1946. It was found that all these circumstances affected the balance of scientific forces in the city, capable of solving problems by developing special (auxiliary) historical disciplines. It was emphasized that I.-Yu. Shpytkovskyi resumed teaching numismatics at Lviv University only in the 1950s. However, he failed to train new specialists in this discipline. It was clarified that several numismatic works had been prepared by the scientific staff of the Lviv State Historical Museum (I. Zayats, I. Sveshnikov), but these studies have not been published at that time. We made a conclusion that all this indicates that I. Krypiakevych was not wrong in his assessment of the state of development of numismatics in Lviv in the early 1960s.

Keywords: special (auxiliary) historical disciplines, numismatics, Ivan Krypiakevych, Ivan Spaskyi.

Оксана СІМОВИЧ

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник
старший науковий співробітник відділу української мови
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1098-3082>
e-mail: kseniasinovych@gmail.com

ВЕРБАЛЬНІ СИМВОЛИ: ДО ПОШУКУ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ПАРАЛЕЛЕЙ

Проаналізовано архетипні вербальні символи, що функціують в українському та польському мовно-фольклорних просторах: водної стихії, просторові та «межові». Визначено два аспекти трактування символів у польських текстах – формулювання символічного значення з позиції представника іншої (української) культури з огляду на близькі культурні контексти, а також із позиції носія польської культури. Констатовано, що важливе не тільки авторове трактування текстів і символів, а й рецепція носіїв культури іншого, польського, мовного простору.

Відзначено амбівалентність, властиву символам, що розгортається в одному контексті, однак наголошено, що всі символічні значення потенційно можуть активізуватися в межах кожного контексту, адже їхню появу зумовлює не тільки окремо прочитаний текст, інтертекстуальні зв'язки символу, а й чимало позатекстових чинників, контекст культури та обізнаність кожного читача з іншими контекстами вживання цього символу. Виокремлено *домінантні* символічні значення, а також ті символічні *нашарування*, що в семантичній структурі символу у пропонованому контексті чи контекстах віддаляються від ядра, проте стало в цих та в інших контекстах зберігаються.

Проаналізовано символи *вода, річка, озеро / woda, rzeka, jezioro, dynaj* та ін., у яких на підставі опрацьованих текстів реконструйовано семантику 'межа двох світів' та констатовано, що ці слова можуть функціювати як ключові символи або ж як «фонові», що впливає, навіть спрямовує у відповідному ключі, на розвиток і трактування символічних значень інших слів (*калина, верба, береза, віночок та ін. / rozmaryn, kalina, wianek, warkocz, jablonieczka* та ін.) у тексті. Досліджено, як вербальний символ *вода* може змінити тлумачення інших символів і всього тексту на протилежне. Проаналізовано широкий спектр символічних значень, що розвиваються в семантичній структурі символу *вода* (та пов'язаних із нею) у межах домінантного символічного значення як 'межа між світом живих і світом мертвих' або ж як 'межа між «своїм» і «чужим» світами'. Принагідно досліджено семантику й інших, пов'язаних із водою символів – *вінок, фартушок / wianek, fartuszek*.

Окрім широкого спектра значень символів водної стихії, представлено просторові – *дорога (доріженька), шлях / gościniec*, що серед іншого символізують зміну

соціального статусу – перехід дівчини або парубка до стану одружених. Висновано, що семантика символу розвивається в межах домінантного – «межового» – значення. Серед просторових описано семантику символів *калиновий ліс (лісок), темний луг, зелений бір, гай, гора / kalinowy lasek, ciemny bor, gaiczek zielony, pole, góra* та ін., а також пов'язаних із «тим» світом – *кінь вороний, чорницький ворон / wrony (siry) koniczek, wrony, sroka* та ін. Зроблено спробу висвітлити проблему взаємопроникності «свого» та «чужого» просторів, коли символ, належний до відповідного полюсу опозиції, пов'язаний зі соціальним статусом суб'єкта й категорією оцінки, що може змінюватися на протилежну.

Ключові слова: національно-мовна картина світу, вербальний символ, народно-поетична символіка, архетипний символ, просторові символи, «свій»/«чужий» світ, семантична структура символу, амбівалентність, рецепція.

Аналіз мовних явищ дає змогу зрозуміти особливості світосприйняття народу. Безперечно, представники однієї культури сприймають світ концептуально однаково, натомість світобачення іншого народу відрізнятиметься залежно від ступеня близькості культури, спільних історичних і культурних контактів.

Зазвичай у контекстах, що репрезентують мовно-культурний світ різних народів, спільними можуть виявитися символи, які називаємо архетипними. Зіставляючи символічні коди різних мовно-культурних систем, можна виявити не лише спільне, а й відмінне. Архетипи формують систему загальних морально-етичних цінностей, що визначають розвиток культури, формують принципи та норми співжиття.

Мета статті – проаналізувати архетипні вербальні символи, що функціонують в українському та польському мовно-фольклорному просторах, виявити близькі символи й дослідити спільні та відмінні семантичні компоненти; об'єктом аналізу стали символи водної стихії, просторові та «межові». Загалом питання лексики на позначення архетипів не нове. Є достатньо ґрунтовні дослідження символіки води, зокрема історіографію питання детально висвітлила Леся Горошко¹; вербальні символи травалий час вивчає Оксана Сімович². Проблеми просторових символів активно розробляють у літературознавстві, аналізуючи, наприклад, лексику на позначення простору в канві художнього твору одного письменника³. Чи не найбільше досліджень присвячено семантиці «межі» в контексті обряду⁴, однак бракує праць

¹ Горошко Л. Символіка води в обрядовій традиції жителів Черкащини. Київ, 2014. С. 8–24.

² Сімович О. Словник вербальних символів: *вода. Діалектологічні студії. 2: Мова і культура*. Львів, 2003. С. 272–289; Сімович О. Архетип *вода* в польському мовному просторі. *Волинь-Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. Житомир, 2010. № 22 (II). С. 262–266.

³ Найповніше огляд праць, присвячених просторовим відношенням, представлено у Світлани Лутави, див.: Лутави С. Лексико-семантичне поле локусів сучасної української літературної мови: дис. ... канд. філол. наук / МОН України, Донецький національний університет імені Василя Стуса. Вінниця, 2019. 449 с.

⁴ Маховська С. Деякі елементи ініційної символіки у весільній пісенності поділля. *Мандрівець*: науковий журнал. Київ, 2008. № 6. С. 59–64; Янковська Ж. Символіка воріт як межової зони в українській культурній традиції. *Наукові записки. Серія «Культурологія»*: зб. наук. праць. Острог, 2012. Вип. 10. С. 153–169. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/1520/1/17.pdf>; Більченко Є. Чужий, Інший, Ближній. Філософія діалогу як філософія Третього: монографія. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. 388 с.; Брага І. Етностереотип як складник мовної свідомості (на

вивчення саме вербальної реалізації «межових» символів. Неабиякий внесок у дослідження опозиції «свій»/«чужий» у польській культурі становлять праці Єжи Бартмінського (Jerzy Bartmiński)⁵.

Першими в поле зору дослідника потрапляють власне архетипні символи, репрезентовані словами, семантика яких пов'язана, зокрема, з репрезентацією «свого»/«чужого» простору, із водним простором чи зі стихією вогню тощо. Теоретично такі символи мали б мати подібну семантику в різних мовно-культурних контекстах. Вивчаючи ментальність народу крізь призму мови, важливо брати до уваги передусім тексти фольклору, адже саме тут сконденсовано, концептуалізовано знання про мовну картину світу кожного народу. Для аналізу використано близькотематичні тексти польського й українського пісенного фольклору, а також етнографічні матеріали; залучаю принагідно й лексикографічні джерела. Крім збірника пісень Оскара Кольберга (Oskar Kolberg) [Kolberg 1857; Kolberg 1977], цитую фольклорний матеріал за «Słownikiem stereotypów i symboli ludowych» [SSSL], оскільки важливо не тільки авторове трактування текстів та символів, а й рецепція носіїв культури іншого, польського, мовного простору, які відповідно тлумачать символи своєї культури.

Репрезентантом мовної картини світу як відображення реальності у свідомості людини крізь призму мови та культури є народнопоетична символіка – один із визначників етнічної та національної специфіки кожного народу. У системі архетипних символів *вода*, зрештою, як й інші символи-архетипи в пісенному фольклорі – *коло*, *верх–низ*, *небо–земля*, *вода*, *вогонь*, *світове дерево*, *міст*, *хрест* та ін., відображає основи світоглядної системи кожного народу, його відчуття та бачення-співжиття в часопросторовому сприйнятті дійсності. Це універсальні архетипові моделі, що водночас виражають національну специфіку.

Пов'язана з поняттями *добро–зло*, семантична структура слів на позначення водної стихії містить постійні компоненти – «позитивне» і «негативне». Часто, проте, виокремити виразно позитивні або негативні компоненти семантичної структури символу навіть у межах одного тексту не вдається: амбівалентність – реальна властивість символу – розгортається в одному контексті й унеможливує чітке формулювання символічного значення. Як наслідок – словники символів зазвичай перераховують поза контекстом всі символічні значення слова (рідко) чи поняття/реалії (не визріваючи спеціально вербальних символів). І в такому перелікові є таки деяка слухність: практично всі символічні значення потенційно можуть активізуватися в межах кожного контексту, адже їхню появу зумовлює не тільки окремо прочитаний текст, інтертекстуальні зв'язки символу, а й чимало позатекстових чинників, контекст культури та обізнаність кожного читача з іншими контекстами

прикладі жанру анекдоту). *Філологічні науки*: зб. наук. праць. Суми, 2011. С. 12–24; Кашкин В. Маркеры своего и чужого в межкультурном диалоге. Взаимопонимание в диалоге культур: условия успешности: в 2 ч. Воронеж, 2004. Ч. 2. С. 49–62. URL: http://kachkine.narod.ru/Article_s2006/2004KashkineGlavaNR.htm. (дата звернення: 20.10.2015); Петроченко М. Семантический компонент «свой-чужой» в фольклорном и диалектном бытовом текстах: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Томск, 2005. URL: <http://www.disserscat.com/content/semanticheskii-komponent-svoichuzhoi-v-folklorom-i-dialektnom-bytovom-tekstakh>. (дата звернення: 22.05.2022).

⁵ Наприклад, див.: Bartmiński J. Opozycja swój / obcy a problem językowego obrazu świata. *Etnolingwistyka* / red.: J. Bartmiński. Lublin: Wyd-wo UMCS, 2007. T. 19. S. 35–59.

живання цього символу і чимало інших чинників. Для аналізу важливо також виділити *домінантне* символічне значення, а відтак ті *нашарування*, що в семантичній структурі символу у пропонованому контексті чи контекстах віддаляються від ядра, проте стало в цих та інших контекстах зберігаються, навіть можуть у того самого реципієнта активуватися під час наступного прочитання того самого тексту.

Передусім варто наголосити, що *вода* – символ загальнокультурний, а тому передбачувано матиме близьку, якщо не ідентичну семантику в різнокультурних текстах. Тим паче цікаво порівняти символіку вербальних символів, наприклад, у фольклорно-пісенних контекстах народів, що тривалий час мали культурні контакти.

У контексті негативної семантики символу *вода*, закладеної в асоціаціях *здатна руйнувати* → *смерть*, варто згадати, що в давній мітології *воду* вважали посередником у переході душ померлих у потойбічний світ [МНМ: 240; Бидерманн: 42]. У фольклорних пісенних текстах *озеро / jezioro* часто символізує смерть. В українських джерелах [Вдовиця] *на єдної ручечцѣ сыночыка тримала, А съ друговъ рученьковъ камени давала ... Камени давала, озера глядала, Жебы въ немъ своего сына поховала*. «Плавай, сыну, плавай по *тихомъ озерѣ*, Не зазналъ ты отца, не зазнашь матери; Отца ты не зазналъ; бо ти го Пань Богъ взялъ, Матери не зазнашь, бо ты ут о пила. Утопить ты мати, не будешь ей знати, Будешь тамъ въ озерѣ на вѣки пльвати ...» [Гол. 2: 699–700]. Цікаве трактування записала авторка статті від респондентки Л. Б., для якої в цьому тексті *вода* символізує «добровільний перехід, стихію, що звільняє, дає порятунок, вирішує, забирає на себе проблеми, із якими людина зіштовхується в цьому житті. Це можливість звільнення» [3А].

У польській фольклорній картині світу семантика смерті найпотужніше реалізується у вербальному символі *озеро* в текстах про водяних духів і демонів. Натомість у текстах балад символічне значення ‘смерть, загибель’ також пов’язане зі семантикою «межі». Вербальні символи, що називають елементи водного простору – *woda, rzeka, jezioro, dynaj* та ін., – стало зберігають й актуалізують семантику ‘межа двох світів’. Саме тому символічний простір «того», «іншого», чужого світу в польській фольклорній картині світу представлено конструкціями *z tamtej strony jeziora, z tej strony jeziorczka: Z tamtej strony jeziora stoi lipka zielona, a pod lipką, pod tą zieloną, a stoi tam łóžeczko. Na tem łóžeczku a tam leży Jasieczko, leży, leży, choruje, moja Kasiu, ratuj mnie... Przynieś kwiatek rozmaju... Wracaj Kasiu do domu, prowadź Jasia dogrobu* [SSSL: 372]; *Z tej ta strony jeziorczka na młynie, wygląda ta kochaneczka – na koniu. Dziewczyzna ta po tej rosie – chodźła, maluteczkie dzieciąteczko – nosiła. I znalazła bystrą wodę, – u młyna, to maluśkie dzieciąteczko – wrzuciła* [Kolberg 1857: 160].

Негативну семантику актуалізує символ *вода* також у фольклорних текстах як неосновний, проте дуже важливий для розуміння значення інших символів. Ідеться про *воду* як про локатив. З одного боку, основними в текстах є символи, наприклад, дівочі: укр. *калина, верба, береза, віночок* та ін.; у польській картині світу – *rozmaryn, kalina, wianek, warkocz, jabloneczka* та ін., що самі не мають виражених негативних конотацій, проте все змінюється з появою символів *вода / woda, пічка / rzeka, озеро / jezioro* і под., що й тут реалізують свою амбівалентність. Наприклад, в українському тексті вербальний символ *вінок*, семантика якого виразно пов’язана з дівочістю, чистотою, надією на кохання, у словосполученні *утопити вінок (віночок)* функціює зі значенням ‘утратити цноту, занепастити себе’; пор.:

загубити вінчик над водою / у воді / біля води, утопити вінчик 'тс.': *Ой вінчику зелененький, де м тьби загубила? Пішла м води си напиту та м тьби утопила* [Світи: 137], пор. також: *Вінок загубити* – 'знач[ить] стратити дівочтво' [ГРHP: 333]; *Не віддаласи, а втопиласи* – про невдале, нещасливе заміжжя [Світи: 126]; *утопити долю* 'знівечити, занাপастити життя кому-небудь' [Лукаш: 121]. Так само синтаксична конструкція *вінок тоне* пов'язана з *водою*. У польській фольклорній картині світу конструкції *utopiłaś wianeczek w głębokim stawie* та *wianeczek upadł do wody* символізують утрату дівочтва [SSSL: 205–206]. В українському пісенному фольклорі, наприклад, у контексті весільних пісень, *вінок* функціює зі символічним значенням 'дівочість', а символ *вода*, зокрема *потопати*, – із 'заміжжя', тому в текстах весільних пісень розвивається символічне значення 'зміна соціального статусу дівчини – смерть попереднього життя; перехід дівчини-нареченої в інший статус – заміжньої жінки'. Цю семантику реалізує також символ у словосполученнях *пустити вінок на воду*; порівняймо: *I uwiję dwa wianeczki Na zalecanie. Uwiję ja dwa wianeczki, Puszcze po wodzie, Niech zobaczę, niech zobaczę, Koga dostanę* [Ibid.: 205]; *По саду ходжу, виноград саджу, Посадивши, та й поливаю. Ой поливши, та й наципаю, Наципавши, віночка зів'ю, Віночка звивши, на воду пуцу: Хто віночка пійме, той мене візьме* [цит. за: Килимник: 446]; *Віночка звивши, на воду пуцу: Хто вінка пійме, той мене візьме* [Ibid.: 452].

Вербальний символ *вода* «супроводжує» символ *він-гільце* 'дівочість', 'дівування', 'дівоча честь, чистота, цнотливість', 'честь роду' та символічну дію, виражену дієсловом *ламати*, що в системі вербальних символів функціює зі значенням 'сватання' та водночас 'спроба відмежувати, відділити дівчину від світу «її» родини', – *він-гільце ламати + вода: Припадь, припадь, Ганнусенько, до води, Обступили боярчики до біди... Кіньми грають, він-гільце ламають, Шабельками витинають, З лука стріли пускають, Та до тебе Ганнусенько підступають* [Ibid.: 466]; пор. також: обряд *умикання дівчини*, що відбувався біля води⁶, *перехід річки, броду; умикання молодої* як символічний перехід до іншого роду.

Позитивні асоціації реалізує вітаїстична, очисна та прокреативна семантика символів на позначення водної стихії. Як архетип, що в семантичній структурі може одночасно індукувати протилежні значення, *вода* символізує першопочаток і кінець, одну з перших стихій світобудови, поєднуючи водночас символічні значення 'життя', 'сила', амбівалентну семантику 'смерть' і 'відродження'; його вербальні реалізації (*водоспад, потоп* та ін.) можуть символізувати Божу силу, самого Бога та Його життєдайну силу (пор. пол.: *Wisła jak Bóg: jednemu daje, drugiemu bierze* [Kolberg 1977: 505]). Природні властивості води, страх людини перед стихією та водночас повага до її сили дають поштовх розвитку в семантичній структурі слова-символу компонентів 'очищення', 'відновлення', пов'язаних не тільки з фізичним, а й із моральним оновленням.

Як і в українському мовному просторі, у польській мовно-фольклорній картині світу *чиста вода* функціює із символічними значеннями 'життя, плодючість', 'моральна чистота'; словосполучення, що називають *рухому воду, воду в русі*, – 'зміни', *мутна, брудна, глибока* – 'нещастя, небезпека' та навіть 'смерть' [SSSL: 153].

⁶ Сумцов Н. О свадебных обрядах преимущественно русских. Харьков, 1881. С. 8–10; Сімович О. Словник вербальних символів: *вода*. С. 272–289.

Символічне значення слів на позначення стихії води пов'язане з її природними властивостями та амбівалентними уявленнями про неї, що позначилося на створенні мітів, легенд, казок, а відповідно – відображене в ритуалах та обрядах. Скажімо, мітологічні та релігійні уявлення про воду, її живиносні властивості слугували, очевидно, підставою розвитку у словосполученнях *жива вода, вода життя / мертва вода* і под. символічного значення, пов'язаного з життям, відродженням, оновленням, очищенням, безсмертям. Найціннішою є *чиста вода*, із нею порівнюють вроду дівчини, її моральні якості. *Брудна ж вода, каламутна*, ясна річ, асоціюється із чимось безвартісним, поганим, непорядним. В українській та польській мовно-фолькорних картинах світу активно функціують словосполучення із символічним значенням – *чиста вода, студена вода <з криниці>, добра вода, бистра вода / czysta woda, bystra woda*. Зокрема, засвідчені в пісенних текстах словосполучення *чиста вода, студена вода <з криниці>, добра вода* в українському мовному просторі розвивають досить складні значення, пов'язані не тільки зі зовнішньою красою, а й із моральними якостями – 'краса; моральна чистота, дівочтво, чесність, незайманість', що часто засвідчуємо саме у весільних піснях: – *Ой дівчино моя, та напій же коня, З рубленої криниченьки, з повного відра. – Ой як буду твоя, то напою ще й два, Та поведу по Дунаю, де чиста вода; А вже ж з тії криниченьки орли воду п'ють, А вже ж мою дівчиноньку до шлюбу ведуть* [Поділля: 343]; *Ой я гляну в чисту воду да на свою вроду* [Метл.: 65]; *Студені води долбєть подблє займили, А вь тбмь подблєю червоні рожі зацвєли, Внадилася Марєчка вь тоти рожі ходити, Похваливє же ся Василько еє тамь зловити: Наймивь вбнь єй сукно шити, А поверхь сункій шовковий поясь купити, На блїї нбжкї жовтї чоббтки зь позлотки* [Гол. 3(2): 363]; пор. *студена водиця* 'тс.': *Где ты, барвєнку, рбсь, рбсь, Що-сь такїй краснїй вырбсь? «Я вь лбсь при керници, При студеной водици; Мене вода пбдходила, мене вода холодила», Прыйшоє чась-годинионька, Вырбзала княгинонька, Молодая Марисенька* [Там само 2: 627–628], а також у приповідках: *Глянь на воду та на свою вроду* [ГРНП: 364]; пор.: *Чиста вода снит – щось добре приплине* – «чиста вода в сні ворожить добру новину» [Там само: 369]; *На чистїй водї не жалє і тонути* – «за добре чесне діло не жалє і головою наложити» [Там само: 265].

Натомість укладачі «Słownika stereotypów i symboli ludowych» визначають словосполучення *чиста вода*, як і *бистра вода*, як таке, що має символічне значення 'гарна дівчина'; зрештою, у цитованому тексті – *Dziewczyna ta po tej rosie – chodziła, maluteczkie dziecięczo – nosiła. I znalazła bystrą wodę, – u mlyna, to maluśkie dziecięczo – wrzuciła* [Kolberg 1857: 160] – *bystra woda* має, як видається, значно складніше значення і, цілком певно, символізує не тільки «ładną dziewczyną»: *Oj nasza Wiktusia ładna i bielutka, Jako na Podolu wodzicka cysciutka* [SSSL: 199]. Хоча в іншому контексті цей словник засвідчує вже значення 'цнота, дівочтво, порядність', а «Словник символів» визначає *woda* 'cnota', 'kobiecość' [SS: 299]. О. Кольберг зафіксував ще один цікавий текст: «*Gdziesz to idziesz dziewczyno tak późno będzie ci dróżka różną, (zblądzisz) przenocuj się u mnie, pójdziesz jutro we dnie – dróżkę pokażę za służkę ci będę oj za służkę ci będę*» «*Jakze ja mam z waćpanem nocować nie mam czym kontentować (nagrodzić) liche na mnie szaty nie mam ja zapłaty – jeno sama dla siebie*» «*Kiedy nie masz za nocleg zapłaty wygrasz se ze mną w karty; przypatrzę się tobie i twojej ozdobie bo mam serce do ciebie*» «*Puść mnie Jasiu, puść tylko na chwilę niech*

se nóżki umyję» *Kasia nóżki myła, tak sobie mówiła: «Nieś mnie Jezu Chryste przez te wody czyste przez ten dunaj głęboki»*. *Kasia wleci w tę wisłę, w ten dunaj Jasio się też zadumał. Trudno jej tam bronić, trudno ją ochronić bystra woda w dunaju. «Zakładajcie sieci i te wędy do dziewczyny do owtej – zakładajcie prędko niedługoć to wędką, ona zdrady nic ujdzie»* [Kolberg 1857: 257–258]. Однак можна припустити, що не все так просто і йдеться не тільки про зовнішню красу; про це свідчать, зокрема, символи із протилежною семантикою *brudna woda*, *zakaliona woda*, що символізують утрату краси або дівоцтва, а символ *mętna woda*, наприклад, у символічному образі *woda zamula kwiaty*, має значення ‘обмова дівчини’, ‘нещастя’.

Зауважу, що в українському мовному просторі *брудна вода*, *каламутна вода*, *нечиста вода* / *водиця* / *водичка* функціює зі символічними значеннями – ‘нещотлива, нечесна дівчина; утрачена дівоча честь; скомпрометована дівчина’⁷: *Тече річка з Ясінічка, тече каламутна, Дівка вінок утратила, тепер ходить смутна* [КСГГ]; ‘нещасливе кохання’: *Ой, чи я ти, мамцю моя, бульбу ни копала, Шо ти мине тої зими ни дозимувала? Чи я ти, мамцю моя, воду ни носила, Шо ти мені у Богойка долі ни впросила? Ой, носила, носила, але каламутну, Долийку’м ти упросила, але баламутну. Ой, чи я ти, мамцю моя, хату ни замела, Шо’сь мя дала у Тернову, би’м косойки плела* [ЕАрхів]; пор.: у польській мовній картині світу у весільних піснях, на думку укладачів «Słownika stereotypów i symboli ludowych», *mętna woda* символізує, що «невістка не може догодити свекрусі» [SSSL: 196], *brudna (zakalona) woda* ‘утрата вроди, цноти’: *Kalina, malina zakalila wode, wzieni mi wianuseki moją urode* [Ibid.: 199].

Семантика символу *вода* й інших вербальних символів, що називають водний простір, пов’язана також з «іншим» світом; відповідно в семантичній структурі слів є компонент ‘межа між «цим» світом живих і «тим» світом мертвих’, що, скажімо, у словосполученнях на кшталт *обливати водою* (пор. *оплакувати (померлого) / лити сльози (за померлим)*) у контексті поховального обряду розвивається як ‘спроба відмежувати «цей» світ, світ живих, від «того» світу, світу мертвих; очищення’: *Як похавали – плакати ни можна – йому ничего (‘погано’)*. *Присниця – «Не обливай водою!»*; або ж *Ни годиця плакати серед ночі і серед дне, бо йому ни добре, шо його варушиши, у мокрому буде*⁸. Сльози – солена вода, що, проте, не відмежовує живих від мертвих, а навпаки – «не відпускає», – слугують об’єднуювальною ланкою між живими та мертвими, сльози наближують їхні світи, змушуючи померлих бути в «мокрому».

У польському народному соннику виявляємо, що вода уві сні може означати 1. ‘сльози’: *Woda to chyba lzy*; ‘плач’: *Woda – płacz*. 2. ‘смерть’: *O wodzie to jest niedobrze. W ogóle niedobrze. Abo na śmierć albo nacoś* [Nieb.: 219]. Відповідно ‘покійник’ може означати, коли сниться *brudna woda* [Ibid.: 253].

За мітологічними уявленнями різних народів, водний простір, зокрема *річка/вода* та под., – це кордон, що розділяє різні світи. Символічна межа між світом живих і світом мертвих – вода, водний простір – відома обом мовно-культурним

⁷ Пор.: Русанівський М. Єдиний мовно-образний простір української ментальності. *Мовознавство*. 1993. № 6. С. 6.

⁸ Конобродська В. Поліський поховальний і поминальний обряди. Етнолінгвістичні студії. Житомир, 2007. Т. 1. С. 162.

обширам; пол.: *Z tamrej strony jeziora stoi lipka zieliona, a pod lipką, pod zielioną, a stoi tam łóżecko. Na tem łóżecku a tam leży Jasieczko, leży, leży, choruje, moja Kasiu, ratuj mnie... Wracaj Kasiu do domu, prowadź Jasia do grobu* [SSSL: 372]; пор. *озеро / jezioro* – це «granica między życiem a śmiercią» [Ibid.: 365], а тому *перетинання озера, переправа через водний простір* символізує перетин цього кордону, межі, що також репрезентує український текст, наприклад, замовляння від звиху, удару: *Первум разам, лепшим часам. Пріслала Пречіста Божса Маті звіх уговораті. Звіх уговораю, на сіне море ссілаю* [ПЗам.: 16]; *Чи ти вітер, чи ти вітриця, чи жсах, чи жсахи ця, сквозняк чи сквозниця, страх чи страхиця? Чи ти ранній, чи ти вечірній, чи полудешній, чи північний. Іди собі тими дорогами на очерета, на болота, на жовті піски, на сіне море, тобі у ... горе. Там будеш ходити очеретами крутими, болотами гуляти, будеш лучше мешкання мати* [Там само: 21]; «Мотив води – тематичний код смерті, що репрезентує тему дороги, а також тему межі, ... відбивають давні уявлення про розміщення потойбічного світу та подолання водної перешкоди на шляху до нього» [Конобр.: 284; пор.: Бидерманн: 43]. У поховальному обряді акціонально цю семантику реалізовано як обряди *обмивання померлого, викидання у воду, пускання речей померлого* (субститути померлого) *за водою*; звичай *мити руки* після поховання та ін.⁹; пор. також у тлумаченні снів: пол. *studnia* ‘coś niedobrego’: *Nieodbrze znowu*; 1. ‘śmierć’: – *Studnia? – To mówio, że doły – niedobre, ani żaden dół jak sie widzi. Ktoś z rodziny, czy coś tego, to też śmierć; ‘grob’: Studnia jak sie śni toteż niedobrze. Astudnia to mówio, że grob*; 2. ‘kłopot’: *Studnia to kłopot*. Так само *zapadnięta studnia* ‘zmarły’: *studnia sie zawalila, że sie zapadła, to nieboszczyk mi umarł, mama umarli*; w studnię wpadać ‘coś niedobrego’: *Jak się w nią wradnie, to już źle* [Nieb.: 209]; укр.: *Вода як снитці то зле. Але то як брудна, мутна, нечіста. То хобоби якісь, клопоти... а ше як хто в тій воді стоїт, то буде сам хорий. А як чиста, ну то не так зле, можуть бути клопоти якісь* [ЗА].

Вода як межа між світом мертвих та світом живих активно функціонує і у весільному обряді, і – потенційно – у багатьох текстах любовних пісень. Адже ключова ідея весілля – ідея тимчасової смерті людини у старому статусі та подальшого відродження вже нової в новому стані – одруженого/одруженої¹⁰.

У народній обрядовості та фольклорі *переправа через воду* означала перехід від земного існування до неземного, у весільних текстах символізувала зміну соціального статусу, тобто від стану дівування/парубкування до одруження. У родильній обрядовості семантика межі реалізується радше як невербальний символ, зокрема в заборонах вагітній виливати воду через поріг, виливати воду з дитячого купелю тощо через поріг¹¹: *Ой у степену рґчка, через рґчку кладка: Не покидай, козаченьку, рґдньєного батька! Якъ батька покинешъ, самъ марне загинешъ, Рґченькою быстренькою за Дунай заплинешъ. – Бо-дай тая рґчка рыбы не плодила: Вона мого товариша на-вґки втопила! Бо-дай тая рґчка кошуромъ заросла: Вона мого товариша за Дунай занесла!* [Макс.: 168–169; пор. також: Спивака: 10]; *Bidaż meni nad bidamy, szo hołubka za wodamy; treba z żalu umeraty, szo hołubki ne wydady. Ne*

⁹ Конобродська В. Поліський поховальний і поминальний обряд... С. 284.

¹⁰ Еремина В. Ритуал и фольклор. Ленинград, 1991. С. 156.

¹¹ Горошко Л. Символіка води в обрядовій традиції жителів Черкащини. Київ, 2014. С. 124–125.

*żury sia hołubońku, pryłeczju ja w nedilońku: wże nedilońka mynaje, hołub hołubki ne-maje. Poleczju ja w czysti pola, de sydila moja dola, budu żalibno hukaty, szob' hołubku prykłykaty. Kryczju, huczju, jak sam znajesz; wże ty mene ne pijmajesz; kołyś chotiw mene matybulu mene szanowaty. Neba mene pokaraty, szo hołubku meni wziaty: łudsze nam sia i wzdychało, jak sia w parci noczowało. Łudsze buło ne znaty sia, niż łubywszy rozstaty sia, łudsze buło ne wszczynaty, niż łubywszy perestaty. Sudy Boże, kto z nas wynen; ja tak łubyw, jak powynen: skaraj Boże kto rozłuczjuw, bodaj win sia sam tak muczjuw [Wacław: 261–262]; пор. також укр.: **ніти за Дунай, завезти / перевезти за воду** ‘смерть; не-буття; забуття’: *Забулам ся запытати, Где милого бтшукати, Геј чи вь горѣ, чи вь долинь, Чи вь шинкарки на пивѣ... Тай ше иде сь коршми пняый, Тай бье жѣнку молоду. Ой стой милый, не бий мене, Не сьчи мя не рубай. Бо лишу ти дрѣбный дѣти, Сама **пѣйду за Дунай**. Геј вхотила коновочку, Тай пѣшла по воду. Геј вы хлопць, рыбо ловць, Хорошій на вроду, Озмѣть мене вь повный човень, **Завезѣть мя за воду**. Якъ сѣдала вь повный човень, Тай ручинковъ махнула. Прости Боже грѣхи мои, Шо лишай дѣти свои [Руснак: 28]; пор. **ніти за водою** ‘пропасти, марно згинути’ [Лукаш: 54]; *мов у воду впасти* ‘безслідно, раптово зникнути’ [Там само: 54]; *як вода зміла* ‘хто-небудь швидко, раптово зник’ [Там само].**

У текстах весільних пісень **вода** – символ шлюбу, поєднує наречених і водночас відділяє дівчину від її роду. Тож не дивним видається з огляду на це й розвиток символічного значення **вода, річка, море, озеро** ‘межа між «своїм» і «чужим» світами, між світом дівчини(–нареченої) та парубка / батьківським домом та чужою стороною»; пор. також: **водою не розлити** ‘не розлучити, не роз’єднати кого-небудь’ [Там само: 53]. У польській мовній картині світу «jezioro jest symbolem granicy między stanem panieńskim/kawalerskim a małżeńskim»: *Od terema do terema – trza nam się do dom zbierać, przez lasy, przez bory, **przez głęboki jezioro*** (співають по шлюбі) [SSSL: 366].

Уявлення про чужий та ворожий світ парубка в українському мовно-культурному просторі репрезентовано приїменниковими конструкціями **за рікою, за воду, через річку (жити)**, а також безприїменниковими дієслівними (**переврести водою, врести рікою, перескочити річку** та ін.), де приїменник **за** виражає просторові відношення та вказує на предмет, місце тощо, за межі яких спрямовані дія, рух [СУМ III: 12]; пор. також семантику приїменника **через** [Там само XI: 304]: *Ой за Бугом **за рікою** Любився я зь дывчино. Що жь по тому, що кохаю, Коли вь неї не буваю. Не можна мені вь неї бувати И зь нею розмовляти, Бо лихуї вороженьки Покопали доріженьки [Чуб. V: 24]; Мілі мой **за воду**, за воду глыбоку, За воду глыбоку, за гору високу [ЕМ: 167] та под.*

Уявлення про чужий і ворожий світ парубка та водночас про межу між світами в польській символічній картині світу репрезентують словосполучення на кшталт: **za wodą; z tamtej strony wody, z tamtej strony dunaja, z tamtej strony jeziorczka** та ін.: **Za wodą, za wodą konie tam, konie tam, Bo się tam za wodą dziewczyny spodziewam** [SSSL: 207]; **Za wodę, kóniczki, za wodę, Ku swej najmilejszi na zgodę** [Ibid.]; *Oj matuniu moja, nie dej mnie **za wode**, bo ja nie cyranka, przepłynonć nie moze. Bo ja nie cyranka, ani cyranecka, wiénc ja nie przepłyne tégo jeziorocka* [Ibid.: 371].

Відтак цілком логічно, що в подібних контекстах можуть з’явитися й інші символи, пов’язані з дівчиною, із залицанням і водночас із неспокоєм, небезпекою та ін.: **Z tamtej strony wody Jaś konie napawał, od ojca od matki Marysię odmawiał.** «Nabierz że Marysiu srybła złota dosyć, żeby miał co wrony koń pod nami nosić» «*A jużem pobrala i com*

rozumiała zaprzęgaj Jasieńku będziewa siadata». Izajechali w **kalinowy lasek**, ... Wziął-ci ją za rączki i za oba boczeki, wrzucił-ci ją **wrzucił?** w ten **dunaj głębocki**. A obwiesił jej się **fartuszek** na kole, wziął ci za **szabelkę** rozciął go na dwoje. «A idź że fartuszku za tą swoją panią, bo mnie oczka bolą patrzący na nią» Wypłynęła na kraj siadła na kamieniu, rozpuściła włosy po prawem ramieniu «A schnijcie mi schnijcie moje złote włosy, coście używały u matki roskoszy». Przypatrzcie się panny a i starsze panie, jakie to z Jasieńkiem dobre wędrowanie [Kolberg 1857: 46], пор. також укр. **коса** символізує дівування; **Z tamtej strony jeziorczka** – ulany jadą hej hej mocny Boże! – ulany jadą. Jeden mówi do drugiego – **wianeczek płynie** hej hej mocny Boże! – **wianeczek płynie**. Drugi mówi do trzeciego: – dziewczyna **tonie** hej hej mocny Boże – dziewczyna tonie. Trzeci mówi do czwartego: – trzeba ratować hej hej mocny Boże! – trzeba ratować. Czwarty skoczył, suknię zmoczył – i sam utonął, hej hej mocny Boże! – i sam utonął. ti. Pobiegnij że **wrony koniu** – z **siodłem do domu** hej hej mocny Boże! – z siodłem do domu. Niepowiadaj że nikomu – że ja utonął hej hej mocny Boże! że ja utonął. Ale powiedz **wrony koniu** – żem się **ożenił hej hej** mocny Boże! – żem się ożenił. Gorzkać moja pani młoda! – piasek i woda hej hej mocny Boże! – piasek i woda. Gorzkie moje starostowie! – w wodzie rakowie hej hej mocny Boże! – w wodzie rakowie. Gorzkaż moja staroscina! – na wodzie trzcina hej hej mocny Boże! – na wodzie trzcina. Gorzkież moje muzykanty! – zielone dęby hej hej mocny Boże! – zielone dęby! [Kolberg 1857: 195].

Особливо цікавим видається переплетення символів та їхнього трактування з погляду представника іншої культури:

Z tamtej strony jeziorczka jadą panowie A mam ci ja kierz lawendy w swoim ogrodzie. Uwiją ja trzy **wianeczki puszcze po wodzie**. Obral-ci się pan najmłodszy **wionka dokroczy**, A jak kroczył jedną nogą wpad pod kolano, A jak kroczył drugą nogą cały utonął A idziesz ty wrony koniu z siodłem do domu. **Nie powiadaj wrony koniu że ja utonął**, Ino powiedz **wrony koniu że się ożenił**; Pojnąem sobie żoniczkę w morzu szczubliczkę; A moje złote pierścienie z wodą wypłynicie, A moje złote ostrogi bijcie pod **brzegi**; A moi bratowie w morzu rakowie. Moja pierzyna na morzu trzcina. Moje poduszki w morzu kamyszki [Ibid.: 203]. У весільних текстах словосполучення **z tamtej strony wody** зі символічним значенням не має негативних конотацій, проте зберігає на периферії семантичної структури семантику межі, якоїсь ворожості й символізує межу між «своїм» і «чужим» світом. Однак **woda – woda / jezioro** та ін. – може не тільки розділяти, а й єднати, утім, символізуючи це єднання, символи водного простору не втрачають семантики межі, зокрема між світами парубка та дівчини: **A za jeziorem, za jeziorem stoi najmilsza moja; stoi, wygląda na kochaneczka, jeżeli nie jedzie z pola. Koń broniusienki, Jaś młodziusienki, jakże go nie szanować** [цит. за: SSSL: 366]; **Z tamtej strony wody przyjechał pan młody, wyjdźże zaraz, panno młoda, ze swojej alkowy** [Ibid.: 196].

Вода стає опосередкованою ланкою, посередником між суб'єктом та об'єктом дії; вона пов'язана з ідеєю одруження, у зв'язку із чим слово **woda (річка, ставок)** символізує 'єднання, парування'. В аналізованих текстах активно функціують також інші «дівочі» символи, зокрема **вінок/віночок – wianeczek/wianeczki (war-kocz)**, що часто мають внутрішньотекстові зв'язки з вербальним символом **woda**. У текстах українського фольклору фіксуємо словосполучення на кшталт **віночка на воду / понад ставочком пустити**; у польській народній культурі відоме як **wianeczki puscic po wodzie**; пор.: *Нарву квіточок, сплету віночок ... пустю в*

ставочок: *Хто вінок спійме, той мене візьме* [Балади: 31]; *Дівка молода, віночок звила, Віночок звила та й гулять пішла, Ішла ж вона лужком-бережком, Понад ставочком, пускає віночка* [УНП: 419].

В уривку останнього польськомовного цитованого контексту – *Z tamtej strony jeziorczka jadą panowie A tam ci ja kierz lawendy w swoim ogrodzie. Uwiją ja trzy wianeczki puszczę po wodzie. Obrat-ci się pan najmłodszy wionka dokroczy* – можемо відшукати близькі символічні підстави, адже, як свідчать автори SSSL, дівчина пускає вінок або віночки по воді, очікуючи залицяльників, що не заперечує зазначеної вище семантики символу, тому що символічні значення ‘дівочість’, ‘дівування’, ‘одруження’ не означають реального одруження, а лиш символізують його, тобто натякають на прагнення дівчини, на її мрії.

Із позиції представника традиційної української мовної культури словосполучення **віночок** ((**віночка**) **звити** має символічне значення ‘плекання вроди, краси, цноти’), **пускає на воду** ‘залицяння, заохочення парубка до залицянь, ініціювання залицянь’, **віночка спіймати** радше ‘заміжжя’ (пор. «любов, кохання дівчини»¹²) та ‘одруження’; пор.: *По саду ходжу, виноград саджу, Посадивши, та й поливаю. Ой поливши, та й наципаю, Наципавши, віночка зів’ю, Віночка звивши, на воду пуцу: Хто віночка пійме, той мене візьме*¹³. Так само **вінок (віночок) тоне** в українському мовному просторі фольклорних текстів функціонує зі символічним значенням ‘одруження’: **Тоне в’ночок, тоне, Плыне в’ночок, плыне – В’ночок на Дунаю, А рубочок близько краю** [Гол. II: 670]. Натомість в аналізованих польських засвідчено, що часто **тоне** саме дівчина або ж її коханий [SSSL: 185]: *Tonie Kasia tonie przed nią wianek płyńie idzie tatuś z pola: tatusiu ratuj mnie! A moja Kasieniu tyś roskośna była żebyś dał pan Jezus żebyś utonęła* [Kolberg 1857: 68]. Зрештою, зі семантикою ‘одруження’ в українських фольклорних текстах відомі словосполучення **впасти у воду / в став, зсунутися у воду; втопитися в морі; потопати; піти на дно (моря)**, наприклад: *Коло броду, броду Брала дівка воду, Ішла понад берег Та впала у воду. А там три козаки Коня напували, Молоду дівчину Гарно підмовляли ... Я го полюбила – Поберемся двоє* [УНП: 503–504]; *На широкому Дунаю, Не далеко в’дъ краю, Ах тамъ молодъ Козакъ потопас; Просить в’днь ратунку: «Ратуй мене батеньку [матенько, братеньку, сестронько], Бо я молодъ Козакъ потопаю!» – А батенько [матенька, братенько, сестронька] до човна, А нї човна, нї весла! «Ой загинеш, м’ой синоньку [братеньку], загинеш!» – На широкому Дунаю, Не далеко в’дъ краю, Ах тамъ молодъ Козакъ потопас; Просить в’днь ратунку: «Ратуй мене, миленька, Бо я молодъ Козакъ потопаю!» – А миленька до човна, Вже є човен и весло: «Ой не згинеш, м’ой миленькій, не згинеш!»... – А миленька до човна, Вже є човен и весло: «Ой не згинеш, м’ой миленькій, не згинеш!»* [Гол. I: 115]. Водночас **впасти/зсунутися в воду** і под. в українському мовно-культурному просторі може символізувати також знеславлення дівчини, її безчестя – утрату честі, дівочої цноти: *Стережися Дивчино, Моя любо рыбчино, Одна кь млину неходи, Да й вь ставочикъ не впади, Вмежъ [Вжеж] вь ставочку натребешься; Ой да дуже процовавъ, Чи якъ тоби вытягиавъ, Для гарнаго твиго*

¹² Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: у 2 кн. Київ, 1994. Кн. 2. С. 453.

¹³ Там само. С. 446.

стану, Чи я тобі не доставу. Яжъ въ вечеръ буду близенько, Приди до мене серденько! Румяная чернобрива, Оченьки ясоньки, Губоньки якъ розоньки, Рученьки мякесиньки, Ножиньки тонесеньки, Гарная якъ квіточка, Любая якъ рыбочька, [Да] ѿ умѣть танцовать, [Съ] козаками журтовать, [Козаче] любесинькѣй, Мой голубе сизесенькѣй, Потонцуй со мной якъ можешъ, Пожиртуй [пожартуй] себѣ якъ хочешъ; За твою я процатую, Все, что маешъ поцалую: Усоньки чернявые, Зубоньки перловые, Чупчикъ твоѣй круглесенькѣй, Да ѿ жупанъ тонесенькѣй, Червонная шапочька, Тая огулярочка Колижъ доля то моя, Такъ не хай буду твоя [Рулін: 19]; Не йди, лобку, попри воду, бо **ся в воду зсунеи**, Та не люби по громаді, бо ѿ мене **ся збудеи** [КЗГ]; а також 'нещасливу долю, нещасливе кохання': Я в мори втоплюся – К бирижку приплину, за нелюба пойду – навѣки загину [Полісся: 141]; пор.: Ой я возьму та дѣвчину за бѣлу руину, Переведу, переведу, та ѿ ся не **замочу**, Шобы люде не сказали, що я ся волочу [Гол. II: 293].

Протиставлення двох чужих світів можуть репрезентувати символи в такому польському тексті: **Z tamtej strony dunaja, zielenią się dwa gaja. W jednym ptaszki śpiewają, w drugim panny gadają. O kim że to ta mowa? – o dziewczynie wójtowa. Że troje dziątek straciła, jeszcze się panną nosiła. Skoro się ojciec dowiedział, do kata jej iść kazal. Przyszedł ci do niej kat młody, i wziął-ci se ją w rozmowy. Jeżelibyś chciała moją być radbym cię od śmierci wybawić. Kiem zasłużyła niech ginę bo ja tej śmierci nie minę»** Zawiódł ci ją na **most wysoki** wtrącił ją w **Sanek głęboki** [Kolberg 1857: 156]; як і в українських текстах, символ *води*, згаданий на початку, – **dunaj** – символізує у пропонованому контексті 'чужий, ворожий світ, «той», «інший» світ', водночас *вода* відкриває також дорогу на «той» світ, із якого немає вороття. У замовляннях саме *туди* відсилають хвороби та недуги. Такою водою загоюють рани, у суті речі така *вода* навіть виконує роль «мертвої води»; пор. також укр. **міст** як символ єднання двох світів.

Відповідно словосполучення **wrzucić w Sanek / dunaj głęboczki** у польській фольклорній картині світу може символізувати не тільки заміжжя, а й те, що дівчину занапали, збещестили: **I zajechali w kalinowy lasek, ...Wziął-ci ją za rączki i za oba boczki, wrzucił-ci ją wrzucił w ten dunaj głęboczki. A obwiesił jej się fartuszek na kole, wziął ci za szabelkę rozciął go na dwoje** [Ibid.: 46].

Свою символічну функцію в аналізованому тексті виконує також **калиновий лісок (kalinowy lasek)**, указуючи, натякаючи (= символізуючи), очевидно, на дівчину, її красу, честь, цнотливість, що опинилися в небезпеці. Цим, щоправда, не обмежується семантика символу, але про це далі. Так само значення 'дівоча чистота, цнота' та й 'дівування' актуалізується, переконана, у семантиці вербальних символів **wianeczek** та **fartuszek**. Спробуймо провести паралелі з відповідними символами в українському мовному просторі. Якщо перший символ **вінок** активно функціює в українських текстах, то **фартушок** менш поширений в українській фольклорній картині світу. Очевидно, що **фартух** як символ-річ виконував оберегові функції, захищаючи дітородні функції дівчини/жінки, її цноту, зрештою, від гріховності тіла¹⁴, а в мовному плані символізував 'відмежування «свого» світу від чужого,

¹⁴ Наприклад, див.: Босий О. Традиційні символи у магічних ритуалах українців. Кіровоград, 1999. С. 172–174; Борисенко В. Вірування у повсякденному житті українців на початку ХХІ століття. *Етнічна історія народів Європи*. Київ, 2003. Вип. 15. С. 4–10.

ворожого', як і оберегову функцію мали *запаски* чи *плахти*; водночас варто згадати український текст про Маланку (т. зв. маланкові пісні), яка на березі ріки пасе качки й, умочивши у воду фартушок, просить вітер його висушити. Дослідники трактують це як відголоски мітологічно-ритуальних уявлень, що вже практично втрачені¹⁵. Функціуючи у весільній обрядовості та необрядових пісенних контекстах, вербальний символ **фартух** (**замочити фартух**), як, зрештою, і *запаска*, *спідниця*, має еротично-шлюбні конотації (пор., наприклад, *фартух* в обряді обсівання молодих, що символізував не тільки добробут, а й плодючість¹⁶). Окрім цього, **фартух** має інтертекстуальні зв'язки зі символом-архетипом *вода*, що пов'язаний з ідеями плодючості, очищення, з «іншим» світом, із потойбіччям. Адже *вода* в первісному мітологічному трактуванні символізує перехід у нову форму існування, зміну статусу людини (народження, шлюб, смерть)¹⁷. Чимало текстів маланкових пісень має виразну шлюбну символіку. На думку Ольги Харчишин, указівка на те, що Маланка тонкий *фартух замочила*, у більшості варіантів делікатно «натякає на дещо попсовану дівочу репутацію дівчини»¹⁸. Цитований польський текст нам нагадує про відоману в Україні обряд *вивішування сорочки / короги* із *запаски* або *плахти* тощо після шлюбної ночі як свідчення цнотливості («чесности») або ж – залежно від її кольору – нечесности молоді: *Наша Маланка ложки мила, Ложку й тарілку упустила, Біленький фартух замочила Та й на воротах почепила. Ой повій, вітре, туди-сюди, Висуши фартух межі люди* [СНаддніпр.: 88]; або ж промовистий такий текст: *Наша Маланка дуже прикрасна, Крайом Дунайом кози пасла. Кози пасла, ноги мила, Тонкий фартух замочила. Пувій, вітри, буйнесинький, Висуши фартух тонесинький. Пувій, вітри, хоч з болота, Висуши фартух краций злата. Пувій, вітри, хоч з ліщини, Висуши фартух на дівчині. Шоби мати ни пізнала, Шоби шельмую ни назвала* [Хотин.: 117]. Особливо виразно це ілюструє текст: *Наша Маланка-подністрянка Дністром плила, воду пила. Дністром плила, воду пила, На камени ноги мила. На камени ноги мила, тонкий фартух замочила. Повій, вітре буйнесенький, Висуши фартух тонесинький. Повій, вітре, хоч сьак, хоч так, висуши фартух, як мак, як мак. Ой маю я три листочки Та й відпишу до мамочки. А най мамка сани готує, Най віночок відкупує. Ой я світом проходила, Свій віночок загубила* [Там само: 110–111]; отже, **замочити фартух**, як і **віночка загубити**, переконана, має символічне значення 'утратити цноту'; пор. також: *wianek dziewczyny upada do wody* 'дівчина втрачає цноту' [SSSL: 205]; **замочити фартуха** 'втратити дівочтво'¹⁹.

Це символічне значення визначаю, приймаючи думку Марії Маєрчик про те, що «в межах мітопоетичного мислення в контексті української (і загалом слов'янської) традиційної культури вбрання важить не тільки як оздоба, не тільки

¹⁵ Наприклад, див.: Верхратський І. Про «Маланку». *Правда: тисьмо літературно-політичне*, 1876. Ч. 2. С. 69–72; Писання Осипа Юрія Федьковича. *Поезії*. Перше повне вид. / збір., упоряд. і пояс. І. Франко. Львів, 1902. Т. 1. С. 655–659; Caraman P. Obrzęd kołędowania u Słowian i u Rumunów. *Studjum porównawcze*. Kraków, 1933. S. 532.

¹⁶ Гаврилюк Е. Еротичні імплікації рослинної символіки в українській календарній обрядовості. *Ритуал. Студії з інтегральної культурології*. Львів, 1999. С. 32–55.

¹⁷ Еремина В. Ритуал и фольклор... С. 127.

¹⁸ Харчишин О. Маланкові пісні українців півночі Молдови: поетичний аспект (переосмислення мотивів). *Народознавчі зошити*. 2014. № 3 (117). С. 514–528.

¹⁹ Борисенко В. Вірування у повсякденному житті українців... С. 8.

як зігрівання тіла і не тільки як його захист, одяг і був самим тілом, символічним тілом, тілом на рівні культури. І тому всі дії з ним є символічними діями з тілом, скеровані на тіло, вони формують тіло і моделюють його функції»²⁰; пор. також: застарілі назви, які свого часу зафіксував Павло Чубинський: *попередниця* «поверхъ “запаски” спереди, въ видѣ фартуха, надѣвають другою кусокъ шерстяной матеріи синяго цвѣта, который называется “попередниця”» [Чуб. 7(2): 428]. Поширення назви, як і реалії, дослідник окреслював Полтавською, Чернігівською губерніями, почасти Поліссям, Київською та Подільською губерніями; сучасні назви: польське *припенда* ‘те саме, що *передник*’ [Аркуш. 2: 88], *перідник*, *передник*, *перодник*, *пир’ідник*, *п’іродник* ‘фартух’, що виявляє безпосередній зв’язок із «передком», *фартух* ‘шматок тканини, який одягають жінки спереду на спідницю’, *хвартух* ‘тс.’ [Там само: 220]; *припól*, *припил*, *прип’іл* ‘нижня частина фартуха або спідниці, куди можна насипати що-небудь’ із промовистими цитатами: *Мати тримає в приполи цукерки і обс’иває* [весільний поїзд] [Там само: 89]; *Йїхала Ол’ун’а до в’інца, рус:упала росадоюку з припол’ца* [Там само]; *пóпереднік*, *поперідник* ‘фартух, що прикриває спідницю і груди’ [Там само: 72], буковинське *переднік* ‘фартух’ [СБГ: 399]; відповідну семантику засвідчено, зокрема, у фразеологізмі *принести у фартусі* ‘народити позашлюбну дитину’ [Мацюк: 472].

Про те, що *fartuszek* пов’язаний із дівочістю, цнотою дівчини, у польських текстах свідчать віріанти контексту: *A obwiesił jej się fartuszek na kole, wziął ci za szabelkę rozciął go na dwoje* [Kolberg 1857: 46]; *Widzisz ty Kasiuniu ten szeroki dunaj, jakbym ja się nierozłączył sam bym nie popłynął. Ten dunaj szeroczki ten dunaj głęboczki oj wezmę cię, cisnę cię, za rączki, za boczki. I zawiesił jej się fartuszek na kole, oj wyrwał szabeleczki i przeciął na dwoje. Toniej że fartuszkę za tą swoją panią, bo mnie oczy bolą patrzący za nią* [Ibid.: 48] та под.

В аналізованих польських текстах пісенного фольклору символічне значення ‘межа між «своїм» та «чужим» світами» реалізує ще один символ – *szeroki gościniec*: *I przywędrowali na szeroki gościniec «ej zdejmaj Kasiuleńku ten złoty pierścieniem» «Nie na tótm go kładła, bym go zdejmać miała ej oddaj mi Jasieńku com od matki miała» I przywędrowali do ciemnego boru, «ej rozbieraj się Kasiu z matczynego stroju» «Nie na tótm go kładła bym go zdejmać miała ej oddaj mi Jasieńku com od matki miała»* [Ibid.: 33]. В українському мовному просторі символи *дорога*, *шлях* також відомі із символічним значенням межі – ‘межа між «цим» світом і «тим» світом»; ‘межа між «своїм» світом і «чужим» світом’. Як межовий символ, *дорога* в народних віруваннях пов’язана часто з нечистою силою. *Але дивет сі, а то міх помаленьки устау – и пішоу поцерез дорогу у дебря... А то був тот, шо не вільно нагадувати* [Он.: 81–82]; пор. *дебря* символізує чужий, ворожий світ. Засвідчено українські тексти, що формують символічне значення *дорога*, *доріженька* ‘зміна соціального статусу – перехід дівчини/парубка до стану одружених; ініціація’: *Ой понід лісом бі-ттая доріженька, А поза лісом червоная калинонька. Отуди їхав Василько з боярами, Йому калина дорогу заступає. Вийняв шабельку, став калину рубати* [Тоб.: 87].

²⁰ Масрчик М. Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу. Київ: Критика, 2011. С. 141; Масрчик М. Одяг як символічне тіло. *Тіло в текстах культур* / голов. ред. А. Скрипник. Київ, 2003. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/15661/Maierchuk_Odiah_yak_symvolichne_tilo.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Дорога – це місце символічного переходу з одного стану до іншого, місце ініціації, місце темне та непевне, словом, «межове».

Ще одна група символів, поширених в українському та польському мовному просторі, – т. зв. просторові. На відміну від символів на позначення водної стихії, що поєднують у своїй семантичній структурі амбівалентні компоненти, пов'язані з одруженням, із цноту дівчини, зі смертю та мають дуже розгалужену семантичну структуру, ці символи «зосередилися» на семантиці смерті, розвивають семантику «переходу» та зазвичай вступають в інтертекстуальні зв'язки зі символами, які розвивають цю ідею.

Символічне значення 'межа між «своїм» світом родини і «чужим» світом» зберігається в контекстах, де з'являються інші традиційні символи – *чорненький ворон, коник вороненький; темний луг, зелений бір, гора* й ін. На польському мовному ґрунті засвідчено аналогічні словосполучення – *wrony koniczek, wrony, часом sroki; gaiczek zielony, pole*. Отже, порівняймо:

Ой криче, криче, да чорненькій воронь, Да у лузе надь водою. Ой плаче, плаче, молодый козаче, На конику да на вороному. Вороной коню грай ты подо мною, Да разбый тугу мою. Разбый, разбый тугу по темному лузу, Козакови, да молодому. Ой їдетъ козакъ да д[ороженькою] Слезеньками умывает[ся.] Десь моя женка, десь моя старенька, Да за мною увивается. Та въ недѣленку рано пораненку, Да якъ солнце не выходило. Да съѣзжалася вся моя родина, Вона мене да выпроважала. Выпроважаешъ моя родиненко, Да чи не жалъ тебѣ буде. Якъ я поѣду на ту Украйну, Да между чужіе люде. Ой згадай мене моя стара нене Съдаючи да обѣдати. Десь моя дѣтина на чужой сторонѣ Да не кому да отвѣдати. Ой згадай мене моя стара нене, Ой якъ сядешъ у вечери ясти. Десь мой дѣтина на чужой сторонѣ, Да не мае отъ него вѣсти [Рулін: 24];

Przy gaiczku przy zielonym orze dziewczę jednym koniem; jeszcze skiby niezorala matusia ją zawolala. Moje dziecię pójdź do domu wydam ja cię niewiem komu, wydam ja cię za jednego za hetmana zbójckiego. Kiedy my się pobierzemy gdziez bywać będziemy? Tu w zielonym gaiczku zbudujemy se chałpeczku. Żyli z sobą czy rok, czy dwa nagrodził im pan Bóg syna. Miła syna kolébala i tak mi pięknie śpiewala: «Lulaj, lulaj synoszku mój byś nie był tak jak ojciec twój, na kąski bym cię rąbala wronom, srokom rozdawala. We dnie idzie, w nocy przyjdzie, nic dobrego nie przyniesie, ino szabelkę skrwawioną i koszulkę uznojoną». «Śpiewaj miła, jak 's śpiewala jakieś syna kolebala». «Kiedy ja syna kolébala tom mi tak pięknie śpiewala: Lulaj, lulaj synu mój żebyś był taki jak ojciec twój, we winie bym cię kąpala w paciejoły powijała». On wziąwszy ją za rączeczkę wywiódlszy ją na łączeczkę, rączki, nóżki jej odrąbał a oczyczka jej wydłubał. «Gdzie to jedziecie furmani? [»] «od Dąbrowy do Morawy.» «Nie masz tu kogo od Morawy? od mej matusi kochanej Na rąbeczku bym pisala do matusi bym poslala, w jakie mnie miasto wydalala; masz ich matusiu jeszcze dwie wydaj ich lepiej jako mnie. Ja się matusiu dobrze mam, rączek, nówek, oczków nie mam wron koło siebie dosyć mam.» Skoro poczył syn plakaty nie poczył mi żadnej rady: «Stai że miła jakieś była ukój że mi tego syna.» «Jakże ja syna koić mam, rączek, nówek, oczków nie mam; wron, srok dość koło siebie mam» [Kolberg 1857: 280–281].

Серед популярних символів у контекстах польських та українських фольклорних текстів, що репрезентують мовно-фольклорну картину світу, зокрема символи межі, – *кінь / кої*. У тих контекстах, де вжито словосполучення на кшталт *коня поїти / напувати / коніе паравас*, насправді не йдеться лише про символ *кінь*

та його значення. Не можна не помітити, що на рецепцію твору впливають також вербальні символи *вода (поїти)* та інтертекстуальні зв'язки з іншими символами, що, крім семантики межі, виявляють свою багатоплановість і багатозначність. Оскільки визначення символу, його тлумачення не є сумою його (чи їх) значень, то і «прочитання» символу в тексті почасти перебуває у площині інтуїції, що, однак, має реальне підґрунтя – реальна повторюваність у контекстах, народні уявлення, особливості індивідуального сприйняття реципієнта, інтертекстуальні зв'язки символу та ще, можливо, дещо несподівані, а проте цілком можливі конотації, що значною мірою залежать від світогляду читача. Отже, аналізовані польські й українські тексти тематично близькі, однак це не обов'язково мало б давати підстави проводити паралелі у трактуванні символів, якби не одне але...

Поява слова *кінь* у таких контекстах не випадкова. Кінь – це не просто назва тварини, яка з'являється як зачин пісні про зваблення дівчини чи про залицання парубка.

На відміну від багатьох фольклорних символів, семантика яких часто формується завдяки особливому навантаженню реалії, названої словом, в обрядовому тексті та семантика яких однозначно вторинна щодо обряду, символ *кінь* влітається в міфи й казкові сюжети та посідає вагомe місце в епосі, у релігійних віруваннях і священних ритуалах різних народів [CC: 256–257]²¹. Іван Вагилевич вважав, що *кінь* очолює звіринну символіку слов'ян, «оскільки піднесений над загалом (nad warstwą) і зрівняний із людиною як невіддільний товариш» [Wag.: 125]. У міфо-ритуальному контексті він виступає посередником, медіатором різних світів. Дослідники міфів та символів неоднозначні у трактуваннях символу *коня*. Хуан Керлот (Juan Cirlot) слушно вважає, що його символіка надзвичайно складна та не до кінця з'ясована. Оминаючи розгорнуті трактування символу-архетипу як «сили первісного хаосу» (Маркус Рив'єр (Marquès Rivière)), його відповідність природній безконечній зоні інстинктів, його зв'язок зі солярною символікою (Джеймс Фрезер (James George Frazer), Владислав Копалінський (Władysław Kopaliński)), війною, смертю (Александр Крапп (Alexander Krappe)), наголошу на дещо ближчій текстам слов'ян символіці життя і смерті [див. напр.: CC: 256–257; Копалин.: 98]. Очевидно, усе ж таки не варто сумніватися в тому, що *кінь* утілює інстинктивну природу людини і з огляду на це й може розвивати символічні значення, пов'язані зі самою людиною. Оскільки для українців *кінь* був оберегом, незмінним атрибутом²², вірним другом, який попереджав свого господаря про небезпеку (пор., наприклад, численні міфи, у яких поява коня чи то уві сні, чи то в мітологічній реальності віщувала війну або смерть), то семантичній структурі вербального символу *кінь* розвивається значення 'парубок – суб'єкт ініціації'²³. Зрештою, для того, щоб символізувати парубка, *кінь* не мусить у тексті його заступати (або ж бути його синонімом, це радше властиве

²¹ Пор. також: Костомаров Н. Славянская мифология. Исторические монографии и исследования. Москва, 1994. С. 327.

²² Гойсак В. Мовна картина світу, відображена в народних колядках з Лемківщини. Горлиці, 2010. С. 199.

²³ Пор.: Балушок В. Обряди ініціації українців та давніх слов'ян. Львів; Нью-Йорк, 1998. С. 89; Данилюк Н. Мова української народної пісні (лексико-семантичний і функціональний аспект): автореф. ... д-р. філол. наук / НАН України, Інститут української мови. Київ, 2010. С. 25 та ін.

алегоричному образіві), виступати дзеркальним відображенням, його «тотожністю». Йому достатньо *бути* в тексті, указувати на юнака, натякати на нього та виходити за межі цього натяку «власне парубка», означати набагато більше, утілювати якусь особливу *ідею* про парубка і для нього, а також для змісту всього тексту (однозначно не одного), а ще вільного духу, нестримних почуттів.

Очевидно, цілий комплекс асоціацій та уявлень, а також функціонування в численних контекстах дали поштовх розвитку чималої кількості символічних значень. У фольклорній картині світу українців *кінь*, який супроводжує парубка (козака, жовніра, улана тощо), часто асоціюється з ним, виступає єдиним цілим, його другим «я» (пор. напр.: укр.: *Ой дївчино, дївчинонько, не боїшся Бога: Заморила 'сь мого коня у твого порога; Коня 'сь мого заморила, а мене 'сь заавела, Все врываєшь серця мого твоими очима* [Гол. 288]; пол.: *Konia tano nie ceń, pana o mało nie pros* [Kolberg 1977: 201]; *Kto konia nakarmi, to tak jakby sam jadł* [Ibid.: 204]). У разі загибелі козака *коня* повертали рідним. Тож розвиток символічного значення «війна, смерть» у семантичній структурі слова також видається не цілком умовно-надуманим, адже, крім уже зазначеного архетипу, маємо й культурно та контекстуально зумовлений розвиток значення, наприклад: *Nie powinna siwcowi wojna* [Ibid.: 205]. Відомо, що у фольклорних текстах *кінь* має здатність самотужки повертатися додому, виступаючи в такий спосіб вішунію смерті господаря та виразником волі загиблого: *A nad Kasieńką, a nad jedyną, ojciec i matka płacze – a nad Jasieńkiem, biedną sierotą, wrony koniczek skacze* [Kolberg 1857: 149]; *Przyjechał Jasieńko z cudzej ukraiiny, odmówił dziewczynę do swojej rodziny. Ona była mała odmówić się dała, swoje konie wronę zakładać kazala. Koniki zarżały ze stajni niechciały o mojem nieszczęściu wszystko dobrze wiedziały!... Przemówiła Kasia słóweczko do Jasia: dalekoż Jasieńku rodzineczka wasza? Nie pytaj się Kasiu o mojej rodzinie, będziesz ty pływała w Dunaju po trzcinie* [Ibid.: 39]; *Kasia głupiusienka namówić się dała swoje koniki wronę zakładać kazala. Oj nabierz-że nabierz srebra złota dosyć żeby koniki miały co za nami nosić. Ze wrot wyjechali konie iść niechciały, bo o swej Kasiuleńki nieszczęściu wiedziały* [Ibid.: 30].

Зауважу, що, відповідно до природи символу, значення «смерть, війна» не зникають у текстах, скажімо, балад про жіночу долю чи пісень про кохання, а можуть трансформуватися, символізуючи, наприклад, небезпеку, що чигає на парубка або ж іде від нього. Символічне значення слова настільки специфічне, що сформулювати його однозначно в якому-небудь конкретному тексті – означало б заперечити його внутрішню природу, звести до рівня загальноновживаного слова та реалізації переносного значення. Отже, функціонування символу в тексті одночасно реалізує всі символічні значення, що – і це важливо – не мають якоїсь чіткої ерархії навіть у межах одного тексту. Однак зазвичай мають домінантне символічне, що значною мірою залежить від рівня сприйняття кожного конкретного читача. Я ж пропоную побачити за конкретним словом *кінь* багатство семантичної структури символу, що реалізується одночасно: у польській народній культурі в піснях про кохання чи залицання до дівчини словосполучення *konie napawać* часто в парі з *wodą brac* символізує кохання («spełnić akt miłosny») [SSSL: 226], а водночас зберігає семантику межі та часто пов'язану з нею семантику тривоги, сліз, смерті: *Jasio konie poił, Kasia wodę brała on sobie zaśpiewał ona zapłakala. «A czego ty płaczesz czego lamentujesz? pojedą ja we świat, ze mną powędrujesz...»* [Kolberg 1857: 47].

В аналізованих українських текстах як домінантне визначу символічне значення 'тривога, біда; смерть': *Ой кінь б'їжить, трава шумить, Б'їдний козакъ убитъ лежить* [Wag.: 125]; пор. *кінь ірже* 'тривога'²⁴. Зрештою, варто наголосити, що це символічне значення не обов'язково передбачає фізичну смерть. У чималій кількості фольклорних текстів *кінь* може символізувати ініціацію – 'символічну смерть старого життя та народження, відродження в новому стані': *Та віют вітри ще й буйнесенькі, Накрапає дощик громовесенький, Накрапає дощик громовесенький, Та на той садочок зеленесенький, А у тім саду живе й удова, А у тії вдови дочка молода. А у тії вдови дочка молода, Вона виходила за новії ворота. Вона виходила за новії ворота, Вона виводила вороного коня. Вона виводила вороного коня, Вона й напувала з повного відра. – Ой коню мій, коню, Чом види не п'єш? Та все копитами сиру землю б'єш. Та все копитами сиру землю б'єш, Мене молодую до віня ведеш* [Яворн.: 141]; пор. вербальний символ *ворота*, значення якого сформувалося передусім поза межами фольклорного тексту, радше в культурному контексті, у ритуалах та обрядах переходу, має досить вузьке символічне значення 'межа; зміна соціального статусу', зрештою, як і з високим ступенем вірогідності – *вікно* 'тс.'. В аналізованих польських текстах, як і в українських, найчастіше *кінь* – це перевізник між світами, а отже, слово *коі* символізує зв'язок двох світів, а у другому цитованому тексті – ще й залицяння парубка: *Jaś konia napawał i Kasie podmawiał, Kasia sobie siedziała w kryształowym oknie. Już ci bym namówił kamienie i wodę a ciebie Kasieczku namówić nie mogę. Nabierz jeno z sobą, srebro złota dosyć, żeby miał co siwy koі pod nami nosić. A Kasia przez całą nockę niespała jeno z Jasiem swoim precz powędrowała. Przejechali pole drugie przejechali, jedno do drugiego słówka nie gadali. A że zajechali nad szeroki dunaj Kasia zapłakała Jasio się zadumał. Wróc się Kasiu, wróc się do swej matki domu. Nie na to ja Jasiu z tobą wędrowała. ażeby do matki dworu się wracała* [Kolberg 1857: 43]; *Wyjechał Jasienio konika napawać, i napotkał Kasinię poczł ją namawiać. «Kasiu moja heliś nabierz złota dosyć, żeby miał ten konik co za nami nosić...»* [Ibid.: 45].

Героїчна тематика, скажімо, козацьких фольклорних текстів спрямовує інтерпретацію символу у відповідному напрямі. Пам'ятаючи про зв'язок *коня* зі світом мертвих, можемо знайти підтвердження того, що вербальний символ *кінь* функціює зі значеннями 'нещастя, смерть'. Зауважу, що значення загальноживаного слова(-несимволу) некоректно було би так формулювати, поєднуючи ціх два значення в одне. Натомість для символу це цілком прийнятне. Таку домінантну семантику символу вбачаємо, наприклад, в уривковій частині тексту: *Zajrzy dziewczko do stajni co robi tam koі bronny? Stoi pani, wemruje (jęczy) swego pana żaluje* [Ibid.: 21].

Водночас майже в усіх аналізованих фольклорних текстах *кінь* реалізує семантику межового символу, є своєрідним перевізником між світами, отже, символізує 'зв'язок між «своїм» світом парубка і «чужим» світом дівчини', це значення символу *кінь / коі* фіксують цитовані тексти, зокрема й атрибутивне словосполучення *pięknу koі*:

«Siadaj Kasiu ze mną pięknу koі podemną nabierz złota dosyć żeby miał co nosić.» «Jasiuniu Jasiuniu to nie od mej woli u matuli klucze od nowej komory. ... Matunia usnęła Kasiunia niespała, wzięła złota dosyć z Jasiem wędrowała. Przyjechał z

²⁴ Гойсак В. Мовна картина світу... С. 202.

*nią Jasio do szerokiej Wisły powiedz teraz Kasiu co ty masz na myśli» «Myślę sobie Jasiu czy ja nie zgrzeszyła żem swoją matunię na wiek porzuciła...» [Ibid.: 35]; пор. також: *Przyjechał Jasienko z cudzej ukraiyny, odmówił dziewczynę do swojej rodziny. Ona była mała odmówić się dała, swoje konie wronę zakładać kazala. Koniki zarżały ze stajni niechciały o mojem nieszczęściu wszystko dobrze wiedziały!... Przemówiła Kasia słoweńko do Jasia: dalekoż Jasienku rodzineczka wasza Nie pytaj się Kasiu o mojej rodzinie, będziesz ty pływała w Dunaju po trzcinię* [Ibid.: 39].*

Варто звернути увагу, що в народному соннику слово **koń** поєднало та реалізувало в пам'яті поляків практично всі символічні значення слова-символу: **koń** віщує «wiadomość z podróży: *koń* – wiadomość z drogi, 'zdrowie, siła': *Koń* [oznacza] – zdrowie, siłę, 'bieda': *koń* – bieda» [Nieb.: 172].

У мовній картині світу поляків та українців особливу функцію виконують т. зв. просторові символи, що також можна кваліфікувати як архетипні, – **ліс, бір, гаї / las, bor, haj, góra**. Вони реалізують архетипну ідею свого/чужого простору в текстах польського й українського фольклорів.

Із-поміж усіх фольклорних символів слова цієї групи мають, напевно, найбільш «непевний статус». Такі наче й непомітні, вони, проте, виконують свою символічну, не тільки «настроєву» функцію, але, на відміну від інших вербальних символів, яким властива багатозначність, основне символічне наповнення слів – просторових символів – 'чужий, ворожий світ; чужина', 'небезпека', 'межа між «своїм» та «чужим» світом'. Виконуючи символічну функцію та будучи наділеними відповідними ознаками «віддалености» чи «наближености» до людини, її хати (а отже, до «її» чи «не її», до «свого» або «чужого» світу), вони формують у фольклорному тексті досить чітку систему опозицій. **Ліс, гаї, байрак, діброва** – як природний, тому некультурний та не-освоєний, віддалений, а отже, «чужий» світ – протиставлені **саду, двору, рідному дому** як «своєму», культурному, освоєному просторові. Вербальні символи **луг, поле, байрак** пов'язані передусім із віддаленістю, безмежністю; це місця, головними мешканцями яких – в уявленні людини – є різноманітні мітичні істоти – русалки, мавки й ін. Отже, у фольклорних текстах ці слова асоціюються переважно із чужим світом, у який має вступити дівчина після одруження, – світом чоловіка. Часто символи з'являються у зв'язку з нещасливою долею жінки, дівчини.

Польський фольклор засвідчує подібну семантику, зокрема в родинних текстах: мати віддає доньку **za wodę / za las / za góry**, щоб та не приходила до неї: *Oj, nie daj mnie matulu da, za las i za wodę, a bo ja nie cyranka, da, przepłynąc nie mogę* [SSSL.: 221].

Про символіку «свого» простору, зокрема в польській мовно-фольклорній картині світу, свідчать тексти, у яких **woda** йде (тече, пливе, спадає) **od goroda** або в городі дівчини, а відповідні словосполучення актуалізують символічне значення 'залицання': *Idzie woda od goroda, Od samego Śląska; Zalecał się pan starosta, Nie miał I szelązka* [Ibid.: 202]; *Pójdź, kochanku, do mego ogroda, Bez przykopek to tam cieczce woda...* [Ibid.]. У текстах любовних пісень **woda** часто має інтертекстуальні зв'язки з іншими символами, які автори-укладачі SSSL визначають як «еротичні»: **вікна, двір, загорода, город** (**od ogroda, z goroda, w zielonym gajiku** й ін.), і пов'язують із залицанням та еротичною символікою [Ibid.: 170].

Водночас фольклорний простір є динамічним і пов'язаним із часом, а **свій – чужий, свій – інший** – взаємопроникними світами. Саме тому належність

такого символу до того чи того полюсу опозиції (або «свій», або «чужий») умовна, пов'язана – серед іншого – зі соціальним статусом суб'єкта і з категорією оцінки, що може змінюватися на цілком протилежну; наприклад, зі зміною соціального статусу дівчини змінюється і просторова зорієнтованість символів: батьківський світ, репрезентований вербальними символами *sad*, *sad-виноград*, *gorod*, який дівчина у статусі неодруженої сприймала як «свій!», захищений, замкнений простір, уже як заміжня починає сприймати як «чужий», у її свідомості дім набуває ознак «чужости», хоча і не ворожости. Найвиразніше це репрезентують проаналізовані саме українські тексти: *Не плачь, не плачь, дівко Марисю, По своєму дівованнячку; Понеси своє дівованнячко До батейка вь садочокъ. До батейка итимеишь – У садочокъ зайдеишь, Дівовання забереишь* [Чуб. 4: 437].

Аналіз значної кількості українських та польських фольклорно-пісенних текстів дав підстави сформулювати такі символічні значення слів *байрак*, *гай*, *дїброва* / *las*, *bor*, *haj*: '«чужий» світ парубка; небезпека'; 'сум, туга; смерть': *Чи волы на дубровѣ, мои на свѣточку: А хто любить на сторонѣ, а я сусѣдочку. На сторону бы ходити, коника трудити, А съ сусѣдовѣ постояти, та ѝ поговорити* [Гол. II: 237, 309]; *Дуброва, дуброва, докола букова: Сама матка не зна, кому дівча хова. И моя не знала, кому мя ховала, Скурвому сынови до ручокъ мя дала* [Там само: 221].

Текстові елементи польської фольклорної картини світу актуалізують як домінантне символічне значення 'чужий, ворожий світ' *bip* – панна, що дитя нешлюбне втопила / пустила водою: *А wywiadźcież mnie – do boru, napalcie ze mnie – popiołu. Rozsiejcie popiół – po polu, narośnie z niego – kąkolu* [Kolberg 1857: 151].

Репрезентантами переміщення в чужому просторі в польському фольклорному тексті є конструкції *wyjrzyc w ciemny las*; *pojadziemy w gęsty las*; *wyjechali za las / lasy*; *przywędrowali dó ciemnego lasu / ciemnego boru / do wysokiej hali*, що символізують відповідно ступінь наближення до «чужого» світу, а атрибути (*ciemny*, *gęsty* та под.) пов'язані з чужістю та ворожістю:

*Stala nam się nowina pani pana zabiła. W ogródku go schowała rutkę na nim posiała. Rutkę na nim posiała i tak sobie śpiewała: «Rośnij rutko wysoko jak pan leży głęboko» Oj już rutka wyrosła pani za mąż nie poszła. «Wyjrzyj dziewczko wciemny las czy nie jedzie kto do nas» «Jadą jadą panowie, nieboszczyka bratowie» [Ibid.: 13]; *Wyjechali w ciemny las* wypuściła złoty pas. «Stójcie, stójcie choć chwilę, niech się po ten pas schylę!» «Nie tyś jego sprawiała, nie będziesz się schylala. Sprawil ci go Franciszek nasz nieboszczyk braciszek» ... *Wyjechali za lasy* i tam darli zniej pasy [Ibid.: 13–14]; аналогічно і символ *góra*: *Stala nam się nowina; pani pana zabiła. W ogródku go schowała drobnęj rutki nasiła. «Rośnij rutko lilija jeszcze wyżej niżli ja. Rośnij, róśnij nie mała, bym grobu niewidziała. Wyjrzyj dziewczko za góry czy nie jedzie pan który?» «Jadą, jadą panowie: nieboszczyka bratowie» [Ibid.: 14].**

У цьому плані аналізовані символи зближуються з іншими – *wrota* / *wopota*, *brama* / *брама*: *Kasia głupiusieńka namówić się dała swoje koniki wronę zakładać kazala. Oj nabierz-że nabierz srebra złota dosyć żeby koniki miały co za nami nosić. Ze wrot wyjechali konie iść niechciały, bo o swój Kasiuleńki nieszczęściu wiedziały* [Ibid.: 30]; пор. укр. – *Та чи чула ж ти, Та дівчинонько, Як я тебе кликав, Через твій двір Та воротенька сивим конем їхав?* [Яворн.: 302]; *Отвор міла браму, браму мальовану, Бим ти не поламаў перко з майірану; Бим ти не поламаў, бим ти не покрушиў, Жеби не збіралі сеседові гусі* [ЕМ: 60]. *Ворота, брама* символізують межу між «своїм» і

«чужим» світами. В інших контекстах – типову для просторових символів ініціацію: **виходити за ворота/браму** (про дівчину) означає зміну соціального статусу, перехід до стану заміжніх жінок, нове життя поза батьківським домом у новій, «чужій» родині; пор. також: *мести від воріт* ‘порвати з кимось стосунки’ [Доброльожа: 36].

Так само вербальний символ **ворота** має значення ‘межа між світом живих і мертвих’: *Коїс знала, мати, Як нас потроїти, А тепер знай, мати, Як нас поховати. Сина поховала Перед вокінцями, Невістку сховала Аж за воротами. На сину садила Явір зеленийкий, На чуджій чуджині – Березу білийку. Росте явір, росте Та й ся розростає, Листок по листочку Та й ся притуляє. – Ой, Боже мій, Боже, Що я наробила? Така любовіть біла – Я і розлучила* [ЕАрхів]. Немає жодних сумнівів щодо того, чи цю семантику мають символи в польській фольклорній картині світу. Натомість вербальний символ **гай** у польському мовно-культурному просторі функціює як місце поховання, смерті дівчини, тобто пов’язаний зі смертю: *I tam-ci ją zabił tam-ci ją pochował, pod zielonym gajem pogrzeb jej zbudował* [Kolberg 1857: 71]. Зрештою, цю семантику просторовий символ має і в українській культурі, зокрема Юрій Федькович використав у своєму творі фольклорний символ **гай** у такому контексті: *Поховали легіника В гаю під калинов Без коругвий і без попа, Без божего слова... Лиш могила сумна, сумна Стоїть у Кедровім* [Федьк.: 409].

Цілком можливо, що на пропонуване у статті тлумачення архетипних символів польських фольклорних текстів вплинула належність реципієнта – автора статті – до іншої традиційної мовної культури. Однак близькість культур та близькі фольклорні мотиви, у яких функціують символи, а також обраний матеріал – архетипні символи – як видається, дали змогу наблизитися до визначення символічного значення вербальних символів в іншому мовно-культурному контексті.

Джерела

- Аркуш. – Аркушин Г. Словник західнополіських говірок: у 2 т. Луцьк, 2000.
Балади – Балади: кохання та дошлюбні взаємини. Київ, 1987.
Бидерманн – Бидерманн Г. Энциклопедия символов / пер. с нем. Москва: Издательство «Республика», 1996.
Гол. – Головацький Я. Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси. Москва, 1863–1878. Ч. 1–3 (4 кн.).
ГРНП – Франко І. Галицько-руські народні приповідки: у 3 т. Львів, 2006. Т. 1.
Доброльожа – Доброльожа Г. Фразеологічний словник говірок Житомирщини. Житомир, 2010.
ЕАрхів – Електронний архів українського фольклору, URL: <http://folklore-archive.org.ua/work/1964/>
ЕМ – Етнографічні матеріали з Угорської Руси / зібрав Володимир Гнатюк. Етнографічний збірник видає етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. Т. IX: Т. III: I. Західні угорсько-руські комітати. II: Бач-Бодрогський комітат. Львів, 1900.
ЗА – Записи авторки / зберігаються у приватному архіві. Львів.
КЗГ – Картотека Словника говірок Закарпатської області М. Грицака / зберігається в Інституті мовознавства НАН України, Київ.
Копалин. – Копалинский В. Словарь символов / пер. с пол. В. Зорина. Калининград, 2002.

КСГГ – Картотека Словника гуцульських говірок / зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів.

Лукаш – Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: словник-довідник. Київ: «Довіра», 2002.

Макс. – Українські народні п'єсни / изд. Михаиломъ Максимовичемъ. Москва, 1834. Ч. 1.

Мацюк – Мацюк З. Говорити як медок варити: словник фразеологізмів Західного Полісся та суміжних територій. Луцьк, 2020.

Метлинский А. Народныя южнорусскія п'єсни, Киев, 1854.

МНМ – Мифы народов мира: энциклопедия: в 2 т. Москва, 1991–1992. Т. 1. С. 240.

ПЗам. – Поліські замовляння / зібрав та впорядкував Віктор Мойсієнко, Житомир, 1995.

Поділля – Пісні Поділля / записи Насті Присяжнюк в с. Погребище. 1920–1970. Київ, 1976.

Полісся – Калиновий квіт Полісся. Пісенні скарби краю. Народні пісні, що побутують у Камінь-Каширському районі на Волині / збрала, розшифрувала тексти й мелодії та впорядкувала О. П. Кондратович. Луцьк, 2007.

Рулін – Рулін П.І. Українська пісня в старовинному російському співаннику. I–V. У Києві: З друкарні Української Академії Наук, 1924. 52 с.

Руснак – Буковинські руско-народні п'єсни / зобравъ зъ усть народа въ заставнецькомъ повѣтъъ Партеній Руснакъ. Коломья, 1908.

СБГ – Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. Гуйванюк. Чернівці, 2005.

Світи – Хобзей Н., Ястремська Т., Сімович О., Дидик-Меуш Г. *Гуцульські світи. Лексикон.* Львів, 2013.

Спивака – Спивака. П'євецъ. Сборникъ малороссійскихъ п'єсенъ / зобралъ Грыцько Остапенко, Москва, 1889.

СС – Керлот Х. Словарь символов. Москва, 1994.

СУМ – Словник української мови: в 11 т. Київ, 1970–1980.

Тоб. – Українські народні пісні в записях Софії Тобілевич. Київ, 1982.

УНП – Українські народні пісні: родинно-побутова лірика. Київ, 1964. Ч. 1.

Федьк. – Писання Осипа Юрія Федьковича. Поезії. Перше повне вид. / збр., упоряд. і пояс. І. Франко, т. 1, Львів, 1902.

Хотин. – Іваницький А. Історична Хотинщина: музично-етнографічне дослідження: збірник фольклору. Вінниця, 2007.

Чуб. – Чубинський П. Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западно-русскій край, снаряженной И.Р. Географическимъ Обществомъ. Юго-западный отдѣль. Матеріалы и изслѣдованія. Санкт-Петербург, 1874–1878. Т. 4–5, 7. (Вип. 2).

Яворн. – Українські народні пісні, наспівані Д. Яворницьким. Пісні та думи з архіву вченого / упоряд., вступ. ст., комент. М. М. Олійник-Шубравська. Київ, 1990.

Caraman P. Obrzęd kolędownia u Słowian i u Rumunów. Studjum porównawcze. Kraków, 1933.

Kolberg 1857 – Kolberg O. Pieśni ludu polskiego. Seria 1. Warszawa, 1857. 498 s.

Kolberg 1977 – Kolberg O. (2). *Przysłowia.* Warszawa, 1977, 635 s.

Nieb. – Niebrzegowska S. Polski sennik ludowy. Lublin, 1996.

SSSL – Słownik stereotypow i symboli ludowych. T 1: Kosmos / red. Jerzy Bartmiński. Lublin, 1999.

SS – Popławska A., Białek E., Lech D. Słownik symboli. Kraków, 2006.

Waclaw – Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego / z muzyką instrumentowaną przez Karola Lipińskiego, zebrał i wydał Waclaw z Oleska. Lwów, 1833.

Wag. – Wagilewicz D. I. Symbolika słowianska. ЛНБ. Відділ рукописів. Фонд І. Вагилевича. П. 7. Спр. 34.

REFERENCES

Balushok, V. (1998). *Obriady initsiatsii ukraintsiv ta davnikh sloviań*. Lviv; New York [in Ukrainian].

Bartmiński, J. (2007). Opozycja swój / obcy a problem językowego obrazu świata. *Etnolingwistyka*, 19, 35–59 [in Polish].

Bilchenko, Ye. (2010). *Chuzhyi, Inshyi, Blyzhnii. Filosofii dialogu yak filosofii Tretoho: monohrafiia*. Kyiv: Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova [in Ukrainian].

Borysenko, V. (2003). Viruvannia u povsiakdennomu zhytti ukraintsiv na pochatku XXI stolittia. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*, 15, 4–10 [in Ukrainian].

Bosyi, O. (1999). *Tradytiini symvoly u mahichnykh rytualakh ukraintsiv*. Kropyvnytskyi [in Ukrainian].

Braha, I. (2011). Etnostereotyp yak skladnyk movnoi svidomosti (na pryklady zhanru anekdotu). *Filolohichni nauky: zbirnyk naukovykh prats*, 12–24 [in Ukrainian].

Caraman, P. (1933). *Obrzęd kołędowania u Słowian i u Rumunów. Studium porównawcze*. Kraków [in Polish].

Danyliuk, N. (2010). *Mova ukraïnskoi narodnoi pisni (leksyko-semantychnyi i funktsionalnyi aspekt)*. [The language of the Ukrainian folk song (lexical-semantic and functional aspect)]. (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Kyiv [in Ukrainian].

Havryliuk, E. (1999). Erotychni implikatsii roslynnoi symvoliky v ukraïnskii kalendarnii obriadovosti. *Rytual. Studii z intehralnoi kulturolohii*, 32–55 [in Ukrainian].

Hoisak, V. (2010). *Movna kartyna svitu, vidobrazhena v narodnykh koliadkakh z Lemkivshchyny*. Horlytsi [in Ukrainian].

Horoshko, L. (2014). *Symvolika vody v obriadovii tradytsii zhyteliv Cherkashchyny*. Kyiv [in Ukrainian].

Kashkin, V. (2004). Markery svoego i chuzhogo v mezhkulturnom dialoge. *Vzaimoponimanie v dialoge kultur: usloviya uspehnosti*, 2, 49–62. Retrieved from <http://kachkine.narod.ru/Articles2006/2004KashkineGlavaNR.htm> [in Russian].

Kharchyshyn, O. (2014). Malankovi pisni ukraintsiv pivnochi Moldovy: poetychnyi aspekt (pereosmyslennia motyviv). *Narodoznavchi zoshyty*, 3 (117), 514–528 [in Ukrainian].

Konobrodska, V. (2007). *Poliskyi pokhovalnyi i pomynalnyi obriady. Etnolinhvistychni studii* (Vol. 1). Zhytomyr [in Ukrainian].

Kostomarov, N. (1994). *Slavianskaia mifologiiia: Istoricheskie monografii i issledovaniya*. Moscow [in Russian].

Kylymnyk, S. (1994). *Ukraiïnskyi rik u narodnykh zvychaiakh v istorichnomu osvittenni* (Vol. 2). Kyiv [in Ukrainian].

Lutava, S. (2019). *Lexyko-semantychnе pole lokusiv suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy*. [Lexico-semantic field of loci of modern Ukrainian literary language]. (Candidate's thesis). Vinnytsia [in Ukrainian].

Maierchyk, M. (2003). Odiah yak symbolichne tilo. In A. Skrypnyk (Ed.), *Tilo v tekstakh kultur*. Kyiv. Retrieved from http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/15661/Maierchyk_Odiah_yak_symbolichne_tilo.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].

Maierchyk, M. (2011). *Rytual i tilo. Strukturno-semantychnyi analiz ukrainskykh obriadiv rodynnoho tsyklu*. Kyiv [in Ukrainian].

Makhovska, S. (2008). Deiaki elementy initsiinoi symboliky u vesilnii pisennosti podillia. *Mandrivets: naukovyi zhurnal*, 6, 59–64 [in Ukrainian].

Petrochenko, M. (2005). *Semanticheskii komponent «svoi-chuzhoi» v folklornom i dialektnom bytovom tekstah*. [The semantic component of «self-foreign» in folklore and dialect everyday texts]. (Candidate's thesis). Tomsk [in Russian].

Rusanivskyyi, M. (1993). Yedynyi movno-obraznyi prostir ukrainskoi mentalnosti. *Movoznavstvo*, 6, 3–13 [in Ukrainian].

Simovych, O. (2003). Slovnyk verbalnykh symboliv: voda. *Dialektolohichni studii*, 2, 272–289 [in Ukrainian].

Simovych, O. (2010). Arkhetyp voda v poliskomu movnomu prostori. *Volyn-Zhytomyrshchyna: Istoryko-filolohichni zbirnyk z rehionalnykh problem*, 22 (II), 262–266 [in Ukrainian].

Sumtsov, N. (1881). *O svadebnykh obriadakh preimushestvenno russkikh*. Kharkiv [in Russian].

Verkhratskyi, I. (1876). Pro «Malanku». *Pravda: pysmo literaturno-politychne*, 2, 69–72 [in Ukrainian].

Yankovska, Zh. (2012). Symbolika vorit yak mezhovoi zony v ukrainskii kulturnii tradytsii. *Naukovi zapysky. Seriya kulturolohichna*, 10, 153–169 [in Ukrainian].

Yeremina, V. (1991). *Ritual i folklor*. Saint Petersburg [in Russian].

Oksana SIMOVYCH

PhD, Senior Researcher Fellow

Senior Researcher Fellow at the Department of Ukrainian Language

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1098-3082>

e-mail: kseinasimovych@gmail.com

VERBAL SYMBOLS: IN SEARCH OF UKRAINIAN-POLISH PARALLELS

The archetypal verbal symbols that function in the Ukrainian and Polish language and folklore spaces are analyzed – the symbols of the water elements, spatial and «boundary» symbols. Two aspects of interpretation of symbols in Polish texts are defined – formulation of symbolic meaning from the position of a representative of another (Ukrainian) culture in

view of close cultural contexts, as well as from the position of Polish culture bearer, carriers of culture of another, Polish language space.

The ambivalence inherent in symbols unfolding in one context is noted, but it is emphasized that all symbolic meanings can potentially be activated within each context, as their appearance is determined not only by read text, intertextual connections of the symbol, but also many non-textual factors, context culture and awareness of each reader with other contexts of use of this symbol. Dominant symbolic meanings are singled out, as well as those symbolic layers that in the semantic structure of the symbol in the proposed context or contexts are removed from the core, but are constantly preserved in these and other contexts. The symbols *woda, richka, ozero / woda, rzeka, jezioro, dynaj*, etc. are analyzed, in which the semantics of «border of two worlds» are reconstructed on the basis of the processed texts and it is stated that these words can function as key symbols or as «background» influencing, even directing in the appropriate way the development and interpretation of symbolic meanings of other words (*kalyna, werba, bereza, winochok*, etc. / *rozmaryn, kalina, wianek, warkoch, jablonechka*, etc.) in the text. It has been studied how the verbal symbol water can change the interpretation of other symbols and the whole text to the opposite. A wide range of symbolic meanings developed in the semantic structure of the symbol water (and related) within the dominant symbolic meaning as the «boundary between the world of the living and the world of the dead» or as the «boundary between «own» and «foreign» worlds». The semantics of other water-related symbols, such as *winok, fartushok / wianek, fartuhek* were also studied. In addition to a wide range of meanings of water element symbols, the article presents the spatial symbols *dorooha* (dorizhenka), *shlakh / gosciniec*, which symbolize, among other things, the change of social status – the transition of a girl or boy to married, concluded that the semantics of the symbol develops within the dominant boundary – value. Among the spatial ones, the semantics of the symbols *kalynowyj lis (lisok), temnyj luh, zelenyj bir, haj, hora / kalinowy lasek, ciemny bor, gaichek zielony, pole, gura*, etc., as well as those related to the «other» world – the *kin woronyj, chornyj woron / wrony (siwy) konichek, wrony, sroka*, etc.; an attempt is made to highlight the problem of interpenetration of «own» and «foreign» spaces, when the symbol belonging to the corresponding pole of the opposition is associated with the social status of the subject and the category of evaluation, which may change to the opposite.

Keywords: National-language picture of the world, verbal symbol, folk-poetic symbols, archetype symbol, spatial symbols, «own» / «alien» world, semantics of the symbol, ambition, recipe.

УДК [32.019.5:82-92(477.87=511.141):172.4]"20"
DOI: 10.33402/ukr.2022-36-230-241

Iлона LEKHNER

PhD

*Associate Professor at the Department of Philology
Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7235-6506>
e-mail: lechner.ilona@kmf.org.ua*

Andrij PETRUSHYNEC

Master of English Philology

*Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9882-693X>
e-mail: petrusinec.andras@kmf.org.ua*

THE EXAMINATION OF CONCEPT OF «MORALITY» IN POLITICAL DISCOURSE FROM A COGNITIVE LINGUISTIC PERSPECTIVE

The presented paper deals with the concept of morality in a political context. The aforementioned concept was examined within a cognitive linguistic framework and from a cognitive pragmatic perspective. After familiarising ourselves with the literary sources concerning the present topic, newspaper articles relating to politics and published on Transcarpathian Hungarian news portals were analysed. The aim of the analysis was to demonstrate the role of context in conceptualisation. In the course of the research, the authors were also curious about whether or not the concept of morality is understood differently in our everyday lives and when talking about politics, and which related concepts appear when talking about morality in a political context. In order to give answer to questions, fifteen newspaper articles on political topics were put under investigation. The articles involved ideas such as criticising and blaming the Ukrainian society and Hungarian minorities as well as power and social relations. In the course of the research, passages of the articles regarding concepts of morality were identified. As a second step, metaphorical linguistic expressions were systematized and compared with previous research findings to shed light on the relationship between conceptualization and context. The theoretical background of the research was mainly based on the works of George Lakoff, Mark Johnson, Zoltan Kovecses, Albert Widdowson. In order to identify which linguistic expressions were metonymic and/or metaphorical, the Metaphor Identification Procedure VU was followed, which is an improved method of the metaphor identification procedure developed by the Pragglejaz group (2007). The results of the study confirmed Lakoff's (2002) theory that people's conceptions of morality are related to patterns of political thinking. In addition, the views of cognitive pragmatics that moving from context to language, its influence on our conceptualisation can be demonstrated were also supported.

Keywords: cognitive linguistics, cognitive pragmatics, context, morality, conceptualization, political discourse.

Background to the study and its aims. Our daily lives whether we accept it or not involve moral decisions that we often do not make consciously, yet they undeniably define our lives. Morality or immorality is part of a person, family or the whole society. Since the dawn of civilized society, we can speak of morality because even the ancient philosophers were already trying to specify the meaning and structure of this concept. There was already talk of moral decay at that time, just as we often say today that we live in an immoral society. But here arise a number of questions:

What exactly is morality?

What cognitive processes does help to conceptualize this concept?

Does the context influence the concept of morality?

In the present study, we will attempt to get a closer picture of the concepts related to morality in political texts by examining the material of the Hungarian press in Transcarpathia. The main goal of the study is to shed light on the role of context in the interpretation of morality.

Review of the academic literature. According to the definition of a Hungarian monolingual¹ dictionary, morality is:

A set of norms that obligatorily determine human behaviour and actions that are considered right from the point of view of society, and which vary from age to age and community to community.

From the point of view of the rules of morality, it is good human behaviour.

In love-life, behaviour connected to sexuality.

The totality of religious moral norms.

In folklore, bad temper, stubbornness, obstinacy.

From point of view of cognitive linguistics, the notion of morality is approached from a very different perspective². A visual pattern of force dynamics plays an important role in understanding the concept and its structure. Lakoff and Johnson³ point out that the 'moral strength' complex metaphor is the most influential in the process of interpretation, which can be broken down into the following primary metaphors: being good is upright, being bad is being low; doing evil is falling; evil is a force (either internal or external); morality is strength⁴.

According to the interpretation of force dynamics, there are two different forces in the source domain, one of which is an evil force (internal or external) and the other is the ego, which wants to remain as it was, that is, moral. If the ego resists, there is no effect, so the ego remains moral. Otherwise, the evil takes over and the ego becomes immoral. No comprehensive systematic study of the cognitive model of the concept of morality

¹ Retrieved from <http://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/kereses.php?kereses=erk%C3%B6lcs> (date of application: 15.01.2019).

² Lechner I. Az erkölcs fogalma politikai kontextusban. *A nyelvészet műhelyeiből: Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*, V / szerk. I. Csernicskó, A. Márku. Ungvár: Autdor-Shark, 2019. P. 212–222; Lechner I. Az erkölcs erő fogalmi metaforára épülő laikus modellek a magyar és a német nyelvben. *Argumentum*. 2021. № 17. P. 706–725.

³ Lakoff G., Johnson M. *Philosophy in the flesh*. New York: Basic Books, 1999. 640 p.

⁴ *Ibid.* P. 285.

has been published in Hungarian literature so far. However, the general rules of cognitive linguistics can certainly be used in the process of interpreting this concept as well.

The conceptualization of a concept, that is, the creation of its meaning in our minds are different cognitive processes. It may occur as a result of e. g. categorization, creation of conceptual domains/frameworks, metaphor, metonymy, conceptual integration, figure and ground, image-schema, etc. These cognitive mechanisms, of course, do not function consciously, and without them, it would be impossible for us to interpret the different entities of the world around us. The function of conceptual processes is to help us create our conceptual domain as well as to develop and change it by interpreting new experiences. However, the meaning is not equal to the totality of conceptual domains and frames but depends on the way of conceptualization too. The conceptual domain of a person is a modal system, one of the characteristics of which is that bodily experiences, cultural factors, and contextual effects play a central role in the process of interpretation.

Pragmatics is often referred to as the science of context, but this concept has been researched much more extensively in linguistic disciplines, and each of them formulates its essence and function in accordance with its own theoretical framework.

Since the advent of conceptual metaphor theory, there have been a number of critiques of the theory, one of which is that metaphor research ignores real discourse, i. e., it infers conceptual metaphors based on non-contextualized linguistic examples. Among others, Kövecses⁵ responded to this critique, explaining that from the point of view of cognitive linguistics, context can be seen primarily as a variation of metaphor, a source of linguistic creativity, and introducing the concept of context-induced creativity, while naming the metaphors created by context effects as context-induced metaphors⁶.

Distinction is made between global and local contexts. The global context includes the physical environment, social factors, the cultural context, memories gained during distinctive historical events (or even personal life experiences) and the differential concerns and interests. These components can occur at the level of a wider or narrower community, as well as at the level of the individual. Here one can think of environmental factors due to the geographical location of a country (wildlife, climate, topography, etc.), social system, and cultural habits of individuals belonging to the same community, historical events that can codify our conceptual system in memory.

The local context includes elements of the immediate physical setting, knowledge about the participants in the discourse, the immediate cultural context, and the immediate linguistic context. It is often difficult to accurately separate the different factors, the global and local context must be thought of as a continuum⁷, the elements of which exert their effects together.

⁵ Kövecses Z. *Metaphor in culture: universality and variation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. 314 p.; Kövecses Z. A new look at metaphorical creativity in *Cognitive Linguistics*. *Cognitive Linguistics*. 2010. Vol. 21. Issue 4. P. 655–690; Kövecses Z. Where metaphors come from: Reconsidering context in metaphor. New York: Oxford University Press, 2015. 232 p.; Kövecses Z. Levels of metaphors. *Cognitive Linguistics*. 2017. Vol. 28. Issue 2. P. 321–347; Kövecses Z. Extended conceptual metaphor theory. Cambridge: Cambridge University Press, 2020. 196 p.

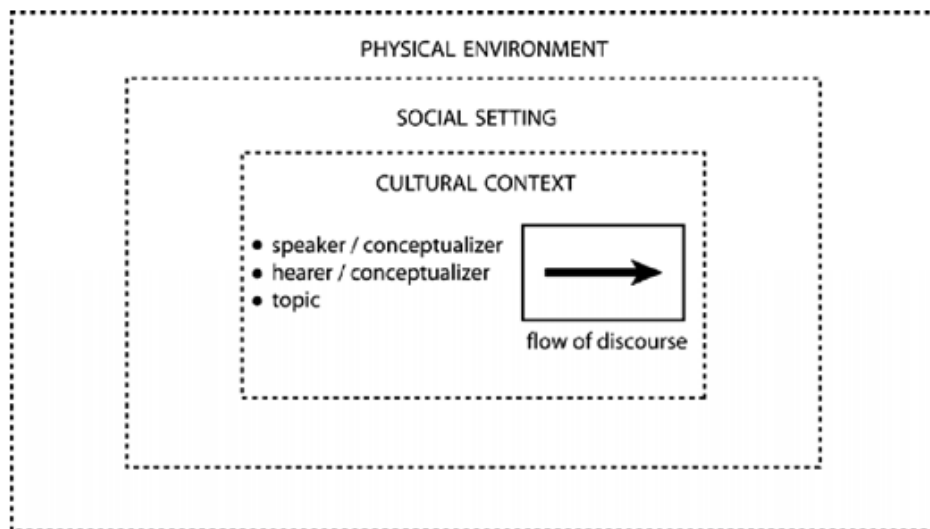
⁶ Kövecses Z. A new look at metaphorical creativity in *Cognitive Linguistics*. *Cognitive Linguistics*. 2010. Vol. 21. Issue 4. P. 657.

⁷ Kövecses Z. A new look at metaphorical... P. 661.

Figure 1 is an excellent illustration of the factors that play a significant role in metaphorical conceptualization.

Figure 1

Context from the point of view of cognitive linguistics⁸

Cognitive linguistic research is characterized by inferring the context from the linguistic material examined. It tries to recreate the circumstances, factors that influenced the formation of the examined metaphorical linguistic expression, i.e., use context as a means to shed light on the motivation of the metaphor. It approaches the context from the direction of language⁹.

Pragmatics somewhat modifies the context perception of cognitive linguists. First, they assume that the context is distinguished from the situation and their central concept is relevance. Their basic hypothesis is that the context is not in the world outside of us, but in our minds. The context is not predetermined; its creation requires the constructive activity of the individuals involved in the situation¹⁰. According to Widdowson¹¹, context is not what we perceive of a situation, but what we consider relevant. There are elements of a situation that, although perceived but not considered relevant in our process

⁸ Ibid. P. 683.

⁹ Illés É. Approaches to context. *Cognition and culture* / eds: S. Kleinke, Z. Kövecses, A. Musolff, V. Széld. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2012. P. 19–27; Lechner I., Huszti I. The role of context and relevance in translating European Union texts. *Messenger of Kyiv National Linguistic University. Series Philology*. 2021. Vol. 24. No 1. P. 83–95; Lechner I., Huszti I. The Role of Context in Creating Meaning. *Language and Speech: Fundamental Paradigms of Development* / eds: T. Kalyniuk, T. Bodnarchuk. Kamianets-Podilskyi: Ruta, 2021. P. 161–173.

¹⁰ Tátrai Sz. A kontextus fogalmáról. *Magyar Nyelvőr*. 2004. Vol. 128. P. 479–494.

¹¹ Widdowson H. G. *Discourse analysis*. Oxford: Oxford University Press, 2007. Chapter 3. Context. P. 19–26.

of interpretation. Relevance is thus created by those involved in the situation¹². Based on his theory of context, he distinguishes between sentence and statement, the latter being not only context dependent but also determined by it¹³. From the point of view of pragmatic researches, what matters is not what elements make up the context, but the way in which participants in the situation select the elements from which they construct the context.

Different theories thus agree that context is the internal mental representation of external circumstances. Theories also show similarities in idea that prior knowledge and the common background knowledge of the participants involved in the interaction are of great importance in the interpretation of linguistic terms. Without these, communication will fail. The main difference between the theories is that while cognitive linguistics departs from language to context, pragmatic research moves in the opposite direction and claims that participants in the interaction construct linguistic material relying on context.

Methodology and research results. In order to answer the research questions, 15 political newspaper articles were selected. The source of newspaper articles is mainly the internet news portals such as <http://www.karpatalja.ma> and <http://karpataljalap.net>. The articles were selected randomly into the study corpus without prior reading, only by their title. When selecting the newspaper articles (press products), we made sure that they were analytical, not just descriptive, in which the author primarily expressed his/her personal opinion on a topic. The articles (press products) are primarily writings classifying and qualifying Ukrainian society and Hungarian minority, and analysing power and social relations (see Appendix 1).

In the course of the research, we identified in the text of the articles the parts where the concepts related to the morality corresponding to the given context appear in some form, and then we tried to reveal the connections between conceptualization and context by systematizing them and comparing them with previous research results.

In his work «Moral Politics», George Lakoff (2002) deals in detail with the concept of morality, including the conceptual metaphors behind political reasoning. The world-renowned professor of cognitive linguistics divides the American people into two groups: conservative-minded and liberal-minded. In his work, he sets forth that the family plays a prominent role in understanding the concept of morality. According to him, the type of a person's family determines the perceptions of morality. According to this, Lakoff distinguishes two basic moral models: a) the STRICT FATHER and b) the NURTURANT PARENT models. Conservative-minded people rely largely on the former in the conceptualization process of the concept of morality, while liberal-minded individuals rely on the latter.

Different ideologies are associated with different values. For conservative-minded people, Lakoff lists the values of order, discipline, humility, strictness, hard work, responsibility, authority, while liberal (progressive) values are: trust, fairness, freedom, opportunity¹⁴.

The concept of people's morality is related to the scheme of political thinking and manipulation of the masses. It is well known that, for example, during (pre-election or

¹² Widdowson H. G. Discourse analysis... P. 19.

¹³ Widdowson H. G. Text, context, pretext. Oxford: Blackwell Publishing, 2004. Chapter 1. Text and discourse. P. 1–16.

¹⁴ Hosszú H. Évértékelő beszédek. Az országértékelők kognitív mintázatai 2005–2007 között. 2008. P. 2. URL: <http://www.meltanyossag.hu/files/meltany/imce/evertekelobeszedekek.pdf> (date of application: 15.01. 2019).

post-election period) elections, parties, their representatives or individuals (politicians) want to win the sympathy and vote of citizens, and thus their support. The sympathy of people of both the conservative and liberal camps can be won with values that match their thinking. Conceptual metaphors, metonymies, or even blending associated with the above mentioned moral models can often be found in political speeches.

During the period of elections, those Hungarian people are considered to be *moral* who votes for a Hungarian party and a representative of a Hungarian party. But what is a moral or immoral politician like? What are the relevant concepts that we associate with morality when we look at them in a political context? I am looking for answers to these questions in newspaper articles analysing Ukrainian social relations.

First of all, let us look at the conceptual metaphors by which we conceptualize the concept of politics in the corpus that we have just mentioned (Table 1).

Table 1

Conceptual metaphors of 'politics'

<i>Conceptual Metaphor</i>	<i>Metaphorical language expression (example)</i>
A POLITIKA HARC ('POLITICS IS FIGHT')	«... ütőképes gárda ...» ('... battle worthy force ...') «... nem adjuk fel ('do not give up'). Magyar érdekvédelmi szervezetként küzdünk ...» ('... We are fighting as a Hungarian advocacy organization ...')
A POLITIKA ÜZLET ('POLITICS IS BUSINESS')	«... s az újonnan alakult parlamentben is jelentős befektetéseket kíván az erőviszonyok elrendezése ...» ('... and in the newly-formed parliament, too, the balance of power will require considerable investments ...') «... családi vállalkozás » ('family enterprise ...') «... virágzik a fizetett tüntetők toborzása mint üzletág ...» ('... the recruitment of paid protesters is booming as an industry ...')
A POLITIKA URALKODÁS ('POLITICS IS REIGNING')	«... az uralkodó elit tagjai ...» ('... the elite members of the ruler ') «... jobbágyként kezelt magyarok ...» ('... Hungarians treated as serfs ...')
A POLITIKA HÁBORÚ ('POLITICS IS WAR')	«... Ukrajnát éri támadás » ('... Ukraine is under attack ')
A POLITIKA RABLÁS ('POLITICS IS ROBBERY')	«... arcátlan kisebbség bitorolja a többség jogait és tervszerűen kifosztja azt ...» ('... the barefaced minority usurps the rights of the majority and purposefully loots it ...')

A POLITIKA SZÍNHÁZ ('POLITICS IS THEATRE')	«... Különös pikantériát kölcsönöz ennek a színhátéknak ...» ('... It adds a special pungency to this comedy ...')
A POLITIKA SZERENCSEJÁTÉK ('POLITICS IS GAMBLING')	«... Játsszunk durákok * hamiskártyásokkal ...» ('... Let's play durak with cheaters ...') «... nagyhatalmi játszmák ('game of superpowers') ...» «... kik keverik a lapokat ('who shuffle the deck') ...»
A POLITIKA STRUKTÚRA/ÉPÜLET ('POLITICS IS STRUCTURE/BUILDING')	«... Az alvilági sémákban gondolkodó kárpátaljai elit menekülési útvonalakat tervez ...» ('... The Transcarpathian elite with an underworld mind-set are planning escape routes ...')

In this conceptual domain, politics is always closely linked to power. Anyone who succeeds in political life has the power and can use it as an instrument of positive or negative influence. Considering politics, we can classify politicians, the politics they practice, society, and its members who either agree with or are outraged by certain decisions and actions of politicians. Accordingly, we may judge the politicians as moral and immoral figures.

In most of the articles, negative concepts have been found, i.e. the characteristics of immoral figures and their immoral behaviour dominate. In the following, these are listed according to whom they qualify.

Politicians are characterized by: «scandalous, disparaging behaviour, irresponsibility, avoidance of work, selfishness (does not take into account the interests of others, propagates only his own primitive values), domination over others, hostility, bias, violence, unscrupulousness, fraud, theft, underworld elements, pretence (pretending to be moral), evil, impudence, they do not serve as an example of openness and morality, they can be bribed/paid, aggression, waste taxpayers' money, deceive people (fooling common people), swindlers, spongers».

The most common concepts related to politics that can be related to the values of those involved in *political life* are: «nationalism, ideological value orientation, moral values intertwined with ideology, radical anti-nationalism, injustice, corruption, chaos, notoriety, manipulation».

External circumstances determine the lives of members of society who are in fact the victims of decisions of politicians. Due to the free right to vote, members of society can have a voice in political life, they can prevent turf wars, but only if they have a need to do so. Unfortunately, this cannot be said of the Hungarian society in Transcarpathia. The authors of the articles argue that one of the main factors in the development of a

* «Durak» is a Russian card game.

healthy set of values is social and family upbringing, thus supporting Lakoff's¹⁶ assumption that people's moral perceptions can be traced back to the family model.

With all this in mind, the characteristics/typical norms of behaviour that qualify *individuals* in the political and social context of Transcarpathia have been collected: «*ready to support immorality, weakness, loyalty, preservation/abandonment of identity, sense of duty to the nation, no resistance (submission), credulity, lack of social awareness, irresponsibility, barbarism, awareness/ignorance, desire for profit, greed, degradation, glorification of the criminals in power, corruptness, narrow-mindedness, primitiveness, no ideologically motivated protests, deception of our neighbour, indifference, passivity, alienation, compromise with power, improvident, no ambition, greed, ignorance, Judas (traitors), seduction, lack of discipline*».

The concepts listed above revolve around the right/wrong exercise of power, influence, money, national identity, national consciousness, which can be clearly linked to the political context. Based on this, we can support our hypothesis that the context determines how we conceptualize a certain concept, in this case the concept of morality. The results of a questionnaire survey conducted by Lechner in 2011¹⁷ also prove this, as it turned out that according to the respondents interviewed in Transcarpathia, a moral person is: «*honest, fair, considerate, sensitive, helpful, well-educated, modest, respectful, well-mannered, trustworthy, law-abiding, good-natured, has faith, fair, non-ostentatious, sincere, empathetic, courteous, benevolent, kind, faithful, selfless, adheres to the principles of truth, upright, religious, adheres to basic norms, moves within legal limits*».

The immoral person, on the other hand, is «*unscrupulous, liar, offensive, dishonest, uncharacteristic, self-deprecating, ostentatious, dishonest, sinful, hypocritical, thief, adulterous, disrespectful, malicious, evil, shameless, offensive, selfish, does not take care of one's family, flirts with another spouse, disloyal, untrustworthy, guided by selfish interests, lawless, greedy, tyrant, free-spoken*».

Comparing the list of concepts, the differences are clear. In the articles on politics, for example, we did not find any mention of the sanctity of the family, of religious values. However, the general concepts do not clearly outline the concepts related to power, influence and money.

It is also clear from the corpus of inquiry that although each newspaper article was born in the external political context outlined above, we can still find differences in the concepts that dominate each article. The conceptual framework/cultural model marked in the title defines the additional cognitive mechanisms, conceptual metaphors, metonymies that help us in our conceptualization activities. Moreover, it is characteristic that throughout an article or paragraph the reader moves within a conceptual system (often indicated in the title) or an idealized cognitive model.

... *Lviv megyében a 2012-es választások legelterjedtebb technológiáját **Aranyhal-nak** nevezik. A tehetsős jelölt egy-két év alatt dolgozza meg a maga járásait. A nevét viselő játékonysági alapítványon keresztül szponzorálja a templomot, a kultúrház tatarozását, számítógépeket vesz az iskolának. A krözusok egyike még a havat is eltakarította a hegyi*

¹⁶ Lakoff G. *Moral politics: how liberals and conservatives think*. Chicago: University of Chicago Press, 2002. 512 p.

¹⁷ Lechner I. *Politikai erkölcs – és ami mögötte van – a kárpátaljai magyar nyelvű sajtó anyagán vizsgálva. Nyelvi sokszínűség Európában / szerk.: R. Pletl, I. K. Nagy. Kolozsvár: Scientia Könyvkiadó, 2015. P. 67–77.*

utakról. ('... In Lviv County, the most popular strategy for the 2012 elections is called **'Gold fish'**. The wealthy candidate develops his districts in a year or two. Through the charitable foundation that bears his name, he sponsors the church, renovates the culture house and buys computers for the school. One of the moneybags has even had snow cleared from mountain roads').

Ez a politotechnológia az olyan **halászatra** emlékeztet, amikor **réseket vágnak a nádasban**. A **halakat** néhány napon keresztül búzával vagy borsóval **etetik be**. Majd eljön az a bizonyos **X nap**, s a **halász** ügyesen kifogja az irtásokból a **pontyokat**. A látvány lenyűgöző. Eljön a nap, amikor mindnyájan úgy érezzük majd magunkat, mint azok a bizonyos **pontyok a sütőben**, akiket **rászoktattak az ingyen borsóra** ...* ('This strategy is reminiscent of fishing by **cutting through the reeds**. The **fish** are **baited** with wheat or peas for a few days. Then comes the day **X**, and the **fisherman** cleverly catches the **carp** from the reeds. The spectacle is stunning. The day will come when we will all feel like those **carp in the oven** who **have been hooked on free peas**').

... Ennek ellenére az ukrán politikai elit egészét mint osztályt szemlélve az embernek az a makacs érzése támad, mintha annak a «szuverenitás», az «emberi jogok», a **«külpolitikai irányvonal»** egy étlap kínálatát jelentenék, amelyet kívülről akarnak rájuk tukmálni. Ha a Földön lenne még **édenkert**, az ukrán csinovnyikok bizonyára elsőként nyújtanák be a **jelentkezési kérelmüket**, azonnal hozzálátva a **faültetéshez**, a csupa gödör autópályák mentén abban a reményben, hogy ha az **angyali felügyelőség** nem is nyitja meg a határokat a **paradicsomi almák és nektárok exportja** előtt, legalább az ingatlanvásárlást engedélyezni fogja ott**. ('... Nevertheless, looking at the whole Ukrainian political elite as a class, one gets the strange feeling that 'sovereignty', 'human rights', '**foreign policy**' are a menu of food that outsiders what to force down on their throats. If there were still a **Garden of Eden** on Earth, the Ukrainian officials (chynovnyky) would surely be the first **to apply**, immediately starting **to plant trees** along the potholed motorways in the hope that, if the **angelic inspection** does not open the borders to the **export of apples and nectars from paradise**, it will at least allow the acquisition of immovable property there ...').

This serves as proof that the context is always constructed and shaped by those involved in the situation, in this case the authors and analysts.

In a number of cases, it has also been proved that a statement cannot be interpreted without common background information.

... **Mezsigorje** ... mi mindent jelent ez a szó az ukrán szívnek! A fényűző rezidencia a korrupció szimbóluma. Mezsigorje majdhogynem a rezsim fő büntette. Mezsigorje az évszázad lopása. Már is meg van ígérve, hogy a haladó erők győzelme után Mezsigorjét visszaadják az ukrán népnek. Igaz, a népnek csak azt lehet visszaadni, ami az övé volt. Mi legyen akkor Viktor Fedorovics családi birtokával? ...*** ('... **Mizhhiria** ...how warm this word is to the Ukrainian heart! A luxurious residence is a symbol of corruption. Mizhhiria is almost the major crime of the regime. Mizhhiria is the theft of the century. It is already promised that, after the victory of the rising power, Mizhhiria will be returned to the Ukrainian people. True, the people can only be given back what was once theirs. What shall then happen to Viktor Fedorovich's family estate? ...')

* Választások 2012 – Játsszunk durákat hamiskártyásokkal.

** Hatalomról Ukrajnában és az ukrán hatalomról.

*** A «saját» és a saját.

... *A jelenlegi vezetői garnitúra magát mint hatékony csapatot reklámozza, ez a hatékonyság azonban a régi szovjet típusú hatékonyságot jelenti. Ez a kalapács hatékonysága, amellyel szeget lehet beverni, vagy, az ütés erejétől függően, beindítható egy gép, szétmorzsolhatók az ujjak. Ennél összetettebb tevékenységhez – tudományos fejlődésre, ötletek generálására, az információs tér irányítására s végül társadalomtervezésre – azonban nem alkalmas ez a megközelítés ...** ('... *The current leaders promote themselves as an efficient team, but this is the old Soviet efficiency. It's the efficiency of hammer that enables you to hammer in a nail, or, depending on the force of the hit, to start a machine, to crush fingers. However, this approach is not suitable for more complex activities such as scientific development, idea generation, management of the information space and, ultimately, social planning. ...*').

Those who does not know what the highlighted terms mean, have never heard about their history, does not understand its historical significance, does not know how they can be related to political power and society. However, in the continuation of the articles, it is possible to follow well the way in which the author constructs in the reader the fragment of knowledge that has been activated in his mind, thus making the information interpretable for the readers.

Summary. In the course of the study, the views of cognitive pragmatics were supported, according to which:

- moving from context to language, the effect of context on our conceptualization can be identified and demonstrated;
- the context determines the way we construct the meaning for ourselves;
- in the process of interpretation, we pay attention to the elements that are relevant to us in a given situation.

Our initial research questions have been answered, but further studies are needed to draw general conclusions.

REFERENCES

- Hosszú, H. (2008). *Évértékelő beszédek. Az országértékelők kognitív mintázatai 2005–2007 között*. Retrieved from <http://www.meltanyosság.hu/files/meltany/imce/evertelobeszedekek.pdf> [in Hungarian].
- Illés, É. (2012). Approaches to context. In S. Kleinke, Z. Kövecses, A. Musolff, V. Szelid (Eds), *Cognition and culture* (pp. 19–27). Budapest: ELTE Eötvös Kiadó [in English].
- Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in culture: universality and variation*. Cambridge: Cambridge University Press [in English].
- Kövecses, Z. (2010). A new look at metaphorical creativity in Cognitive Linguistics. *Cognitive Linguistics*, 21 (4), 655–690 [in English].
- Kövecses, Z. (2012). *Creating metaphor in context*. In S. Kleinke, Z. Kövecses, A. Musolff, V. Szelid (Eds.), *Cognition and culture* (pp. 28–43). Budapest: ELTE Eötvös Kiadó [in English].

* Hatalomról Ukrajnában és az ukrán hatalomról.

Kövecses, Z. (2015). *Where metaphors come from: Reconsidering context in metaphor*. New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1080/10926488.2015.1074808> [in English].

Kövecses, Z. (2017). Levels of metaphors. *Cognitive Linguistics*, 28 (2), 321–347. <https://doi.org/10.1515/cog-2016-0052> [in English].

Kövecses, Z. (2020). *Extended conceptual metaphor theory*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108859127> [in English].

Kövecses, Z., & Benczes, R. (2010). *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó [in Hungarian].

Lakoff, G. (2002). *Moral politics: how liberals and conservatives think*. Chicago: University of Chicago Press [in English].

Lakoff, G., & Johnson, M. (1999). *Philosophy in the flesh*. New York: Basic Books [in English].

Lechner, I. (2015). Politikai erkölcs – és ami mögötte van – a kárpátaljai magyar nyelvű sajtó anyagán vizsgálva. In R. Pletl, I. Nagy (Eds.), *Nyelvi sokszínűség Európában* (pp. 67–77). Kolozsvár: Scientia Könyvkiadó [in Hungarian].

Lechner, I. (2019). Az erkölcs fogalma politikai kontextusban. In I. Cserniczkó, A. Márku (Eds.), *A nyelvészet műhelyeiből: Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból* (pp. 212–222). Uzhhorod: Autdor-Shark [in Hungarian].

Lechner, I. (2021). Az erkölcs erő fogalmi metaforára épülő laikus modellek a magyar és a német nyelvben. *Argumentum*, 17, 706–725. DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2021/36 [in Hungarian].

Lechner, I., & Huszti, I. (2021a). The role of context and relevance in translating European Union texts. *Messenger of Kyiv National Linguistic University. Series Philology*, 24 (1), 83–95. [https://doi.org/10.32589/2311-0821.24%20\(1\).2021.236087](https://doi.org/10.32589/2311-0821.24%20(1).2021.236087) [in English].

Lechner, I., & Huszti, I. (2021b). The Role of Context in Creating Meaning. In T. Kalyniuk, T. Bodnarchuk (Eds.), *Language and Speech: Fundamental Paradigms of Development* (pp. 161–173). Kamianets-Podilskyi: Ruta [in English].

Pragglejaz Group. (2007). MIP: A Method for Identifying Metaphorically Used Words in Discourse. *Metaphor and Symbol*, 22 (1), 1–39 [in English].

Steen, G. J. (2011). Metaphor, Language, and Discourse. *Processes, Discourse Processes*, 48, 585–591. DOI 10.1080/0163853X.2011.606424 [in English].

Tátrai, Sz. (2004). A kontextus fogalmáról. *Magyar Nyelvőr*, 128, 479–494 [in Hungarian].

Widdowson, H. G. (2004). *Text, context, pretext*. Oxford: Blackwell Publishing [in English].

Widdowson, H. G. (2007). *Discourse analysis*. Oxford: Oxford University Press [in English].

Ілона ЛЕХНЕР*доктор філософії у галузі мовознавства**доцент кафедри філології**Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II**ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7235-6506>**e-mail: lechner.ilona@kmf.org.ua***Андрій ПЕТРУШИНЕЦЬ***магістр філології**Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II**ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9882-693X>**e-mail: petrusinec.andras@kmf.org.ua***КОГНІТИВНЕ ЛІНГВІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ
ПОНЯТТЯ «МОРАЛЬ» У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ**

Розглянуто концепцію моралі в політичному контексті з погляду когнітивної прагматики у політичному дискурсі. Ознайомлено з літературою за темою, проаналізовано тексти газетних статей політичної тематики, опубліковані на угорських порталах новин Закарпаття з метою представлення ролі контексту у процесі концептуалізації. Поставлено за мету відповісти на запитання: чи по-різному ми трактуємо поняття «мораль» у нашому повсякденному житті та з позиції політики і які супутні поняття з'являються з позиції моралі в політичному контексті? Для цього було проаналізовано 15 політичних статей – це передовсім ті, що класифікують і критикують українське суспільство й угорську меншину, аналізують владу та соціальні відносини. У ході дослідження в тексті статей було виділено частини, де фігурують відповідні цьому контексту поняття, пов'язані з мораллю. На другому етапі систематизовано метафоричні мовні вирази та розкрито зв'язки між концептуалізацією та контекстом порівняно з результатами попередніх досліджень.

Теоретичну основу дослідження узагальнено на основі праць Джорджа Лакоффа, Марка Джонсона, Золтана Ковечеша й Альберта Віддовсона. Під час аналізу дотримано процесу MIPVU, щоби визначити, які мовні вирази є метонімічними та/або метафоричними, удосконалено метод процесу ідентифікації метафор, який розробила група Pragglejaz (2007). У результаті дослідження підтверджено теорію Лакоффа (2002) про те, що поняття моралі людей пов'язане зі схемами політичного мислення. Крім того, підтримано ідеї про те, що, переходячи від контексту до мови, можна встановити та продемонструвати його вплив на нашу концептуалізацію.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, когнітивна прагматика, контекст, мораль, концептуалізація, політичний дискурс.

Тимофій ГАВРИЛІВ

*доктор філологічних наук, старший науковий співробітник
старший науковий співробітник відділу української літератури
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0277-2448>
e-mail: havryliv9@gmail.com*

ДВА «КІНЦІ СВІТУ»: АПОКАЛІПСА ЯК КОД МОДЕРНІСТИЧНОЇ ПОЕЗІЇ ТА ЇЇ ФУНКЦІОНАЛИ

Досліджено апокаліптичний код модерністичної поезії на прикладі вірша «Кінець світу» українського поета-модерніста, уродженця Лемківщини Богдана Ігоря Антонича й однойменного вірша німецького поета-експресіоніста єврейського походження, представника апокаліптичної течії в німецькому експресіонізмі Якоба ван Годдіса. Виділено естетичний, соціокритичний та есхатологічний функціонали апокаліптичного коду модерністичної поезії, проаналізовано характерні вербальні практики, висвітлено зв'язок між лексико-семантичним рівнем і рівнем поетикальної семантики. Розкрито механізми образотворення, виділено притаманні апокаліптичному мовленню образи, здійснено детальний образно-семантичний, контекстний і культурно-історичний аналізи апокаліптичної тематики, визначено культурно-референційне поле апокаліптичного коду модернізму.

Вказано, що експресіонізм піддає релігійну апокаліпсу потужній реінтерпретації, з одного боку, секуляризуючи релігійний аспект, з другого – суттєво розширюючи референційне поле введенням знаків і символів інших культур, вірувань, міфологій, а також синтезуючи на їхній основі нову апокаліптичну візію, яка, не покидаючи художнього простору, не претендує на ту якість, що була визначальною для християнської апокаліпси. Стверджено, що експресіонізм перетворює апокаліпсу з есхатологічної невідворотності на місткий, семантично насичений культурний код як сукупність символів і смислів, а також їхніх комбінацій, що через мову (мову слів, мову зображення, мову просторових об'єктів, мову акустичних і візуальних одиниць) генерують певну картину світу.

Досліджено випрацювану в експресіонізмі формально й образно розмаїту, субстанційно, однак, гомогенну поетику апокаліптичного візіонерства. Встановлено: 1) апокаліпса апелює до стихій, повертає світ, зокрема світ образного мовлення до есенційного – води і вогню, грому небесних височин і гуркоту земних глибин; 2) на природні стихії накладаються знаки та символи культури, відбувається динамізація останніх, мета якої – їхнє остихійнення, залучення в апокаліптичний алгоритм; 3) символи і знаки культури втрачають нарощену сторіччями стабілізаційну семантику й повертаються до нуртливої есенційності.

Відзначено, що, по-різному вирішуючи естетичне завдання, «Кінець світу» Богдана Ігоря Антонича і «Кінець світу» Якоба ван Годдіса по-різному пропорціонують соціокультурний та есхатологічний функціонали.

Ключові слова: модернізм, експресіонізм, поезія, апокаліпса, код, функціонал, референційне поле.

Доба модернізму – одна з найскладніших, найбільш багатограних та найпродуктивніших в історії світової культури, «глобальний рух у суспільстві і культурі» (*a global movement in society and culture*), що витворив нове уявлення про «досвід та вартості сучасного індустріального життя» (*experience and values of modern industrial life*)¹. Модернізм виявив себе в усіх царинах творчого духу людства: малярстві, архітектурі, літературі, музиці, філософії, господарстві. Зародившись у Європі, він уплинув на культурне життя далеко поза межами континенту. Яскравим прикладом цього можна вважати японський модернізм, притаманний для творчості таких художників слова, як Акутагава Рюноске (芥川 龍之介) чи – почасти – Дзюнітіро Танідзакі (谷崎 潤一郎).

Ми використовуємо «модернізм» як сукупний термін на позначення літературних напрямів, течій та шкіл кінця XIX ст. й особливо першої третини XX ст. Загалом історики літератури пропонують для модернізму, для якого використовують термін «літературний модерн», ширші хронологічні межі: в Гуго Фридриха (Hugo Friedrich) вони охоплюють другу половину XIX ст. і першу половину XX ст.², у Сильвіо Віетти (Silvio Vietta) – все XIX ст. і значну частину другої половини XX ст.³, тоді як у рецензії Моріса Дікстейна (Morris Dickstein)⁴ на книжку Ентоні Кроніна (Anthony Cronin) про Семюела Бекета (Samuel Beckett), у якій Кронін називає Бекета «останнім модерністом», підводячи цим риску під модернізмом 80-ми роками XX ст.⁵, та Ентоні Меллорса (Anthony Mellors)⁶ сягають сьогодення.

Експресіонізм, який заторкнув усі основні форми літератури, – частина модернізму. Настроєва амплітуда модернізму сягає від життєствердження (менше) до скепсису, самосумніву, песимізму (більше). Есхатологічне сприйняття – один із визначальних маркерів модерністичного світопрочитання. Есхатологія як система поглядів про кінець світу, джерела яких – у релігії, охоплює широкий спектр уявлень: від власне релігійних до світсько-профаних, які проговорюють кінець історії, загибель людства і кінець світу.

Апокаліпса – наріжний експресіоністичний дискурс. Рекуруючи до Об’явлення (Одрокровення) Івана Богослова та старобіблійних картин покари, експресіонізм піддає релігійну апокаліпсу потужній реінтерпретації, з одного боку, секуляризуючи релігійний аспект, з другого – суттєво розширюючи референційне поле введенням знаків і символів інших культур, вірувань, міфологій, а також синтезуючи на їхній основі нову апокаліптичну візію, яка, не покидаючи художнього простору, не претендує на ту

¹ Art Term: Modernism. URL: <https://www.tate.org.uk/art/art-terms/m/modernism> (дата звернення: 19.04.2022).

² Friedrich H. Die Struktur der modernen Lyrik. Von der Mitte des neunzehnten bis zur Mitte des zwanzigsten Jahrhunderts. Reinbek, 2006. 331 s.

³ Vietta S. Die literarische Moderne. Eine problemgeschichtliche Darstellung der deutschsprachigen Literatur von Hölderlin bis Thomas Bernhard. Stuttgart: Metzler, 1992. 361 s.

⁴ Dickstein M. «An Outsider to His Own Life». Books. The New York Times. August 3, 1997. Section 7. P. 11.

⁵ Cronin A. Samuel Beckett. The Last Modernist. London; New York: Harper Collins, 1996. 645 p.

⁶ Mellors A. Late modernist poetics: From Pound to Prynne. Manchester: Manchester Univ. Press, 2005. 230 p.

якість, що була визначальною для християнської апокаліпси. Експресіонізм перетворює апокаліпсу з есхатологічної невідворотності на місткий, семантично насичений культурний код як сукупність символів і смислів, а також їхніх комбінацій, що через мову (мову слів, мову зображення, мову просторових об'єктів, мову акустичних і візуальних одиниць) генерують певну картину світу⁷. Ця метаморфоза підставова для розуміння суті цього явища. Виділяю естетичний, соціокритичний та есхатологічний функціонали апокаліптичного коду модерністичної поезії. У подальшому їх буде детально проаналізовано на прикладі відповідних зразків експресіоністичної лірики.

Експресіоністична апокаліпса опікується літературним моделюванням кінця світу. Сумарність випродукованих нею апокаліптичних візій утворює поетику апокаліпси, що живиться загальнокультурною і партикулярно-літературною традицією, водночас творчо переосмислюючи її. Внаслідок такого переосмислення апокаліпса як культурний код набуває нової якості. Продемонструю це на прикладі лірики українського поета-модерніста, уродженця Лемківщини Богдана Ігоря Антонича і німецького поета-експресіоніста єврейського походження Якоба ван Годдіса (Jakob van Hoddis), а саме їхніх віршів із тожденою назвою «Кінець світу».

Між обома віршами пролягла чверть сторіччя. Коли «Кінець світу» Якоба ван Годдіса з'явився на початку «експресіоністичного десятиріччя», як традиційно ось уже впродовж сотні років називає проміжок між 1910 р. і 1920 р. німецьке літературознавство (період найбільшого розквіту експресіонізму в Німеччині)⁸, то «Кінець світу» автора «Зеленого євангелія» та «Сурм останнього дня» підсумовує добу європейського експресіонізму, що в українській літературі породила не менш значущі, а з погляду поетики незрівнянно яскравіші зразки, даючи змогу схарактеризувати український експресіонізм як *поетичний експресіонізм* (не у формально-жанровому, а у феноменологічному сенсі й категоріях естетичної вибагливості), роблячи український поетичний експресіонізм, попри спорідненість з іншими європейськими культурами і вбудованість в європейське культурне тло, явищем унікальним, відмінним від німецького, польського, румунського, чеського й іспанського експресіонізмів (у цих літературах він найяскравіше виражений), починаючи від таких найпоетичніших зразків українського експресіонізму, як новела «Я (романтика)» Миколи (Фігільова) Хвильового і новели та новелетки Степана (Олексюка) Тудора, до творів таких репрезентантів українського експресіонізму, як Василь Стефаник й Осип Турянський. До кола українських експресіоністів належить також Богдан Ігор Антонич, значна частина творів якого близька до експресіонізму або його репрезентує.

Важливість дослідження поезії Богдана Ігоря Антонича пояснюється естетико-феноменологічною самоцінністю віршів поета, вбудованістю поезії Антонича в широке тло доби, а також впливом, який його вірші справили і справляють на різні покоління українських письменників, зокрема на українську поезію сьогодення. Видання творів Антонича давали нові імпульси вивченню його творчості, нетривалої за часом і тим інтенсивнішої за змістом та поетичними чеснотами. Поява

⁷ Foucault M. Les mots et les choses: Une archéologie des sciences humaines. Paris: Gallimard, 1966. 400 p.

⁸ Anz Th. Der Sturm ist da. Die Modernität des literarischen Expressionismus. *Literarische Moderne. Europäische Literatur im 19. und 20. Jahrhundert* / Hg.: R. Grimminger, J. Murasov, J. Stückrath. Reinbek: Rowohlt, 1995. S. 257–283; Anz Th. *Literatur des Expressionismus*. 2. Aufl. Stuttgart: J. B. Metzler, 2010. 276 s.

2009 р. повного зібрання творів відкрила нові можливості для літературознавчого опрацювання доробку поета. До творчості вихідця з Лемківщини зверталися в різний час Іван Огієнко, Ірина Вільде, Святослав Гординський, Богдан Рубчак, Ігор Калинець, Микола Неврлий, Марина Новикова, Микола Ільницький. Антиноміям поетичного світу Антонича присвячена монографія польської дослідниці Лідії Стефановської (Lidia Stefanowska)⁹, критичний огляд якої подає, зокрема, Микола Ільницький у передмові до повного видання творів поета¹⁰.

Сплеск наукового зацікавлення творчістю митця відбувся протягом останніх десятиріч. Окремим граням творчості Богдана Ігоря Антонича присвячені наукові розвідки Наталії Варич («Трансцендентність як основа метафоротворення в поезії Богдана-Ігоря Антонича»)¹¹, Олександра Кирильчука, рецептивна естетика («“Книга лева” Богдана-Ігоря Антонича в історико-рецептивному аспекті»)¹², Яни Рубан («Особливості стилю як елементу авторської свідомості у поезії Богдана-Ігоря Антонича»)¹³, Наталії Якубчак («Поетика ліричного циклу Богдана-Ігоря Антонича»)¹⁴, Ірини Мороз («Експериментаторство Богдана-Ігоря Антонича в жанрі сонета»)¹⁵, Ірини Скрипник («Концепт книги в міфологічному хронотопі текстів Б.-І. Антонича та Б. Шульца»)¹⁶, Остапа Сливинського («Богдан-Ігор Антонич і польські поети-модерністи: літературний діалог у контексті епохи»)¹⁷. Те, що в основі більшості наукових розвідок лежать рецептивна естетика, феноменологічно-герменевтичні, жанрознавчі та діалогічно-інтертекстові підходи, зумовлено природою творчого генія, якому вони присвячені.

Вірш «Кінець світу» Богдана Ігоря Антонича датований 4 січня 1936 р. і вперше опублікований у «Назустріч» 1938 р., тобто після смерті автора, з такою редакторською приміткою: «До друку готуються два посмертні видання поезій Богдана Ігоря Антонича. Завдяки прихильності рідні покійного маємо оце змогу помістити в цьому та в дальших числах нашого журналу ще недруковані вірші цього видатного поета, що показують його творчість у новому світлі»¹⁸. Йдеться

⁹ Стефановська Л. Антонич. Антиномії. Київ: Критика, 2006. 312 с.

¹⁰ Ільницький М. Від «дочасного світла» до «сурм останнього дня». *Богдан Ігор Антонич. Повне зібрання творів*. Львів: Літопис, 2009. С. 6–7.

¹¹ Варич Н. Трансцендентність як основа метафоротворення в поезії Богдана-Ігоря Антонича. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія*. Харків, 1999. Т. 8. С. 173–180.

¹² Кирильчук О. «Книга лева» Богдана-Ігоря Антонича в історико-рецептивному аспекті. *Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство*: зб. наук. праць. Рівне: Вид-во РДГУ, 2007. Вип. 17. С. 18–29.

¹³ Рубан Я. Особливості стилю як елементу авторської свідомості у поезії Богдана-Ігоря Антонича. *Літературознавчі обрії. Праці молодих учених*. Київ, 2010. Вип. 18 / наук. ред. М. М. Сулима. С. 86–91.

¹⁴ Якубчак Н. Поетика ліричного циклу Б.-І. Антонича. *Наукові записки НАУКМА. Філологічні науки*. Київ: Києво-Могилянська академія, 2005. Т. 48. С. 24–31.

¹⁵ Мороз І. Експериментаторство Богдана-Ігоря Антонича в жанрі сонета. *Слово і час*. 2012. № 3. С. 70–73.

¹⁶ Скрипник І. Концепт книги в міфологічному хронотопі текстів Б.-І. Антонича та Б. Шульца. *Слово і час*. 2012. № 10. С. 12–23.

¹⁷ Сливинський О. Богдан-Ігор Антонич і польські поети-модерністи: літературний діалог у контексті епохи. *Слово і час*. 2012. С. 74–83.

¹⁸ Назустріч. 1938. 15 січня. С. 4. Цит. за: Богдан Ігор Антонич. *Повне зібрання творів*. С. 862.

про збірки віршів «Зелена євангелія» та «Ротації». До останньої входить вірш «Кінець світу».

Обидві збірки перебувають у взаємній діалогічній напрузі. Філософія метаморфози, покладена в їхню основу, розкривається на різний лад: близькості до природи і життєствердності «Євангелія» («Життя по грецьки біос»¹⁹) протистоїть свідомісна есхатологія «Ротацій». Водночас збірки відповідають принципу єдності у протиставі. «Євангелія» містить вірші апокаліптичної тематики, яка найширше розкрита у «Ротаціях». Так, «Молитва за душі топільниць»²⁰ репрезентує твори апокаліптичної бібліотеки експресіонізму, у яких опрацьований мотив Офелії, порівняймо, наприклад, із віршами «Смерть закоханих у морі» («Der Tod der Liebenden im Meer»²¹) та «Офелія» («Orhelia»²²) раннього експресіоніста, чи не найяскравішого представника неігрової апокаліпси в німецькій ліриці Георга Гайма (Georg Heym).

Домінантна пора доби в цей останній період творчості Антонича – ніч. Фізичний вечір життя переплітається з вечором метафізичним, темрява згущується. Апокаліпса як код – із проблемою скінченності людського життя, кінець світу – з кінцем індивіда. Ліричний суб'єкт підсумовує й осмислює свій земний шлях, риторичні питання (форма) набувають екзистенційної об'ємності (зміст). Поет покидає світ і спільноту людей у сумніві щодо свого доробку, випитує в майбутнього своїх потенційних читачів. Рецептний запит адресований у невідомість до прийдешніх поколінь. Питання ліричного суб'єкта – хто його читатиме і чи взагалі хтось цікавитиметься його творчістю, коли самого поета вже не стане. Це також питання пам'яті про життя після життя – життя через творчість у людській (індивідуальній та спільнотній) пам'яті. Індивідуалізована і камерна, позбавлена апокаліптичної космічності, художньо здеестетизована й риторично-філософськи замортизована, приватна апокаліпса тим безпосередніше виражає трагізм людини як істоти, яка усвідомлює власну скінченність, не маючи при цьому інструментів фізичного подолання власної скінченності й компенсуючи неможливість фізичного подолання власної скінченності актом віри (релігія) або чином творчості (поезія):

Закінчуючи
 Хто ж потребує слів твоїх?
 чи той, хто важить хліб і сіль,
 чи той, що відсотки рахує,
 чи той, що у безсонну ніч
 бунтарські зазиви друкує,
 чи той, кого гарячка палить
 і з голоду запеклий вже,
 чи той, що чорні тюрми валить,
 чи той, що тюрми береже?²³

¹⁹ Антонич Б. І. Повне зібрання творів. Львів: Літопис, 2009. С. 197.

²⁰ Там само. С. 224–225.

²¹ Heym G. Dichtungen und Schriften. Hamburg; München: Heinrich Ellermann, 1964. Bd. 1. Lyrik. S. 151–152.

²² Ibid. S. 160–161.

²³ Антонич Б. І. Повне зібрання творів. С. 241.

Благовіщенна тональність «Зеленого євангелія» контрапунктує з апокаліптичними сурмами «Ротацій». Частину поезій, створених у той самий час, введено до «Євангелія», частину – до «Ротацій». В одних віршах закладається протосфера, у якій кшталтуватиметься апокаліптичний код інших. Ця протосфера передбачає розмивання просторових і часових меж, коли «...І день не день, і ніч не ніч, і спів не віщий нам»²⁴.

Ніч – сон – смерть: у багатьох культурах спорідненість сну та смерті закорінена архетипно і присутня в міфологічних протонаративах. Функціонування поезії, структура поетичного образотворення споріднена зі сновидінням і є особливим різновидом мріяння. Прикметно, що в деяких мовах сон та мрія виражаються однією лексемою. Так, німецьке Traum означає і мрію, і сон, як і англійське dream, у коло значень якого входить також візія, адже мрія дотична до візіонерства. Візіонерство – вищий ступінь мріяння, яким буденно-профанне мріяння виводиться у релігійний, філософський та поетичний виміри. І релігійне, і філософське візіонерство послуговується мовленням, дуже близьким до поетичного. Експресіонізм випрацював формально й образно розмаїту, субстанційно, однак, гомогенну поетику апокаліптичного візіонерства. Дотична до песимістичної складової модерністичного світопрочитання, ця поетика водночас виходить за межі песимізму і входить у простір, що його Фрідріх Ніцше (Friedrich Nietzsche) помістив поза добром та злом, поза охопністю категоріями етики – як певний інакший досвід, який у своїй суті не є досвідом суто естетичним, проте послуговується естетичними категоріями, цим робочим інструментом за браком придатнішого²⁵.

Апокаліпса апелює до стихій, повертає світ, зокрема й світ образного мовлення до есенційного – води і вогню, грому небесних височин і гуркоту земних глибин. На природні стихії накладаються знаки та символи культури, відбувається динамізація останніх, мета якої – їхнє остихійнення, залучення в апокаліптичний алгоритм. Символи і знаки культури втрачають нарощену сторіччями стабілізаційну семантику й повертаються до нуртливої есенційності «Гремить підземний лоскіт здаля» (природа) / «вдаряє в мури буря дзвонів» (культура, в якій поєдналися урбанно-профанне (міські мури) та релігійно-сакральне (церковні дзвони))²⁶.

Поряд із суто літературно-стилістичною складовою естетичний функціонал апокаліптичного коду Антонича містить низку референцій, які вводять текст у культурно-історичний контекст доби, в якій жив та творив поет, і в ширшу тяглість культури як багатотисячолітньої традиції, щоб, виростаючи з національного, локального й містечкового, крисань і саней, лемківської епіфанії Бога, який народився в містечку Дуклі, піднятися в універсальність понадбар'єрного діалогу (над бар'єрами мов та епох).

Крук – символ, який віщує лихо, відсилає до широкого діапазону поезії: від Тараса Шевченка до Едгара Аллана По (Edgar Allan Poe) з хрестоматійним віршем «The Raven» («Крук»/«Ворон»), у якому ворон виконує функцію просторово-орнітологічної експлікації негативного / песимістичного стану людської свідомості. Символіка і всі апелювання в «Кінці світу» Антонича блискуче вмотивовані. Так, крук з'являється на початку вірша, адже він – провісник: «Мов буря плахта, хмара

²⁴ Антонич Б. І. Повне зібрання творів. С. 222.

²⁵ Nietzsche F. *Jenseits von Gut und Böse: Vorspiel einer Philosophie der Zukunft*. München: Goldmann, 1999. 334 s.

²⁶ Антонич Б. І. Повне зібрання творів. С. 239.

круків/ сідає на дахах бриластик»²⁷. Гарпагони й калібани відсилають до історії європейської літератури – комедії «Скнари» Мольєра (Molière / Jean-Baptiste Poquelin) і драми «Буря» Вільяма Шекспіра (William Shakespeare). Діахронія культурних референцій структурована у зворотному напрямку – із сучасності в минуле: від Мольєра і Шекспіра до гетер, як у Стародавній Греції називали освічених незаміжніх жінок, які вели вільне життя, і сарданапалів, від імені асирійського царя VII ст. до Р. Х. Ця глибинна культурна етимологія нуртує під номінальною семантикою зовнішніх (поверхневих) експлікацій, згідно з якою «гарпагон» означає «скнара», «калібан» – «покруч», «гетера» – «повія», «сарданапал» – «розпусник». Негативні семантичні експлікації посилюються кінцесвітніми знаками, один із них – хвороби, які до того ж не є стилістичними фігурами, а перебувають у прямому причинно-наслідковому зв'язку з розпусністю («люїзи» – сифіліс). Рух навспак негативними лексематичними регістрами одночасно мовби оголює, усуває культурне нашарування за нашаруванням, здійснює працю, що уподібнює поета до археолога. Така законтекстуваність додатково естетизує апокаліпсу, роблячи її кодом культури і так разом із соціокритичним пом'якшуючи есхатологічний функціонал.

Наприкінці здійснюється лексематичний стрибок у сучасність. Запозичує поет, з одного боку, в окцидентальній бібліотеці, з другого – в арсеналі засобів власної доби. Технічні новації використовуються не для відвернення катастрофи, а для посилення апокаліптичного ефекту: «... місто котиться в провалля/ під лопіт крил і мегафонів»²⁸. Мегафони – атрибути масовості, масовізація – чинник тоталітаризації. Масовість присутня від першого рядка вірша у вигляді множини головних атрибутів апокаліпси, починаючи від хмари круків першого рядка першої строфи, через гарпагонів, калібанів, гетер, сарданапалів і завершуючи лопотом крил та мегафонів. Феномен маси як керованої, що якоїсь миті стає некерованою, руйнівної стихії цікавив мислителів, сучасників Антонича, які й самі були причетними до світу художньої літератури загалом та модернізму й експресіонізму зокрема, а їхні есеї сповнені поетикальних чеснот. У масі відбувається дегуманізація людини – людське «я» розчиняється в екстазі множинності. Тоді як Хосе Ортега-і-Гассет (José Ortega y Gasset) наголошує на бунтівному характері маси, яка відбирає вплив в аристократії (деєрархізованість маси проти єрархічних моделей суспільної організації)²⁹, Еліас Канетті досліджує момент переходу маси з величини керованої і маніпульованої до некерованої автогенеративної стихії³⁰.

Множині порочності протистоїть одинина пророка і міста, у той же час ліричний суб'єкт виносить себе (власну індивідуальність) за дужки змальованого у вірші апокаліптичного дійства, причому пророк і місто вступають у поле негаційної напруги, понадто одинина міста незіставна з трагічною самотністю пророка, адже місто інкорпорує множинність негативних чинників. Пророк і місто опиняються на протилежних берегах, формально їх розведено в різні кінці вірша як певного графічного, образного та смислового простору. Одинина пророка й одинина міста утворюють клямру для множинності розпутників, гарпагонів, гетер, сарданапалів.

²⁷ Антонич Б. І. Повне зібрання творів. С. 238.

²⁸ Там само. С. 239.

²⁹ Ортега-і-Гассет Х. Бунт мас. Нью-Йорк: Видання Організації Чотирьох свобод України, 1965. 158 с.

³⁰ Канетті Е. Маса і влада. Київ: Альтернативи, 2001. 416 с.

Однина Сонця та Землі розпартикуляризована й так скасована та введена у множинність: «Земля розкрила зворів пащі», а «сонця коло» «розбите в кусні»³¹. Фігура пророка з'являється внаслідок порівняння: «... і місяць, звівши сині руки, немов пророк, став місто клясти». Алітерація «місяць» – «місто» акустично цементує їхню позицію контрагентів. Проте найважливіша роль множини – у перекиданні містка від естетичного до есхатологічного функціоналу.

Вірш «Кінець світу», створений 1910 р., побачив світ 11 січня 1911 р. на шпальтах берлінського часопису «Der Demokrat». Менш звано, що він мав додаткову назву «Zeitschrift für freiheitliche Politik und Literatur» («Часопис ліберальної політики та літератури»). Це важлива обставина, що дає змогу усвідомити близькість, а також взаємодію тогочасних літератури та політики і розвіяти враження про модернізм як про явище аполітичне, як це виникає на основі творів Марселя Пруста (Marcel Proust), Вірджинії Вулф (Virginia Woolf) чи Джеймса Джойса (James Joyce). Таке уявлення спрощує суть модернізму як явища комплексного, з великою стильовою і світоглядною амплітудою, загерметизовує його в його феноменності, ускладнюючи позиціонування в соціально-політичний котекст доби.

Саме німецький модернізм був найближчим до політичних процесів, його взаємодія з політикою – найінтенсивнішою і найрозгалуженішою. Виразним прикладом взаємодії літератури й політики можна вважати постать Ернста Толлера (Ernst Toller), німецького драматурга й одного з чільних діячів Мюнхенської республіки рад. Без політичного виміру годі досягнути відрухову естетику німецького експресіонізму, в основі якої лежить критика німецького міщанства, що має в Німеччині тривалу і яскраву традицію, яка відносить нас до романтизму з його критикою філістерства й ще далі в минуле – до періоду постання і розквіту гуманістичної літератури з такими хрестоматійними зразками, як «Похвала глупоті» і «Корабель дурнів» Себастьяна Бранта (Sebastian Brant). Варто зазначити, що ця критика – невід'ємна складова формування урбанного простору, вона супроводжувала його. Іншою найвідомішою складовою та символом цього процесу було славетне магдебурзьке право, сформована ще в Середньовіччі система міського самоврядування – одна з найпоширеніших правових систем на теренах Європи, що заторкнула й українські землі. Дух магдебурзького права влився в урбаністичні поезії Богдана Ігоря Антонича, ним просякнені міські вірші поета, його вплив простежується і в тематичному, і в естетичному плані: магдебурзьке право співформує образ та звукопис міського ландшафту.

Для осягнення феномена німецького експресіонізму важливо усвідомлювати тяглість традиції, що в такому вигляді не властива жодному іншому європейському письменству, у якому наявні і модернізм загалом, і експресіонізм зокрема, і більшість інших напрямів, стилів, течій, близькість та спорідненість яких закладає підоснови для розмови про єдність Європи через Європу культури, про родинну Європу культури, яку у вужчому центрально- та східноєвропейському контексті обґрунтовував Чеслав Мілош (Czesław Miłosz), слушно сконфронтувавши питання естетики з питанням етики³², що стало визначальним в інтелектуальному дискурсі,

³¹ Антонич Б. І. Повне зібрання творів. С. 239.

³² Мілош Ч. Родинна Європа / пер. з пол.: Л. Стефановська, Ю. Іздрик. Львів: Літопис, 2007. 390 с.

починаючи з пізніх 40-х. Досить згадати Теодора В. Адорно (Theodor W. Adorno) і його критику неможливості конвенційного писання після Аушвіца, якою естетику піддано радикальній етичній ревізії³³. Мусимо усвідомлювати, що від другої половини ХХ ст. естетика все частіше й невідворотніше піддається випробуванню етикою, чого в такій наполегливості та з такою об'ємністю не відбувалося ніколи досі. Етика стала наріжним каменем естетичної теорії Т. Адорно³⁴.

Тео Бук (Theo Buck) пише про неймовірний вплив («*ein Gedicht, das unter den kulturell Interessierten eine unglaubliche Wirkung auslöste*»³⁵), Стефан Вечорек (Stefan Wiczorek) уточнює, що вірш викарбував стиль цілого покоління і цілої епохи другої декади ХХ ст. («*prägte den expressionistischen Generations- und Epochenstil im zweiten Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts*»)³⁶, а Петер Рюмкопф (Peter Rühmkopf) називає «Кінець світу» найславетнішим віршем німецького експресіонізму («*berühmtestes Gedicht des deutschen Expressionismus*»³⁷). Наголошування на неймовірному впливі цього вірша в сучасній науці (Т. Бук, С. Вечорек) та літературі (П. Рюмкопф) повторює й закріплює визнання, яке «Кінець світу» здобув від перших хвилин оприлюднення. Упродовж 110 років (!) рецептивна естетика фіксує незмінно високий статус цього вірша. Без «Кінця світу» годі уявити й опрацювати німецький експресіонізм. «Кінець світу» відкриває «Сутінки людства» (1919), найрепрезентативнішу та найважливішу антологію німецької експресіоністичної лірики, упорядником якої виступив Курт Пінтус (Kurt Pinthus).

Успіх вірша та його вплив на сучасників (і письменників, і читачів) підтверджується з різних джерел. Франц Пфемферт (Franz Pfemfert), літературний редактор часопису «Der Demokrat», ще 1918 р. зазначав: «Цей вірш геніального Якоба ван Годдіса започаткував у січні 1911 р. ЛІРИКУ АКЦІОНІЗМУ, яка тепер називається “експресіоністичною”. Без Якоба ван Годдіса годі уявити нашого Альфреда Ліхтенштайна [Alfred Lichtenstein – Т. Г.], більшість “прогресивних” ліриків»³⁸. Навіть тоді, коли експресіоністична доба через табузацію і переслідування авторів у період Третього Райху випала з наукового й культурного обігу, «Кінець світу», на що вказує відповідна вікіпедійна стаття, був одним із нечисленних текстів, що їх

³³ Adorno Th. W. Kulturkritik und Gesellschaft. *Soziologische Forschung in unserer Zeit. Leopold von Wiese zum 75* / Hg. K.G. Specht. Geburtstag. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften, 1951. S. 228–240.

³⁴ Див.: Lyrik nach Auschwitz. Adorno und die Dichter / Hg. P. Kiedaisch. Stuttgart: Reclam, 1995. 160 s.; Johann W. Das Diktum Adornos. Adaptionen und Poetiken. Rekonstruktion einer Debatte. *Epistemata Literaturwissenschaft*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2018. Bd. 892. 310 s.; Hofmann K. Poetry after Auschwitz – Adorno's Dictum. *German Life and Letters*. 2005. Vol. 58. Issue 2. S. 182–194.

³⁵ Buck Th. Jakob van Hoddis. «Weltende» (1910). *Theo Buck. Streifzüge durch die Poesie: Von Klopstock bis Celan. Gedichte und Interpretationen*. Köln; Wien: Böhlau, 2010. S. 191.

³⁶ Wiczorek St. Jakob van Hoddis. «Weltende». *Schlüsselgedichte. Deutsche Lyrik durch die Jahrhunderte: Von Walther von der Vogelweide bis Paul Celan* / Hg.: J. Emklaar, H. Ester, E. Tax. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2009. S. 125.

³⁷ Rühmkopf P. Zur Teilnahmslosigkeit erstarrt. Jakob van Hoddis: «Weltende». *Rühmkopf P. Strömungslehre I. Poesie (= dnb 107)*. Reinbek, 1978. S. 143.

³⁸ Raabe P. Jakob van Hoddis. Weltende. Die zu Lebzeiten veröffentlichten Gedichte. Zürich: Arche, 2001. S. 9. «Dieses Gedicht des genialen Jakob van Hoddis leitete, im Januar 1911, die AKTIONSLYRIK ein, die jetzt das Schlagwort “expressionistische” Lyrik nennt. Ohne Jakob van Hoddis wäre unser Alfred Lichtenstein, wären die meisten “fortschrittlichen” Lyriker undenkbar».

зберегла zdeформована/репресована культурна пам'ять спільноти («Близько 1950 р. лише вірш “Кінець світу” і шістнадцять віршів однойменної збірки, яку опублікував 1918 р. Франц Пфемферт, була znana серед загалу»)³⁹. Вже сам факт створення окремої вікіпедійної статті, присвяченої цьому віршу, вказує на його значущість.

Критика міщанства (бюргерства) виявилася не лише в поезії та естетиці, а й у буденному чині – анаграмуванні власних імені та прізвища: «Зміна прізвища обірвала зв'язок з його добре влаштованою бюргерською єврейською сім'єю»⁴⁰. Одним із перших про неймовірний вплив цього вірша написав Йоганнес Роберт Бехер (Johannes Robert Becher), сучасник ван Годдіса, який починав експресіонізмом, а згодом перетворився у Східній Німеччині на «царя від культури» (*culture tsar*), за висловом Пітера Фріца (Peter Fritzsche)⁴¹. Бехер не шкодує суперлятивів в оцінці впливу вірша на колег-літераторів і пише про абсолютне захоплення та метаморфозу, яку спричинив «Кінець світу», вживаючи слово «метаморфоза» у значенні «преображення»: «Мені бракує поетичної сили, аби поновити вплив того вірша, про який говоритиму. Я перенапружу найсміливішу фантазію моїх читачів, намагаючись змалювати чар, який ніс у собі вірш “Кінець світу” Якоба ван Годдіса. Здавалося, ці дві строфи, ці вісім рядків перетворили нас на інших людей, піднесли нас зі світу глухого міщанства, який ми зневажали, не знаючи, як із нього визволитися. Ці вісім рядків спокусили нас. Нова й нова краса відкривалася нам у цих восьми рядках, ми наспівували їй, бурмотіли, белькотіли, насвистували, йшли з цими вісьмома рядками на вустах до церкви, сиділи, нашіптуючи їх на велосипедних перегонах»⁴². Бехер, безпосередній очевидець і літературний діяч експресіоністичної доби, також свідчить, що ціле покоління сучасників зазнало диводійного перетворення завдяки одному-єдиному двострофникові з катренів із кільцевою римою, компактність якого складає враження усиченості, не доведеності до кінця, раптової обірваності, мовби вже так сигналізуючи кінцесвітню безодню.

На відміну від Антонича, у вірші якого апокаліпса зарепрезентована у вигляді великої строкатої процесії гріхів і пороків, що закінчується в безодні, коли розверзається земля, «Кінець світу» ван Годдіса побудований значно камерніше. В Антонича домінує есхатологічність, споріднена з релігійно-міфологічними кінцесвітніми уявленнями, у яких, зрештою, робить структурні й образні запозичення, у ван Годдіса на перший план виступає ігровий вимір апокаліпси.

³⁹ Hoddiss J. van. Weltende. URL: [https://de.wikipedia.org/wiki/Weltende_\(Jakob_van_Hoddiss\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Weltende_(Jakob_van_Hoddiss)). (дата звернення: 20.04.2022). «Um 1950 sind lediglich noch das Gedicht *Weltende* und die sechzehn Gedichte umfassende gleichnamige Sammlung, die 1918 von Franz Pfemfert publiziert wurde, weiteren Kreisen bekannt».

⁴⁰ Buck Th. Jakob van Hoddiss. S. 191.

⁴¹ Fritzsche P. Reading Berlin 1900. Harvard: Harvard University Press, 1996. P. 13.

⁴² Becher J. R. Das poetische Prinzip. Berlin: Aufbau-Verlag, 1957. S. 103–104: «Meine poetische Kraft reicht nicht aus, um die Wirkung jenes Gedichtes wiederherzustellen, von dem ich jetzt sprechen will. Auch die kühnste Phantasie meiner Leser würde ich überanstrengen bei dem Versuch, ihnen die Zauberhaftigkeit zu schildern, wie sie dieses Gedicht «Weltende» von Jakob van Hoddiss für uns in sich barg. Diese zwei Strophen, o diese acht Zeilen schienen uns in andere Menschen verwandelt zu haben, uns emporgehoben zu haben aus einer Welt stumpfer Bürgerlichkeit, die wir verachteten und von der wir nicht wussten, wie wir sie verlassen sollten. Die acht Zeilen entführten uns. Immer neue Schönheiten entdeckten wir in diesen acht Zeilen, wir sangen sie, wir summten sie, wir murmelten sie, wir piffen sie vor uns hin, wir gingen mit diesen acht Zeilen auf den Lippen in die Kirchen, und wir saßen, sie vor uns hinflüsternd, mit ihnen beim Radrennen».

Якоб ван Годдіс – фундатор і найяскравіший представник ігрової апокаліпси в німецькомовному експресіонізмі. Саме ігрова складова апокаліпси – наріжний камінь соціокритичного функціоналу. Процесії в добу Антонича – передусім релігійно-християнські. Процесія в його вірші «Кінець світу» відсилає до біблійних міст, у яких взяли верх нечесність та розпуста і які за це були покарані руїною, занепадом, зникненням. Так, уже тут, біля самих джерел, місто й апокаліпса поєднані. І біблійна, і експресіоністична – урбанні, їхній лексичний та образний ряд законтатований на урбанній субстанції, на зіткненні структурованості та стихійності. Місто мислиться як порочне у своїй істоті.

Вже в першому рядку вірша «Кінець світу» ван Годдіса відбувається порушення звичного плину речей. Що означає «Із бюргера злітає капелюх»? Це – порушення норми, втручання стихії у структурованість міщанського побуту, конфронтація структурованості та стихійності (фізично-явищний вимір), порядку й хаосу (соціополітичний) і кроносу та хаосу (міфологічний). Кронос давньогрецької міфології – бог початку і кінця, який сполучає дві протилежності.

Капелюх – символ стабільності та статечності. Ван Годдіс – виточений соціальний критик. Епоха міщанської стабільності добігає кінця, за зовнішньо-атрибутивною репутабельністю криється лукавість і нещирість міщанської світобудови, а позаяк нещирість, то й нестабільність. Бюргерство – храм на піску. Те, що в релігійних і міфологічних наративах набуває епопейного розмаху, у ван Годдіса діється за умовчанням, уся ця традиція у його вірші імплікативна, есхатологічний функціонал підпорядкований соціокритичному – критиці філістерства. Мало того, атрибут репутабельності та стабільності перетворюється на інструмент руйнування стабільності й урбаністичної субстанції як частини цієї стабільності.

Якоїсь миті ван Годдіс, вивільняючи демона стихії, вивільняє біблійні конотації, рекуруючи до потопу – однієї з головних сцен апокаліптичного наративу, яка на противагу абсолютній безмежності апокаліпси Івана Богослова виявляє не лише руйнівний, а й очисний (пургаторійний) та рятівний виміри, причому рятівний виразно домінує і є властивим змістом послання. Проте вже наступної миті вивільнена стихійність повертається назад у камерність, а разом із нею поновлюється ігровий вимір апокаліпси. Він промаркований і в найвирішальнішу мить найбільшого вербального остихійнення: всі страхиття, що діються, прочитані (*liest man*). Їхній статус газетного повідомлення послаблює есхатологічний незмір апокаліпси:

Dem Bürger fliegt vom spitzen Kopf der Hut,
In allen Lüften hallt es wie Geschrei,
Dachdecker stürzen ab und gehn entzwei
Und an den Küsten – liest man – steigt die Flut.

Der Sturm ist da, die wilden Meere hupfen
An Land, um dicke Dämmer zu zerdrücken.
Die meisten Menschen haben einen Schnupfen.
Die Eisenbahnen fallen von den Brücken⁴³.

⁴³ Van Hoddis J. Weltende. Gesammelte Dichtungen. Zürich: Die Arche, 1958. S. 7.

Із бюргера злітає капелюх,
Щось свище дико і наводить жах,
Додолу валиться за дахом дах,
Потоп – чит. – вводить береги у рух.

Вже буря тууут, все море їй належить,
І дамби не витримують комизу.
Людей лоскоче панібратський нежить.
Трамваї падають з мостів донизу⁴⁴.

По-різному вирішуючи естетичне завдання, «Кінець світу» Богдана Ігоря Антонича і «Кінець світу» Якоба ван Годдіса також по-різному пропорціонують соціокультурний та есхатологічний функціонали.

REFERENCES

- Adorno, Th. W. (1951). *Kulturkritik und Gesellschaft*. In K. G. Specht (Ed.), *Soziologische Forschung in unserer Zeit. Leopold von Wiese zum 75. Geburtstag* (pp. 228–240). Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften [in German].
- Antonych, B. I. (2009). *Povne zibrannia tvoriv*. Lviv: Litopys [in Ukrainian].
- Anz, Th. (1995). Der Sturm ist da. Die Modernität des literarischen Expressionismus. In R. Grimminger, J. Murasov, J. Stückrath (Eds.), *Literarische Moderne. Europäische Literatur im 19. und 20. Jahrhundert* (pp. 257–283). Reinbek: Rowohlt [in German].
- Anz, Th. (2010). *Literatur des Expressionismus* (2nd ed.). Stuttgart: J. B. Metzler [in German].
- Becher, J. R. (1957). *Das poetische Prinzip*. Berlin: Aufbau-Verlag [in German].
- Buck, Th. (2010). Jakob van Hoddiss. «Weltende» (1910). In Th. Buck, *Streifzüge durch die Poesie: Von Klopstock bis Celan. Gedichte und Interpretationen*. Cologne; Vienna: Böhlau [in German].
- Cronin, A. (1996). *Samuel Beckett. The Last Modernist*. London; New York: Harper Collins [in English].
- Dickstein, M. (1997, August 3). «An Outsider to His Own Life», Books. *The New York Times*, 7, 11 [in English].
- Fan Hoddys, Ya. (1997). Kinets svitu. In T. Havryliv, *Zakony heohrafii* (p. 57). Ivano-Frankivsk: Lileia-NV [in Ukrainian].
- Foucault, M. (1966). *Les mots et les choses: Une archéologie des sciences humaines*. Paris: Gallimard [in French].
- Friedrich, H. (2006). *Die Struktur der modernen Lyrik. Von der Mitte des neunzehnten bis zur Mitte des zwanzigsten Jahrhunderts*. Reinbek: Rowohlt Taschenbuch [in German].
- Fritzsche, P. (1996). *Reading Berlin 1900*. Harvard: Harvard University Press [in English].
- Heym, G. (1964). *Dichtungen und Schriften* (Vol. 1). Hamburg; Munich: Heinrich Ellermann [in German].

⁴⁴ Фан Годдіс Я. Кінець світу. Гаврилів Т. Закони географії. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. С. 57.

Hofmann, K. (2005). Poetry after Auschwitz – Adorno's Dictum. *German Life and Letters*, 58 (2), 182–194 [in German].

Ilnytskyi, M. (2009). Vid «dochasnoho svitla» do «surm ostannioho dnia». In *Bohdan Ihor Antonych. Povne zibrannya tvoriv* (pp. 6–7). Lviv: Litopys [in Ukrainian].

Johann, W. (2018). *Das Diktum Adornos. Adaptionen und Poetiken. Rekonstruktion einer Debatte. Epistemata Literaturwissenschaft* (Vol. 892). Würzburg: Königshausen & Neumann [in German].

Kanetti, E. (2001). *Masa i vlada*. Kyiv: Alternatyvy [in Ukrainian].

Kiedaisch, P. (Ed.). (1995). *Lyrik nach Auschwitz. Adorno und die Dichter*. Stuttgart: Reclam [in German].

Kyrylchuk, O. (2007). «Knyha leva» Bohdana-Ihoria Antnonycha v istoryko-retseptyvnomu aspekti. *Aktualni problemy suchasnoi filolohii. Literaturoznavstvo*, 17, 18–29 [in Ukrainian].

Mellors, A. (2005). *Late modernist poetics: From Pound to Prynne*. Manchester: Manchester Univ. Press [in English].

Milosh, Ch. (2007). *Rodynna Yevropa* (L. Stefanovska, Yu. Izdryk, Trans.). Lviv: Litopys [in Ukrainian].

Moroz, I. (2012). Eksperymentatorstvo Bohdana-Ihoria Antnonycha v zhanri soneta. *Slovo i chas*, 3, 70–73 [in Ukrainian].

Ortega-y-Gasset, J. (1965). *Bunt mas*. New York: Vydannia Organizatsii Chotyriokh Svobid Ukrainy [in Ukrainian].

Raabe, P. (2001). *Jakob van Hoddis. Weltende. Die zu Lebzeiten veröffentlichten Gedichte*. Zürich: Arche [in German].

Ruban, Ya. (2010). Osoblyvosti stuliu yak element avtorskoï svidomosti u poezii Bohdana-Ihoria Antnonycha. *Literaturoznavchi obrii: pratsi molodykh uchenykh*, 18, 86–91 [in Ukrainian].

Rühmkorf, P. (1978). Zur Teilnahmslosigkeit erstarrt. Jakob van Hoddis: «Weltende». In P. Rühmkopf. *Strömungslehre I. Poesie (= dnb 107)*. Reinbek [in German].

Skrypnyk, I. (2012). Kontsept knyhy v mifolohichnomu khronotopi tekstiv B.-I. Antnonycha ta B. Shultsa. *Slovo i chas*, 10, 12–23 [in Ukrainian].

Slyvynskyi, O. (2012). Bohdan-Ihor Antnonych i polski poety-modernisty: literaturnyi dialoh u konteksti epokhy. *Slovo i chas*, 3, 74–83 [in Ukrainian].

Stefanovska, L. (2006). *Antonych. Antynomii*. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].

Van Hoddis, J. (1958). *Weltende. Gesammelte Dichtungen*. Zürich: Die Arche [in German].

Varych, N. (1999). Transtsendentnist yak osnova metaforotvorennia v poezii Bohdana-Ihoria Antnonycha. *Zbirnyk Kharkivskoho istoryko-filolohichnoho tovarystva*, 8, 173–180 [in Ukrainian].

Vietta, S. (1992). *Die literarische Moderne. Eine problemgeschichtliche Darstellung der deutschsprachigen Literatur von Hölderlin bis Thomas Bernhard*. Stuttgart: Metzler [in German].

Wieczorek, St. (2009). Jakob van Hoddis. Weltende. In J. Emklaar, H. Ester, E. Tax (Eds.), *Schlüsselgedichte. Deutsche Lyrik durch die Jahrhunderte: Von Walther von der Vogelweide bis Paul Celan*. Würzburg. Königshausen & Neumann [in German].

Yakubchak, N. (2005). Poetyka lirychnoho tsykladu Bohdana-Ihoria Antnonycha. *Naukovi zapysky NauKMA*, 48, 24–31 [in Ukrainian].

Tymofii HAVRYLIV

*Doctor of Sciences in Philology, Senior Researcher
Senior Researcher Fellow at the Department of Ukrainian Literature
I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0277-2448>
e-mail: havryliv9@gmail.com*

TWO «END OF THE WORLD»: APOCALYPSE AS A CODE OF MODERN POETRY AND ITS FUNCTIONALS

The apocalyptic code of modernist poetry is studied on the example of the poem «The End of the World» by the Ukrainian modernist poet, a native of Lemkivshchyna Bohdan Ihor Antonych, and a poem of the same name by a German expressionist poet of Jewish origin, a representative of the apocalyptic Aesthetic, socio-critical and eschatological functionalities of the apocalyptic code of modernist poetry are singled out, characteristic verbal practices are analyzed, the connection between lexical-semantic level and the level of poetic semantics is highlighted, mechanisms of formation are revealed, a detailed figurative-semantic, contextual and cultural-historical analysis of apocalyptic themes was carried out, the cultural-reference field of apocalyptic speech of modernism was determined.

It is pointed out that expressionism subjects the religious apocalypse to a powerful reinterpretation, on the one hand secularizing the religious aspect, on the other – significantly expanding the field of reference by introducing signs and symbols of other cultures, beliefs, mythologies, and synthesizing a new apocalyptic vision space, does not claim the quality that was decisive for the Christian apocalypse. It is argued that expressionism transforms the apocalypse from eschatological inevitability into a capacious, semantically rich cultural code as a set of symbols and meanings, as well as their combinations, that through language (language of words, image language, language of spatial objects, language of acoustic and visual units) world.

The formally and figuratively diverse, substantially, however, homogeneous poetics of apocalyptic visionary work developed in expressionism has been studied. It is established that 1) the apocalypse appeals to the elements, returns the world, in particular the world of figurative speech to the essential – water and fire, the thunder of heavenly heights and the roar of the earth's depths; 2) signs and symbols of culture are superimposed on natural elements, the latter is dynamized, the purpose of which is to calm them down, to involve them in the apocalyptic algorithm; 3) symbols and signs of culture lose the centuries-old stabilizing semantics and return to dull essence.

Methods of textual, contextual, functional, poetic, semantic analysis, hermeneutic and poststructuralist methods are used.

It is noted that Bohdan Ihor Antonych's «The End of the World» and Jakob van Goddys's «The End of the World» also solve socio-cultural and eschatological functionalities in different ways.

Keywords: modernism, expressionism, apokalypse, code, functional, reference field.

УДК 930.85 (477.83-25:477.83/.860"13/20")
DOI: 10.33402/ukr.2022-36-256-274

Роман ГОЛИК

*доктор історичних наук
старший науковий співробітник відділу нової історії України
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3123-1920>
e-mail: roman_holyk70@ukr.net*

СИСТЕМА, МОЗАЙКА, КАЛЕЙДОСКОП: МОВНА, ЛІТЕРАТУРНА ТА КУЛЬТУРНА ІСТОРІЯ ЛЬВОВА Й ГАЛИЧИНИ ЯК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА

Порушено питання методологічних підстав і синтезу досліджень Львова й Галичини. Досліджено, як на різних етапах розвивалися й розвиваються зараз львовознавчі та галичинознавчі студії, окреслено мапи вивчення Львова й Галичини: від текстів старшого покоління дослідників цієї проблематики XIX – середини XX ст. до праць науковців кінця XX – початку XXI ст. Визначено тематичні ніші цієї мапи: студії над соціальною історією, мовою, літературою, книжною культурою та іншими феноменами. Наголошено на інституційно-професійному поділі досліджень, існуванні інформаційних бар'єрів між філологами, істориками, лінгвістами і культурологами; україністами, полоністами, германістами, спеціалістами з історії культури Центрально-Східної Європи тощо.

Коротко проаналізовано світовий та український досвід побудови комплексних схем історії міст і регіонів як соціальних, мовних, культурних, літературних центрів, а також підходи до написання різного типу історій мов та літератур як соціальних явищ. Зроблено теоретичну спробу змоделювати й об'єднати різні виміри соціальної, культурної, мовної, літературної історії Львова й Галичини загалом. Зазначено, що початки цієї комплексної й скомплікованої історії треба виводити з книжно-літературної спадщини, соціальної і політичної історії середньовічної «Прото-Галичини» та Львова. Її описано крізь призму руської (української) традиції на першому етапі й поступового розриву з цією традицією, її латинізацією, германізацією та полонізацією після 1340-х років. З'ясовано специфіку пізньосередньовічної та ранньомодерної історії Руського воєводства, роль руської (української), польської та інших книжних культур у функціонуванні тогочасного соціуму. Виявлено взаємовпливи між латинською та поствізантійською культурними спадщинами Львова й краю у цей період.

Простежено основні зміни в розвитку культури, мови, літератури та книжної продукції в контексті австрійського Львова і новоутвореної Галичини й Володимирії після 1772 р. і до 1918 р. Накреслено основні характеристики розвитку мовної та культурної ситуації Львова й регіону в час Першої світової війни та міжвоєнний. Звернено увагу на глибинні трансформації в етносоціальній, культурній, мовній і літературній сферах життя міста під час та після Другої світової війни. Розкрито

й порівняно основні параметри радянської та пострадянської мовної, культурної, літературної ситуацій.

Ключові слова: Львів, Галичина, історія, мова, література, культура.

Місто/край як текст і місце творення текстів – актуальна проблема на стику літературознавства, (соціо)лінгвістики й історіографії. Львів та вся Галичина як особливі пункти на перехресті народів і культур – вигідні об'єкти для міждисциплінарних студій. Багатомовність, багатокультурність та «багатолітературність» міста й регіону (особливо в діяхронному плані) давно привертають увагу літературознавців, лінгвістів та істориків, а тому майже аксіоматичні. Однак невирішеною залишається низка питань. Зокрема, за якою моделлю можна синтезувати й синхронізувати мовну, культуру та літературну історію міста й краю як полілог мов, культур і літератур? Мета статті – проаналізувати досягнення в галузі львово- й галичинознавства, й розглянути перспективи їх синтезу й синхронізації, накладаючи уявну мапу дослідженого на карту наукових перспектив та взявши за основу мовно-літературний аспект.

Мапа досліджень: сучасні українські наукові студії. Ментальну мапу студіювання мов, літератур і культур на території Львова й Галичини формують (щонайменше) два великі дослідницькі масиви: філологічний, поділений на лінгвістичну, літературознавчу та фольклористичну парадигми, та історичний, зосереджений довкола історії книжної культури й (меншою мірою) соціальної історії письменства, історії мистецтва тощо¹. У літературознавчій парадигмі можна виділити кілька напрямів. Серед них, зокрема, студії руського та польського літературного Львова середньовіччя й раннього Нового часу, однак вони все ще не надто розбудовані. Літературний Львів XIX–XX ст. має більшу й ширшу традицію вивчення². Студії над львівським міським фольклором представлені відносно меншою кількістю публікацій³. Мовне поле львово- й галичинознавства також досліджене неоднорідно⁴.

¹ У статті названо лише імена дослідників, які займаються вказаною проблематикою. Детальну бібліографію та її аналіз див.: Голик Р. Й. Культурна пам'ять і Східна Європа: писемна культура та формування суспільних уявлень в Галичині. Львів, 2015. С. 20–42.

² У працях Миколи Ільницького, Григорія Грабовича, Стефанії Андрусів, Данила Ільницького, Івана Лучука, Тимофія Гавриліва – з українського боку, Марії Кланської (Maria Kłańska), Катажини Котинської (Katarzyna Kotyńska) та Ольги Гнатюк (Ola/Aleksandra Hnatiuk) у польському науковому дискурсі й Алоїза Вольдана (Alois Woldan) – в австрійському. Щодо Львова див.: Ільницький М. Драма без катарсису: Сторінки літературного життя Львова першої половини XX століття. Львів, 1999. Кн. 1; Ільницький М. Драма без катарсису: Сторінки літературного життя Львова другої половини XX століття. Львів, 2001. Кн. 2. Щодо Галичини див.: Письменство Галичини в міжкультурній взаємодії / упоряд. Т. Гаврилів. Львів, 2015.

³ Передусім дослідженнями Єжи Габелі (Jerzy Habela) та Зофії Курцової (Zofia Kurzowa) (польський), Ольги Харчишин й Романа Кирчіва (український фольклор Львова).

⁴ У польській лінгвістиці мовна ситуація Львова стала предметом наукових студій уже доволі давно – щонайменше від праць Зофії Курцової та Ельжбети Смулкової (Elżbieta Smulek/Smułkowa), Юзефа Косця (Józef Kości), а з другого боку, Януша Рігера (Janusz Rieger) та його учнів. Натомість в українстиці її репрезентують публікації Міхаеля Мозера (Michael Moser), Наталії Хобзей, Ганни Дидик-Меуш, Тетяни Ястремської, Ксенії Сімович, Галини Сікори та Людмили Підкуймухи, Олени Гузар, а також давніші праці Михайла Лесіва, Софії Рабій, Марії Пшепорської, Ярослава Рудницького й ін. Водночас українське мовознавство сконцентроване

Історія Львова та історіографія історії Львова мають чи не найбільшу традицію⁵. Проте інтерес соціальних істориків, істориків культури до мовної та літературної тем (наприклад, в окремих працях Вільяма Ріша (William J. Risch), Андрія Заярнюка), а істориків літератури та мови до власне історико-соціокультурних феноменів (як в Олі Гнатюк, Марка Андрейчика (Mark Andruczyk) все ще доволі невеликий. Можна стверджувати навіть про існування певних методологічних бар'єрів, що досі відокремлюють львовознавців: філологів, істориків, лінгвістів і культурологів (в одній площині) та українців, полоністів, германістів, спеціалістів з історії культури Центрально-Східної Європи (в іншій).

Мапа моделей: світовий та український досвід. Щонайменше з часу публікації «Осені середньовіччя» Йохана Гейзінги (Johan Huizinga)⁶ між істориками, філологами (а частково й мистецтвознавцями) триває дискусія: чи та як можна вписувати історію літератури й мови в історичний контекст⁷? У світовій та українській лінгвістиці існує кілька типів історій літератури і функціє різне розуміння того, що таке література взагалі. Більша частина «літературної історії» – масштабні історичні наративи, які склалися ще у XIX – на початку XX ст. Переважно зорієнтовані на схеми, які пропонує історія естетики, точніше історія літературних стилів, напрямів, методів. В одних випадках такі історії – поєднання традиційної схеми еволюції європейської естетики (від античності до постмодерну і постпостмодерну/метамодерну) з позитивістичною фактографічною канвою (датами, постатями, текстами, подіями окремої літератури чи всезагальною історією літератури), популярні в XIX – на початку XX ст. усезагальні (часто багатолістровані) історії літератури (тобто історії світової або ж європейської літератури), водночас частково також всезагальні історії мистецтва, культури загалом або книжно-писемної зокрема. Цю схему переносили й на локальні історії красного письменства. Згодом

не так на вивченні історико-лінгвістичної урбаністики, як на проблемах говорів української мови сільської місцевості.

⁵ Від робіт Луції Харевічової (Łucja Charewiczowa) та Александра Чоловського (Aleksander Czołowski) в першій половині XX ст. до праць Ярослава Ісаєвича, Мирона Капрала, Ігоря Скочиляса, Володимира Александровича, Мар'яни Долинської, Ірини Замостяник, Ольги Гуль, Василя Кметя, Ореста Зайця, Оксани Вінніченко, Олени Аркуші, Мар'яна Мудрого, Ірини Орлевич, Віктора Голубка, Романа Генєги, Софії Дяк, Андрія Заярнюка, Казімежа Карольчака (Kazimierz Karolczak), Лукаша Томаша Сроки (Łukasz Tomasz Sroka), Анджея Бонусяка (Andrzej Bonusiak), Андреаса Каппелера (Andreas Kappeler), Гаральда Біндера (Harald Binder), Вільяма Ріша, Крістофа Міка (Christoph Mick) й Таріка Сиріла Амара (Tarik Cyril Amar). Поряд із ними Ярослав Ісаєвич, Яким Запаско, а згодом Богдан Якимович, Олександр Седляр, Микола Ільків-Свидницький, Едвард Ружицький (Edward Różycki) та його учні почали аналізувати історію книжно-писемної культури Львова як продукту історичних обставин. Див., зокрема: Charewiczowa Ł. *Historiografia i miłośnictwo Lwowa*. Lwów, 1938; Історія Львова: у 3 т. / редкол.: Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. Львів: Центр Європи, 2006–2007. Т. 1–3; Долинська М. Львів: простір на тлі мешканців (XIII–XIX ст.). Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2014.

⁶ Huizinga J. *The Waning of the Middle Ages*. London, 1924.

⁷ Частина істориків бачила й бачить тут «філологічний міраж», інша ж з ентузіазмом залучає літературні твори до історіографічних досліджень. Однак проблема залишається відкритою – передовсім через різне розуміння того, чим є історія літератури для істориків та «літераторів» (тобто літературознавців). (Див.: Історії літератури: зб. статей / упоряд.: О. Галета, Є. Гулевич, З. Рибчинська. Київ: Смолоскип; Львів: Літопис, 2010).

межі таких студій звузилися. В окремих дослідженнях історико-естетичного типу⁸ центральними стають лише знакові, репрезентативні тексти, через які дослідник намагається показати естетичні форми епохи та літературні методи їхньої реалізації, творчий метод і письмо. Така історія текстів близька до історичної текстології, історії ідей та ментальності, але не збігається з ними. Близька до такої «історичної текстології» також історія т. зв. загальних місць, літературних шаблонів*. Поряд із «всезагальними історіями» світової й локальних літератур існують родові й жанрові історії літератури прози й поезії, драми, а всередині них – часткові історії роману, новели, оповідання, поеми або сонета тощо. Опубліковані також історії окремих текстів та їхніх авторів, історії їхньої літературної кар'єри, місця в літературному каноні. Це – мікроісторії на тлі історій літератури, значна частина яких заторкує проблеми поетики та риторики. Знову ж таки, лише частина таких досліджень тяжить до широкого історико-культурного контексту. Інша – ближча до діахронної лінгвістики тексту**. Важливим компонентом студій стає також історична географія мови, культури й літератури чи її окремих жанрів⁹. Ще частина світових та європейських історій літератур намагається вписати красне письменство в соціологічну картину циркулювання культури – як соціолінгвістика описує функціонування мови в соціумі***. Проблематичним залишається питання мовної діахронії та історії, їхніх взаємозв'язків у комплексі історії мови/мовної історії¹⁰. Сучасні постмарксистські та немарксистські соціології літератури зорієнтовані переважно на теорії конструювання дискурсів, рецепцію літературних текстів чи

⁸ Наприклад, у «Mimesis» Еріха Авербаха (Erich Auerbach) («Mimesis. Dargestellte Wirklichkeit in der abendländischen Literatur», 1946).

* На матеріалі латинського середньовіччя прагнув вибудувати Ернст Роберт Курціус (Ernst Robert Curtius) з його книгою «Європейська література і латинське середньовіччя»/«Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter» (1948).

** При тому, що ближче дослідження до структурно-семіотичного чи лінгвістичного (наприклад, аналіз текстів у фольклористичі сюжетів Антті Аарне (Antti Amatus Aarne) або Володимира Проппа (Владимир Пропп), Клода Бремона (Claude Bremond) чи Альгірдаса Греймаса (Algirdas Julius Greimas), то більше віддаляється від історичного дослідження літератури, бо переходить у позачасову, панхронічну площину.

⁹ Moretti F. Atlas of the European Novel 1800–1900. London: Verso, 1998. 206 p.

*** Цих історій насправді не так багато, як традиційно-описових, і їхні автори або вивчають кругообіг текстів як інформаційних продуктів чи знакових упаковок (на зразок давнішої соціодинаміки культури Абраама Моля (Abraham Moles), або досліджують соціальний статус і дискурси продуцентів та споживачів цього продукту, літературні й читацькі кола як суспільні середовища, як Ян Станіслав Бистронь (Jan Stanisław Bystron), роль політико-ідеологічних чинників у формуванні та функціонуванні літератури. Частково такі історії близькі до соціології філософських ідей Ренделла Коллінза (Randall Collins) (див.: Collins R. The Sociology of Philosophies: A Global Theory of Intellectual Change, Belknap: Harvard University Press, 1998), частково – до соціології дискурсів Теуна Ван Дейка (Teun Van Dijk) та його школи. Популярні в середині–другій половині ХХ ст. марксистські соціології літератури Павла Сакуліна (Павел Сакулин), а згодом соціології роману Дьєрдя Лукача (Geörg Lukács) чи Люсьєна Гольдмана (Lucien Goldmann) поставили проблему залежності між економікою, соціумом, ідеологією та літературою надто гостро. Ці автори бачили в таких взаємозалежностях співвідношення бази, надбудови або ж шукали різні форми викривленої свідомості. Зрештою, це перетворилося на шаблон, який утратив свою привабливість.

¹⁰ Sanchez Carrión J. M. Las lenguas vistas desde la historia versus la historia vista desde las lenguas (o el giro copérmicano de un nuevo discurso social). *XI Congreso de Estudios Vascos: «Nuevas formulaciones culturales: Euskal Herria y Europa»*. Donostia, 1992. P. 89–143.

масивів текстів у руслі теорії соціолектів (як у соціолінгвістиці) або ж на модернізовану традиційну соціологію літератури.

Ще менш поширені хронологізовані історії красною письменства – історії літератури, вписані в історичну канву¹¹. Підхід авторів таких праць став чимось середнім між «чистою» історичною фактографією та «чистим» літературознавством*. Наразі існує щонайменше два підходи. Філологи розглядають літературний текст із погляду історичної поетики, структурного чи герменевтичного, лінгвістичного й текстологічного аналізів, біографістики, частково – історії читання та соціальної рецепції, сприймання літературних текстів. Натомість для сучасного історіописання літературні тексти, як і мовні практики, важливі в контексті нових чи відносно нових напрямів: історії ментальності, релігійності (духовних форм життя)¹². Приймемо за вихідний пункт, що література піддається діакронно-історичній класифікації, тому історія літератури у традиційному розумінні цілком можлива. У різних варіантах модерного історичного дискурсу література – це джерело реконструкції індивідуальних і суспільних очікувань, уявлень та переживань, емоційної атмосфери (з одного боку), матеріальної культури, побуту тої чи тої епохи (з другого). Стереометрична «культурна історія літератури» та мови мала би стати синтезом усіх цих тенденцій. Однак наразі це лише ідеал.

Доказ цього – українські історіографічний та історико-філологічний наукові досвіди. Впродовж XIX–XX ст. у цій сфері склалося кілька тенденцій чи напрямів. Один із них – умовно традиційний – це, власне, історії української літератури**. У

¹¹ Серед найвідоміших – «Нова історія французької літератури» (1989) (*A New History of French Literature* / ed. D. Hollier. 2 ed. Cambridge, Mass.; London, 1994). Кожен розділ і підрозділ цієї колективної роботи прив'язаний до певної дати в історії літературного процесу або життя його персонажів (авторів), однак їхній зміст не фактографічний, а радше культурологічно-узагальнювальний. Його центр – не постать, факт, подія, а загальна тенденція, до якої вони ведуть чи яку позначають.

* В Італії були опубліковані кілька книг зі серії «Історія літературних цивілізацій / “civiltà letteraria”» (античного Риму, Італії, Франції, Іспанії, Росії, а також України). Термін «літературна цивілізація» ближчий для істориків, аніж звичайний «література». Однак у більшості подібних текстів ідеться про літературу, на тлі якої з'являється цивілізація, а в інших – про цивілізацію/культуру, на тлі якої з'являється література. Натомість такі роботи, як «Західний канон» («*The Western Canon: The Books and School of the Ages*») Гаральда Блума (Harold Bloom), описують еволюцію літератури крізь призму її утвердження, ланцюжка її знакових постатей та книг, визнаних класичними серед художніх текстів.

¹² Таких, як історії ідей і концептів (Райнгарт Козеллек (Reinhard Koselleck)), історії повсякдення, історії емоцій (сміху та сліз), історії жінок й чоловіків, історії дитинства (як у роботах Філіпа Ар'єса (Philippe Ariès)), історії читання і писання, книговидавництва. Щонайменше від «Метаісторії» («*Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*») Гайдена Вайта (Hayden White) саме історіописання почали аналізувати крізь призму риторики літературного дискурсу, як один із його варіантів, і розглядати як поетику нової історії, так і романтизму. Девід Перкінс (David Perkins) поставив ще складніше запитання: чи можлива історія літератури загалом, якщо багато її підставових категорій, термінів та понять тепер здаються дуже дискусійними? (Perkins D. *Is Literary History Possible?* Baltimore; London, 1992).

** Його започаткувала ще львівська «Історія літератури руської» Омеляна Огоновського, зосереджена на фактографічному й біографічному (чи прозографічному) викладі матеріалу. Її центральний стрижень – переказування сюжетів художніх творів на тлі детальних життєписів їхніх авторів і короткого історичного тла. Писана у контексті галицького народоства й просвітництва, «Історія...» О. Огоновського була першим повним синтезом еволюції української

першій половині ХХ ст. історії літератури, що розбудовували народовську схему, вже мали опрацьований загальноукраїнський літературний канон*, поряд з яким сформувався літературний канон русофілів**. Водночас у чомусь подібна (але обернено-симетрична «з класово-марксистських позицій») схема була відображена в історіях літератури міжвоєнної підрадянської України***. Натомість галицькі історії української літератури орієнтувалися на народовецький канон та історико-соціальний підхід до мистецтва****. Після 1939 р. і по 1944 р. з'явилися різні версії еволюції літературного процесу в Галичині*****.

літератури, куди на той час ввели красне письменство та публіцистику, а інколи навіть науково-популярні тексти й пресу. Цей підхід був використаний і в «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.» Івана Франка (1910). Лапідарна, але насичена фактичним матеріалом, ця історія літератури чи не найпопулярніша серед істориків. При тім автор не забував ні тих, хто вже ввійшов до українського літературного канону, ні маловідомих авторів, звертаючи увагу і на масову культуру й письменство. Зрештою, ця книга була також формою втілення Франкової пам'яті, в якій утримувалася й систематизувалася велика кількість відомих і маловідомих постатей та текстів із Великої України й Австрійської, тобто Галичини, Буковини та Угорської Русі. Книга І. Франка була відзеркаленням загальноєвропейських тенденцій до створення популярних компактних історій національних літератур. Це виразилося в «Історії французької літератури» («Histoire de la Littérature Française») (1894) Гюстава Лянсона (Gustave Lanson), що з'явилася майже тоді ж, коли й Франковий текст.

* Він об'єднував літературу Наддніпрянщину й Наддністрянщину (від Несторового літопису до галицької літератури ХІХ ст.). Література Галичини була окремим сегментом цієї історії, що починався (орієнтовно) Галицько-Волинським літописом і через Маркіяна Шашкевича та «Руську трійцю» від до Івана Франка й «Молодої музи». Зрештою, один із «молодомузівців» – Богдан Лепкий – також укладав свої нариси українського письменства за цією схемою. Її застосовував й Олександр Барвінський, а розповсюдив Сергій Єфремов в «Історії українського письменства» (1919). Цей канон перекочував й у галицькі читанки, хрестоматії та шкільні підручники, передовсім до посібників Володимира Радзикевича. У Львові ж з'явилася «Історія української літератури» Михайла Возняка – своєрідний аналог складнішої для масового читача «Історії української літератури» Михайла Грушевського, який також розвивав таку схему.

** Він охоплював спільну давньоруську літературну спадщину, частину галицько-руського письменства ХІХ ст., зокрема твори романтиків кола «Руської трійці»: Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького, Івана Гушалевича, Миколи Устияновича, але акцентував передовсім на творчості свого промотора – Івана Наумовича та його послідовників у ХІХ–ХХ ст. Филипа Свистуна, Василя Ваврика. Ця лінія вписувала частину руської галицької літератури в «загальнооруський контекст», спочатку у праця Федора Арістова (Федор Аристов) (його незакінчені «Карпаторусские писатели»), а згодом – у короткому нарисі галицько-руської літератури («Краткий очерк галицко-русской письменности») Василя Ваврика, який фігурував і як Василій Ваврик.

*** У підручниках Володимира Коряка, Агапія Шамрая і Володимира Дорошкевича, де окремо йшлося про Галичину/Західну Україну.

**** Як у виданій уже в час Другої світової війни «Історії української літератури» (1941) Микола Гнатишака. Ї автор намагався відмежуватися від традиційної схеми та говорив про «староукраїнський стиль», візантійський стиль, український ренесанс, прагнучи довести свою розповідь до бідермайєру, романтики (романтизму), реалізму й «модерни» (модернізму). Частина цих підходів перекочувала й у галицькі підручники української поезики, стилістики й ритміки Володимира Дорошкевича (1923, 1924).

***** Більшість діаспорних історій літератури повторювали передвоєнні схеми, які запропонували Сергій Єфремов і Володимир Радзикевич. Частково це засвідчував енциклопедичний філадельфійський «Азбуковник» (1969–1973) – двотомний довідник за редакцією Богдана Романенчука, де історія літератури поставала у вигляді окремих гасел-концептів. Винятком була «Історія української літератури» Дмитра Чижевського, де домінувала віртуальна «осцилограма» монументальних/реалістичних та декоративних/орнаментальних/символічних стилів, що в діахронії змінюють один одного. Цю схему згодом скритикував Григорій Грабович, наголошуючи, що

У післявоєнній УРСР класичною була модернізована марксистська схема, яку застосовували вже в 1920–1930-х роках. Як і тоді, головним став паралелізм між естетичною, стильовою схемою та моделлю зміни суспільно-історичних стадій (феодалізм – капіталізм – соціалізм) і концепцією прогресивного розвитку літератури й культури (від літератури середньовіччя до соціалістичного реалізму)*. У літературознавстві цього часу не було акценту на галицьких аспектах української літератури**. На хвилі «перебудови» в кінці 1980-х років підходи почали змінюватися, повертаючи репресовані постаті, тексти й події у літературний канон. На цьому тлі роль львівсько-галицької складової була вже більш акцентована. Після 1991 р. ситуація вкотре змінилася. З'явилися кілька варіантів історії української літератури¹³ та проекти, присвячені історії літературного Львова й Галичини***.

літературний процес у синхронії різностильовий та неодномірний, відтак вона надто спрощена. Концепція ж Дмитра Чижевського не дуже апелювала до історичного контексту та не акцентувала на територіальних/регіональних особливостях розвитку літератури в Наддніпрянщині й Галичині. Попри це, вона стала зразком історико-стилістичного підходу до літературної історії.

* Відмінність полягала лише в тому, що послідовне застосування теорії базису й надбудови до літератури було тепер затушоване, як і концепція стадіальності, що нагадувала про лінгвістичну концепцію Миколи Марра (Николай Марр), яку після 1950-х років довелося забути. Так само з'явилася ідеологічне табу на імена письменників, про яких навіть в умовах УРСР 1920–1930-х років ще можна було писати.

** Свідченням цього стали тогочасні університетські підручники й академічна «Історія української літератури» за редакцією Олександра Білецького (1954) та «Історія української літератури: у 8 томах» за редакцією Євгена Кирилюка (1967–1971), хрестоматія з давньоукраїнської літератури за редакцією Білецького, підручники з «Історії української літератури» Павла Волинського, Івана Пільгуча, Федора Поліщука, «Давньої української літератури», а згодом Михайла Грицяя, Василя Микитася, Федора Шолома (1989), «Хрестоматії давньої української літератури» Олександра Білецького тощо. Частково все це стосувалося й польських історій літератури: від історій письменства Пйотра Хмельовського (Piotr Chmielowski), Константи Войцеховського (Konstanty Wojciechowski), Генрика Бігеляйзена (Henryk Biegeleisen) до синтез Юліуша Кляйнера (Juliusz Kleiner), Юліяна Кшижановського (Julian Krzyżanowski) та серії авторських томів історії польської літератури (зокрема Єжи Зьомка/Jerzy Ziomek), Чеслава Гернаса (Czesław Hernas), Генрика Маркевича (Henryk Markiewicz), які описували розвиток письменства часів ренесансу, бароко, романтизму, позитивізму тощо.

¹³ Від підручника з історії української літератури XIX ст. Михайла Яценка (1996), двотомної «Історії української літератури XIX ст.» (2005–2006) до колективної академічної «Історії української літератури: у 12 тт.» (2013– видання триває) за редакцією Віталія Дончика, три томної «Історії української літератури XX – поч. XXI ст.» (2013–2017) та десяти томної «Історії української літератури. Кінець XIX – початок XX ст.» (2013– видання триває) Юрія Коваліва, ґрунтованої на авторському баченні цього періоду. Одночасно з'явилися компактніші посібники та курси з давньоруської літератури та літератури бароко Ігоря Ісиченка, «Історія української літератури XI–XVIII ст.» Петра Білоуса, багато інших навчальних курсів і дослідницьких проєктів. Зрештою, у цей контекст вписується й одностомна «Українська літературна цивілізація» Оксани Пахльовської (Pachlowska O. *Civiltà letteraria ucraina*. Roma, 1998). Ця книга, попри певні зауваження, відіграла не лише роль підручника для студентів, які читають італійською, а й докторської монографії. Вона також внесла концепцію літературної цивілізації до арсеналу української історії літератури, водночас продовжуючи традицію синопсисів. Однак, за невеликим винятком, більшість із них була орієнтована на філологів-літературознавців, а не представників інших спеціальностей, зокрема й істориків.

*** Книги про літературний Львів XX ст. (Микола Ільницький), львівський текст міжвоєнного часу (Стефанія Андрусів), літературні міфологізації образів Львова й Галичини (Григорій Грабович, Катажина Котинська (Katarzyna Kotyńska)), формування образу Львова як письменницького простору («Львів – місто натхнення. Література»), мініісторія літератури у Львові (Іван Лучук) та

Отож підґрунтя для створення синтетичної літературної історії міста Львова й регіону (Галичини) існує. Однак виникає кілька проблемних питань: що таке література в синтетичному історико-філологічному сприйнятті? Що має описувати історико-філологічна синтеза: історію літератури або літератур у Львові й Галичині чи історію української літератури Львова й Галичини? Чим є історія літератури певного регіону і чим є національні літератури, що її творять? Зокрема, повторюючи за Леонідом Ушкаловим, можна задати й інше запитання: що таке сама українська література, в яку вписано нині літературну історію Львова й Галичини? Як і в якому обсязі будувати таку синтезу? Очевидно, треба орієнтуватися на кілька моментів. Література в діяхронії – змінне поняття, і у ретроспективі її варто трактувати широко (у традиції ХІХ – початку ХХ ст.), розглядаючи красне письменство як частину комплексу книжно-писемної продукції. Підставою, предметом та об'єктом дослідження має стати саме красне письменство, вужче – висока література й літературний канон і його взаємодія з масовою літературою та культурою на тлі змінних мовних практик і соціально-політичних обставин.

Розгляд синтетично сприйнятої літературної продукції як комплексу можна здійснювати в різних площинах. Наприклад, розглядати історію міської і регіональної літератур як еволюцію національних у контексті історичного й мовно-культурного розвитку Львова та Галичини. При цьому історія української літератури, мови і культури міста й регіону має слугувати її осереддям. Проте, щоби сконструювати загальну модель літературної історії Львова й Галичини, потрібно відповісти на низку додаткових питань, специфічних для кожного історико-культурного періоду й історико-літературної епохи.

Літературна, мовна та культурна спадщини княжої «Прото-Галичини» й середньовічного і ранньомодерного Львова. Про початки літератури у Львові й на землях, згодом названих Галичиною, відомо мало. Первісна книжна культура тут з'явилася після християнізації Русі й була візантійською за походженням і церковнослов'янською за мовною формою*. Ця література княжої еліти й духовенства була лише частково доступною загалу, що користувався місцевою руською мовою чи її видозмінами. Таке письменство – радше тексти для слухання, а не читання. Проте воно стало підставою оригінальної книжної культури (з настінними графіті) та літератури, втіленої, зокрема, в руському літописанні¹⁴. Зрештою, у середньовічній Русі не існувало сучасного поняття літературного тексту, і це видно

проекти формування історії галицької літератури (Юрко Прохасько), функціонування літератури/літератур у полікультурній Галичині (Тимофій Гаврилів), образ Львова й Галичини в контексті антологічної історії української літератури (історія літератури в контексті історії книговидання (Ярослав Ісаєвич) та читання (Роман Голик) тощо.

* Очевидно, її склали перекладні «святі книги», тобто богослужбова релігійна література, яку свого часу описав Герхард Подскальський (Gerhard Podskalsky).

¹⁴ Літературний Львів у Галицько-Волинському літописі (ГВЛ) має свій вихідний пункт – умовний 1256 р. – час пожежі Холма, яку буцімто було видно аж звідси, та ще кілька згадок у наступні роки, де про нього мовиться в контексті татарської інвазії радше як про місто-жертву, хоча його історичне значення, очевидно, було більшим. Із літературним Галичем і галичанами складніше, бо літописних звісток про регіон більше, і частина з них походить із домонгольського літописання під 1097 р. Наприклад, виділяють «Повість про осліплення Василька Ростиславовича (Василька Теробовльського)», що має риси літературного тексту.

з тих самих літописів*. Так чи так, а літописний текст, у якому вперше згадано Львів, є синкретичним, строкатим, компілятивним, неповним, анонімно-авторським, настільки ж історичним, настільки й літературним (у нашому розумінні) твором, призначеним не для «безмовної більшості», а для освіченої меншості – князів, політичних еліт, духовенства**. Руська писемна культура княжої Галичини збереглася фрагментарно, а самі галицько-волинські землі були поступово інкорпоровані в польський політичний простір, щоби стати там Руським та Белзьким воєводствами. Це означає, що література Львова до 1340-х років і після них пережила глибокий розрив, хоч традиції руської книжності, а згодом пам'ять про неї, збереглися. Політична історія вплинула на місцевий соціум, змінила його політичні еліти і трансформувала культуру та літературу. XIV – перша половина XV ст. на літературній мапі Львова й Русі загалом виглядає мінімалізмом руської писемної культури, витісненням її іншими, німецькою та польською, культурами, і заміною руської та церковнослов'янської латинською, очевидно, й німецькою, а згодом польською. У Львів і Русь прийшли нові мови й культури. Давня, переважно релігійна й актова писемна руська (за мовою), що прийшла з ортодоксального Сходу, зіштовхнулася з новими латинського Заходу. Моноісторія руської літератури, мови та культури уступала місце «плюрі-історії» літератур, мов і культур міста й регіону. Поява друкованої книги також змінила соціальну циркуляцію та рецепцію літератури. Це спричиняє низку проблем, щодо яких поки нема наукового консенсусу***. Водночас

* Тому літопис, який у XIX ст. назвали Галицько-Волинським, – частина більшого зводу, збереженого в низці списків пізнішого часу (Іпатський, Хлебніківський, Марка Бундура). Якраз цей уривок літописного зводу первісно був неатрибутований хронологічно, його часова сітка нанесена пізніше й довільно. Структура та авторство цілого тексту, навіть його первісне призначення як можливого відголоску генеалогічного літописання (літопису княжого роду Романовичів), також відносні. У літописі вбачають різножанрові мікротексти: від воєнних повістей до житій. Хоч переважно говорять про галицьку й волинську частини, лінгвіст Антон Генсьорський виділяв близько п'яти, написаних різними авторами в різний час і різних місцях. Частина цих авторів, на його думку, походила з Галича та Перемишля, можливо (через зростання ролі Львова), серед них були й львівські. Можливо, його первісний варіант сформовано саме у Львові, але ні заперечити, ні підтвердити таку візію не можна. Тут проходить також певний кордон між концепціями істориків та філологів-медієвістів. Перші вважають, що перед ними – історичний документ, другі (Богдана Криса, Назар Федорак) бачать і художній наратив, плід культурної пам'яті та літературної уяви. Одні розглядають його дійових осіб як історичних персонажів, інші бачать у них літературних героїв. Сучасні історики-конструктивісти простежують середньовічний наратив, історична правдивість якого сумнівна, а будова й походження – невизначені.

** Його можна лише відносно назвати зразком середньовічного стильового монументалізму, про який говорив Д. Чижевський: творячи й допасовуючи одні звістки до інших, автори зводу користувалися власним естетичним інструментарієм і письменницькими прийомами. Треба зазначити, літопис важко співвідносити з рештою культури середньовічної «Прото-Галичини» (грамот, збережених церковних книг, настінних написів, іконописом, архітектурою, матеріальною культурою), адже більшість наших відомостей про край у княжу добу, його архітектуру та культуру походять, власне, з цього літописного тексту. У ньому, як у дзеркалі, відобразилися фрагменти читацьких преференцій освічених жителів княжого міста, зорієнтованих передовсім на візантійські культурні зразки і київську християнську традицію.

*** Зокрема, чи може вважатися одним із пунктів відліку цього нового етапу «Прогностична оцінка поточного 1483 р.» Юрія Дрогобича (Котермака, Георгія з Русі)? Цю першу друковану книгу автора з Русі, опубліковану в Римі 1482 р., супроводжував латинський віршований вступ. Уважати її руською книжною спадщиною можна тільки частково: цей астрологічний трактат був частиною італійської, а не польської чи руської книжної культури. Етноконфесійна ідентичність

зрозуміло, що поява латиномовної літератури*, автори якої були географічними «руси́нами», «роксоланами» й «сарматами», збільшує кількість авторів, які так чи так тяжіли до Львова або до Руського воеводства**. Водночас ранньомодерна література краю у чомусь нагадувала тогочасну львівську архітектуру: її стилістичні особливості та частина сюжетів були повторенням, реплікою західноєвропейських аналогів. Вона з'явилася в контексті нової писемної культури та соціальної структури тогочасного Львова й передмість***.

Панегірики та «Просфонема» (1591) зі середовища Львівського братства, а також твори тих, хто так чи так був до нього близьким (Памви Беринди, Йоаникія Волковича, Гаврила Дорофіївича, Кирила Транквіліон-Ставровцецького), формували альтернативну латинській мовно руську і конфесійно православну літературну традицію****. Суспільний контекст появи львівських та загалом руських текстів цього часу доволі непростий*****. Також важливу, ще не повністю досліджену роль самого Юрія Дрогобича також невизначена. Хоча видно, що Львів, Дрогобич і Русь таки залишалися у фокусі уваги цього автора.

* Відомої з досліджень Віталія Маслока, Володимира Литвинова, Мирослава Трофимука, Людмили Шевченко-Савчинської.

** Отож етапами літературного розвитку Львова й Русі прямо й опосередковано стає і 1509 р., коли у Відні опубліковані панегірики Павла з Кросна (Paweł z Krosna), і тексти Станіслава Оріховського (Stanisław Orzechowski/Orichovius) 1540-х років, і «Censtochova» 1568 р., «Vita divi Stanislai Costali» 1570 р., і тексти Григорія зі Самбора/Григорія Самборчика з Русі, і «Роксоланія» Себастьяна-Фабіана Кльоновича (Sebastian Fabian Klonowic), і друкована у Львові «Епіталама» Симона Пекаліда (Szymon Pekala), «Ідилії» Симона Симоніда – Шимона Шимоновича (Szymon Szymonowic), «Ідилії нові руські та Роксоланки, або руські панни» 1662 р. та інші твори Бартоломея й Шимона Зіморовичів (Bartłomiej Zimorowic), але передусім Зіморовичів «Потрійний Львів» (1640-ві роки) – текст ерудита-книжника XVII ст. про Львів і Русь.

*** Частково це література для патриціату й духовенства, що формувалася у середовищі львівського магістрату (як у випадку Зіморовича), красне письменство, що існувало й розвивалося поряд із міськими книгами, заповідями, індивідуальними записками, щоденниками й епістолярієм міщан – з одного боку, та релігійною й науковою книжністю – з другого. Вона поставала у специфічній атмосфері міста, поділеній на нації й стани, настільки ж розділені бар'єрами та стереотипами, наскільки поєднані життям усередині міських мурів або на передмістях. Ця книжність вписувалася у контекст ренесансної Камп'янівської ратуші, ринкових і середринкових кам'яниць Лоренцовича, палацу Бандіnellі, перебудованої готичної Латинської катебри та каплиці Кампіанів та Боїмів (1609–1615), що втілювали релігійний піетизм львівських міщан XVII ст.

**** Вона черпала теми та сюжети водночас із грецьких і церковнослов'янських переказів Святого Письма, поствізантійської світської традиції та латинських зразків, проти яких вони нерідко були налаштовані. Естетика цієї книжності – естетика Руської вулиці, Волоської церкви і Корняктової вежі. Вона репрезентувала виразно конфесійно забарвлену літературу, якої потребувала столиця Русі. Натомість на периферії цієї літературної традиції побутовала апокрифічна книжність. Водночас, наприклад, тексти Кирила Транквіліона Ставровцецького частково балансували між апокрифом й офіційним християнством. Література етноконфесійно руського Львова була лектурою Руської вулиці та передмість й охоплювала дуже різношерсті тексти: від геральдично-емблематичної поезії до т. зв. Львівського літопису 1640-х років, який став начебто антитезою белетризованому епістолярію Самуїла Кушевича (Samuel Kuszewicz) й оповідам його сучасників про козацький наступ на Львів 1648 р.

***** Наприклад, Львівський літопис XVII ст. можна вважати текстом львівського (хай і тимчасово) міщанина, а можна, як твердив Михайло Грушевський, – твором людини, яка лише збирала тексти про Львів. Погляди більшості латиномовних авторів-рутенців, як зауважив колись Ігор Шевченко, також спрямовувались на Львів як столицю Русі. Однак частина з них не була львів'янами або ж була ними ситуативно, а частина книжок львів'ян виходила й поза Руським воеводством. Умовно львівським руським письменником можна вважати афонського полеміста

відігравав пізньосередньовічний і ранньоновітній Перемишль та його книжники й священники, які також були тогочасними письменниками*. Так чи так, цю літературу можна розглядати як хронологічно (XV–XVI, XVI–XVII та XVI–XVII ст.) і географічно диференційований феномен і бачити в ній риси ренесансного та барокового письма, на якому і з якого згодом виростає науковий дискурс Просвітництва (наприклад, «Nowe Ateny» – львівська енциклопедія Бенедикта Хмельовського (Benedykt Chmielowski) 1746 р.)**. Поряд із польською та руською формувалася й трансформувалася і єврейська писемна традиція***. Саме цей час уже чітко став відокремлювати рукописну традицію, що поволі відходила в минуле, та друки, за якими було майбутнє. Водночас на перехресті цих традицій формувалися основи модерної масової літератури (від книг про віщування, астрологію, магію до пригод), якою цікавилися пересічні читачі.

Галичина та Львів: австрійський час. 1772 р., що перетворив політичну та літературну Русь на Галичину, спричинив новий частковий розрив і дав початок новій (чи відносно новій) книжно-писемній традиції Львова та краю, зорієнтованій на нову столицю (Відень) й австрійську книжну традицію. Проте треба зауважити, що місцева література XVIII – початку XIX ст. майже невивчена, тож говорити про міру й форми її оновлення наразі рано. Однак зрозуміло, що початково вона була доволі специфічною. Тексти німецьких урядників, які говорили й писали німецькою, певний час були відокремлені від руських і польських. Натомість частина руських панегіричних творів цього часу були латино- й польськомовними, і їх репрезентував не лише (а інколи – не так) Львів, як Перемишль****. Світська література руського й польського Львова кінця XVIII – першої третини XIX ст. концентрувалася і довкола місцевої періодики*****. Її авторами стали інтелігенти,

Івана з Вишні з його «Книжицею» та «Зачапкою» – наскільки цей анахорет контактував із Руським воеводством і полемізував із латинським Львовом та дискутував із руським. І навпаки, географічно львівськими ставали тексти нельвів'ян, наприклад, Мелетія Смотрицького або Йоанія Гялятовського.

* На зразок руського єпископа й автора барокового «Катехизму» Інокентія Винницького, який, зрештою, помер у Львові.

** Злам XVII–XVIII ст. приніс у літературу також записи руського фольклору (зокрема у рукописній збірці Михайла Гунашевського в складі архіву Ставропігійського братства, рукописному збірнику з с. Хітар на Львівщині тощо), а також із друкованих джерел почав поширюватися т. зв. фейкlor, анонімні пісні літературного походження, які згодом стали сприйматися як усна народна творчість (наприклад, коляди з почаївського «Богогласника», що відображали західну чи унійну традицію).

*** Ортодоксальне єврейське письменство тут ґрунтувалося на Торі, Талмуді, Агаді, натомість нові, зокрема хасидські, тексти були сконцентровані наколо напівлітературних творів про Бешта (Ізраєля бен Елізера (רזעליא בן לארש), Баала Шем Това (בוט מש לעב לארש)).

**** Зрештою, саме перемишльське середовище єпископа Івана Снігурського в середині XIX ст. було одним з осередків руської літератури, знаком чого став згодом альманах «Лірвак з над Сяну» та інші твори руського галицького романтизму й бідермейєру.

***** Преса змінила літературний простір колишньої столиці Русі та решти краю. «Gazeta Lwowska» (з 1811 р.), «Rozmaitosci», «Pszczola Polska» Валенти Хлендовського (Walenty Chłędowski), альманахи ставали майданчиками для проб пера – як в польському, так і в руському середовищі. Тут інтелектуали, а частково й аристократи, публікували історичні повісті та оповідання, описи подорожей, звичаєві замальовки. Поява «Зорі Галицької» 1848 р. також була літературною подією, адже саме на її шпальтах, а потім й інших руських газет руські священники як протоінтелігенти ставали руськими авторами – вченими/письменниками.

письменники в оновленому значенні того слова, тобто автори і художніх творів, і публіцистичних есеїв, і наукових розвідок, теж часто написаних у руслі ідеології романтизму*. Водночас у руській та польській галицькій літературі цього періоду, крім автора й редактора, важливу роль зайняв цензор. Тому доля галицьких книг була нерідко такою ж непередбачуваною, як і їхніх авторів**.

«Весна народів» 1848 р., а згодом друга половина XIX ст., зробила літературний процес у Львові та Галичині різновидом суспільно-політичного життя, а літературні напрями – варіантами літературних партій. У польській частині австрофільський дискурс уступив місце польському національному, у якому певний час боролися демократичне й аристократичне крила. Єврейська літературна традиція в Галичині також опинилася перед вибором: писати німецькою, польською і адаптуватися до відповідних спільнот, обрати ідиш, який вважали «жаргоном», чи відновлювати спілкування гебраїською/ідишем як мовою традиції¹⁵. Так, руське письменство, як і його автори (інтелігенція та духовенство), поділилися на народо-вську й русофільську частини***. Тут йшлося про елітарну літературу¹⁶, що мала порушувати глобально-суспільні проблеми, будувати національну й соціальну свідомість, підвищувати естетичну вразливість і до якої підходили з відповідними

* Письменниками того часу частково вважали й історіографів, як-от Ігнаці Ходнінцького (Ignacy Chodynicki) (у польському середовищі), Садока Баронча (Sadok Barącz у польсько-вірменському), Дениса Зубрицького, Антона Петрушевича, Ізидора Шпараневича – в руському (українському) тощо.

** Це доказала доля «Русалки Дністрової» 1837 р. – твору колишніх львівських семінаристів із «Руської трійці», які змушені були видавати свою антологію поза межами Галичини. Зрештою, частина руських галицьких текстів виходила й у Відні і звідти поверталася у Львів, у Галичину. Доля священника й письменника Маркіяна Шашкевича продемонструвала інший парадокс: людина, яку згодом вважали зачинателем руського літературного життя у Львові та Галичині, так і не стала повноправним львів'янином. Долі Якова Головацького, Івана Вагилевича після 1848 р. – відносно сприятливі, бо вони таки стали письменниками галицької столиці. Інша справа, що з різних причин їхня «львівська» діяльність у підсумку не допомогла, а радше зашкодила обом.

¹⁵ Shmeruk Ch. *Historia literatury jidysz*. Wrocław: Ossolineum, 1992; Wexler P. *Yiddish – The Fifteenth Slavic Language. A Study of Partial Language Shift from Judeo-Sorbian to German*. *International Journal of the Sociology of Language*. 1991. Nr 91. S. 9–150; Geller Jidysz – język Żydów polskich. Warszawa, 1994.

*** Русофільська лінія живилася класикою золотого й срібного віку російської літератури та частково орієнтувалася на російську мову, хоча її адепти опиралися, зокрема, й на твори місцевих авторів, передовсім Івана Наумовича та Івана Гушалевича. Народовецька лінія, що прийняла український/малоруський літературний канон на чолі з «Енеїдою» Івана Котляревського й «Кобзарем» Тараса Шевченка, зрештою дала і Данила Тянячкевича, і Олександра Барвінського, і літературу оповідань та фейлетонів «Правди», «Зорі», «Діла», а в наступних поколіннях – Івана Франка, Михайла Павлика, Василя Стефаника, Марка Черемшину, письменників «Молодої музи», а відтак українських галицьких письменників загалом. Усі вони були галичанами, хоча не всі – мешканцями Львова: столиця була для них метою, яку вони хотіли досягнути, але не завжди це їм вдавалося. Приклад – творчість Івана Франка як осердя русько-українського літературного Львова і Яна Каспровича (Jan Kasprowicz) як виразника естетичних пошуків польського.

¹⁶ Микола Ільницький та Агнешка Матусяк (Matusiak Agnieszka Gabriela) показали що, «Молода муза» була сформована як самостійний феномен, однак у контексті львівської сецесії як аналога «Молодої Польщі», краківської богемі з-під «Zielonego balonika». Отже, спробою творити літературу й читання для еліт, а не для народу/простолюду. Matusiak A. *W kręgu secesji ukraińskiej. Wybrane problemy poetyki twórczości pisarzy «Młodej Muzy»*. Wrocław, 2007.

мірками*. Австрійська львівська/галицька література пройшла довгий шлях від просвітництва й романтизму до сецесії та постсецесійного позитивізму, від літератури провінції до літератури автономії. Вона поширилася і на Буковину, і на простори еміграції – її географія розширювалася. Хоча саме австрійський час диференціював чоловіче та жіноче письмо, дискурс феміністичної емансипації (Наталія Кобринська, згодом Костянтина Малицька).

Галичина й Львів: міжвоєнний час. Велика війна 1914–1918 рр. і кінець Австро-Угорської монархії спричинили новий політичний розрив із новими щоденними фінансово-економічними реаліями¹⁷. Натомість культурно письменство було ще частково продовженням довоєнного, але в нових реаліях**. Стала чітко помітна національна диференціація літературного процесу***. Середовища письменників Західної України поділилися за естетичними та політичними критеріями, виник ідеологічний розлам на рівні національних спільнот****. У 1930-х роках література стала розвивалася в контексті мистецької естетики арт-деко, функціоналізму та модернізму, експериментів із формою і змістом. Проблемою на цьому тлі залишається взаємовплив між науковими та літературними й мистецькими середовищами

* Однак на рівні популярного читання серед інтелігенції домінували й інші стандарти. Зокрема, одним із найпопулярніших польських прозаїків 1880-х і «типово львівським» письменником був автор сатиричних романів та есеїв («Львівські історії») Ян Лям (Jan Lam) У перші десятиліття ХХ ст. роль популярного львівського поета на злону дня перейняв Генрик Збєжховський (Henryk Zbierzchowski). Зрештою, українське «Діло» та Літературно-науковий вісник (ЛНВ), видання «Просвіти», польська «Gazeta Narodowa», Towarzystwo Szkoły Ludowej (TSL) зі своєю бібліотекою, єврейська «Chwila» і Товариство ім. Переца пропагували часто власне таку, середню за естетичними вимогами, проте пізнавальну літературу. Це писання і професійних літераторів, і журналістів, і тих, кого згодом стали називати графоманами, спрямовані на зацікавлення інтелігенції та просвіту народу. Водночас кількість масової літератури – «страшних історій», любовних романів, пригодницької літератури, спиритичних видань «про духів», а також поява та популяризація детективів – лише збільшувала сегмент масової літератури й лектури. Це, як показав Ігор Набитович, – вдячний матеріал для історії повсякдення та уявлень.

¹⁷ Див. історичну панораму епохи: Biedrzycka A. Kalendarium Lwowa. 1918–1939. Kraków, 2012.

** Українська письменницька й читацька публіка довгий час перебувала в полоні «казки Першого листопада», Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) і подвигу Української Галицької армії (УГА), польська – «Оборони Львова» й міфу «львівських орлят», культу Юзефа Пілсудського (Józef Piłsudski) та Едварда Ридзя-Смігли (Edward Rydz-Śmigły), євреїв лякала пам'ять про україно-польське протистояння й погром 1918 р. Русофільське письменство (в особах Василя Ваврика, Юліана Яворського та ін.) до кінця 1930-х частково орієнтувалося на дореволюційну й емігрантську російську літературу, а частково стало радянофільським.

*** В українському та польському суспільствах проблематичною залишалася подвійна ідентичність, наприклад, польсько-єврейська у випадку Дебори Фогель (Debora Vogel) та Бруно Шульца (Bruno Schulz) або пошук ідентичності (як у Гавриїла Костельника (Габор Костельник Гомзов) – між бачвансько-русинською, русько-галицькою, українською).

**** На тих, хто став сповідувати інтегральний націоналізм і поділяв естетику донцовського вісниківства, тих, хто визнавав ідеї християнського націоналізму Костянтина Чеховича, тих, хто був близьким до модернізму, лібералізму чи лівизни (як Михайло Рудницький, «Нові шляхи»). Звідси, наприклад, конфлікт між тими, хто підтримував національну парадигму жіночого письма у творах Катрі Гриневичевої, і тими, кому подобався феміністичний модернізм Ірини Вільде. Важливими були й міжособистісні стосунки, наприклад, давня конкуренція між Богданом Лепким та Андрієм Чайковським. Єврейська спільнота поряд із ваганнями (література на гебрійській/івриті, німецькій чи їдиші як «жаргоні») все чіткіше поставала перед викликом колонізації, асиміляції або «алії», еміграції і посилення національної ідентичності.

Львова*. Малодосліджені і проблеми масової літератури та «жовтої преси» міжвоєннє («кримінали», перероблені «Шерльоки Голмси», пісні та «Сповіді батька замордованої Люсі» Генрика Заремби (Henryk Zarembo) про Горгонову – Ріту Горгон/Маргеріту Іліч (Margerita (Małgorzata) Gorgon, z domu Іліч), і питання того, чи справді вона була лише маргінесом друкованої продукції чи одним з її центрів? Важливі також питання міфологізації львівського «балаку» й пісень львівської/галицької вулиці на тлі розвитку літературних мов і міського койне львівської та галицької інтелігенції¹⁸. Залишається невирішеною проблема взаємодії й протиставлення української та польської мов і літератур й ситуації ідишу та єврейської літератури в польському соціумі.

Друга світова війна знову змінила все. Настав період першої радянзації Львова й краю (1939–1941), який тепер поступово заповнювався історико-філологічними дослідженнями (Олі/Олександри Гнатюк, Данила Ільницького, Віктора Мартинюка). Цей час естетичних, суспільних та ідейних вагань, вибору між нейтральністю і «бронзівництвом»¹⁹, лояльністю і страхом перед СРСР та УРСР у львівсько-галицькому контексті все ще потребує глибших студій. Зрозуміло, тоді йшлося про певний поліфонізм і поліглотизм: Львів та Галичину визнавали територією побутування трьох чи чотирьох літератур, мов, культур: української, польської, єврейської (їдиш), російської. Йшлося і про українсько-російську чи російсько-українську культурну домінацію та радянізацію культури. Проблематичним і драматичним залишається загальний образ літературного Львова й Галичини 1941–1944 рр. З одного боку, тут виник образ активного українського літературного життя (як у спогадах Остапа Тарнавського), потужної діяльності «Українського видавництва» (яку демонструють праці Лариси Головатої), розвитку легальної преси (схарактеризованої в роботах Костянтина Курилишина). З другого – про специфіку польського літературного й журналістського життя в умовах колаборації з нацистським режимом, проблему польської «Gazety Lwowskiej», «Львівських вістей» та «Краківських вістей», і про жах знищення єврейських літературних середовищ у горнилі Голокосту, і про важке життя усіх національних спільнот. У цьому Львові й цій Галичині мовна ситуація також змінилася і замкнулася в колі німецької, польської та української мов, натомість їдишу й іврити була ліквідована.

* Наприклад, між ідеями Львівсько-варшавської філософської (Казимир Твардовський (Kazimierz Twardowski)), Роман Інгарден (Roman Ingarden) і Львівської математичної (Стефан Банах (Stefan Banach)), Леон Хвістек (Leon Chwistek) школи, львівської класичної філології (Ришард Ганшинєць (Ryszard Gansiniec)) та літературно-мистецьких середовищ (від «Артесу» до «Сигналів», «Дванадцятки»). Не менш складною залишається проблема творення львівської літературної публіки чи її соціуму і становище тих, хто, як Богдан Ігор Антонич, «не був мандоліністом жодного гуртка» та кого вважали «митцями для мистецтва».

¹⁸ Поп.: Kurzowa Z. *Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do roku 1939*. Warszawa, 1985; Kość J. *Polszczyzna południowokresowa na polsko-ukraińskim pograniczu językowym w perspektywie historycznej*. Lublin, 1999; Habela J., Kurzowa Z. *Lwowskie piosenki uliczne, kabaletowe i okolicznościowe do 1939*. Kraków, 1989; Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. Київ, 2003; Хобзей Н., Сімович К., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. *Лексикон львівський: поважно і на жарт*. Львів, 2009; Мовна М. В. *Словник львівської говірки першої третини ХХ століття*. Львів: НТШ, 2013.

¹⁹ Hnatiuk O. *Odwaga i strach*. Wrocław, 2015.

Книжно-літературний Львів і Західна Україна післявоєнної радянської доби.

Після 1944 р. Львів та Галичина змінюються демографічно: єврейська спільнота знищена, польських міщан й інтелектуалів переселили до Польської Народної Республіки (ПНР), частина українських літераторів покинула край і стала творити Галичину в діаспорі, частина була піддана репресіям і депортаціям, однак частина не покинула краю²⁰. Питанням цього періоду залишається міра переходу галицьких письменників різних поколінь на стандарти і шаблони радянської літератури, рейки соціалістичного реалізму*. Постало питання і офіційної російсько-української двомовності та двокультурності, а також формування креолізованого варіанта української мови, т. зв. суржику. В умовах Західної України він формувався, зокрема, на підставі російської мови й місцевих говорів. Цей феномен згодом перекочував і в пострадянську культуру Львова й краю і став проблемою наукових та суспільних дискусій²¹.

Львів, література й Галичина: пострадянський час. Доба після 1991 р. в історії львівської західноукраїнської літератури не менш складна й, найголовніше, ще незакинута. У ній поєднано різні складові: пострадянська естетика, модернізм і постмодерну естетику. Частину літературних традицій цього часу було закладено ще в 1960–1970-х роках, частину – у «післячорнобильській бібліотеці» (термін Тамари Гундорової), тобто у другій половині 1980-х, на тлі формування радянського перебудовного дискурсу. З цих традицій вирости нові літературні нурти й групи, які згодом обрали своїм напрямом постмодернізм (від «Лугосаду» до «Бу-Ба-Бу», «станіславівського феномена», що, зокрема через постать Юрія Андруховича, контактували між собою). Від 1990-х до 2010-х років сформувалися нові покоління письменників*. Ця нова література невід’ємна від культурної та суспільної атмосфери незалежної України, що теж змінюється під впливом непередбачуваних викликів незалежності: від періоду великих ілюзій і частково несправджених

²⁰ Генег Р. Львів: нові міщани, студенти та режим 1944–1953 рр. Львів, 2015.

* Ймовірно, лише деякі з авторів, наприклад, Ярослав Галан, у частині текстів повністю дотримувалися стандартів робітничих романів, «антибандерівських» чи «антикапіталістичних», антиунійних памфлетів. Під маскою соцреалізму приховувалися й певні довоєнні сюжети (як в історичній романістиці Романа Іваничука та Романа Федоріва, Теодора Микитина, частково – Тараса Мигала, Бориса Загорулька, зрештою, у «Сестрах Річинських» Ірини Вільде) і навіть соціалістичний модернізм, у руслі якого розвивалася тогочасна архітектура. Львівський/галицький радянський дискурс був різножанровим (від лірики до детективів Ростислава Самбука і фантастики Олега Романчука), різновекторним та різномовним: львівськими письменниками були й україномовні Роман Іваничук, Романа Федорів, і Роман Кудлик, і Роман Лубківський, і Михайло Петренко, і двомовний Володимир Беляєв (Владимир Беляєв), і російськомовні Ангеліна Буличова (Ангелина Булычева) та Златослава Каменкович (Златослава Каменкович). Важливою залишається проблема антирадянської «літератури опору» (термін Любомира Сеніка): від повоєнного підпілля (Михайло Дяченко – Марко Боеслав) до дисидентів 1960–1970-х років (Ігоря та Ірини Калинців, Михайла Осадчого, Івана Гнатюка).

²¹ На тлі дуже вразливого нині, хоч маргінального для Львова й Галичини, питання русофонної/російськомовної літератури та культури. (Пор.: Puleri M. Ukrainian, Russophone, (Other) Russian: Hybrid Identities and Narratives in Post-Soviet Culture and Politics. Frankfurt: Peter Lang, 2020). В умовах міста і краю, особливо в час незалежності, вона зводилася до малого сегмента – такого, наприклад, як повністю російськомовний випуск «станіславівського» журналу «Четвер(г)» (№ 6) або контраверсійна творчість Ігоря Клеха (Игорь Клех) чи «протестні» російські тексти україномовного перед тим Романа Скиби.

* Від Мар’яни Савки, Маріанни Кіяновської, Ірини Старовойт, Олени Галети, Дарії Сироїд до Тимофії Гаврилівки, Назара Федорака, Остапа Сливинського, Любка Дереша.

надій та економічних криз 1990-х до двох революції (Помаранчевої та Гідності), гібридної війни 2014 р., епідемії COVID-19 та повномасштабного вторгнення Росії в Україну 2022 р. Проблемою залишається специфіка українського постмодерну й постпостмодернізму чи метамодернізму і його галицько-львівського різновиду. Його треба досліджувати, як і масову пострадянську літературу, й особливо віртуальні тексти – комп'ютеризовану літературу всіх для всіх. Тут тексти трансформуються в пости соціальних мереж, здатні змінити суспільну свідомість, зробити текстуальний світ реальним і змусити повірити в нього.

Отже, львівська чи галицька літературна традиція пройшла довгий складний шлях, бо й сама в силу суспільно-історичних, етнодемографічних трансформацій стала простором конкуренції та переплетіння різних за мовно-культурною ідентичністю літературних традицій. Тематично якась її частина була зосереджена довкола локальних проблем і формувала образ самого Львова та краю²², інша ж прагнула вирватися з кола того, що вважала «львівськістю» чи «галицькістю», до вічних тем і сюжетів європейської та світової літератури. На тлі нинішньої реальності, теорій Френсіса Фукуями (Francis Fukuyama) про «кінець історії», а також пророцтва кінця літератури важко прогнозувати, як має виглядати оновлена історія літератури Львова й Галичини. Зараз маємо (щонайменше) три спроби її написання²³. Очевидно, їх би мав підсумовувати максимально інформативний та концептуальний текст, близький або до «Нарисів українсько-руської літератури» І. Франка, або до нових західних хронологічних курсів історії літератури. Такий текст міг би синхронізувати філологічну й історико-суспільну парадигми, щоб їх однаково добре сприймали літературознавці, лінгвісти та історики, і повинен би вести до аналогічної історії української літератури. Її можна було б трактувати і як історію літературного процесу, в який інкрустовано історію культури й мови, політичну історію тощо, і як історію культури, мови та політичну історію, розглянуту з погляду літературної історії. Теоретично текст такого типу мав би показувати історичний, літературний та культурний процеси у Львові й Галичині водночас як упорядковану систему, як різнопланову мозаїку, у якій співіснують елементи різних систем та підсистем, і динамічний калейдоскоп, де постійно рухаються й змінюються системи та їхні мозаїчні елементи. Кожна з цих моделей діє водночас на різних етапах історії міста й краю, і їх (так чи так) треба враховувати. Звісно, це лише ідеал, що нагадує башту зі слонової кості, цінність якої треба ще довести. Проте й він необхідний не лише для глибшого пізнання історії та культури Львова,

²² Див.: Kotyńska K. *Lwów. O odczytywaniu miasta na nowo*. Kraków, 2015; Галета О. Від антології до онтології: антологія як спосіб репрезентації української літератури кін. XIX – поч. XXI ст. Київ, 2015. С. 329–367.

²³ Крім «галицької» частини нарису історії літератури Івана Франка, див. також русофільський «Краткий очерк истории галицко-русской письменности» Василя Ваврика (Лувен, 1968), електронну «Літературна історія Львова. Пунктирний курс» Івана Лучука (2015), есей «Чи можлива історія галицької літератури?» (2010) та «Можлива історія галицької літератури» Юрія Прохаська (2013). Наразі вони слугують пропозиціями до ширших досліджень. (Див.: Лучук І. Літературна історія Львова. Пунктирний курс. URL: <https://zbruc.eu/node/35030> (дата звернення: 5.06.2019); Прохасько Ю. Можлива історія галицької літератури (I). URL: <https://zbruc.eu/node/15625> (дата звернення: 8.08.2019); Прохасько Ю. Можлива історія галицької літератури (II). URL: <https://zbruc.eu/node/21521> (дата звернення: 8.07.2019). З'явився й популярний образ літературного Львова (Львів – місто натхнення. Література / упоряд. О. Муха. Львів, 2017).

Галичини, а й для емоційного підсилення, «покріплення сердець» у нелегкий історичний час.

REFERENCES

- Biedrzycka, A. (2012). *Kalendarium Lwowa. 1918–1939*. Kraków [in Polish].
- Biruilov, J. (Ed.). (2008) *Arkhitektura Lvova: Chas i styli XIII–XXI st.* Lviv: Tsentrvyropy [in Ukrainian].
- Charewiczowa, Ł. (1938). *Historiografia i miłośnictwo Lwowa*. Lviv [in Polish].
- Collins, R. (1998). *The Sociology of Philosophies: A Global Theory of Intellectual Change*. Belknap: Harvard University Press [in English].
- Dolynska, M. (2014). *Lviv: prostir na tli meshkantsiv (XIII–XIX st.)*. Lviv: Vyd. UKU [in Ukrainian].
- Franko, I. (1910). *Narys istorii ukrainsko-ruskoj literatury do 1890 r.* Lviv: Nakladom Ukr.-rus. vyd. spilky [in Ukrainian].
- Geller, (1994). *Jidysz – język Żydów polskich*. Warsaw: PWN [in Polish].
- Habela, J., & Kurzowa, Z. (1989). *Lwowskie piosenki uliczne, kabaretowe i okolicznościowe do 1939*. Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne [in Polish].
- Haleta, O. (2015). *Vid antolohii do ontolohii: antolohiia yak sposib reprezentatsii ukrainskoj literatury kin. XIX – pochatku XXI st.* Kyiv: Smolokyp [in Ukrainian].
- Haleta, O., Hulevych, E., & Rybchynska, Z. (Comps.) (2010). *Istorii literatury: Zbirnyk statei*. Kyiv: Smolokyp; Lviv: Litopys [in Ukrainian].
- Havryliv, T. (Ed.). (2015). *Pysmenstvo Halychyny v mizhkulturnii vzaiemodii*. Lviv [in Ukrainian].
- Heneha, R. (2015). *Lviv: novi mishchany, studenty ta rezhym 1944–1953 rr.* Lviv: Vyd. LNU im. I. Franka [in Ukrainian].
- Hnatiuk, O. (2015). *Odwaga i strach*. Wrocław [in Polish].
- Hollier, D. (Ed.). (1994). *A New History of French Literature*. (2nd ed.). Cambridge, Mass.; London [in English].
- Holyk, R. Y. (2015). *Kulturna pamiat i Skhidna Yevropa: pysemna kultura ta formuvannia suspilnykh uiavlenn.* Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Huizinga, J. (1924). *The Waning of the Middle Age*. London: E. Arnold & Co. [in English].
- Ilnytskyi, M. (1999). *Drama bez katarsysu: Storinky literaturnoho zhyttia Lvova pershoi polovyny XX st.* (Vol. 1). Lviv: Misioner [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, M. (2001). *Drama bez katarsysu: Storinky literaturnoho zhyttia Lvova pershoi polovyny XX st.* (Vol. 2). Lviv: Misioner [in Ukrainian].
- Isayevych, Ya., Lytvyn, M., & Steblii, F. (Eds.). (2006). *Istoriia Lvova* (Vols. 1–3). Lviv: Tsentrvyropy [in Ukrainian].
- Khobzei, N., Simovych, K., Yastremska, T., & Dydyk-Meush, H. (2009). *Leksykon lvivskyi: povazhno i na zhart*. Lviv [in Ukrainian].
- Kość, J. (1999). *Polszczyzna południowokresowa na polsko-ukraińskim pograniczu językowym w perspektywie historycznej*. Lublin [in Polish].
- Kotyńska, K. (2015). *Lwów. O odczytywaniu miasta na nowo*. Kraków [in Polish].
- Kurzowa, Z. (1985). *Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do roku 1939*. Warsaw: PWN [in Polish].

Luchuk, I. (2015). *Literaturna istoriia Lvova. Punktyrnyii kurs*. Retrieved from: <https://zbruc.eu/node/35030> [in Ukrainian].

Matusiak, A. (2007). *W kręgu secesji ukraińskiej. Wybrane problemy poetyki twórczości pisarzy «Młodej Muzy»*. Wrocław [in Polish].

Moretti, F. (1998). *Atlas of the European Novel 1800–1900*. London: Verso [in English].

Movna, M. V. (2013). *Slovnyk Ivivskoi hovorivky pershoi tretyny XX st.* Lviv: NTSH [in Ukrainian]

Mukha, O. (Ed.). (2017). *Lviv – misto natkhnennia. Literatura*. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva [in Ukrainian].

Pachlovska, O. (1998). *Civiltà letteraria Ucraina*. Roma: Carocci Editore [in Italian].

Perkins, D. (1992). *Is Literary History Possible?* Baltimore; London [in English].

Prokhasko, Yu. (2013). *Mozhlyva istoriia halytskoi literatury* (Pt. 1). Retrieved from: Retrieved from: <https://zbruc.eu/node/15625> [in Ukrainian].

Prokhasko, Yu. (2014). *Mozhlyva istoriia halytskoi literatury* (Pt. 2). Retrieved from: Retrieved from: <https://zbruc.eu/node/21521> [in Ukrainian].

Puleri, M. (2020). *Ukrainian, Russophone, (Other) Russian: Hybrid Identities and Narratives in Post-Soviet Culture and Politics*. Frankfurt: Peter Lang [in English].

Sanchez Carrión, J. M. (1992). Las lenguas vistas desde la historia versus la historia vista desde las lenguas (o el giro copérmicano de un nuevo discurso social). Proceedings of the XI Congress of Basque Studies: «Nuevas formulaciones culturales: Euskal Herria y Europa» (pp. 89–143). Donostia: Eusko Ikaskuntza [in Spanish].

Shevelov, Yu. (2003). *Vnesok Halychyny u formuvannia ukraïnskoi literaturnoi movy*. Kyiv: KM Akademiia [in Ukrainian].

Shmeruk, Ch. (1992). *Historia literatury jidysz*. Wrocław: Ossolineum [in Polish].

Wexler, P. (1991). Yiddish – The Fifteenth Slavic Language. A Study of Partial Language Shift from Judeo-Sorbian to German. *International Journal of the Sociology of Language*, 91, 9–150 [in English].

Roman HOLYK

Doctor of Historical Sciences

Senior Research Fellow at the Department of Modern History of Ukraine

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3123-1920>

e-mail: roman_holyk70@ukr.net

THE SYSTEM, MOSAIC OR KALEIDOSCOPE: LINGUISTIC, LITERARY AND CULTURAL HISTORY OF LVIV AND HALYCHYNA AS AN INTELLECTUAL ISSUE

The question of methodological bases and synthesis of research around Lviv and Halychyna is raised. It is studied how Lviv studies and Halychyna studies developed at different stages, maps of research of Lviv and Halychyna are outlined: from the texts by the older generation of

researchers of this problem of the 19th – middle of the 20th century to the works of scientists of the late 20th – early 21st century. Thematic niches of this research map are outlined: the studies on social history, language, literature, book culture, and other phenomena. Emphasis is placed on the institutional and professional division of research, the existence of information barriers among philologists, historians, linguists, and cultural studies scholars; Ukrainianists, Polonists, Germanists, experts in the history of the culture of Central and Eastern Europe, etc. The world and Ukrainian experience of building complex schemes of history of the cities and regions as social, linguistic, cultural, and literary centers are briefly analyzed. Different approaches to writing different types of histories of languages and literatures as social phenomena are analyzed. A theoretical attempt is made to model and combine different dimensions of the social, cultural, linguistic, and literary history of Lviv and Halychyna in general.

It is noted that the beginnings of this complex and complicated history should be derived from the literary heritage, social and political history of the medieval «Proto-Halychyna» and Lviv. It is described through the prism of the Ruthenian (Ukrainian) tradition at the first stage and the gradual break with this tradition, its Latinization, Germanization and Polonization after the 1340s. The specifics of the late medieval and early modern history of the Rus' voievodship, the role of Ruthenian (Ukrainian), Polish and other book cultures in the functioning of the society of that time are clarified. Interactions between the Latin and post-Byzantine cultural heritage of Lviv and the region in this period are revealed. The main changes in the development of culture, language, literature and books in the context of Austrian Lviv and the newly formed Halychyna and Volodymyr after 1772 and before 1918 are traced. Attention is drawn to the profound transformations in the ethno-social, cultural, linguistic and literary spheres of city life during and after World War II. The main parameters of the Soviet and post-Soviet linguistic, cultural and literary situation are revealed and compared.

Keywords: Lviv, Halychyna, history, language, literature, culture.

Олександр КОРДОНЕЦЬ

кандидат філологічних наук

доцент кафедри філології

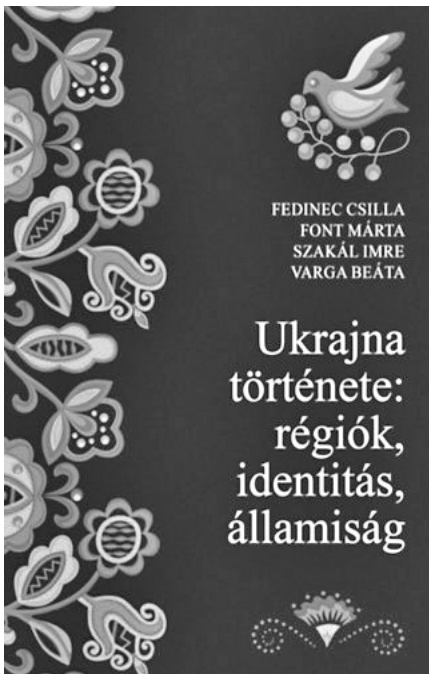
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4298-6096>

e-mail: kordonets.oleksandr@kmf.org.ua

[Рец.]: УКРАЇНЬСЬКА ІСТОРІЯ ОЧИМА ЗАХІДНОГО СУСИДА

[на кн.]: Ч. Фединець, М. Фонт, І. Сакал, Б. Варга. Історія України: регіони, ідентичність, державність. Будапешт: Центр суспільних наук – вид-во «Гондолот», 2021. 444 с. (Fedinec Csilla, Font Márta, Szakál Imre, Varga Beáta. Ukrajna története: régiók, identitás, államiság. Budapest. Társadalomtudományi Központ-Gondolat Kiadó, 2021. 444 o.)

Україна й Угорщина – сусідні держави, які мають тривалі добросусідські відносини, доволі тісні економічні, культурні та родинні зв'язки. В Україні проживає численна угорська меншина, а на території Угорщини за останні роки значно збільшилася українська діаспора. Попри це, маємо доволі парадоксальну ситуацію: як угорці, так і українці насправді дуже мало знають історію один одного, а кількість наукових або науково-популярних праць на цю тему можна порахувати на пальцях однієї руки. Хорошим зачином у цій справі стала ґрунтовна угорськомовна колективна монографія «Історія України: регіони, ідентичність, державність», яка вийшла наприкінці 2021 р. у Будапешті.

Для написання книги зібрався фаховий авторський колектив, до якого ввійшли як угорські історики, так і український автор, а також авторка родом з України, яка вже довгий час живе та працює в Угорщині.

ні. Марта Фонт (Font Márta) – викладачка Пейчського наукового університету, Беата Варга (Varga Beáta) – Сегедського наукового університету, доктор філософії в галузі

історичних наук Імре Сакал (Imre Szakál) працює в Закарпатському угорському інституті ім. Ференца Ракоці ІІ, а Чілла Фединець (Fedinec Csilla) – співробітниця Науково-дослідного центру суспільних наук (Угорщина). Як відзначили самі автори на презентації книги, вони спробували зробити загальний огляд історії України від найдавніших часів до сьогодення, прагнучи рівномірно розподілити матеріал між основними історичними епохами. У цьому плані монографія є унікальною для Угорщини, адже, як зауважила Б. Варга, вона ще зі студентської лави зацікавилася українською історією, і вже тоді з'ясувалося, що це – *terra incognita* для Угорщини.

Структурно монографія поділена на дев'ять розділів, які відображають головні історичні віхи розвитку українських земель: I. Київська Русь і її регіони (882–1240); II. Золота Орда (1240–1502); III. Під владою Польщі і Литви (1340–1569); IV. Козацька епоха (1569–1654); V. Гетьманат (1654–1764); VI. Галичина (1772–1918); VII. У складі Російської імперії (1764–1917); VIII. Радянська Україна (1917/1922–1991); IX. Незалежна Україна (1991–2019). Як стверджують автори в передмові, саме через історичні регіони можна найбільш послідовно простежити походження сучасної України, починаючи зі середніх віків, та з'ясувати, як із-поміж трьох спадкоємців Київської Русі Білорусь обрала шлях зближення з Росією, а Україна – цивілізаційний шлях віддалення від неї.

Показово, що, розкриваючи в перших розділах основні віхи середньовічної історії, автори велику увагу приділяють поясненню явищ, понять, об'єктів, культурних артефактів, притаманних лише Київській Русі, тож не зовсім зрозумілих для закордонного читача. Для цього в монографію навіть введено окремі вставки, виділені візуально. Цікаво, що в першому розділі один із підрозділів присвячено тому, де пролягали західні кордони Київської Русі. Автори опонують тим українським історикам, які стверджували, що оскільки на території сучасного Закарпаття проживали слов'яни, то це теж була територія Київської Русі.

Другий розділ містить детальний опис битви на р. Калка, обставин, що їй передували, та її наслідків. Дослідники зіставляють різні джерела, обґрунтовано та фахово дискутуючи з окремими твердженнями істориків попередніх епох, дають власний аналіз причин поразки руських князів. Розкрито наслідки монгольської навали, акцентовано увагу на тому, що для різних регіонів Київської Русі існування в умовах монгольського іґа складалося по-різному. Стверджено, що саме напад монголів став каталізатором посилення регіональних відмінностей, що зрештою привели до створення у XIII ст. окремих української та білоруської ідентичностей. Цікавий момент: у розділі наголошено, що героїзація/ідеалізація новгородського князя Олександра Невського (Олександр Невський) у російській історіографії безпідставна, оскільки він ішов на повну співпрацю з монголами та навіть допоміг їм підкорити Твер. Автори звертають увагу, що в Галицько-Волинському літописі спостерігаємо подібну ідеалізацію іншої постаті – князя Данила, який шукав різних шляхів, аби позбутися влади Золотої Орди. У цьому контексті історію з коронуванням Данила Галицького в монографії трактовано як надію реалізації унії для Папи Римського та одержання військової допомоги західного світу для Данила Галицького. Щоправда, сподівання жодної зі сторін так і не реалізовано. Окремий великий підрозділ присвячено Кримському ханству (від формування та здобуття незалежності від Золотої Орди до появи османського впливу). Автори слушно зазначають, що аж до 1783 р. воно залишалося

потужним чинником в історії всієї Східної Європи, а також заперечують доволі поширену думку про нього як повного васала Османської імперії: «До початку XVI століття між Кримським ханством та Османською імперією існували не підпорядковані васальські відносини, а партнерські, що базувалися на взаємних інтересах» (С. 97).

Четвертий розділ розкриває експансію литовців на схід, поглинання Галичини та Волині Польським королівством, початки козацтва. Як і в попередній частині, окремий підрозділ присвячено Кримському ханству в XVI ст. та історії сучасного Закарпаття в XIII–XV ст. (тоді ці землі входили до складу Угорського Королівства, відповідно тут функціювала адміністративна система комітатів).

Пізнавальною і цікаво написаною видалася п'ята частина монографії, присвячена епосі Козаччини. Автори ретельно проаналізували різні версії походження слова «козак», розкрили формування козацтва як суспільного прошарку, його різномірність (що не завжди усвідомлює й пересічний українець), пояснили різницю між запорізькими та реєстровими козаками. Національно-визвольну війну під проводом Богдана Хмельницького у книзі названо рухом Хмельницького (С. 163), детально простежено його передумови, виникнення та хід війни, у якій жодна зі сторін не мала достатньо сил, щоби здобути остаточну перемогу. Окреме місце виділене правовому статусу українських територій після Переяславської угоди 1654 р. Зробивши короткий огляд різних історико-правових теорій російських та українських дослідників, автори монографії схиляються до версії протекторату й наголошують, що насправді сторони вкладали в підписану угоду різний зміст.

Історія козацької держави продовжується в наступному розділі під назвою «Гетьманат». Автори відзначають дипломатичний таланти Богдана Хмельницького, багатовекторність і полівасальність його політики в пошуках найкращого виходу для українських земель. У монографії слушно спростовано наративи радянської та російської історіографії про начебто «возз'єднання» двох народів. Читач має можливість ознайомитися з детальним описом організаційної структури Гетьманської держави, особливостями її адміністративного устрою та функціонування, які, як справедливо зазначено, кардинально відрізнялися від московських/російських.

Окремий підрозділ присвячено постаті Івана Мазепи. Автори слушно спостерегли, що росіяни «майже усіх попередників Мазепи – хіба що за винятком Богдана Хмельницького – вважали і називали зрадниками», але в російській історії саме Іван Мазепа став символічним образом «зрадника» (С. 226). Хоча, якщо глянути глибше, то гетьман робив те саме, що й більшість попередників: козацькі інтереси поставив вище за лояльність до царя. Після поразки шведського короля Карла XII (Karl XII) та українського гетьмана Івана Мазепи процес обмежень автономних прав пришвидшився і, зрештою, призвів до їх повної ліквідації й інтеграції українських земель до територіально-адміністративного устрою Російської імперії. На думку авторів, важливу роль у цьому відіграло захоплення росіянами Кримського ханства (про це мовиться вже в сьомому розділі).

Доля земель наприкінці XVIII – на початку XX ст., розташованих на захід від Російської імперії, розкрита в розділі під назвою «Галичина», хоча тут йдеться і про Буковину, і про Волинь, і про Закарпаття. Тож, можливо, доцільніше було все ж таки назвати його «Західноукраїнські землі» або подібно. Детально розглянуто

етнічний та соціальний склад населення регіону, що після поділів Польщі став частиною Австро-Угорської імперії, його економічний розвиток, церковно-релігійне життя та освіту. Відчувається, що цей край близький авторам, очевидно, у зв'язку з належністю в минулому угорців та українців із західних територій до одної держави. Вони окремо зупиняються на темі національного відродження, слухно зауваживши, що цей процес почався саме з культури, зокрема літератури, а вже згодом (на межі XIX–XX ст.) перейшов у політичний вимір.

Розділ VII «У складі Російської імперії (1764–1917)» розкриває намагання російської влади усунути всі етнічно-культурні відмінності між регіонами держави, внаслідок чого посилилася русифікація українців. Автори вважають спрощенням із боку українських істориків називати українські території у складі Російської імперії Наддніпрянською Україною, оскільки їх доцільно поділити, як мінімум, на чотири великі неоднорідні регіони: Лівобережна Україна, Слобожанщина, Правобережна і Південна, або Степова, Україна. Як і в попередньому розділі, окремий підрозділ присвячено руху національного відродження, який, як і на західноукраїнських землях, почався із зацікавлення історичним минулим та переходом у літературі на живу розмовну українську мову. Розкривається і доля українських земель під час Першої світової війни. Зазначено, що саме ці території постраждали в ході воєнних дій найбільше.

Україна у трагічних зламах XX ст. постає у VIII розділі. Автори книги зазначають, що в українській історіографії період національно-визвольних змагань займає дуже важливе місце, відповідно українські історики змальовують їхній перебіг детально, але в самій монографії ці події подано доволі стисло. Це зауваження стосується і подій Другої світової війни. Діяльність Української повстанської армії (УПА) висвітлена, на мою думку, дещо однобоко. Подано відомості про її створення, далі наведено дані тільки про акції проти євреїв і поляків. Натомість боротьба повстанців проти радянської влади залишилася фактично за кадром. Відомо, що УПА боролася аж до 1950-х років – значно довше, як слухно стверджує Сергій Плохій, «ніж будь-який інший збройний рух опору в окупованій Радянським Союзом Східній Європі»¹.

Незалежна Україна – об'єкт змалювання останнього, дев'ятого, розділу. Поворотним моментом у розпаді СРСР і проголошенні незалежних республік автори монографії називають Чорнобильську катастрофу 1986 р. Зміни українських президентів подано як зміну варіантів національної держави. Окремий підрозділ присвячено демографічним питанням, зокрема причинам постійного скорочення чисельності населення, наведено детальну інформацію про національні меншини, що проживають на території України. Цей розділ видався доволі еkleктичним, деякі сфери життя (до прикладу економіка: доцільно було би звернути увагу читачів хоча б на те, що Україна належить до п'яти найбільших експортерів сільськогосподарської продукції, а за експортом соняшникової олії у 2020 р. посіла перше місце у світі; або ж авіабудування: літак АН-225 «Мрія» до сьогодні світовий рекордсмен за вантажопідйомністю) наче залишилися поза увагою укладачів. Наприклад, у підрозділі, де йдеться про президентство Петра Порошенка, згадані лише запрошення до уряду іноземців та ухвалення Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Навряд чи це були дві найважливіші події цих

¹ Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2018. С. 380.

5 років. Хотілося б, щоби в угорських читачів Україна асоціювалася не тільки з епітетами «бідна» та «корумпована», а й з певними досягненнями у сфері демократії, реформами (наприклад, антикорупційною, державними закупівлями «Прозоро», децентралізацією тощо), утвердженням вектора євроатлантичної інтеграції (наслідком чого став і безвізовий режим, і підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом). Так само президентство Володимира Зеленського розпочалося зі знакових реформ (наприклад, земельної чи діджиталізації державних й адміністративних послуг, адже відтепер Україна належить до кількох країн світу, де громадяни можуть користуватися електронними посвідченнями особи), які чомусь не знайшли відображення в монографії.

Загалом книга «Історія України: регіони, ідентичність, державність» справляє враження якісного добротного дослідження, що дає читачеві хорошу загальну картину історії України від середніх віків до сучасності, хоча й не позбавлена дрібних недоліків. Зокрема, впадають у вічі неточності, пов'язані зі сферою культури: Микола Костомаров названий російським істориком (С. 124), хоча його мати була українкою, тож, як мінімум, його варто називати українсько-російським науковцем; серед засновників нової української літератури поряд з Іваном Котляревським названий і Григорій Сковорода (С. 263), однак його твори написані не живою українською, а церковнослов'янською мовою; «Енеїду» 1798 р. видав не сам Іван Котляревський – без його відома це зробив Максим Парпура (С. 308); Микола Хвильовий був відомим українським прозаїком, а не поетом (С. 348) тощо. Додільно було б подати більше ілюстрацій та ширшу хронологічну таблицю, проте я впевнений, що в наступному, другому, доповненому виданні ці побажання будуть взяті до уваги. Вітаю авторів зі значним науковим здобутком, який послужить кращому взаєморозумінню між двома сусідніми народами, та сподіваюся, що подібне видання з історії Угорщини вийде в майбутньому і для українських читачів.

REFERENCES

Plokhii, S. (2018). *Brama Yevropy. Istoriiia Ukrainy vid skifskykh voien do nezalezhnosti*. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia [in Ukrainian].

Ольга КРОВИЦЬКА

кандидат філологічних наук

старший науковий співробітник відділу української мови

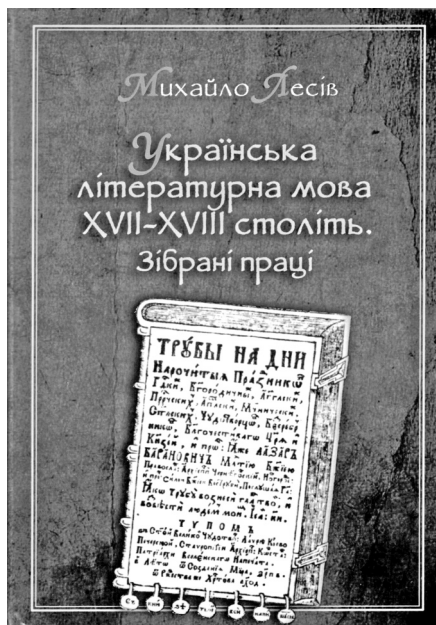
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6707-5539>

e-mail: olha.krovytska@gmail.com

СВІТ, ЯКИЙ НІКОЛИ НАС НЕ ЗАЛИШАЄ

(огляд книжки: Лесів М. Українська літературна мова XVII–XVIII століть. Зібрані праці. Перемишль, 2016. 537 с.)

В історії кожної нації є цікаві моменти, пов'язані з історичними подіями, ситуаціями чи особистостями. Власне, історики мовознавства (і не тільки) відкривають перед сучасниками маловідомі факти й постаті української культури. Адже історія твориться з переплетення різних подій, ситуацій, зрештою, інтриг (здаймо князівські часи), та творить її нове прочитання. Тоді формується інша, доповнена, картина українського життя.

Збірка праць Михайла Лесева «Українська літературна мова XVII–XVIII століть» розкриває перед нами отой дивовижний світ, коли Україна перебувала в європейському просторі, а українські вчені творили її культуру на відповідному рівні. Це був неповторний час для розвитку культурної спадщини в багатомірному просторі: національні культури розвивалися поряд з іншими європейськими, у багатьох

містах довкола великих монастирів і церковних братств виникали культурно-освітні осередки, адже справжні духовні центри завжди пов'язані з божественною силою, що в них зосереджується.

Історія України XVII–XVIII ст. багата на особистості, які залишили неповторний слід в історії культури, зокрема Памво Беринда, Мелетій Смотрицький, Лаврентій Зизаній та ін.

Професор Михайло Лесів – один із найвідоміших українців у Польщі. Його наукова діяльність тісно переплітається з українознавчою тематикою. Він

неодноразово брав участь у конференціях, які проходили у Львові. Його виступи завжди були цікавими й надихали новими ідеями молодих науковців, спонукаючи до вивчення малодосліджених мовознавчих тем. На мою думку, історія мови – це наука про лінгвістичний простір, яка потребує комплексного знання про тогочасну культуру. Власне в цьому руслі працює і проф. Лесів.

У книжці «Українська літературна мова XVII–XVIII століть», яку зініціював Володимир Пилипович, справжній патріот України, у «Слові від упорядника» наголошено: «Шановний Читачу, презентована книжка професора Михайла Лесева “Українська літературна мова XVII–XVIII століть” – це третій том праць, вибраних з великого доробку нестора польського українознавства, який виходить друком у серії видань “Екслібрис Товариства «Українська народний дім у Перемишлі»» (С. 7). Ця частина наукового доробку вченого подана у двох великих розділах: «Дослідження» і «Рецензії та огляди». Доречно зауважити, що проф. Лесів свої українознавчі статті друкував трьома мовами (українською, польською, англійською), що, очевидно, надавало студіям з української мови європейського рівня.

У передмові до видання голова Міжнародної асоціації україністів Міхаель Мозер (Michael Moser) пише: «Збірка, що її читач має в руках, присвячена загальній темі “Українська літературна мова XVII–XVIII століть”. У текстах різного гатунку йдеться перш за все про мову українських джерел ранньомодерної доби та її дослідження. Йдеться про стосунки “народної” мови з польською й церковнослов'янською, а також про історичні взаємини української й польської мов, тобто про польські запозичення в українській мові й навпаки» (С. 11).

Можливо, варто нагадати деякі штрихи біографії проф. Михайла Лесева. Народився він 3 травня 1928 р. у с. Гута (тепер – Бучацького р-ну на Тернопільщині). У 1955 р. закінчив Люблінський католицький університет. У 1960 р. проходив стажування з історії української мови у Київському університеті, згодом викладав в університеті ім. М. Кюрі-Складовської та Люблінському католицькому, читав лекції в Гарвардському. Серед зацікавлень: українська діалектологія, ономастика, культура української мови, історія української мови, мовні українсько-польські взаємини тощо (детальніше див.: Українська мова. Енциклопедія. Київ: вид-во «Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана», 2000. С. 289). У його науковій спадщині містяться такі дослідження: «Діалектні фонетичні елементи в галицьких віршованих драмах 17–18 ст.» (1961), «Українські говори на території Народної Польщі» (1973), «Українські говірки в ПНР» (1987–1990), «Місцеві власні назви Люблінщини» (1972), «Репрезентативна та комунікативна вагомість власних назв» (1976), «Власні імена людей в українських загадках» (1979–1980), «Антропонімія в українських повістях М. Гоголя» (1984), «Роль церковнослов'янзмів і полонізмів в українській писемній мові 17 ст.» (1963), «Польсько-українські взаємовпливи в світлі мовних фактів у середньовіччі» (1989) та ін.

На мою думку, дуже цікаві дані містить «Вступне слово від автора». Це – окремі сторінки наукової біографії, пов'язані з українськими вченими Петром Тимошенком і Павлом Плющем та польськими лінгвістами-славістами Владиславом Зволінським і Веславом Вітковським.

У першому розділі «Дослідження» подані різнопланові статті, які розкривають деякі фонетичні, морфологічні особливості староукраїнських пам'яток. Звернено увагу на запозичення, що проникали в тогочасну мову. Виділяються

енциклопедичні статті для видання «Lexicon Grammaticorum. Whos Who in the History of World Linguistics».

У другому – «Рецензії та огляди» – зібрано короткі інформаційні статті про книжки (праці), присвячені історичній лексикографії, давнім граматикам, а також стисле повідомлення про «Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.». І нам, історикам-лексикографам, причетним до його створення, було приємно побачити таку вісточку про нашу працю.

Наприкінці хочу процитувати проф. Михайла Лесева: «... бо для мене ці писання були однією з симпатичніших і вельми корисних пригод у моєму науковому та науково-популярному, а навіть у публіцистичному діянні. Вони вписуються в “історію української книжної мови від XVII ст.”, в тому також у мої дослідження польсько-українських мовних контактів та взаємозв’язків в історії споріднених народів протягом кількох століть, та у “словеноруську” традицію в історії української писаної культури протягом століть» (С. 27).

Видання, на мою думку, цікаве не лише змістом, а й відзначається професійним видавничим рівнем.

Андрій СОВА

*доктор історичних наук, доцент, старший дослідник
доцент кафедри олімпійської освіти
Львівського державного університету фізичної культури ім. І. Боберського
старший науковий співробітник відділу новітньої історії
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0548-4975>
e-mail: sovaandrij1980@gmail.com*

**[Рец.]: «КОПАНИЙ М'ЯЧ УЧИТЬ БОРОНИТИ
І ЗДОБУВАТИ»¹: ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ
УКРАЇНСЬКОГО ФУТБОЛУ [на кн.]: Хроніки копаного м'яча.
Історія українського футболу в Галичині очима сучасників.
Частина 1. 1909–1927 / упор. Д. Мандзюк. Львів, 2022. 280 с.**

Нещодавно вийшов друком збірник матеріалів «Хроніки копаного м'яча. Історія українського футболу в Галичині очима сучасників. Частина 1. 1909–1927». Його упорядником став знаний український журналіст Денис Мандзюк, який провів колосальну пошукову роботу. В активі автора є чимало опублікованих розвідок і статей, які розкривають незнані сторінки історії українського футболу Галичини першої половини ХХ ст. Особливої уваги заслуговує його науково-популярне видання «Копаний м'яч»².

Незважаючи на появу в українській історіографії праць, присвячених історії футболу Львова та Галичини, а це дослідження Василя Каспаревича, Богдана Люпи, Олександра Паука, Тараса Пуньківа, Івана Яремка й ін.³, досі не було окремого видання, присвяченого цій

¹ Боберський І. Забави і гри рухові. Часть III. Копаний мяч. Львів: Накладом товариства «Сокіл», 1906. С. 3.

² Мандзюк Д. Копаний м'яч. Коротка історія українського футболу в Галичині (1909–1944). Львів: Вид-во Старого Лева, 2016. 416 с.

³ Люпа Б. М., Грисьо Я. А., Яремко І. Я. Хроніки львівського футболу / за ред. Б. М. Люпи. Львів: ЛА «Піраміда», 2015. Т. 1 (II половина XIX ст. – 1965). 596 с.; Каспаревич В., Паук О., Пуньків Т. Львівський футбол: люди, факти. 1939–1991. Львів: «Світ», 2019. 464 с.

тематиці. «Хроніки копаного м'яча...», які упорядкував Денис Мандзюк, – перша спроба заповнити наявні прогалини.

В анотації рецензованої книги зазначено, що до збірника «увійшли репортажі, аналітичні статті і фейлетони з історії українського футболу в Галичині. Тексти взято зі старих газет, переважно недоступних пересічному читачеві. Ілюстраціями слугують фотографії, афіші та малюнки, значна частина з яких раніше не публікувалася» (С. 2).

Книжка має такі складові: «Від упорядника» (С. 4–5), «Вступ» (С. 6–10), «Словничок зуживаної лексики» (С. 11), «Правила» (С. 13–40), «1909» (С. 41–46), «1910» (С. 47–52), «1911» (С. 53–66), «1912» (С. 67–72), «1913» (С. 73–76), «1914» (С. 77–78), «1921» (С. 79–82), «1922» (С. 83–86), «1923» (С. 87–94), «1924» (С. 95–120), «1925» (С. 121–148), «1926» (С. 149–182), «1927» (С. 183–270), «Покажчик матчів» (С. 271–279). У викладі автор використав хронологічний підхід.

У вступі подано коротку історію становлення та розвитку копаного м'яча (футболу) в українських середовищах міст Галичини від початку ХХ ст. до 1927 р. Денис Мандзюк цілком заслужено згадує основоположника українського тіловиховання проф. Івана Боберського (1873–1947) як автора терміна «копаний мяч» і першого популяризатора цього виду спорту в краї (С. 7)⁴. Належну увагу приділено діяльності різних руханкових та спортивних товариств, зокрема Українському спортовому кружку⁵, заснованому 1906 р., що діяв на базі Академічної гімназії та її філії у Львові, спортовому товариству студентів вищих шкіл Львова: «Україні»⁶, «Поділля» (Тернопіль), «Сяновій чайці» (Перемишль), «Січі» (пізніше змінено назву на «Скала» у Стрию), «Дніпру» (Львів). Розповідь до Першої світової війни автор закінчує українськими національними спортивними змаганнями – II Запорозькими ігрищами, проведеними 29 червня 1914 р. у межах Шевченківського здвигу у Львові⁷. Далі слушно зауважує, що на початку 1920-х років українські команди, які діяли в Галичині (на той час перебувала у складі Польщі), принципово не вступали до Польського футбольного союзу та його місцевого осередку. Низка футбольних українських клубів, як-от львівські «Україна», «Зоря», «Мета», «Сокіл IV», «Український студентський спортивний клуб», «Поділля» (Тернопіль), «Сянова чайка» (Перемишль), «Беркут» (Перемишль), «Скала» (Стрий), «Буй-Тур» (Станіславів, тепер – Івано-Франківськ), «Сокіл» (Коломия), «Підгір'я» (Дрогобич), «Ропник» (Борислав) та інші, проводили футбольні матчі між собою. Інколи вдавалося зіграти з українськими командами з-за меж Галичини. У 1927 р. у

⁴ Детальніше див.: Сова А., Тимчак Я. Іван Боберський – основоположник української тіловиховної і спортової традиції. Львів: Априорі, 2017. 232 с.; Сова А. Іван Боберський: суспільно-культурна, військово-політична та освітньо-виховна діяльність: монографія. Львів, 2019. 512 с.

⁵ Детальніше див.: Сова А. Іван Боберський – засновник та ідейний натхненник Українського спортового кружка в Академічній гімназії у Львові. *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис «Галичина»*. 2017. Ч. 29–30. С. 166–175.

⁶ Детальніше див.: Сова А. Іван Боберський та спортове товариство «Україна»: формування української спортової традиції в Галичині. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Гуманітарні науки*. Львів: Вид-во Львівського торговельно-економічного університету, 2016. Вип. 14. С. 68–75.

⁷ Детальніше див.: Сова А. Внесок Івана Боберського в підготовку та проведення Шевченківського здвигу 1914 року у Львові. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2018. Вип. 31. С. 145–155.

Львові Український спортовий союз провів товариські матчі львівської «України» з чернівецькою командою «Довбуш» та ужгородською «Русь».

Після вступу у видання поданий «Словничок зуживаної лексики», де наведено спеціальні футбольні терміни, які використовували українці у формальному й неформальному дискурсах. Серед них: вальковер – неявка, відсторона – офсайд, ворота – гол, город – стадіон, грач – гравець, грище – поле, гряда – лінія воріт, грядяк – удар від воріт, дефензива – оборона, дружина – команда, займак – штрафний удар, залага – захист, заложник – захисник; злучник, лучник – півсередній нападник, змагун – спортсмен, карний – пенальті, кібіц – уболівальник, копаний мяч – футбол, копун – футболіст, крайник – фланговий нападник, наріжняк – кутовий удар, линва – канат, мистецтво – першість, мистець – переможець, офензива – атака, пилка – м'яч, поміч – півзахист, помічник – півзахисник, реміс – нічия, ріг – кут, стріча – матч, табелька – турнірна таблиця, точка – очко, чільник – центральний нападник. Необхідно зазначити, що словничок у книзі вкрай важливий і доречний, адже є ключем до розуміння подій і явищ тієї доби. Більшість наявних у джерелах слів не вживаються у сучасній мові футболу. Частина з них вартувало б повернути до теперішнього дискурсу. Яскравим прикладом у цьому стали наші сусіди поляки, які, крім загальноновизнаних світовою спільнотою футбольних термінів, мають свою особливу мову футболу.

Далі йде основна частина (С. 13–270), де рік за роком представлено джерела, що стосуються історії футболу в Галичині за період від 1909 р. до 1927 р. Прогалиною стали 1915–1920 рр. – час Першої світової війни й Української національної революції. Розпочинає цей блок викладу тексту праця І. Боберського «Копаний мяч», яка побачила світ у Львові 1906 р. (у рецензованій книзі подана, на жаль, без ілюстративного матеріалу). На мою думку, варто було навести й текст брошури Володимира Лаврівського «Копана (Association Football)»⁸ (1900), який, як один із засновників українського гімнастичного товариства «Сокіл» у Львові, вперше видав українською мовою правила гри у футбол. Це був підручник, перекладений і перероблений із чеського видання Осипа Кленки (Osyp Klenka).

Основна частина книги містить витяги зі звітів Академічної гімназії у Львові за 1909/1910 н. р., 1910/1911 н. р., замітки, репортажі, аналітичні статті й фейлетони, опубліковані на сторінках української галицької преси. Це – передруки з газет і журналів «Вісти з Запорожа», «Громадський вістник», «Діло», «Зиз», «Коломийські вісти», «Новий час», «Покутське слово», «Поступ», «Спорт». Подані матеріали описують футбольні матчі в різних куточках Галичини, дають розуміння атмосфери того часу, проблем і викликів, які поставали перед українськими футбольними командами та футболістами тієї доби.

На сторінках видання згадані спортсмени, судді, автори статей під криптонімами, псевдонімами або прізвиськами. З огляду на це у майбутніх шести томах, які автор запланував видати (С. 5), вартує провести ідентифікацію цих осіб. Наведу лише два приклади. Перший: на С. 89–90 згадано невідомого автора під криптонімом «УСК 1906». Ще кілька років тому вдалося встановити, що саме так підписував окремі статті професор українського тілового виховання Степан Гайдучок (1890–1976), адже в 1906 р. він став одним із засновників Українського спортивного кружка (УСК)

⁸ Лаврівський В. Копана (Association Football). Львів, 1900. 18 с.

в Академічній гімназії у Львові⁹. Другий – криптонім «Т. Ф.» (С. 181) – належить провідному діячеві українського тіловиховання Тарасові Франку (1889–1971). І цей перелік можна продовжувати.

Рецензована книга проілюстрована багатьма фотографіями, які значно підсилюють наведені тексти. Світлини фіксують склади окремих команд, перебіг ігор, суддів, тренерський склад, вболівальників, спортивну інфраструктуру тощо. З-поміж іншого можна ознайомитися з низкою афіш і шаржів. Певним недоліком є те, що упорядник подав занадто лаконічні підписи під світлинам, наприклад, «УСК (Львів). Моменти» (С. 42–43), «Дніпро (Львів)» (С. 47), «Україна (Львів) перед першим матчем у своїй історії» (С. 53) і т. д. На моє глибоке переконання, деталізація підписів під світлинами (дата, подія, місцевість, імена та прізвища осіб тощо) була вкрай потрібною. Тим більше, що частина опублікованих фотографій, які зберігаються у приватному архіві Степана Гайдучка (м. Львів), детально описана, а частина – представлена у працях «Галичина – український здвиг за матеріалами архіву Степана Гайдучка»¹⁰ та «Іван Боберський – основоположник української тіловиховної і спортової традиції»¹¹.

Рецензована книжка, на жаль, не має переліку скорочень, іменного та географічного покажчиків. Їхня наявність значно полегшила б роботу з матеріалами, представленими у збірнику.

Книга розрахована на широку читацьку аудиторію, зокрема нею можуть по-слуговуватися дослідники новітньої історії України, оскільки подає чимало нових фактів про історію футболу в історичній канві минулого Галичини. Варто зазначити: давно вже назріла потреба подібних видань про інші види спорту, які розвивалися на українських землях та в діаспорі в першій половині ХХ ст.

REFERENCES

- Boberskyi, I. (1906). *Zabavy i hry rukhovi* (Pt. III. Kopanyi miach). Lviv: Nakladom tovarystva «Sokil» [in Ukrainian].
- Nykolysyn, Yu., & Melnyk, I. (Comps.). (2014). *Halychyna – ukrainskyi zdvyh za materialamy arkhivu Stepana Haiduchka: [Albom]*. Lviv: Apriori [in Ukrainian].
- Lavrivskyi, V. (1900). *Kopana (Association Football)*. Lviv [in Ukrainian].
- Mandziuk, D. (2016). *Kopanyi miach. Korotka istoriia ukrainskoho futbolu v Halychyni (1909–1944)*. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva [in Ukrainian].
- Liupa, B. M., Hryso, Ya. A., & Yaremko, I. Ya. (2015). *Khroniky lvivskoho futbolu* (B. M. Liupa, Ed.). (Vol. 1). Lviv: LA «Piramida» [in Ukrainian].
- Kasparyevych, V., Pauk, O., & Punkiv, T. (2019). *Lvivskyi futbol: liudy, fakty. 1939–1991*. Lviv: Svit [in Ukrainian].

⁹ Сова А. Діяльність Степана Гайдучка в «Українському спортовому кружку» Академічної гімназії у Львові (1906–1910). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / гол. ред. І. Соляр. Львів, 2021. Вип. 34. С. 216–233.

¹⁰ Галичина – український здвиг за матеріалами архіву Степана Гайдучка: альбом / авт. ідеї Л. Крип'якевич; упоряд.: Ю. Николишин, І. Мельник. Львів: Априорі, 2014. 268 с.

¹¹ Сова А., Тимчак Я. Іван Боберський – основоположник української тіловиховної і спортової традиції. Львів: Априорі, 2017. 232 с.

Sova, A. (2021). Diiialnist Stepana Haiduchka v «Ukrainskomu sportovomu kruzhku» Akademichnoi himnazii u Lvovi (1906–1910). *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 34, 216–233 [in Ukrainian].

Sova, A. (2016). Ivan Boberskyi ta sportove tovarystvo «Ukraina»: formuvannia ukrainskoi sportovoi tradytsii v Halychyni. *Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. Humanitarni nauky*, 14, 68–75 [in Ukrainian].

Sova, A. (2019). *Ivan Boberskyi: suspilno-kulturna, viiskovo-politychna ta osvithno-vykhovna diialnist: monohrafiia*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Sova, A. (2018). Vnesok Ivana Boberskoho v pidhotovku ta provedennia Shevchenkivskoho zdvyhu 1914 roku u Lvovi. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 31, 145–155 [in Ukrainian].

Sova, A. (2017). Ivan Boberskyi – zasnovnyk ta ideinyi natkhnennyk Ukrainskoho sportovoho kruzhka v Akademichnii himnazii u Lvovi. *Naukovyi i kulturno-prosvitnii kraieznavchyi chasopys «Halychyna»*, 29–30, 166–175 [in Ukrainian].

Sova, A., & Tymchak, Ya. (2017). *Ivan Boberskyi – osnovopolozhnyk ukrainskoi tilovykhovnoi i sportovoi tradytsii*. Lviv: LDUFK; Apriori [in Ukrainian].

ЗМІСТ

ІСТОРИЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

ПАРШИН Ілля (Львів), МЕРЕНЮК Христина (Львів). «Подлѣ твои стремень»: малодосліджений рицарський епізод із життя галицького князя Ярослава Володимировича	3
КОЗАК Соломія (Львів). Федір Данилович Острозький: руський князь, нащадок династії Романовичів і гуситський гетьман у Чехії.	14
БАЗЮК Христина (Львів). Шотландці в Руському воєводстві: аналіз британської історіографії	28
MOLNAR Fedir (Berehove, Budapest). The programmes of the Greek Catholic clergy of Northeastern Hungary, 1860–1867	37
КОЛЬ Наталія (Львів). Стан фахової освіти греко-католицьких дяків у Галичині наприкінці ХІХ століття	50
ОРЛЕВИЧ Ірина (Львів). Розкол у середовищі русофілів і заснування Руської аграрної партії	69
ЯНЕНКО Анна (Київ). Непотизм чи кадрова політика: працевлаштування у Лаврському музеї культур та побуту/всеукраїнському музейному городку (за листами до Петра Курінного)	94
КОСТЮК Поліна (Львів). Українська історіографія дошкільної, середньої та вищої приватної освіти України: порівняльний аспект	119

Іван Крип'якевич та його доба

ПАТЕР Іван (Львів). Холмські етюди в науковій спадщині Івана Крип'якевича у 1914–1918 роках	133
МАРЧЕНКО Ярослав (Львів), ТРЕМБЕЦЬКИЙ Андрій (Львів). «Некабінетний вчений»: наукова та громадсько-політична діяльність Івана Крип'якевича в період радянської окупації західноукраїнських земель (1939–1941).	149
ЛИТВИН Микола (Львів), ЛИТВИН Тамара (Львів). Іван Крип'якевич у науці, політиці, повсякденні	160
ЦЕЛУЙКО Олександр (Львів). До історії львівської нумізматики середини ХХ століття: замітки на маргінесах листа академіка Івана Крип'якевича до Івана Спаського	180

ФІЛОЛОГІЯ

СІМОВИЧ Оксана (Львів). Вербальні символи: до пошуку українсько-польських паралелей.	205
--	-----

LEKHNER Iona (Berehove), PETRUSHYNEC Andrij (Berehove). The examination of concept of ‘morality’ in political discourse from a cognitive linguistic perspective	230
ГАВРИЛІВ Тимофій (Львів). Два «кінці світу»: апокаліпса як код модерністичної поезії та її функціонали	242
ГОЛИК Роман (Львів). Система, мозаїка, калейдоскоп: мовна, літературна та культурна історія Львова й Галичини як інтелектуальна проблема	256

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

КОРДОНЕЦЬ Олександр (Берегове, Ужгород). [Рец.]: Українська історія очима західного сусіда [на кн.]: Ч. Фединець, М. Фонт, І. Сакал, Б. Варга. Історія України: регіони, ідентичність, державність. Будапешт: Центр суспільних наук – вид-во «Гондолот», 2021. 444 с. (Fedinec Csilla, Font Márta, Szakál Imre, Varga Beáta. Ukrajna története: régiók, identitás, államiság. Budapest. Társadalomtudományi Központ-Gondolat Kiadó, 2021. 444 o.) . . .	275
КРОВИЦЬКА Ольга (Львів). Світ, який ніколи нас не залишає (огляд книжки: Лесів М. Українська літературна мова XVII–XVIII століть. Зібрані праці. Перемишль, 2016. 537 с.).	280
СОВА Андрій (Львів). [Рец.]: «Копаний м’яч учить боронити і здобувати»: джерела до історії вивчення українського футболу [на кн.]: Хроніки копаного м’яча. Історія українського футболу в Галичині очима сучасників. Частина 1. 1909–1927 / упор. Д. Мандзюк. Львів, 2022. 280 с.	283

Наукове видання

Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2022. Вип. 36. 290 с.

Літературний редактор

Наталія Галевич

Коректор

Віталія Станкевич

Редактор анотацій англійською мовою

Поліна Костюк

Упорядник науково-довідкового апарату

Оксана Рак

Художньо-технічний редактор

Дмитро Савінов

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 16445–4917Р

Підписано до друку 30.11.2022. Ум. друк. арк. 23,49

Друк офсетний. Формат 70×100/16.

Наклад 50 прим.

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
79026 Львів, вул. Козельницька, 4. Тел: (032)-270-14-18